

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE
CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

SEKCIJA ZA ARHEOLOGIJU
SECTIO ARCHAEOLOGICA

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ACTA ARCHAEOLOGICA

XI-XII

LJUBLJANA
1960—1961

102469
+
ARHEOLOŠKI VESTNIK — ACTA ARCHAEOLOGICA
Glasilo Arheološke sekcije

Uredili:

dr. Srečko Brodar, dr. Josip Kastelic, dr. Josip Klemenc,
dr. France Stare, dr. France Stelè

Odgovorni urednik:

dr. Srečko Brodar

Tiskala Triglavsko tiskarna v Ljubljani

102469

PO 1384/1962

Arheološki vestnik izhaja enkrat na leto. Rokopisi morajo biti pisani s strojem s presledkom med vrstami. Risbe izdelane v tušu. Na slikah in risbah mora biti podana vsebina. Povzetek naj obsega do 1/10 vsebine članka

Redakcija: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Arheološka sekcija
Poštni predal 323-VI, Ljubljana, Jugoslavija

ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE

CLASSIS I: HISTORIA ET SOCIOLOGIA

SEKCIJA ZA ARHEOLOGIJU

SECTIO ARCHAEOLOGICA

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ACTA ARCHAEOLOGICA

XI-XII

LJUBLJANA

1960—1961

VSEBINA — CONTENTS

RAZPRAVE — TREATISES

<i>Brodar Srečko:</i>	Najdbe kostnih ostankov ledenodobnega človeka na slovenskih tleh Die Knochenfunde des Eiszeitmenschen auf dem slowenischen Boden	5
<i>Gabrovec Stane:</i>	Dva poznolatenska grobova iz Volarij pri Tolminu Zwei spätlatènezeitliche Gräber aus Volarje bei Tolmin	15
<i>Petru Peter:</i>	K trem novim napisom s spodnjega Posavja Zu drei neuen Inschriften aus dem unteren Savegebiet	27

POROČILA — REPORTS

<i>Brodar Mitja:</i>	Slučajna paleolitska najdba Trouvaille paléolithique, faite par hasard	46
<i>Stare Vida:</i>	Prazgodovinske Malence The Prehistoric Malence	50
<i>Pahič Stanko:</i>	Antične gomile v Prekmurju Die provinzialrömischen Hügelgräber in Prekmurje	88
<i>Kolšek Vera:</i>	Dva miljnika iz Celja Zwei Meilensteine aus Celje [Celeia]	147
<i>Mikl Iva:</i>	Rimske najdbe iz Ptuja po letu 1954 Römische Funde aus Poetovio (1954—1960)	155
<i>Šašel Jaro:</i>	Epigraphica Epigraphica (Zusammenfassung)	187

IN MEMORIAM

<i>Brodar Srečko:</i>	Božo Škerlj	211
-----------------------	-------------------	-----

KNJIŽNA IN DRUGA POROČILA — BOOK AND OTHER REVIEWS

<i>Brodar Mitja:</i>	Festschrift für Lothar Zotz. Steinzeitfragen der Alten und Neuen Welt	213
<i>Brodar Srečko-Leben Franc:</i>	Raffaello Battaglia, Preistoria del Veneto e della Venezia Giulia	214

<i>Gabrovec Stane:</i>	Georg Kossack, Südbayern während der Hallstattzeit	218
	Karl Kromer, Das Gräberfeld von Hallstatt	221
<i>Vinski Zdenko:</i>	Jovan Kovačević, Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka	225
<i>Pegan Efrem:</i>	Dr. Rastislav Marić, Iz numizmatične zbirke Narodnog muzeja	238
<i>Pahič Stanko:</i>	Hermann Müller-Karpe, Münchener Urnenfelder	241
	Friedrich Morton, Salzkammergut	242
<i>Petru Peter:</i>	Dr. W. Ludowici, Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern	245
	Paul Karnitsch, Die Reliefsigillata von Ovilava	244
<i>Sašel Jaro:</i>	Pro Austria Romana, 1, 1951 — 10, 1960	246
<i>Pegan Efrem:</i>	Robert Göbl, Der römische Münzfund von Apetlon	246
<i>Sašel Jaro:</i>	Lauriacum — Lorch bei Enns	247
	Simpozij o limesu, od 24. septembra do 1. oktobra 1960	252
<i>Jesse Staško:</i>	Bibliografija	254
	Zamenjava knjig	279

NAJDBE KOSTNIH OSTANKOV LEDENODOBNEGA ČLOVEKA NA SLOVENSKIH TLEH

S. BRODAR

Glede na veliko najdišče ostankov neandertalskega človeka v Krapini, tako rekoč na pragu Slovenije, bi pričakovali podobna odkritja tudi na naših paleolitskih postajah. Tem bolj je zato presenetljivo dejstvo, da v že precej številnih po prvi in drugi svetovni vojni načrtno izkopanih in raznovrstne ledenodobne kulture vsebujočih najdiščih doslej ni bilo mogoče ugotoviti prav nobenih kostnih ostankov tedanjega človeka. Vsa poročila o takih najdbah segajo še v dobo pred prvo svetovno vojno in tik za njo. Večinoma je ostalo zgolj pri ugotovitvah, le v enem primeru je tekla razprava kasneje še naprej. Ker so poročila skopa in meglena, brez pravih stratigrafskih podatkov, je njihovo vsebino težko preveriti. Prav posebno otežkočena ali sploh nemogoča pa je točna kronološka opredelitev navedenih najdb. Vendar jih je vredno upoštevati, če že ne zgolj z vidika zgodovine paleolitskega raziskovanja na naših tleh, pa vsaj zaradi evidence v primeru novih najdb, ki bodo prej ali slej prav gotovo še sledile.

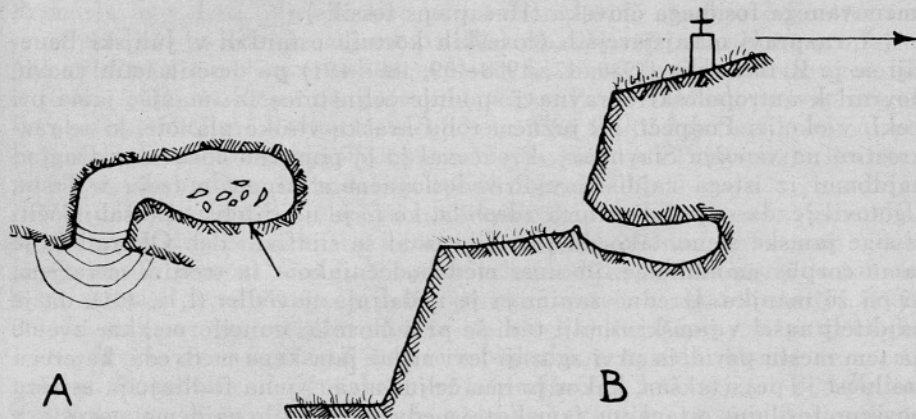
Skoraj po vseh jamah tržaške bližnje in daljne okolice je v zadnjem desetletju preteklega in v prvem sedanjega stoletja kopal K. Moser, gimnazijski profesor v Trstu. Poročila o izkopavanjih je leto za letom pošiljal c. kr. centralni komisiji za umetnostne in historične spomenike na Dunaju. V knjigi »O Krasu in njegovih jamah« je že leta 1899 objavil tudi dodatek o prazgodovini, arheologiji in zgodovini do tedaj izkopanih jam. Čeprav piše večkrat o paleolitskih plasteh in o najdbah kulturnih ostankov paleolitskega človeka, je vendar iz celotnih navedb razvidno, da stare kamene dobe ni dobro ločil od mlajše. Ako v plasti ni našel keramike, je njeno kulturno vsebino (obtolčene kresilnike) kar prisodil paleolitskemu človeku. Pri tem ga niso prav nič motile v isti plasti odkrite kosti domačih živali, n. pr. ovce in koze (1899, 66). Potemtakem je zelo dvomljivo, ali dejansko izvirajo iz paleolitske kulturne plasti človeške kosti, ki jih je izkopal med Nabrežino in Samatorco v jami Na doleh ali Na robah (imenovani tudi Moserjeva jama) in prisodil paleolitskemu človeku (1899, 49). Tako tudi ni nobenega dokaza za paleolitsko starost koščenega obroča, izdelanega iz človeškega atlasa, ki ga je odkril K. Moser (1899, 66) v Vlaški (Vlašci) jami pri Nabrežini v rdeči »glacialni« plasti. Naseljenost v paleolitski dobi tudi za to jamo ni dokazana.

Iz jam okrog Nabrežine pa poznamo še druge najdbe človeških kostnih ostankov skupno s pleistocensko favno. Tako poroča R. Battaglia (1926, 77; 1958—59, 77—78), da je C. Lomi v jami pri Samatorci (Grotta Azzura) izkopal obnem s kostmi jamskih medvedov, volka in raznih kun tudi človeški drugi spodnji premolar. V tej jami je že pred njim kopal tudi K. Moser in jo imenoval Pečina na leskoucah (1899, 49; glej tudi L. V. Bertarelli-E. Boegan, 1926, 329). Nadalje je zaradi bogate pleistocenske favne posebno znana Losova jama pri Gabrovici (Grotta dell Alce), imenovana v starejšem slovstvu tudi Tilde-Grotte ali jama »Na skrkove ogrady« (K. Moser, 1899, 117). V njej je našel R. Battaglia (1926, 77; 1958—59, 77—78) odlomek fibule, ki se zaradi robustnosti in v nekaterih morfoloških znakih razlikuje od mečnice današnjega človeka. Da bi človeški ostanki iz teh jam res pripadali ledenodobnemu človeku, za to v zadnjem primeru samo delna morfološka razlika človeške kosti še ne more biti zadosten dokaz. Prav tako tudi ne istočasna navzočnost kosti pleistocenskih živali. Možna so namreč kasnejša prekopavanja, ki povzročijo zamešavo plasti in njihove vsebine.

V neposredni bližini Nabrežine je jama, v kateri niso odkrili samo ogromnih množin ostankov jamskih medvedov in kosti številnih drugih ledenodobnih živalskih vrst, temveč tudi precej moustérienski kulturi pripadajočega kamenega orodja. Jama Pod Kalom (v tujem slovstvu Pocala) je potemtakem dokazana paleolitska postaja. Med prvimi je kopal v njej že K. Moser (1904, 49), ki je imel dve temenici nedoraslega jamskega medveda za človeški. Kasneje je poročal K. Marchesetti (1910, 28), da sta z E. Neumannom nadaljevala z izkopavanji in našla obnem s kostmi pleistocenske favne (jamski medved, jamska hijena, jamski lev, volk, jazbec, prago vedo, jelen, konj idr.) ter obnem z izdelki iz kresilnika in obdelanimi kostmi jamskih medvedov tudi človeško lopatico. Glede na okolnosti — ne samo zveza z ledenodobno favno, temveč tudi s kamenimi artefakti paleolitskega tipa — bi jo s precejšnjo verjetnostjo smeli prisoditi ledenodobnemu lovcu. Vendar zanesljivega dokaza za tako trditev nimamo. Da bi jo proučil, jo je R. Battaglia (1926, 77; 1958—59, 77—78) iskal v tržaškem prirodoslovnem muzeju, a je ni več našel. Meni, da se je izgubila. Na istem mestu pa omenja iz jame Pod Kalom tudi človeško spodnjo čeljustnico, ki naj bi bila na Dunaju, o kateri pa podrobnosti odkritja niso znane. Tako ne pogošamo samo zanesljivih stratigrafskih podatkov, temveč manjkajo tudi najdbe same, katerih fosilnost in morfologija bi utegnili izpričati ali pa ovreči njihovo pleistocensko starost. Pri tem je vsekakor vredno omembe, da R. Battaglia (1930), ki je v letih 1926—1929 v jami Pod Kalom prvič strokovno in sistematično raziskoval pleistocenske sedimente, prav nikjer ni naletel na ostanke človeških kosti. Ker je v vhodnem delu jame obstajala tudi dosti znatna poznoneolitska kulturna plast, nikakor ni izključeno, da ne bi starejši raziskovalci pomešali neolitske ostaline s paleolitsko.

Več pozornosti zasluži najdba človeške leve spodnje čeljustnice, ki je sama po sebi in zaradi spremljajočih okolnosti zbudila sum, da utegne pripadati še ledenodobnemu človeku. Odkril jo je že leta 1911 mednarodno priznani entomolog J. Müller, nekdanji ravnatelj tržaškega prirodoslovnega muzeja, v neki manjši severnoistrski jami pri Loki, v okolici Podpeči. Ali je javnost tedaj kaj izvedela o odkritju (morda v dnevnem tisku?), nam ni

znano. Vsekakor pa zvemo kasneje nekaj podatkov o tem iz poročila jamarške raziskovalne skupine »Hades«, ki ga je objavil sam J. Müller (1914, 32). Večja skupina jamarjev, 16 po številu, je dne 16. marca 1913 obiskala Loko v severni Istri. Ob tej priložnosti »je izvedla izkopavanja v nekoč naseljeni jami na strmem obronku visoke planote Matere božje, kjer je poročevalec (J. Müller, op. pisca) pred nekaj leti našel poleg ostankov jamskih medvedov človeške kosti iz paleolitske dobe«. Takrat izkopane kosti so izročili mestnemu prirodoslovnemu muzeju v Trstu. Čeljustnica v tem poročilu sicer ni izrecno omenjena, vendar po vseh okoliščinah ne more biti nobenega dvoma, da jo je razumeti pod splošno oznako človeških

Sl. 1. Talni načrt (A) in podolžni prerez (B) jame nad Loko v severni Istri. Najdišče človeške spodnje čeljustnice označeno v talnem načrtu s puščico. — Po risbi J. Müllerja

Abb. 1. Grundriss (A) und Längsschnitt (B) einer Höhle oberhalb Loka in Nord-istrien. Die Fundstätte des menschlichen Unterkiefers bezeichnet im Grundriss mit Pfeil. — Nach der Zeichnung J. Müllers

kosti. O njej je prvič poročal šele leta 1937 R. Lepori (1937, 27—34, tab. IX). Iz njegovih navedb zvemo, da jo je najditelj J. Müller, ker ni imel nobenega pripravnega orodja pri sebi, izluščil iz zasigane jamske stene kar z golimi rokami. Ohranil se je le srednji del leve spodnje čeljustnice, začenši od podočnjaka do veje, ki manjka. Obradek in desna čeljustnica sta morda obtičala v trdi sigi, ni pa izključeno, da je bila že razbita in brez manjka-jočih delov, ko jo je prekrila siga. Istočasno je J. Müller našel v isti jami v neposredni bližini človeške čeljustnice tudi zobe jamskega medveda. Presoja o fosilnosti kostnega fragmenta odkaže R. Lepori raziskavi mineraloga. V nadaljnjem samo sproži, a ne reši vprašanja, ali gre za ostanek trogloditskega prazgodovinskega prebivalca jame. Pretresa tudi, ali ni zveza z zobmi jamskega medveda le slučajna in ali ni kaka druga zver zanesla čeljustnice od zunaj v jamo, morda celo v geološki sedanjosti. Glede na anatomske in morfološke posebnosti, ki razodevajo veliko primitivnost čeljustnice, a ne prenesejo primerjave s krapinskim materialom, sodi, da fragmenta ni prisoditi pleistocenski prahistorični dobi. Meni, da gre za

kostni ostanek današnjega človeka (*Homo sapiens*), ko je ta živel verjetno še kot divjak.

Kmalu za objavo R. Leporija je kratko obravnaval najdbo iste čeljustnice tudi R. Battaglia (1939, 431—432). Podrobnejših podatkov o najdišču ne navaja, zvemo le, da mu je najditelj J. Müller zaupal proučevanje spodnje čeljustnice, ki ni imela simfizne regije in sklepne veje, v kateri pa so tičali podočnjak, dva premolarja ter prvi in drugi molar. Ugotavlja, da je bil fragment odkrit v družbi z ostanki jamskega medveda. Ker je njegov fizični aspekt prav tak, kakor ga imajo fosilne živalske kosti tamkajšnje pokrajine, meni, da ni nobenega dvoma o pleistocenski starosti fragmenta, da pa po morfoloških znakih pripada nekemu tipu rasnega kompleksa tako imenovanega fosilnega človeka (*H. sapiens fossilis*).

V razpravi o najstarejših človeških kostnih ostankih v Julijski Benečiji se je R. Battaglia (1949, 17; 1958—59, 189—191) po desetih letih vnovič povrnil k antropološki obravnavi spodnje čeljustnice iz »manjše jame pri Loki, v okolici Podpeči, na južnem robu kraške visoke planote, ki se razprostira na vznožju Slavnika«. Proučeval jo je ponovno obenem z drugimi najdbami iz istega najdišča v Prirodoslovnem mestnem muzeju v Trstu. Ugotovil je, da se je čeljustnica zdrobila, ko jo je najditelj poskušal izločiti iz sige jamske stene, tako da je v sigi ostal še simfizni del. Ohranil se je samo corpus mandibulae, in sicer med podočnjakom in tretjim molarjem, ki pa že manjka. Izredno zanimiva je nadaljnja navedba (l. c., 191), da je najditelj našel v jamski zemlji tudi še prvi človeški cuneiforme, kar zvemo na tem mestu prvič, in prvi zgornji levi molar jamskega medveda, katerega fosilnost je prav takšna, kakor jo ima čeljustnica. Njena fosilizacija ustreza povsem fosilnim ostankom jamskega medveda, ki jih najdemo pogosto v rdečih ilovicah mnogih kraških jam. Čeprav bolj zanesljivi stratigrafski podatki manjkajo, je že zaradi tega treba prisoditi človeško spodnjo čeljustnico iz jame pri Loki neki končni fazi zgornjega pleistocena. Glede na morfološke znake, ki jih kažejo corpus mandibulae in zobje, pripadnost neandertalcu ne prihaja v poštev. Prideliti jo je treba neki skupini vrste *Homo sapiens fossilis*, ki je živela v dobi zgornjega paleolitika, čeprav se zlasti po sploščenosti razlikuje od spodnjih čeljustnic znanih rasnih tipov Cro-Magnon, Předmost, Grimaldi, Combe-Capelle in Chancelade.

Da bi ta problem rešil in ugotovil raso pripadnost, se je R. Battaglia (1949; 1958—59, 191—197) oprl na najdbo človeške lobanje v sosednji hrvaški Istri, ki jo je odkril že leta 1883 C. Marchesetti v manjši jami pri Baderni v okolici Poreča. Podrobnejši stratigrafski podatki zopet niso znani, vemo le, da je tudi ta lobanja tičala v sigi. Ker je njena fosilnost prav takšna, kakor jo ima spodnja čeljustnica iz jame pri Loki, in dosti bolj znatna od vseh drugih prahistoričnih in protohistoričnih človeških ostankov na tem ozemlju, sklepa R. Battaglia, ki jo je antropološko opisal že nekaj let prej (1944, 58), da jo je prisoditi koncu pleistocena ali morda še najstarejšim obdobjem holocena.

Po morfoloških znakih tudi lobanje iz jame pri Baderni R. Battaglia (1949, 17; 1958—59, 192) ni mogel prideliti niti grimaldskemu niti cro-magnonskemu mlajšepaleolitskemu tipu. Pripisal jo je pripadniku mediteranske rase, ker se zelo približuje mediteranskim lobanjam iz italijanskih najdišč Romanelli in Maiella, ki po vsej verjetnosti pripadajo h končnim

pleistocenskim fazam. Mediteranskemu tipu pripada tudi siciliska lobanja iz S. Teodora pri Mesini, kjer so jo odkrili skupno z industrijo in favno, ki sta zelo značilni za pozni mlajši paleolitik (P. Graziosi, 1947, 130; C. Maviglia, 1941). Prav ta lobanja pa se po morfoloških znakih silno približuje istrski iz Baderne. Iz vsega tega R. Battaglia (l. c., 193) zaključuje, da je bila mediteranska rasa ob koncu pleistocena vsaj v južni Italiji in ob vzhodni obali že precej močno razširjena, da se je v Italiji nato uveljavila v mezolitiku in jo je pri nas v Škocjanskih jamah pri Divači zaslediti še za časa neo-eneolitika.

Če so zgornji zaključki pravilni, je imela mediteranska rasa kontinuiran razvoj od končnih faz pleistocena globoko v holocen tudi v našem Primorju in v Istri. Njej bi bilo pripisati ne samo spodnjo čeljustnico iz jame pri Loki in lobanjo iz jame pri Baderni, temveč tudi nekatere mlajšepaleolitske in mezolitske kulturne plasti, ki smo jih zadnja leta ugotovili v Roški špilji v sklopu Škocjanskih jam, v Pivški kotlini pa v postajah Betalov spodmol pri Postojni (S. Brodar, 1948; 1956), Županov spodmol pri Sajeveh, Jama v Lozi pri Orehku in Ovčja jama pri Prestranku. Potrebni pa so za tako trditev še nadaljnji boljši dokazi.

O odkritju za naš paleolitik in mezolitik prav gotovo zelo pomembne najdbe, o spodnji čeljustnici v jami pri Loki najditelj sam, kakor smo videli, javno ni nič poročal. Pač pa je prav v letu odkritja izšlo poročilo takratnega ravnatelja tržaškega prirodoslovnega muzeja C. Marchesettija (1911, 26), ki se z vso verjetnostjo nanaša na isto najdbo, čeprav si poročevalec lasti odkritje in navaja tudi nekatere podatke, o katerih drugod ne zvemo ničesar. Ko poroča, da so izkopavanja prejšnjega leta v jami Pod Kalom pri Nabrežini dokazala existenco paleolitskega človeka, nadaljuje, da se mu je »letos« (1911, op. pisca) »posrečilo najti paleolitskega človeka samesa«, in sicer »v eni od številnih jam, ki se odpirajo v okolici Podpeči«, kjer je »našel pomešano s kostmi jamskega medveda, jamskega leva in drugih pleistocenskih živali več človeških ostankov«. O ožji lokaciji ni govora, ali navedba, da gre za jamo v okolici Podpeči v Istri, vzbuja sum na jamo pri Loki v okolici Podpeči, kjer je J. Müller isto leto odkril zgoraj obravnavano človeško spodnjo čeljustnico. Te tudi C. Marchesetti izrecno ni omenil, temveč samo več človeških ostankov, toda upoštevati je treba, da je ugotovil R. Battaglia (1958—59, 190) pri pregledu materiala v muzeju tudi človeški cuneiforme, iz česar sledi, da je že tudi J. Müller našel razen spodnje čeljustnice vsaj še eno človeško kost. Tako smemo upravičeno domnevati, da je bila med več ostanki, o katerih govori C. Marchesetti, obsežena tudi spodnja čeljustnica. V nesoglasju z drugimi navedbami navaja C. Marchesetti poleg ostankov jamskega medveda še ostanke jamskega leva in drugih pleistocenskih živali. Ali je ta trditev točna in ali ne sloni le na nepopolnem poznanju paleontološkega materiala, je danes nemogoče dognati. Zelo značilno pa je, da so skupno s človeškimi kostmi navedeni tudi ostanki jamskega medveda. Kljub navedenim razlikam v poročilih po vsem tem ne more biti dvoma, da ne gre samo za isto najdišče, temveč tudi za isto najdbo. Domislek, da bi bil za J. Müllerjem še isto leto kopal v isti jami tudi C. Marchesetti in našel tam še druge človeške ostanke obenem z raznovrstno pleistocensko favno, moremo zavriniti s podatki, ki mi jih je v pismu z dne 11. novembra 1960 ljubeznivo sporočil direktor J. Müller,

dejanski najditelj čeljustnice, za katere se mu tudi na tem mestu iskreno zahvaljujem. Takole piše (prevedeno iz nemščine): »Najdeni ostanek spodnje čeljustnice sem podaril dr. Marchesettiju, ki ga je shranil v svoji muzejski miznici. Ni mi znano, da bi bil Marchesetti tam kopal za menoj, vsaj obvestil me o tem ni nikoli. Vsekakor to ni verjetno, ker se je stari direktor v zadnjih življenjskih letih ukvarjal le s svojo veliko nedokončano 'Floro Julijske Benečije' in bi sploh pravo luknjo (s spodnjo čeljustnico) komaj našel; jaz sam bi se tam težko orientiral, ker imajo te majhne luknje podobne, na vrata spominjajoč vhod.« Po teh pojasnilih se mi zdi evidentno, da je C. Marchesetti, ko je antropološki družbi poročal na Dunaj, imel v mislih najdbo, ki jo je prejel od J. Müllerja.

Končno nas mora zanimati še vprašanje točne lokacije najdišča spodnje čeljustnice, saj bi pri ponovnem raziskovanju dobljeni stratigrafski podatki lahko mnogo prispevali h kronološki interpretaciji najdbe. Kje pravzaprav leži ta jama, ki je po jamarski ekskurziji leta 1913 verjetno ni obiskal več niti najditelj niti kak drug strokovnjak? Zanimalo bi nas tudi njeno domače ime, če ga ima. Treba se je pa tudi vprašati, zakaj je Battaglia, ki je bil v ozkih osebnih stikih z Müllerjem, ni poiskal, saj bi proučitev jamske stratigrafije njegove zaključke lahko močno podprla.

Naša dosedanja vsekakor nesistematična prizadevanja, da bi jamo ugotovili, žal niso bila uspešna. Ko smo leta 1949 kopali v Betalovem spodmolu pri Postojni, smo na nedeljski ekskurziji preiskali podnožje prve stopnje tako imenovanega črnokalskega klifa pod Črnotičami nad vasjo Loko. Čeprav smo dejansko ugotovili več jam, nobena ni ustrezala znanim podatkom. Še najbolj ustrezna se je zdela »Jama Stajelska« (št. 2218 po ital. jamskem katastru), za katero pa mi sporoča direktor J. Müller, da je nikoli ni obiskal. Ponovna ekskurzija za časa črnokalskega izkopavanja je ostala prav tako brez uspeha. Da bi se v bodočnosti posrečilo najti pravo jamo, navajamo v naslednjem njeno karakteristiko, kakor jo je dal najditelj direktor J. Müller deloma ustno tovarišu E. Pretnerju, višjemu strokovnemu delavcu Inštituta za raziskovanje krasa SAZU v Postojni, deloma pismeno v poklonjenem separatu R. Leporija tovarišu dr. R. Savniku, v. d. upravnika istega inštituta, in piscu tega članka v zgoraj omenjenem pismu.

Jamo, kjer je bila pri Loki odkrita človeška spodnja čeljustnica, je treba iskati pod kapelo Matere božje, in sicer na južni strani pod prvo navpično skalno stopnjo. Ta stoji na vzvišku kraške visoke planote v višini 465 m n. m., precej daleč za robom prve skalne stopnje, kar je v profilu (sl. 1 B), ki ga je narisal direktor J. Müller, označeno z daljšo puščico. Na vznožju prve skalne stopnje se horizontalno vrsti več jam, ki so brez imena. Oddaljene so le malo metrov druga od druge. V eni od teh, v majhni, ravni luknji, dolgi okrog 10—15 m, je na mestu, ki je označeno s puščico (sl. 1 A), tičala čeljustnica v zasigani jamski steni, nekaj decimetrov od tal. Pred jamo, katere vhod je okrog 1 m širok, je v terenu manjša kotanja. Tla v nizki jami vise od početka rahlo navzdol, hoja v jami je večinoma le sklonjeno mogoča.

Drugih podatkov o jami nimamo, a še ti so bili izrečeni ali zapisani po spominu šele po dolgih letih. Ker se teren po preteku več desetletij lahko močno spremeni, je seveda vprašanje, ali bo sploh še mogoče ugotoviti pravo jamo nad Loko, iz katere izvira poznopaleolitska ali morda že mezo-

litska, mediteranski rasi prisojena spodnja čeljustnica. Vsekakor bi bila nadaljnja prizadevanja, da končno le najdemo za naš paleolitik gotovo izredno pomembno najdišče, zelo potrebna.

Omeniti je končno še najdbo, ki jo je poslal v presojo prof. F. Seidl iz Novega mesta prof. D. Gorjanoviću-Krambergerju v Zagreb. V spremnem pismu (z dne 12. septembra 1919) mu sporoča, da izvira poslani »fragment fibule na kosu apnene sige«, katerega se drže drobci lesnega oglja, torej »znaki človeške prisotnosti«, iz jame v apnencu pri Luknji, 5 km SZ od Novega mesta. Z vprašanjem naznači tudi domnevo, da gre za najdbo »iz diluvija«. V paleontološki zbirki Geološkega inštituta univerze v Zagrebu je ta fragment odkril leta 1956 M. Malez, kateremu se za obvestilo toplo zahvaljujem. Obenem s fragmentom je ohranjen na posebnem lističu tudi odgovor prof. Gorjanovića, napisan s svinčnikom. Izrazajoč se zelo previdno, meni, da gre za fibulo »možda od čovjeka«, ki je »po svoj prilici diluvijalna«. Le težko je dvomiti, da ne bi bilo najdišče fibule istovetno z jamo pod razvalino gradu Luknja, v nadmorski višini okrog 180 m. tik nad izlivom Prečne (ponikalnice Temenice), ki se pri Zalogu izliva v Krko. Ob visokem vodostaju je jama zalita z vodo. Pri obisku leta 1938 smo opazili v gruščnatih, s trdo sigo mestoma zasiganih jamskih tleh sledove lesnega oglja in posamezne drobce človeških kosti. Vse okoliščnosti, zlasti zdobljenost kosti, so močno spominjale na poznoneolitsko kulturno plast Ajdovske jame pri Krškem, ki smo jo prav tedaj raziskovali (S. Brodar-J. Korošec, 1953, 20). Da je F. Seidl skoraj 20 let prej našel v jami fragment človeške fibule in domneval njeno pleistocensko starost, nam je bilo tedaj popolnoma neznano. Zato je bilo tem manj ovire za naglo prisojijo površinske plasti holocenu. Podrobnejših kasnejših raziskovanj doslej v jami še ni bilo. Po vseh podatkih, ki jih imamo, je vsaj za sedaj najbolj verjetno, da človeške kosti iz jame pri Luknji niso paleolitske starosti.

S tem menimo, da so izčrpane vse navedbe, ki so prisojale posamezne na slovenskem ozemlju najdene človeške ostanke ledenodobnemu človeku. Da gre v vseh primerih za jamska najdišča, ne preseneča, saj so svoje dni iskali »jamskega človeka« predvsem v jamah. Videli smo, da izvirajo vse domneve ali trditve še iz časa pred prvo svetovno vojno in tik po njej. Nasprotno pa nimamo kasneje, ko so se na slovenskem svobodnem in okupiranem ozemlju začela sistematična raziskovanja paleolitskih postaj, nobenih najdb kostnih ostankov ledenodobnega človeka. Že to dejstvo, ki izpričuje, da so človeške ostanke vsebujoča paleolitska najdišča silno redka, nam je narekovalo glede starejših podatkov skrajno previdnost. In res se je izkazalo, da za paleolitsko starost navedenih človeških ostankov nimamo nobenega zanesljivega dokaza. Edinole najdbo spodnje čeljustnice iz neznane jame nad Loko v severni Istri smemo s precejšnjo gotovostjo prisoditi pleistocenskim finalnim fazam. Koristno pa bi bilo tudi to najdišče, če bi se ga posrečilo ugotoviti, znova proučiti.

Literatura

- Battaglia R., 1926, Paleontologia e Paletnologia delle grotte del Carso. — L. V. Bertarelli-E. Boegan, Duemila Grotte. Milano. P. 75.
Battaglia R., 1930, Notizie sulla stratigrafia del deposito quaternario della Caverna Pocala di Aurisina. — Le Grotte d'Italia, VIII. Postumia.

Battaglia R., 1959, L'uomo fossile nel Veneto. — Atti del Reale Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti, XCVIII. Venezia.

Battaglia R., 1944, Cranio umano preistorico scoperto in una caverna presso Mompaderno in Istria (Venezia Giulia). Contributo alla craniometria delle popolazioni miolitiche e neo-eneolitiche. — *Le Grotte d'Italia*, serie 2^a, vol. V. Trieste. P. 58.

Battaglia R., 1949, I più antichi resti umani rinvenuti nella Venezia Giulia. — Atti e Mem. della Soc. Istriana di Arch. e Storia Patria, I. Venezia. P. 17.

Battaglia R., 1958—59, Preistoria del Veneto e della Venezia Giulia. Roma.

Bertarelli L. V.-Boegan E., 1926, Duemila Grotte. Milano.

Brodar S., 1948/49, Betalov spodmol — ponovno zatočišče ledenodobnega človeka. — *Proteus*, XI. Ljubljana. P. 97—106.

Brodar S., 1956, Ein Beitrag zum Karstpaläolithikum im Nordwesten Jugoslawiens. — Actes du IV Congrès International du Quaternaire, II. Roma. P. 737—742.

Brodar S.-Korošec J., 1953, Ajdovska jama. — Razprave III razr. za zgod. in družb. vede SAZU. Ljubljana.

Graziosi P., 1947, Gli uomini paleolitici della grotta di S. Teodoro. — Riv. di Scienze Preistoriche, II. Firenze. P. 130.

Lepori R., 1937, Cenni preliminari su un ritrovamento di mandibola umana fossile in una caverna dell'Istria settentrionale. — Atti del museo civico di storia naturale Trieste, XIII/2. Udine.

Marchesetti C., 1885, Recenti esplorazioni di antichità nell'Istria. — Bullett. Paleont. Ital., IX. P. 125.

Marchesetti C., 1910, Bericht aus Triest. — Sitzungsberichte der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, 1909—1910. P. 28.

Marchesetti C., 1911, Bericht aus dem Küstenlande. — Sitzungsberichte der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. P. 26.

Maviglia C., 1941, Scheletri umani del Paleol. super. rinvenuti nella grotta di S. Teodoro. — Arch. Antrop. Etnol. LXX. Firenze.

Moser K., 1899, Der Karst und seine Höhlen. Triest.

Moser K., 1904, Bericht über die Ausgrabung in der Höhle am »roten Felde« oder auch Podkalem (Pokala) genannt. — Sitzungsberichte der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. P. 38—41.

Müller J., 1914, Bericht der Höhlenforschungsabteilung »Hades« für das Jahr 1913. — Jahresber. Sekt. Küstenland des D. u. Oe. A. V. 1913. Triest. P. 26—36.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Knochenfunde des Eiszeitmenschen auf dem slowenischen Boden

Mit Hinblick auf die vielen Knochenreste des Neandertalmenschen in der eng an Slowenien angrenzenden kroatischen Fundstelle Krapina ist es gewiss auffallend, dass auf slowenischem Gebiet in den zahlreichen nach dem ersten Weltkrieg bisher entdeckten, verschiedenen paläolithischen Kulturstufen zugehörigen Fundstellen keine Knochenreste eiszeitlicher Menschen festgestellt werden konnten. Sämtliche Angaben und Berichte über derartige Funde stammen aus der Zeit vor dem ersten Weltkrieg oder knapp nachher. Folgend werden sie einer Überprüfung unterzogen.

Für die von K. Moser (1899, 49) in der Höhle Na doleh (genannt auch Na robeh oder Mosershöhle) bei Nabrežina in Küstenland angeblich aus einer paläolithischen Kulturschicht ausgegrabenen, dem Eiszeitmenschen zugeschriebenen Knochen kann ein Beweis ihres pleistozänen Alters nicht erbracht werden. Der Berichterstatte hatte offensichtlich vom Paläolithikum eine vollkommen unrichtige Vorstellung. Deshalb ist das paläolithische Alter auch dem von ihm in

der Vlaška jama bei Nabrežina entdeckten, aus einem menschlichen Atlas ausfertigten Knochenring (K. Moser, 1899, 66) durchwegs abzusprechen.

Menschliche Reste, welche gemeinsam mit den Knochen pleistozäner Tierarten (hauptsächlich von Höhlenbären) in noch weiteren Höhlen der Umgebung von Nabrežina ausgegraben worden sind, wurden als dem Eiszeitmenschen angehörige Funde angesprochen. Unter diesen Umständen meldete R. Battaglia (1926, 77; 1958—59, 77—78) einen zweiten unteren menschlichen Prämolare aus einer Höhle bei Samatorca (Grotta Azzura) und eine menschliche Fibula aus der Losova jama (Grotta dell Alce, Tildegrotte). In beiden Fällen ist eine Vermischung pleistozäner Schichten mit holozänem Material nicht ausgeschlossen. Durch eine nur geringfügige morphologische Abweichung kann das paläolithische Alter der Fibula nicht bewiesen werden.

In der Höhle Pod Kalom (Pocala), gleichfalls bei Nabrežina, wurden mächtige Schichten festgestellt, welche nicht nur eine reiche pleistozäne Fauna, sondern auch sichere Paläolithartefakte (Moustérien) enthielten. Hier fand schon K. Marchesetti (1910, 28) ein jetzt nicht mehr auffindbares menschliches Schulterblatt. Aus derselben Höhle erwähnte R. Battaglia (1926, 77; 1958—59, 77—78) auch einen menschlichen Unterkiefer. Stratigraphische Angaben über diese Funde sind unbekannt, die Funde selbst nicht mehr erhalten. Es ist bezeichnend, dass die systematische Ausgrabung R. Battaglias (1950) keine paläolithischen Menschenreste ergab. Da in dieser Höhle auch eine spätneolithische Schicht existierte, kann man annehmen, dass die früheren Ausgräber den neolithischen Höhleninhalt mit dem paläolithischen vermischten.

Zu erwähnen ist noch ein Fibulafragment auf einem Sinterstück, dem auch Holzkohlereste anhafteten, aus einer Höhle beim Schloss Luknja in der Umgebung von Novo mesto. Über diesen Fund äusserte sich brieflich (12. September 1919) der Krapinaerforscher Prof. D. Gorjanović-Kramberger, dass es sich allem Anschein nach um eine menschliche Fibula aus dem Diluvium handelt. Ein Vergleich jedoch mit den Fundumständen in der Ajdovska jama bei Krško (S. Brodar-J. Korošec, 1953, 20) spricht eher für die Annahme, dass das Fragment einer spätneolithischen Schicht zuzuschreiben ist.

Mehr Interesse verdient der Fund eines menschlichen linken Unterkiefers, welchen der seinerzeitige Direktor des Naturhistorischen Museums in Triest J. Müller schon im Jahre 1911 in einer kleinen Höhle bei Loka, in der Umgebung von Podpeč in Nordistrien, aus der versinterten Höhlenwand herauslöste, zugleich aber in der Höhle auch Höhlenbärenreste entdeckte. Zweifellos auf diesen Fund bezieht sich (mit Rücksicht auf die briefliche Mitteilung vom Finder J. Müller am 11. November 1960) auch der Bericht C. Marchesettis (1911, 26). Darin wird die Behauptung aufgestellt, dass es ihm gelungen ist, in einer Höhle bei Podpeč »den paläolithischen Menschen selbst zu finden«. Der Unterkiefer wird hier allerdings nicht erwähnt und die Rede nur von mehreren menschlichen Knochenresten, welche gemeinsam mit den Resten des Höhlenbären, des Höhlenlöwen und anderer pleistozäner Tierarten gefunden worden sind. Dass in der Höhle nicht der Unterkiefer allein, sondern auch noch andere Menschenreste entdeckt wurden, ist auch aus einer Mitteilung von J. Müller (1914, 32) zu ersehen. Neben Höhlenbärenresten sind hier auch menschliche Knochen aus der Paläolithzeit angegeben. Als R. Battaglia (1949, 17; 1958—59, 189—191) viel später das im Naturwissenschaftlichen Museum in Triest erhaltene Material studierte, fand er tatsächlich noch einen menschlichen Knochen (cuneiforme, l. c., 191).

Die erste Beschreibung und Wertung des Unterkiefers aus der Höhle bei Loka gab R. Lepori (1937, 27—34, Taf. IX). Er weist auf seine primitiven anatomischen und morphologischen Merkmale hin und spricht die Meinung aus, dass es sich um ein Fragment des *Homo sapiens* handelt, als dieser wahrscheinlich noch im wilden Zustande lebte. Den Unterkiefer unterzog nachher einer gründlichen anthropologischen Bearbeitung R. Battaglia (1939, 431—432; 1949, 17; 1958—59, 189—191). Mit Hinweis auf die gleiche Fossilisation, wie sie bei den Höhlenbärenknochen feststellbar ist, schreibt er den Fund, der keinem bekannten mitteleuropäischen jungpaläolithischen Rassentypus zugewiesen werden kann, einer Endphase des oberen Pleistozäns zu. Seiner Meinung nach entspricht der Unterkiefer der mediterranen Rasse, was er mit dem Funde eines mediterranen Menschenschädels aus einer Höhle bei Baderna in der Umgebung von Poreč (Istrien) bekräftigt. Angeblich war die mediterrane Rasse gegen Ende des Pleistozäns im Süden schon sehr verbreitet (italienische Fundstellen Romanelli, Maiella, S. Teodoro bei Messina).

Die Stratigraphie der Fundstelle des Unterkiefers, welche eine endgültige Aufklärung dieses wichtigen Fundes geben könnte, ist völlig unbekannt. Eine nachträgliche Ausgrabung in der Höhle wäre gewiss sehr notwendig. Leider ist ihre genaue Lokalität bisher gleichfalls unbekannt geblieben, wenn auch einige Versuche, dieselbe zu finden, unternommen wurden. Nach den Angaben J. Müllers wird die Beschreibung der Umwelt, wo sie zu suchen wäre, gegeben.

DVA POZNOLATENSKA GROBOVA IZ VOLARIJ PRI TOLMINU

STANE GABROVEC

Volarje leže na severni strani Soče med Tolminom in Kobaridom. Po drugi svetovni vojni so polagali skozi vas vodovodne cevi in pri tem nalezeli pod cesto nasproti hišne št. 29 na južni strani in med št. 28 in 30 na severni strani na dva grobova. Po pripovedovanju očividcev sta ležala 1,50 do 1,50 m pod nivojem ceste v ilovnati plasti. Sledovi grobov so bili menda vidni še tudi proti severu, kolikor je to mogel pokazati ca. 0,75 m širok izkop za vodovodne cevi. Žal je ostalo neugotovljivo, ali predstavlja izkopano gradivo, ki ga na tem mestu objavljamo, celotni inventar obeh grobov, ali pa je ostal del še tudi v zemlji. Pomanjkanje vsakih keramičnih ostankov kakor tudi običajno zelo bogat inventar grobov tega tipa govori bolj za drugo možnost. Grobni inventar je prevzel po izkopu ravnatelj Narodnega muzeja dr. J. Kastelic, sedaj so najdbe razstavljene v Muzeju za Tolminsko in inventarizirane pod R 7—13.

Grobova sta po izročilu žgana. Izročilo bo v tem primeru zanesljivo, zanj govorijo predvsem ostala grobišča te dobe v tem območju, ki so vsa brezizjemno žgana. Pa tudi opis očividcev sam ne nudi vzrokov za dvom. Težje je vprašanje, ali imamo resnično opravek z dvema grobovoma. Teoretično bi lahko brez pomisleka postavili celotno gradivo, ki se je ohranilo, tudi v en sam grob, ki bi bil v tem primeru seveda moški. Odločilnejše pa je pripovedovanje očividcev, ki so govorili dokaj prepričljivo o dveh grobovih, in nimamo vzroka, da bi ga zavrgli. Tako ostajamo pri izročilu o dveh grobovih in mislimo na moški in ženski grob. Pritrditev izročilu ali njega zanikanje pa ne vpliva v ničemer na naša izvajanja. Podrobnosti o legi predmetov v grobu se nam niso ohranile.

Prvi, moški grob, je imel v svojem sestavu železno sulico (tab. 2, 1) in železno sulično kopito (tab. 1, 3), ki je pa fragmentarno ohranjeno in zaradi tega ne popolnoma jasno določljivo. Poleg orožja — v tej kombinaciji smemo komaj računati na ohranjenost celotnega orožja bojevniskega groba — je imel bojevnik tudi dve bronasti posodi, iztolčeni iz enega kosa (tab. 1, 1. 2). Ročaji in ataše posod so bile očitno železne; na to kažejo ostanki železne rje pri odprtinah za zakovice in tudi poseben del železne pločevine (tab. 2, 2), ki sodi očitno k utrditvi ataše ene izmed obeh posod. Tako našo razlago opravičujejo tudi analogije, o katerih bomo še govorili.

Drugi grob je imel po izročilu le bronasto fibulo s figuralno oblikovanim lokom (tab. 2, 4) in obroček nejasne uporabnosti (tab. 2, 3). Tudi ni izključeno, da sodi slednji v moški grob 1.

Gradivo obeh grobov je dovolj izrazito, da lahko določimo časovni in kulturni horizont grobišča, h kateremu pripadata naša dva grobova. Oglejmo si najprej ženski grob! Bronasta fibula (tab. 2, 4) je sicer fragmentarno ohranjena, vendar lahko dobro vidimo njene značilnosti. Lok fibule je narejen v obliki živalske glave, ki nosi v svojem gobcu del loka in nogu fibule. Lok je iz enega kosa, opisana figuralika pa je nakazana le s plastičnim oblikovanjem loka. Noga je bila izdelana v mrežasti oziroma »à jour« tehniki, kar delno nakazuje original sam, še bolj pa se dá sklepati na to iz primerjalnih kosov. Glava fibule je krilno razširjena, pod krili je ležala peresovina, ki je v nasprotju s spodvito peresovino halštatskih samostrelnih fibul, povezana v zgornjem delu.

Fibula je po zaslugi J. Wernerja¹ monografsko obdelana in poznamo tako čas kot kraj njene razširjenosti. Časovno sodi v avgustejsko-klavdijski čas, središče njene razširjenosti (glej karto) pa je naše sedanje slovensko ozemlje, predvsem v svojem primorskem delu. Od tod sega tudi v notranjost Alp, dva kosa pa sta prišla celo visoko na sever, na Češko in Saško. Še bolj

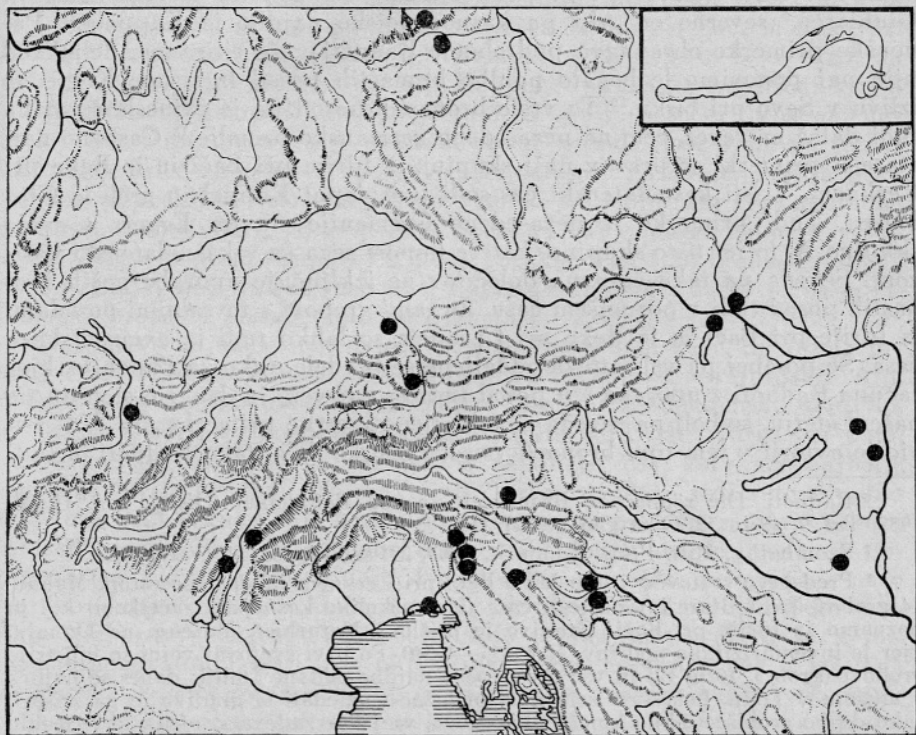
Seznam najdišč fibul tipa tab. 2, 4. 5

Glej karto na str. 17 (dopolnjeno po Wernerju)

1. Volarje pri Tolminu. Tab. 2, 4.
2. Pečine pri Tolminu. Tab. 2, 5.
3. Idrija pri Bači. Mitt. Präh. Komm. 1, 1903, 346, Abb. 212.
4. Vrhnik (Nauportus). Werner, Origines (1954), 151 ss., Taf. 1, 4.
5. Bela cerkev pri Šmarjeti. Naturhist. Mus. Dunaj, inv. št. 65459.
6. Mihovo. Grob 19 na parceli 1657 in grob 39 na parceli 1655. Naturhist. Museum, inv. št. 52578 in 52147. Podatek o grobu 39 mi je dal kustos V. Šribar, za kar se mu tudi na tem mestu zahvaljujem.
7. Aquileia. Werner, l. c., Taf. 1, 1.
8. Trento. Museum Innsbruck.
9. Grad Rösels (Južna Tirolska). Museum Innsbruck.
10. Nenzing (Vorarlberg). Werner, l. c., Abb. 2, 1.
11. Magdalenska gora na Koroškem (Magdalensberg in Kärnten). Carinthia I, 139, 1949, 30, in en primerek iz novih izkopavanj.
12. Karlstein pri Reichenhallu. AuhV 5, 1911, Taf. 63, 1138, in Werner, l. c., Abb. 1, 8.
13. Tittmoning (Zgornja Bavarska). Werner, l. c., Abb. 1, 7.
14. Deutsch-Altenburg (Carnuntum). Kovrig, Die Haupttypen der kais. Fibeln in Pannonien (Diss. Pann. II, 4, 1937), Taf. 1, 4. Patek, Verbreitung und Herkunft der röm. Fibeltypen in Pannonien (Diss. Pann. II, 19, 1942), Taf. 3, 15.
15. Bratislava. Eisner, Slovensko v pravěku (1933), 220, sl. 20, 2.
16. Gusztavmüvpuszta (Madžarska). Arch. Ért. 15, 1895, 287, Abb. 8. Werner, l. c., Abb. 2, 3.
17. Dunapentele (Intercisa). Madžarska. Arch. Ért. 15, 1895, 287. Werner, l. c., Abb. 2, 3.
18. Dunaadony. Madžarska. Kovrig, l. c., Taf. 16, 165.
19. Michelob pri Žatcu. Češka. Ipek 13/14, 1930/40, Taf. 54, 14.
20. Döllnitz. Saška. Jahresschifte f. d. Vorgesch. d. sächs. thür. Länder 16, 1928, 84, in Taf. 21, 6—7. Werner, l. c., Abb. 1, 5—6.

¹ Werner, Origines (1954), 151 ss.

pa kaže njeno severno razširjenost in različica obravnavane fibule na Jütlandu in danskih otokih, ki je nastala nedvomno na podlagi naših primerkov in se je tam udomačila v poznejšem času.² Poleg v naši inačici lahko nastopa obravnavana fibula še v nekaj spremenjeni, bolj shematizirani obliki, ki nas pa na tem mestu ne zanima.³ Na drugi strani pa se fibula razširi tudi v Panonijo, kjer imamo v Podonavju skoraj drugotno žarišče njene razširjenosti. Werner domneva delavnice za te vrste fibule v Aquileji in spravlja

njeno razširjenost v zvezo z Aquilejo kot trgovskim izhodiščem in vidi v trgovski družini Barbii že prav konkreten primer nosilcev takega trgovanja.⁴ Našemu novemu primerku te vrste fibule lahko prištejemo še enega iz istega geografskega okolja, iz Pečin pri Tolminu (tab. 2, 5), le da je fibula iz Pečin srebrna in da kaže glede na izoblikovan gumb pred nogo rahlo varianto, ki je povezana s primerkom iz Dunapentele na Madžarskem in gradu Rösel.⁵

² Klindt-Jensen, *Acta Archaeologica* (Kopenhagen) 20, 1949, 161. — Werner, l. c., 152, in karta razprostranjenosti na strani 156.

³ Glej Werner, l. c., Abb. 1, 2, in karto razprostranjenosti na str. 156 s seznamom najdišč na str. 160.

⁴ Glede trgovske družine Barbiev glej že pri Wernerju citirano literaturo: PWRE 17, 1937, 1039 ss., in J. Weinmann, *Mitt. d. Ver. d. Freunde Carnuntums* 5, 1952, 9 s.

⁵ Werner, l. c., Abb. 2, 3.

V moškem grobu orožje ni zanimivo niti značilno, pač pa sta zopet važni obe bronasti posodi. Prva (tab. 1, 1) je situlaste oblike in iztolčena iz enega samega kosa. Ataši sta bili pritrjeni z zakovicami in sta bili železni, prav tako ročaj. Način pritrditve nam kaže Radnóti.⁶ Te vrste situle najdemo v vseh istočasnih grobiščih v neposredni okolici našega najdišča Volarje: Idrija pri Bači (tri posode)⁷ in Reka pri Cerknem dva primerka (tab. 3, 5, 6).⁸ Iz Slovenije lahko imenujemo še Vrhniko (tab. 3, 2) in neznano najdišče (tab. 3, 4). Iz podnožja Alp na zahodu moramo omeniti Giubiasco,⁹ severno od Alp pa kasnodepojsko najdbo iz Kappela.¹⁰ Pannonske primerke obravnava podrobneje Radnóti v že citiranem delu,¹¹ od njih naj ponovimo le bogato najdbo bronastih posod iz struge Kolpe ob izlivu v Savo pri Sisku.¹² To vrsto bronastih posod pa je prinesla trgovina tudi daleč na sever, celo na nezasedeno germansko ozemlje.¹³ Časovno najstarejši primerki so prav v naši skupini, iz Idrije pri Bači in iz Reke pri Cerknem. V isti kasnolatenski čas sodi tudi depot Kappel in grob iz Giubiasca. Tudi primerke iz nezasedene Germanije stavlja Eggers v svojo skupino A, to je tisto skupino, katere import sega še v kasnolatenski horizont. Seveda pa taka časovna določitev ne izključuje uporabe naših bronastih posod tudi v poznejšem času. Že sami grobovi s tovrstnimi posodami iz Idrije pri Bači in iz Reke pri Cerknem so lahko tudi iz avgustejskega časa. Še posebej pa velja to za oddaljenejša predele, tako za Panonijo, kjer računa Radnóti z uporabo teh posod tudi še v prvem in drugem stoletju po našem štetju, še bolj pa seveda za oddaljene severne primerke. Po Willersu vidijo avtorji v tem tipu bronaste posode rimsko delo, tako Radnóti in tudi

⁶ Radnóti, *Die römischen Bronzegefäße von Pannonien* (Diss. Pann. II, 6), 1938, Taf. 9, 48 in 52. Opis glej na str. 112.

⁷ Szombathy, *Mitt. Präh. Komm.* 1, 1903, 291 ss., Fig. 62, 87 (var), 178.

⁸ Pred prvo svetovno vojno je na Reki pri Cerknem izkopal posestnik Mahnič 14 grobov iste kulture in iz istega časa (le z nekoliko kasnejšim začetkom) kot ju poznamo iz Idrije pri Bači. Gradivo je prišlo v Naturhist. Museum na Dunaju, kjer je inventarizirano pod inv. št. 49435—49540. Po prvi svetovni vojni so bili trije grobovi (grob 3, 10 in 12) in vse razstresene najdbe oddane Italiji; danes so najbrž v muzeju v Trstu. Leta 1955 sem imel priložnost ogledati si gradivo in ga zrisati, tako da bo grobišče lahko kmalu objavljeno, vsaj kar zadeva gradivo, ki je ostalo na Dunaju. Gradivo iz Trsta poznam le iz opisa po inv. knjigi Naturhist. Mus. Edino literarno notico o Reki pri Cerknem ima MZK 6, 1907, 170.

⁹ Navaja ga po Willersu Radnóti, l. c., 113.

¹⁰ Fischer, *Der spätlatentezeitliche Depot-Fund von Kappel* (1959), Tab. 5. V tem primeru je situlasta posoda izdelana iz dveh kosov in v tem pogledu ni čista paralela z našim primerkom iz Volarij. Gre za varianto, ki jo poznamo tudi v Idriji ob Bači (Szombathy, l. c., fig. 87).

¹¹ Radnóti, l. c., 112 s. Willers (*Neue Untersuchungen über die römische Bronzeindustrie von Kapua und von Niedergermanien* [1907]) je uvedel za ta tip bronaste posode naziv »tip Bargfeld«, po najdišču Bargfeld, kar je splošno prevzeto. Radnóti navaja med najdišči Slovenije tako v primeru situlaste bronaste posode kot pri cilindrični večkrat tudi Ljubljano. To je napačno, v resnici gre za najdbo iz struge Ljubljani pri Vrhniku. Najdba še ni podrobno objavljena. Cfr. Müllner, *Typische Formen* (1900), Taf. 50, kjer pa paralela za obravnavani kos ni objavljena.

¹² Hoffiller, *Vjesnik* (Zagreb) 7, 1903, 102 ss. *Jahreshefte ö. Inst.* 11, 1908 (Beiblatt), 118, Abb. 74.

¹³ Eggers, *Der römische Import im freien Germanien* (Atlas der Urgeschichte 1) 1951, tip 21, Taf. 4, 21, in tekst str. 161, Beilage 11.

Eggers; slednjega motijo le robustne železne ataše in ročaji in se sprašuje, če niso ti kosi barbarski nadomestek za kako finejšo rimsko izvedbo.

Druga bronasta posoda (tab. 1, 2) je prav tako iztolčena iz enega kosa, je pa cilindrične oblike. Vrat je običajno oblikovan bolj vodoravno kot v našem primeru, njegova oblika pa je dostikrat odvisna od stopnje ohranjenosti. Ročaji in ataše so morali biti oblikovani podobno kot pri prej opisani situli, za varianto tega ročaja primerjaj cilindrično bronasto posodo z Vrhnike, tab. 3, 3.¹⁴ Razširjenost te vrste bronaste posode se v glavnem krije s prejšnjo. Za to nam govore že najdišča Idrija pri Bači in Reka pri Cerknem iz Slovenskega Primorja,¹⁵ Vrhnika (tab. 3, 1, in 3, 3 var.), na zahodu Ornavasso,¹⁶ severno od Alp Kappel,¹⁷ panonska najdišča, ki jih navaja Radnóti¹⁸ in med katerimi je tudi to pot še posebej treba omeniti Sisak. Tudi v tem primeru je prišla bronasta posoda naše vrste po trgovskih poteh daleč na sever v svobodno Germanijo.¹⁹ Za datacijo velja prav isto, kar smo rekli za bronasto posodo v obliki situle, in nam argumentacije ni potrebno ponavljati, saj se posodi, podobno kot v našem primeru v Volarijah, dobila pogosto skupaj. Le glede porekla tega tipa bronaste posode imamo sedaj poleg italške teze tudi Eggersovo mnenje, da je te vrste cilindrična bronasta posoda keltskega izvora.

Naše novo najdišče ima dvojni pomen. Prvič nam kaže, da Idrija pri Bači, izredno bogato in raznoliko najdišče na zahodni strani Julijskih Alp, ni osamljeno, ampak moramo računati s posebno kasnolatsko skupino, imenujmo jo idrijsko po prvem znanem najdišču te vrste, Idriji pri Bači, katere začetek bo segal pač še tudi v zgodnejši čas, kot kaže najbolje raziskana Idrija pri Bači. Poleg Volarij, Idrije pri Bači, sodi v to skupino tudi Reka pri Cerknem,²⁰ iz katere smo že navajali paralele za obravnavani bronasti posodi. Prav tako bodo Pečine pri Tolminu del še neodkrte nekropole iste kulturne pripadnosti. Od naselbin je najožje povezana z našo skupino Gurina²¹ na Koroškem, če ni sploh identična z našo idrijsko skupino. Niz prav enkratnih posebnosti veže to skupino: grobovi so v povprečju nenavadno bogati in v njih najdemo mnogo orodja, kar je izjemno za grobove vseh časov. Posebej je treba omeniti najrazličnejše kose poljedelskega orodja, zlasti prve primerke železnega rala in črtala, ki jih dobimo prvič v Idriji pri Bači in na Reki pri Cerknem.²² Za obstoj marsikaterega poljedelskega orodja zvemo šele iz najdišč naše skupine. V vrsti

¹⁴ Običajni način ataše in ročaja glej pri Radnóti, l. c., Taf. 10, 50 in 55. Opis na str. 116 s.

¹⁵ Szombathy, l. c., Fig. 177, 197, 198 (Idrija pri Bači). Reka pri Cerknem: grob 12, inv. št. 49509, Naturhist. Museum Dunaj, po prvi svetovni vojni oddano Italiji, sedaj verjetno v Trstu.

¹⁶ Radnóti, l. c., 116, in op. 115.

¹⁷ Fischer, l. c., Taf. 4, 3.

¹⁸ Radnóti, l. c., 116 s.

¹⁹ Eggers, l. c., Typ. 16, Taf. 3, 16, in tekst 160, Beilage 6.

²⁰ Glej opombo 8.

²¹ Hoernes, MAG 16, 1886, [49] ss., in 18, 1888, [53] ss.; Mayer, Gurina im Obergailthal 1885.

²² Gabrovec, Slovenski etnograf 8, 1955, 9 ss. Ralo in črtalo z Reke pri Cerknem še ni objavljeno.

pridevkov moramo pogosto videti staro halštatsko tradicijo: o tem nam govori že dajanje bronastih posod v grob, ki je zanesljivo halštatska značilnost, ki jo je izredno bogato izvajala prav svetolucijska skupina, prednica naše na istem geografskem prostoru. Prav tako je običaj dajati v grob bojno sekiro halštatski in ga v pravih keltskih grobovih ne srečamo. Še bolj presenetljiv primer oživitve halštatske tradicije imamo v polaganju čelade v grob. To je izključno običaj južnovzhodne alpske halštatske skupine, ki sedaj zopet oživi celo v tem, da najdemo v grobovih naše skupine nekaj sto let starejši tip halštatske čelade negovskega tipa (Idrija pri Bači in Reka pri Cerknem²³). Opisana grobišča te skupine kažejo v poznolatskem času na izredno bogastvo, katerega pomen ne moremo zabrisati niti z ugotovitvijo, da so prebivalci morali biti iz neznanih vzrokov izredno močno vezani na zahteven grobni kult, ki je očitno terjal mnogo več pri-
datkov kot pogrebni običaji prejšnjih stoletij.

To izredno bogastvo, ki je politično gotovo vezano na regnum Noricum, ekonomsko pa na že tradicionalno izkoriščanje železa in njegovo trgovanje z Italijo, pa nam nudi sedaj tudi drugačne poglede na gradivo, ki smo ga obravnavali, predvsem na njegovo poreklo. Ali so bronaste posode, ki smo jih obravnavali, res italške, ali je fibula res iz Aquileje? Teoretično je to pač mogoče, bogastvo naše skupine je pač omogočalo nakup bronastega posodja v Italiji. Prepričljivo pa to ni. V Italiji namreč nimamo nobenih pravih paralel za naše bronaste posode. Nasprotno, prav italške posode so povsem drugačne tako po oblikovni, kakor tudi po tehnični strani (italške so običajno vlitte). Nasproti temu pa ima v jugovzhodnih Alpah tolčenje bronastih posod močno razvito tradicijo. Sama bronasta situla in njena umetnost je doma v jugovzhodnih Alpah. V tem smislu so tudi situla iz Volarij in njene sorodnice nadaljevanje halštatske tradicije kovinske obrti, podobno kot obstaja že obravnavana tradicija v grobnem kultu. Izvor izdelovanja bronastih posod, kot nastopata v Volarjah, bomo morali iskati prav gotovo v naši idrijski skupini. Razširjenost obeh posod, ki smo jo na začetku ugotovili, to našo tezo samo potrjuje, prav tako tudi datacija. Vsi raziskovalci te vrste bronastih posod so edini v tem, da se najdejo najstarejše bronaste posode obravnavanega tipa na robu Italije. Le da je bilo tolmačenje napačno: te posode na robu Italije niso najstarejše zaradi tega, ker so te dežele najbližje italiskim delavnicam, ki naj bi jih izdelovale, ampak zato, ker so izdelek domačih delavnic.

Podobno bo veljalo tudi za fibulo iz ženskega groba in za njeno paralelo iz Pečin pri Tolminu. Figuralno oblikovanje loka v tej obliki sicer v jugovzhodni halštatski kulturi nima neposredne tradicije, bilo bi pa docela razumljivo. Figuralno krašenje fibul je v splošnem prav tipična lastnost jugovzhodnega alpskega kroga. Prav tako lahko tudi po tehnični konstrukciji najbolje razumemo našo fibulo v noriško-panonskem prostoru. Po tej strani je fibula najožje sorodna z noriško-panonskimi variantami. Seveda pa tudi Werner ni mislil strogo le na izdelek aquilejskih delavnic, kot morda bolj na trgovsko mrežo, ki je imela v Aquileji svoje središče in ki je pospeševala obsežno razširjenost naše fibule.

²³ Szombathy, I. c., Fig. 110. Z Reke pri Cerknem je ohranjen le fragment spodnjega dela krajcev čelade negovskega tipa, ni pa še objavljen.

V tem bo vsekakor jedro resnice. Geografska razširjenost izdelkov idrijske skupine daleč na vzhodu in predvsem na severu ima svoje korenine gotovo v dobro organizirani trgovski mreži, katere središče moramo resnično domnevati v Aquileji. Ta trgovska organizacija je delno trgovala s produkti idrijske skupine gotovo še za časa njene samostojnosti, je pa najbrž vzela trgovino popolnoma v roke po zasedbi in po padcu nezavisnosti idrijske skupine, ki sovпада z ukinitvijo noriškega kraljestva. V zadnjem primeru moramo računati tudi s tem, da je trgovska mreža v Aquileji delno prevzela tudi delavnice naše skupine in jih prenesla delno bliže Italiji, delno pa tudi v Panonijo. Gotovo so tudi obrtniki s področja idrijske skupine prišli bodisi kot svobodni, bodisi kot sužnji v italške in novo ustanovljene panonske delavnice, ki so sedaj nadaljevale tradicijo železarske noriške obrti. Vsekakor se istočasno z bronastimi posodami v tem času pojavi na širokem trgu tako v Panoniji kot na severu tudi poljedelsko orodje, med drugim železna rala in črtala, ki imajo še dosti bolj kot bronaste posode svoj dokazan izvor v jugovzhodnih Alpah.

Obravnava obeh grobov iz Volarij nam je tako odkrila vrsto zanimivih vprašanj za zgodovino naših krajev tik pred rimsko zasedbo in v prvem času rimske zasedbe. Podrobna obravnava te problematike že presega okvir naše naloge. Vsekakor pa je treba zadostno poudariti prav enkratno pomembnost naše idrijske skupine in s tem tudi potrebe raziskovanj v tem območju, ki so po prvi svetovni vojni skoraj popolnoma zamrla.

Na koncu se moramo še enkrat vrniti k obema grobovoma iz Volarij zaradi datacije. Če smo stalno govorili o poznolatenskem horizontu, s tem že ni popolnoma nujna datacija v zadnjo polovico zadnjega predkrščanskega stoletja. Značilno za to skupino je namreč, da ne moremo ločiti poznolatenske stopnje od avgustejske, to je časa svobode in časa prve rimske okupacije. Praktično bi to pač pomenilo, da se je v začetku okupator naslonil na domače plemstvo in mu pustil relativno samostojnost. To je znano že tudi iz dejstva samega, da je Noricum obstajal kot kraljestvo še vse do Klavdija. Arheološko nam to dobro dokazujejo izkopavanja na Magdalenski gori na Koroškem. Seveda pa nam prav nemožnost razločevanja obeh horizontov zmanjšuje ostrino pravkar podane ugotovitve.

V našem primeru moramo reči, da je grob iz Volarij predstavnik poznolatenske idrijske skupine, časovno pa gre seveda lahko še tudi za pokop v avgustejskem času, torej že po rimski zasedbi.

ZUSAMMENFASSUNG

Zwei spätlatènezeitliche Gräber aus Volarje bei Tolmin

Die Fundstätte Volarje liegt nördlich der Soča (Isonzo) auf halben Wege zwischen den bekannten hallstädtischen Fundstätten Sv. Lucija (Most na Soči) und Kobarid (Karfreit). Die zwei Gräber wurden nach dem zweiten Weltkrieg anlässlich der Legung einer Wasserleitung gefunden. Es waren jedoch keine Fachleute zugegen, um fachmännische Beobachtungen anzustellen. Die Gräber sind gebrannt, es sind jedoch keine Einzelheiten ihrer Struktur erhalten geblieben.

Im ersten, einem männlichen Grab, befanden sich eine eiserne Lanze (Taf. 2, 1), ein eiserner Lanzenschuh (Taf. 1, 3) und zwei aus einem Stück getriebene Bronzegefäße (Taf. 1, 1. 2). Die Henkel und Attaschen der Gefäße waren aus Eisen.

Im zweiten, einem weiblichen Grab, befanden sich nur eine Fibel aus Bronze, deren Bügel mit einem beissenden Tierkopf verziert ist (Taf. 2, 4), und ein kleiner Reifen (Taf. 2, 3). Wozu dieser Reifen diente, ist unklar. Es ist anzunehmen, dass das Grabinventar beider Gräber nicht zur Gänze ausgegraben wurde.

Die Fibel ist monographisch bearbeitet und sind uns sowohl die Zeit als auch der Raum ihrer Verbreitung bekannt (siehe Karte), was man J. Werner (Anm. 1) zu verdanken hat. Zeitlich gehört sie in die augusteisch-claudische Zeit, der Mittelpunkt ihrer Ausbreitung ist aber das jetzige slowenische Territorium, vor allem sein westlicher Teil. Aus diesem Gebiet ist uns noch ein neues silbernes Exemplar aus Pečine bei Tolmin bekannt geworden (Taf. 2, 5).

Im männlichen Grab sind besonders die beiden Bronzegefäße bezeichnend (Taf. 1, 1. 2). Das Vergleichsmaterial für beide Gefäße (cfr. Taf. 3 und Anm. 6 bis 19) deutet darauf hin, dass das Zentrum ihrer Verbreitung im Noricum und in Pannonien liegt. Die frühzeitigsten, spätlätènezeitlichen Exemplare stammen vor allem aus dem südöstlichen Alpengebiet, wobei die Idrija-Gruppe, so genannt nach der Fundstätte Idrija bei Bača (Anm. 7), von besonderer Bedeutung ist. Von dort breiteten sich die Gefäße auch in den hohen Norden und nach Osten aus.

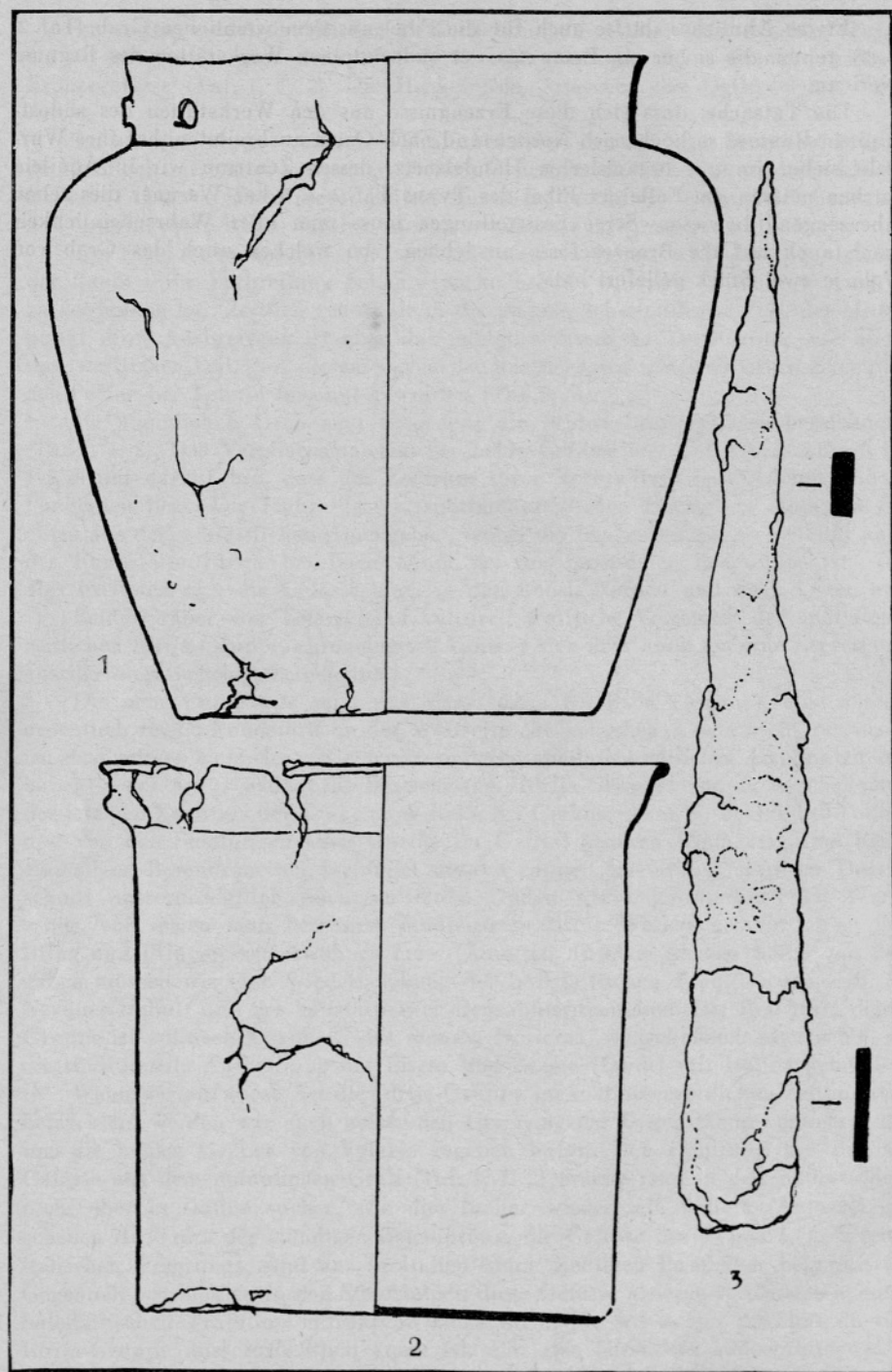
Beide Gräber von Volarje sind kulturell treffliche Vertreter der spätlätènezeitlichen Idrija-Gruppe, chronologisch kann es sich aber auch um eine Beerdigung aus der augusteischen Zeit handeln.

Die neue Fundstätte zeigt uns, dass Idrija bei Bača (Anm. 7), eine ausserordentlich reiche Fundstätte an der Westseite der Julischen Alpen, nicht vereinzelt ist, dass wir es vielmehr mit einer besonderen spätlätènezeitlichen Gruppe zu tun haben — der Autor schlägt die Bezeichnung »Idrija-Gruppe« vor, zu welcher nach der jetzigen Kenntnis der Dinge auch Reka bei Cerkno (Anm. 8), Pečine bei Tolmin und von den Siedlungen auch Gurina im Gailtal gehören (Anm. 21). Eine Reihe einmaliger Besonderheiten verbindet diese Gruppe: die Gräber sind im Durchschnitt ausserordentlich reich; in ihnen finden wir ungewöhnlich viel Werkzeuge, von denen man besonders landwirtschaftliche Werkzeuge, vor allem den Pflug und Pflugmesser erwähnen muss (Anm. 22). In einer ganzen Reihe von Beigaben müssen wir eine Wiederbelebung der hallstädtischen Tradition (so z. B. im Negauer Helm!) und des hallstädtischen Begräbnisritus sehen. Der Reichtum dieser Gruppe ist politisch gewiss an das regnum Noricum, wirtschaftlich aber schon an die traditionelle Ausbeutung des Eisens und dessen Handel mit Italien gebunden.

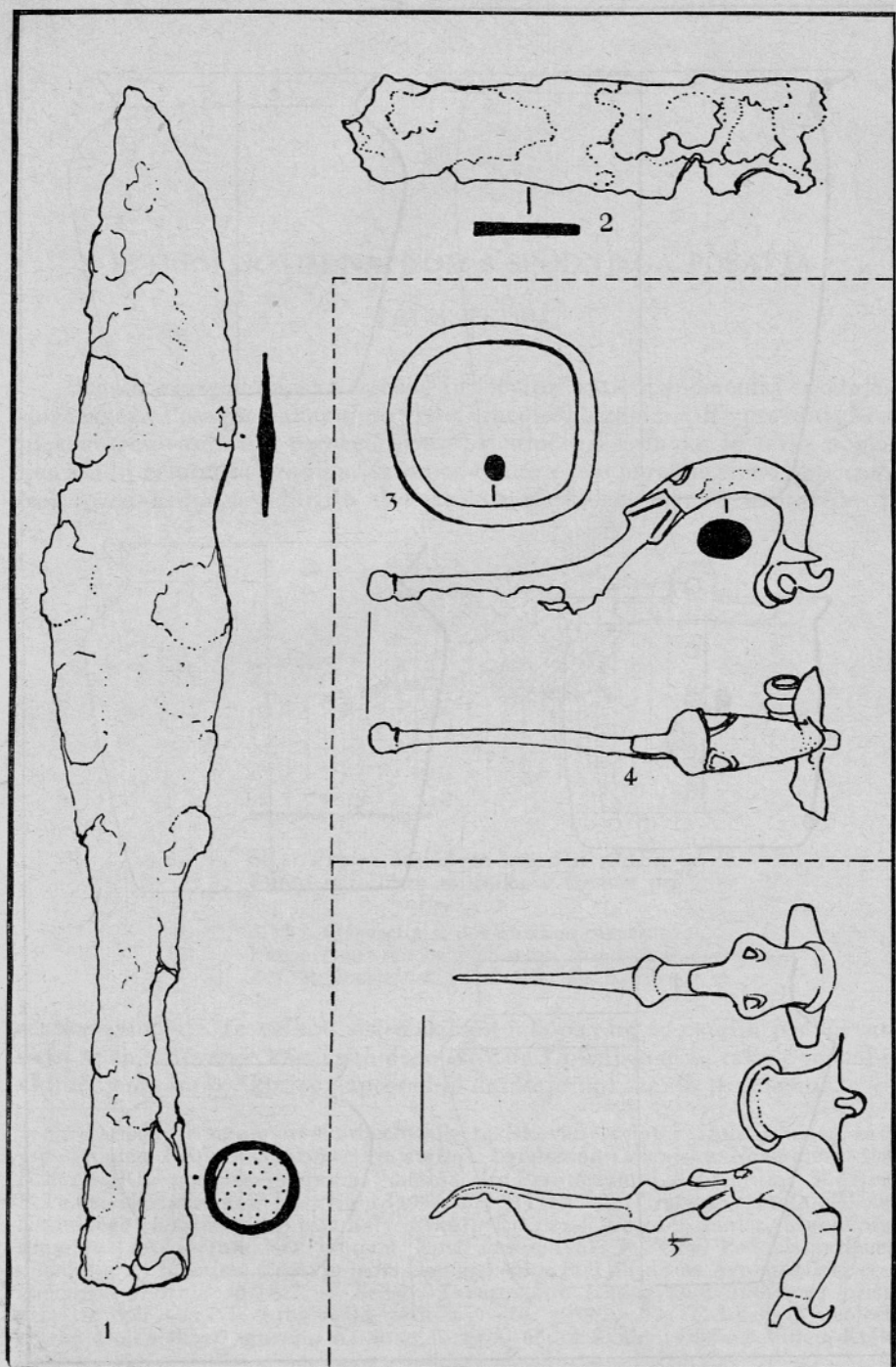
Wenn wir auf diese Art die Idrija-Gruppe im spätlätènezeitlichen Zeithorizont betrachten, werden wir auch besser den Ursprung der Gegenstände verstehen, die uns die beiden Gräber von Volarje gegeben haben. Den Ursprung der Bronzegefäße aus dem männlichen Grab (Taf. 1, 1. 2) müsste man in den Südostalpen, nicht aber in Italien suchen, wie dies immer wieder seit Willers (Anm. 11) geschehen ist. Trotz der ständigen Behauptung, die Gefäße des Typus 1, 1. 2, seien italischen Ursprungs, sind uns in Italien keine richtigen Parallelen bekannt; im Gegenteil, wir können in den Südostalpen diese Gefäße als eine Nachblüte aus der hallstädtischen Tradition herrührend betrachten, die, wie schon erwähnt, in der Idrija-Gruppe ausserordentlich stark ist. Für die These des südostalpinen Ursprungs spricht auch die Anhäufung dieser Gefäße in den Südostalpen.

Etwas Ähnliches dürfte auch für die Fibel aus dem weiblichen Grab (Taf. 2, 4. 5) gelten, die sicher ein Erzeugnis der südostalpinen Werkstätten des Regnum Noricum ist.

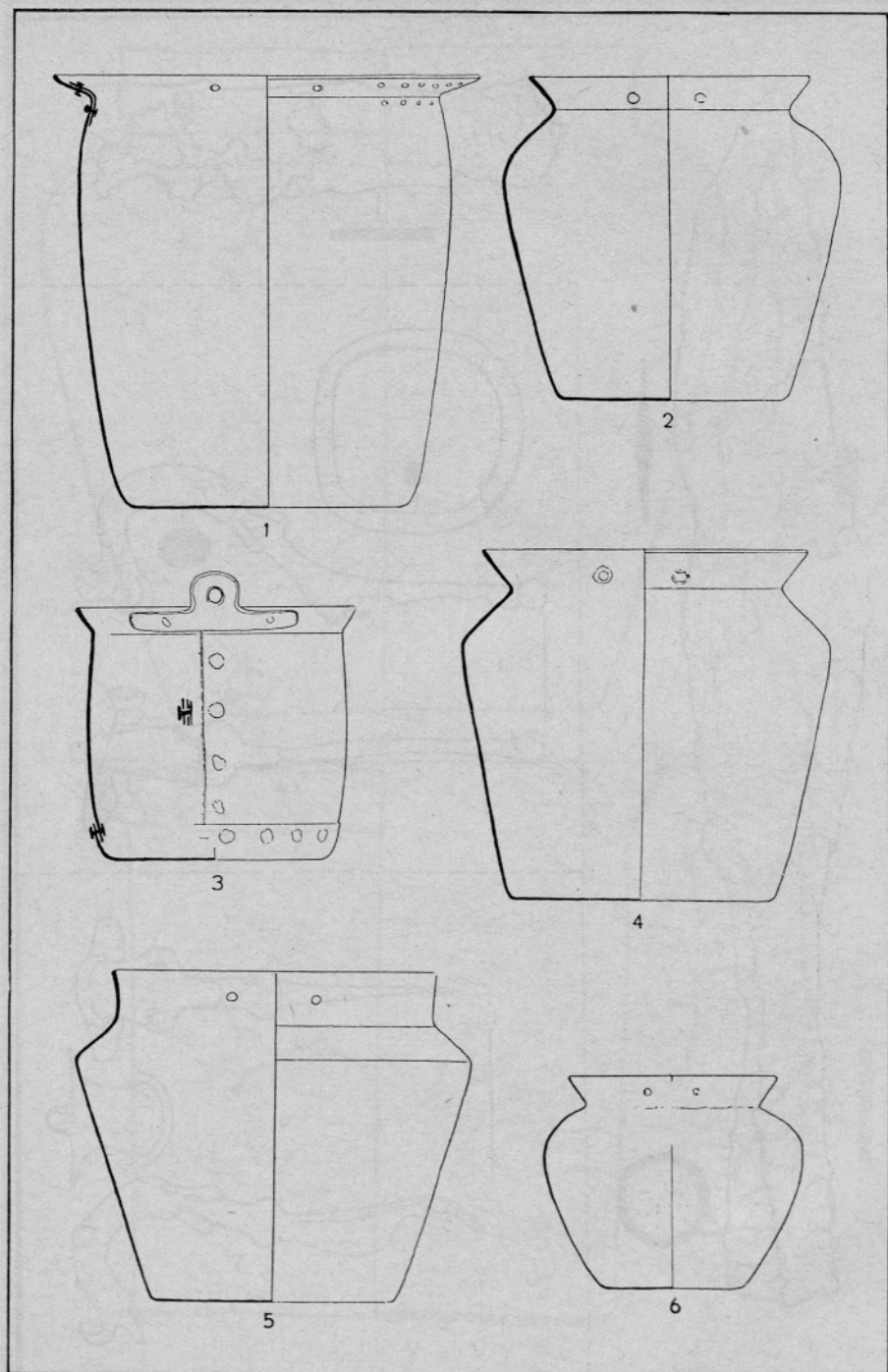
Die Tatsache, dass sich diese Erzeugnisse aus den Werkstätten des südostalpinen Raumes so hoch nach Norden und nach Osten ausbreiteten, hat ihre Wurzeln sicher im gut organisierten Handelsnetz, dessen Zentrum wir in Aquileia suchen müssen. Im Falle der Fibel des Typus Taf. 2, 4. 5 hat Wernner dies schon überzeugend bewiesen. Seine Feststellungen muss man aller Wahrscheinlichkeit nach auch auf die Bronzegefäße ausdehnen, von welchen auch das Grab von Volarje zwei Stück geliefert hat.

Volarje. 1, 2 bron — Bronze, 3 železo — Eisen. (1, 2 = $\frac{1}{2}$, 3 = $\frac{1}{1}$)

1—4 Volarje, 5 Pečine pri Tolminu. 1, 2 železo — Eisen, 3, 4 bron — Bronze, 5 srebro — Silber. (1 = $\frac{1}{2}$, 2—5 = $\frac{1}{1}$)

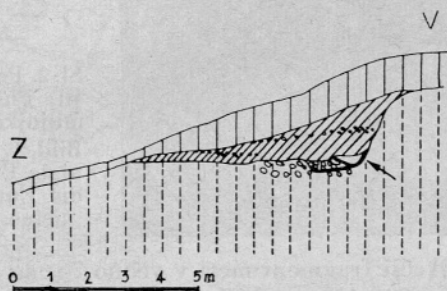

1—3 Vrhnika, 4 neznano najdišče — unbekannter Fundort, 5, 6 Reka pri Cerknem.
Vse bron. — Alles Bronze. (1—6 = $\frac{1}{4}$)

K TREM NOVIM NAPISOM S SPODNJEGA POSAVJA

PETER PETRU

Bogato prazgodovinsko izročilo in številni antični spomeniki spodnjega slovenskega Posavja nakazujejo vrsto arheološko zanimivih vprašanj. Kompleksno reševanje teh presega okvir pričujočega sestavka in terja poglobljen študij celotnega gradiva. Zato podajamo v tem poročilu samo obravnavo treh, pred kratkim odkritih spomenikov glede na novejšo ugotovitve te-

Sl. 1. Prerez antičnega cestišča z označenim najdiščem miljnika v Čatežu pri Brežicah

Bild 1. Querschnitt des antiken Strassenkörpers mit der bezeichneten Fundstätte des Meilensteines in Čatež bei Brežice

renske avtopsije. Izsledkov sistematičnih izkopavanj in ostalih proučevanj, najsi so za umevanje kasnejših dogodkov na Dolenjskem še tako pomembni, vključujemo le, kolikor se neposredno dotikajo nakazanih problemov.¹

¹ Dosedanje ugotovitve arheoloških raziskovanj celotne Dolenjske so zajeli v poslednjem času: S. Gabrovec, Najstarejša zgodovina Dolenjske, Novo mesto 1956; B. Saria, RE, pod Neviodunum, Latobici in Praetorium Latobiorum; V. Šribar-P. Petru, Neviodunum, Posavje I, 1957, 23; I. Pirkovič, Crucium, Situla, Glasnik Narodnega muzeja v Ljubljani (v tisku); T. Knez-P. Petru-S. Škaler, Municipium Flavium Latobiorum Neviodunum, Novo mesto 1961; P. Petru, Podoba antičnega podeželja v Spodnjem Posavju in na Dolenjskem v luči najdb na avtomobilski cesti, Dolenjski zbornik 1, 1962; V. Šribar, Zavarovalno izkopavanje antičnega pristanišča v Beli Cerkvi, Arheološki vestnik 9—10, 1958/9, 251; T. Knez, Arheološka zbirka Dolenjskega muzeja, Kronika 6, 1958, 67; S. Škaler, Občina Videm-Krško, Brežice 1956.

Pri razstreljevanju useka na avtomobilski cesti so razpršili dobrih 200 m zahodno od Čateža pri Brežicah miljnik, od katerega so ostali le fragmenti.² Podnožje miljnika je tičalo v poglobljeni kotanji, pokriti na dnu s plastjo oglja, pod katerim je bila 3—12 cm debela plast rdeče opečene zemlje in skale. Antično cestišče — glej priloženi profil sl. 1 in fotografijo sl. 2 — je široko 6,40 m, vendar je verjetno na zahodnem delu erodirano. Najgloblja točka pod današnjim površjem je na vzhodnem robu cestišča (2,70 m), ki so ga delno izsekali, delno pa, sodeč po oglju, izžgali v živo skalo; tu je tudi nasip rjave zemlje in ilovice najdebelejši in se konično zaključuje proti zahodu.

Miljnik sl. 3 in tab. I je iz rumenorjavega peščenca in močno poškodovan. Od celotnega spomenika je ohranjenih danes šest fragmentov, med

Sl. 2. Pogled na očiščen profil. Puščica kaže najdišče miljnika. Čatež pri Brežicah
Bild 2. Blick auf das gereinigte Profil. Der Pfeil zeigt die Fundstätte des Meilensteines. Čatež bei Brežice

njimi dva večja. Največji fragment meri v višino 76 cm; sam miljnik pa je mogel imeti v premeru 90—100 cm. Višina lepo izklesanih črk in presledkov med vrsticami znaša: 9, 3,6, 7,9, 3,4, 7, 4, 7,5 cm. Kamen je sedaj shranjen v Posavskem muzeju v Brežicah.

Besedilo miljnika je možno — delno tudi na podlagi že znanih napisov iz Viher (CIL III, 4618), Hudega pri Stični (CIL III, 4616 = 11322) in Rake (Müllner 156 = CIL III, 11325) — rekonstruirati:

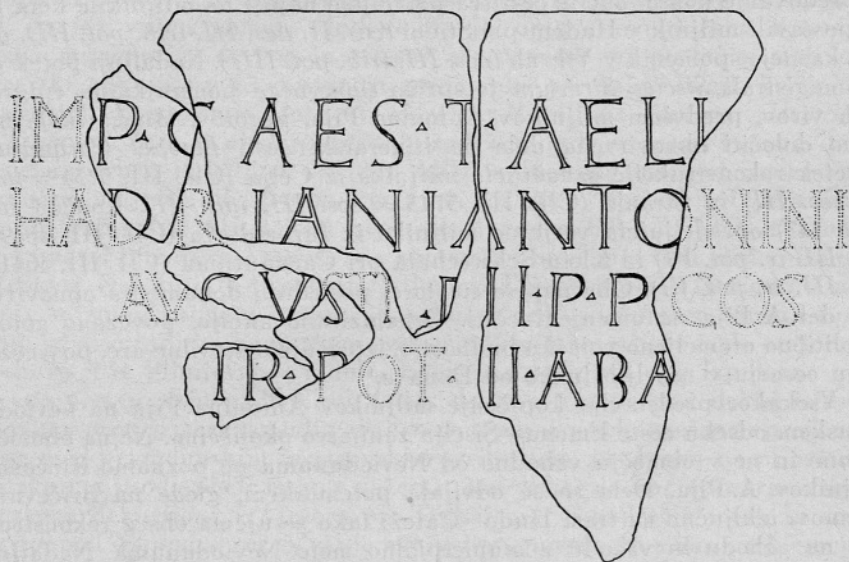
*Im[p(eratoris) Caes(aris) T(iti) Aeli[i]
Ha[d]riani Anto[n]ini
Au[gus[ti] Pii p(atris) p(atriciae) [co(n)s(ulis)
tr(ibunicia) p(ot(estate))] II ab A[*

Miljnik je dal postaviti cesar Antonin Pij, kar izpričujeta druga in tretja vrstica. Točnejšo časovno določitev postavitve kamna lahko suponiramo po omembi tribunske oblasti. Ta je lahko glede na tekst v 4. vrstici tr. pot. II—III = 139—141 po n. št.³

² Varstvo spomenikov 7, 1958/9, 301, s fotografijo največjega fragmenta.

³ Ni omenjeno p(ontificis) m(aximi). Pri rekonstrukciji teksta na sl. 3 so domnevane črke 4. vrstice postavljene pretesno skupaj; glej R. Cagnat, *Épigraphie latine*, Paris 1899, 185.

Napis je zanimiv predvsem v dveh pogledih: prvič, ker nam kaže živahno gradbeno dejavnost pod Antoninom Pijem na cesti iz Italije na vzhod in drugič, ker odpira mnogo jasnejšo določitev vzhodne municipalne meje Neviodunuma. Gradbena dejavnost Antonina Pija je na splošno slabo raziskana, čeprav je na balkanskem področju gotovo zanimiva, saj bi v mnogem ilustrirala skrbno pripravo cesarja na nevarnost s severa⁴ in vzhoda.⁵ Med načrtno zasnovana dela sodi, poleg v zgoraj navedeni literaturi omenjenih posegov, gotovo utrjevanje cest. Dasi so pričujoči miljniki prvi gradbeni spomeniki na odseku ceste Emona—Siscija, ne moremo

Sl. 3. Miljnik A. Pija iz Čateža

Bild 3. Meilenstein des A. Pius aus Čatež

govoriti o gradnji, pač pa o širokopotezni rekonstrukciji. Tod je vodila namreč v zadnjih dveh stoletjih pred n. št. — sledeč Strabonu 7, 5, 2 — najbolj uporabljana pot proti Italiji. Pomen severne vpadnice preko Ptuja in Celja je v zgodnji rimski dobi dosti manjši, saj poteka »jantarjeva pot« dobrih petdeset let skozi noriško celejansko področje. Rimljani jo dobro poznajo že za časa cesarja Avgusta, saj je *L. Domitius Ahenobarbus* kot rimski poveljnik prekoračil Labo severno od Češke (Tac., *Ann.* IV, 44. Schmidt, *Geschichte d. deutschen Stämme* II, str. 101, op. 4). Še bolje pa poznajo njen celoten potek Rimljani v Plinijevem⁶ času. Kot logično navezovanje na

⁴ B. Saria, *Novi napisi s Kranjskega*. GMDS 22, 1941, 41; B. Hüttl, *Antoninus Pius* I, 271 in 277 sq. Cit. po E. Swoboda, *Carnuntum*³.

⁵ Podrobno proučuje to obdobje U. Trinks, *Historische Interpretationen von Ail. Aristeides' eis Póσην*. Diss. Graz 1958, kateremu se ponovno zahvaljujem za mnoge napotke; F. Schehl, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Ant. Pius*, *Hermes* 65, 1930, 245; A. Daiciviciu, *Siebenbürgen im Altertum*, Bucarest 1943, 128; CAH XI, 334.

⁶ *hist. nat.* XXXVII, 43.

itinerarsko cesto *Aquileia—Emona* moremo danes z gotovostjo domnevati zametek in izgradnjo cestišča proti vzhodu že v Avgustovi dobi. Posebej velja to za potek poti *Emona—Neviodunum*, ki vodi večinoma po povsem novi trasi, brez bistvenejše orientacije na kako starejšo prazgodovinsko pot.⁷ Zgodnji nastanek ceste izpričujejo na novo nastale pristave in zaselki⁸ ter naselitev trgovcev in prišlekov ob itinerarski poti.⁹

Štirje citirani miljniki dovolj argumentirajo popravilo ceste od Stične proti Drnovemu in dalje na vzhod.¹⁰ Sodeč po zaporedju konzulatov, prično obnovitvena dela v letu 139 od emonskega področja proti vzhodu. Hitro napredovanje konsolidacije cestišča potrjujejo napisi na miljnikih. Leta 139 so postavili miljnik v Hudem pri Stični (*cos. II, des. III, trib. pot. III*), dve leti kasneje spomenik v Vihrah (*cos. III, trib. pot. IIII*). Nadaljnji potek del na magistrali *Siscia—Sirmium* je spričo slehernega pomanjkanja epigrafskih virov, predvsem miljnikov Antonina Pija, negotov. Mnogo bolje moremo določiti obnovitvena dela na itinerarski cesti *Emona—Carnuntum*. Začetek rekonstrukcije označujeta miljnika iz Celja (CIL III, 5734 = *imp. II, cos. III*) in Stranic (CIL III, 5743 = *cos. III, imp. II*). Končno fazo (leta 143) opredeljujeta verjetno miljnika iz Inzersdorfa (CIL III, 4649 = *cos. III, tr. pot. VI*) in Klein Schwechata pri Carnuntumu (CIL III, 4641 = *cos. III, tr. pot. VI*). Oba napisa sta torej poslednja dokumenta obnovitvenih del A. Pija na omenjeni cesti. Organizirano akcijo, povezano gotovo s politično utemeljeno vojaško budnostjo, izpričujejo številne are, posvečene temu cesarju v naseljih južno od Donave.¹¹

Vsekakor predstavlja kopičenje miljnikov Antonina Pija na neviodunumskem odseku ceste *Emona—Siscia* zanimivo okoliščino. Ne na območju Emone in ne v območju vzhodno od *Neviodunuma* ne poznamo istočasnih miljnikov A. Pija. Dela so se odvijala potemtakem, glede na pričevanje kamnov, izključno na trasi Hudo—Čatež; tako se ujema obseg rekonstrukcije na zahodu in vzhodu z municipalno mejo *Neviodunuma*. Nadaljnja terenska dela pri gradnji ceste na vzhod prenehajo in sledi usmerjanje delovnega potenciala na konsolidacijo in skrbnejšo izgradnjo »jantarjeve poti« *Celeia—Poetovio—Scarbantia—Carnuntum*. Utemeljenost takšnega

⁷ A. v. Premerstein-S. Rutar, Die römischen Strassen und Befestigungen in Krain, Wien 1889, 39; A. Müllner, Emona, Ljubljana 1879; J. f. A. 7, 1913, 196. Cesta v Norik — *via Iulia Augusta* — je bila končana komaj v letu 2—1 pr. n. št. W. Görlich, Der antike Strassenzug Aquileia—Lauriacum, Carinthia 143, 1953, 132. Izgradnja ceste čez Okro je doživela intenzivnejše posege po dalmatinsko-panonskem uporu 6—9 n. št. Ob uporu treh legij na Vrhnikih pravi Tacit 1, 20: *manipuli ante coeptam seditionem Nauportum missi ob itinera et pontes et alios usus* (leta 14 n. št.). Čas izgradnje cestišč proti vzhodu verjetno ilustrira napis CIL V, 698, ko so uredili na ukaz panonskega legata A. Plantija (od 39 do 42 n. št.) pot iz Trsta na Reko. Napis je namreč iz Rodika v bližini Materije.

⁸ P. Petru, Dolenjski zbornik 1, 1962; Varstvo spomenikov 7, 1958/9, 295—309.

⁹ Glej priloženi zemljevid na Tab. II, kjer so diferencirano vneseni spomeniki z omembo domačinov in priseljenih kolonistov; dopolnjen prikaz A. Mócsyja.

¹⁰ A. v. Premerstein-S. Rutar, l. c.; J. Klemenc, Archaeologische Karte von Jugoslawien, Blatt Zagreb, Beograd 1958, 106; I. Pirkovič, Crucium, l. c.

¹¹ Biburg (CIL III, 5912), Kessingen (CIL III, 5906), Cambodunum (CIL III, 5770), Aigen bei Salzburg (CIL III, 5734); prim. A. Deringer, Die römischen Meilensteine Noricums, Festschrift für Rudolf Egger, Carinthia 143, 1953, 755; in M. Pavan, La provincia romana della Pann. Sup., Atti della Accademia nazionale dei Lincei, 352, 1955, Memorie, ser. VIII, Volume VI, fasc. 5, 395, op. 4.

sklepa potrjujejo napisi. Hkrati nam viri povsem zamolčijo, kar bi lahko logično predpostavljali, izgradnjo in popravilo prečnega navezovanja in spoja med obema cestama med Celjem in Drnovim po dolini Save.

Kar pri novem miljniku močno preseneti, je navedba distance *ab A...*, dasi bi pričakovali *a Nevioduno*. V poštevek prihajajo samo naselja ob magistrali, in sicer *Acervo* (v okolici Stične), *Aemona* in *Andautonia*, čeprav slednja ne leži neposredno na itinerarski poti *Neviodunum—Siscia*. Upoštevati bi bilo potrebno še možnost z *ab Atrante*, kajti na miljniku Konstanca II., najdenem v Sirmiju, stoji: *quinarios lapides per Illyricum fecit ab Atrante ad flumen Savum*.¹² Vsa našeta mesta so imela v rimski upravi naših krajev važen pomen. *Andautonia* in *Emona* imata rang kolonije oziroma municipija. *Acervo* in *Atrans* sta prvotno preprežni postaji ob itinerarski cesti, kasneje postaneta postojanki na italjski meji, ko je ta pomaknjena z grebenov Julijcev na črto *M. Albius—Acervo—Atrans—M. Carvancas*. Zato ne obstajajo nikaki zadržki, da bi ne mogli šteti razdalj od ene ali druge naselbine. Vendar lahko odklonimo možnost izmere na pričujočem miljniku *ab Acervo*, ker je na sočasnem kamnu A. Pija iz Hudega pri Stični (CIL III, 11522) nakazana distanca *MP XXXXIII a Nevioduno* in ne od bližnjega *Acerva*. Ista ugotovitev bi veljala tudi glede pisanja *ab Aemona*. Naš miljnik je odkrit, gledano iz Emone, onstran *Neviodunuma*. Čeprav so znani primeri, da merijo milje od večjih in pomembnejših prometnih središč tudi na Posavskem področju,¹³ je taka rešitev malo verjetna. Za osnovo ji je Plinijeva — v duhu latinščine pravilna — a lapidarno nepotrjena pisava *Aemona*.¹⁴ Kljub temu, da je s tem podana dokaj tehtna ugotovitev proti izmeri razdalje *ab Aemona*, pa ni v celoti rešeno vprašanje odnosa med *neviodunskim* in *emonskim* teritorijem, predvsem pa ni rešena neka skupna usoda obeh mest v začetku 2. stoletja, na kar opozarja napis emonskega dekurijskega jezera pri Trebnjem,¹⁵ s področja torej, ki sodi upravno pod *Neviodunum*. Nizanje ugotovitev, povezanih s tem problemom, za interpretacijo miljnika ni bistveno in se zato povrnemo na to vprašanje kasneje.

Presoja verzije *ab Atrante* ob podrobni razčlenitvi ne vzdrži kritike in je zato dvomljiva ter nesprijemljiva. Mogla bi biti verjetna le, če bi z deli pričeli, kar napisno gradivo odklanja, pri Trojanah in bi miljnik označeval ekstremni južni konec obnovljenega cestišča, vključujoč popravilo ceste *Celeia—Neviodunum*. Razen citiranega miljnika Konstanca II. iz leta 354 omenjajo ostali spomeniki vmesnih arheoloških postojank med Celjem in Drnovim odmero *a Celeia*. Predvsem sta to oba miljnika Maximina Traxa, izkopana neposredno v bregu Save nasproti naselja Brestanica, na izraziti antični obsavski postojanki z nakazano razdaljo *a Celeia MP XXXV*.¹⁶ Žal

¹² CIL III, 5705. — V tem času (145—146 n. št.) so zamenjali na Rensko-Main-skem odseku lesene palisade z zidanimi, Neue Urkunden aus Starckenberg Kassel 1953, 115.

¹³ J. Klemenc, Blatt Zagreb, sub voce Jelkovic.

¹⁴ *hist. nat.* III, 147 ... *in ea [Pannonia] coloniae Aemona, Siscia, amnes clari ac navigabiles ... Dravus e Noricis violentior, Savus ex Alpihus Carnicis placidior*; medtem ko se na napisih dosledno pojavlja ime *Emona*.

¹⁵ V. Hoffiller-B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien, Zagreb 1938, 237.

¹⁶ C. Deschmann, Die jüngst aufgefundenen Meilensteine aus Unter-Krain, MCK. NF, 1887, LXXXIV = CIL III, 11516—11518.

na milniku Septimija Severa, Karakale in Gete, postavljenem leta 201 v okolici Krškega, ni navedena distanca (CIL III, 4622 in 4624). Precejšen pomislek proti izmeri od Trojan je tudi več kot dvestoletni interval med Antoninovo in Konstancijevo II. obnovitvijo in utrditvijo cestišča in mostov,¹⁷ izpolnjen s številnimi milniki Krške doline, na katerih se ne pojavlja formulacija *ab Atrante*.

Tako je čateški milnik najbolj verjetno postavljen na skrajnem zahodnem robu *municipii Andautoniensium*, kot ga navaja napis CIL III, 4008 = AIJ 474. Doslej so vsi znanstveniki imeli v itinerarjih navedeno postajo *ad Fines*¹⁸ XXI MP od Siska za mejno postojanko; območje Siscije se tu neha in sega do sem z nasprotni strani okrožje Nevioudunuma.¹⁹ Andautonija leži ob drugi cesti in ima po Mócsyju zelo majhen ager,²⁰ kar naj bi kazal milnik iz Jelkovca z odmero distance *a Siscia*.²¹ Najdišče kamna leži severno od Andautonije, ki razen neposrednega mestnega pomerija ne bi imela nikakega zaledja. Tako problem ni zadovoljivo rešen; Siscija je sama po sebi pomembno prometno središče in povsem mogoča je navedena razlaga o izmeri razdalj in distanc od pomembnih prometnih križišč, kar kaže milnik, odkrit v Sremski Mitrovici z odmero od Trojan. Andautoniji pripadajoče mestno zaledje sega torej preko severne²² in zahodne itinerarske poti, ki vodita v Sisak. Shematično je nakazala rešitev že I. Degmežić,²³ dasi doslej vprašanje, do kod sega *ager Andautoniensis*, še ni zadovoljivo rešeno, še manj pa v podrobnostih jasno. Napisa iz Petrovine²⁴ sta uporabna pri znanstveni presoji o obsegu okrožja Andautonije, ker se v besedilu omenja *res publica Andautoniensium* in sta južno od itinerarske poti *Siscia*—*Neviodunum*. Vzhodna meja je zaradi pomanjkanja epigrafskih in drugih dokazov nedoločljiva. Podobno je s severno mejo. Edinole zahodno mejo moremo fiksirati. Severno od Save so odkopali skrajni zahodni napis s posvetilom *res publica Andautoniensium* v Stenjevcu pod obronki Sljemenca.²⁵ Naslednji spomenik, ki utemeljuje zahodno mejo Andautonije, je milnik iz Čateža. Nevioudunumski napisi se pojavijo le na Krškem polju

¹⁷ *vīs munitis pontibus refecti[s]*

¹⁸ Probleme v zvezi z lokacijo izčrpno obravnava J. Klemenc, Blatt Zagreb, 111; Th. Mommsen, CIL III, p. 496; A. Müllner, Emona, 104.

¹⁹ Mnoge je zavajal tudi napis CIL III, 3934: *I(ovi) o(p)timo m(aximo) | et Genio | municipi(i) Fl(avii) Neviod(uni) | sacrum L(ucius) Pompeius | Ingenu(us) b(ene)ff(iciarius) | co(n)s(ularis) v(otum) s(olvoit) l(ibens) m(erito)*, vzdian danes sicer v graščini Mokrice, toda prepeljan tja zelo verjetno iz Velikih Malenc; I. Brlić, Grad Mokrice in park, Zagreb 1957, 5; Th. Mommsen, CIL III, p. 496; A. Graf, Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. Diss. Pann. I, 2. Budapest 1936, 57; kot zadnja V. Šribar-P. Petru, Nevioudunum, Posavje I, 1957, 27; primerjaj k temu B. Saria, RE XVII (1936), 1738, in B. Saria, Novi napisi s Kranjskega, GMDS 22, 1941, 42.

²⁰ A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen, Budapest 1959, 24.

²¹ J. Klemenc, Blatt Zagreb, sub voce Jelkovac.

²² J. Klemenc, Teodozijev pohod proti Maximusu iz Siscije do Poetovija, Zgodovinski časopis (Kosov zbornik) 6—7, 1952—53, 78.

²³ I. Degmežić, Sadržaj antiknih kamenih spomenika nađenih u Zagrebu i okolici, Iz starog i novog Zagreba, Zagreb 1957, 114.

²⁴ CIL III, 4008 in 4011.

in ne segajo vzhodno od Čateža.²⁶ V prostoru med Stenjevcem in Čatežem je naravno utemeljena meja le Sotla in na jugu Gorjanci, torej današnja meja med NR Hrvatsko in LR Slovenijo. Ob tem se zavedamo, kako pomembni so lahko taki sklepi za umevanje kontinuitete izročenih in že od antike sem ustaljenih meja. Že prej so verjetno Gorjanci in Sotla delili dvoje keltskih plemen, Latobiike in Varcijane.²⁷ Rešitev, ki stopnjuje pomen gradišča in poznoantične utrdbe na Vel. Malencah, saj zapira ta edini dohod z vzhoda v Krško dolino in Dolenjsko. Predstavlja pa tudi važno orožniško in carinsko oporišče, iz katerega so se rekrutirali uslužbenci za bližnji mejni prehod, katerega bi mogli locirati vzhodno od Čateža na njive z ledinskim imenom Col, o katerem sodimo, kljub najdbam antik na tem predelu,²⁸ da je dobil ime v polpretekli dobi. Tako je tudi utemeljeno izročilo miljnika v Čatežu, znamenja mejnega prehoda med Neviodunumom in Andautonijo.

Naslednji spomenik, ki posega prav tako v problem meje in varstva cest, so našli pri podiranju gospodarskega poslopja župnišča v Čatežu. Fragmentirana ara (sl. 4) iz rumenorjavega peščenca meri v višino 57 cm, v širino 42 cm in je debela 15 cm. Napisno polje je zglačeno s klesarsko pilo, spodnji del kamna pa je grobo obdelan. Od celotnega teksta sta ohranjeni le poslednji vrstici. Odbiti sta votivna formula in ime posvetitelja. Črke so visoke v predzadnji vrsti 6 cm, v zadnji 5 cm; presledek med vrstama znaša 2 cm. Ohranjeni del napisa, spravljenega v Posavskem muzeju,²⁹ se glasi:

*X G(eminae) b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis)
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

V tekstu ohranjenih vrstic manjkajo sicer punktacije med pojmi in jih nadomeščajo širši intervali. Izrazite presledke opazimo v votivni formulaciji zadnje vrstice, ki ustrezajo največjemu intervalu prve vrstice med črkama G in B. Rekonstrukcija teksta prve vrstice je logična, od *co(n)s(ularis)* je jasno vidna prva črka in del naslednjega O. Zadnja črka je odbita; pod presledkom pred njo je opazna sled obdelave kamna.

²⁵ CIL III, 3010 = AIJ 477. Za odmero distance *ab Andautonia* pa bi govorila predvsem cesta, ki jo je nakazal že J. Klemenc, po levem — severnem — bregu Save od Ščitarjevega mimo Zagreba, Stenjevec, Dobove in Sel do Brežic, kjer moremo v bližini izliva Krke v Savo domnevati pomembno mostišče in rečno pristanišče, kar potrjuje tudi napis, posvečen Neptunu, najden pri ustju izliva Krke pri Čatežu. Prav okoliščina, da imamo opraviti še z direktno cesto v Andautonijo, še bolj krepi razlago, da moramo na miljniku dopolniti poslednjo vrstico z *ab Andautonia*. Kot miljniki na desnem bregu Save pri Brestanici kažejo odmero *a Celeia*, tako je tudi v Čatežu miljnik na desni strani Save priča, do kod sega območje Andautonije.

²⁶ T. Knez-P. Petru-S. Škaler, *Municipium Flavium Latobiorum Neviodunum*, Novo mesto 1961.

²⁷ RE XII/1 (1924), 966 (Fluss), z zastarelimi mnenji o legi Neviodunuma v Vel. Malencah; RE XII/1 (1924), 967—8 (Keune), in VIII A₁ (1955), 363, z odličnimi lokacijami Varcijanov in Latobikov.

²⁸ Varstvo spomenikov 7, 1958/9, 337.

²⁹ Varstvo spomenikov 7, 1958/9, 301.

Napis je že deseti spomenik ob sotočju Krke in Save, katerega dedikant je *beneficiarius*.³⁰ Gotovo je stal v hramu Jupitra v Vel. Malencah in so ga kasneje prepeljali v Čatež, podobno kot aro L. Pompeja Ingenua v Mokrice. Ne moremo podpreti mnenja B. Sarie, da bi bili spomeniki iz sicer le malo oddaljenega Neviodunuma.³¹ V Drnovem beneficiarijska postaja ni tako potrebna kot na območju terasastega pobočja pri Sv. Vidu nad Brežicami, utrjenem na zahodu z gradiščem v Vel. Malencah.³² Območje zapira

Sl. 4. Napis beneficiarija iz Čateža
Bild 4. Inschrift des Benefiziars aus Čatež

s severa *fl. Savus* (Sava), na jugu pa se razprostirajo impedimentu in večjim enotam težko prehodni izrastki Gorjancev. Strateško omogoča ta izredna utrdjena točka ob najmanjših varnostnih oddelkih uspešno zaporo ceste. Še posebej v primeru uničenja mostu preko reke *Corcoras* (Krka), ko je moral nasprotnik ubrati pot po desnem bregu Krke in se izpostaviti bočnemu napadu s pobočij Gorjancev. Zametke poznoantične utrdbene zasnove moramo iskati v prazgodovinski dediščini in geografsko-geoloških danostih

³⁰ Na Dolenjskem sta dve skupini napisov, na katerih se omenjajo beneficiariji, in sicer prva v Trebnjem in druga v Vel. Malencah. Omejujemo se le na skupino spomenikov iz Krške doline: Leskovec (CIL III, 5918), Krška vas (CIL III, 5916), Vel. Malence (CIL III, 10799 in 5927 = AIJ 251; AIJ 240, 241, 242, 243) in Mokrice (CIL III, 5924).

³¹ B. Saria, Novi napisi, l. c., 41.

³² B. Saria, Drugo začasno poročilo o izkopavanjih na gradišču pri Velikih Malencah, GMDS 11, 1930, 5; B. Saria, Die vorgeschichtlichen Ringwallsysteme in Slovenien, Südostforschung 15, 1956, 41.

sotočja Krke in Save. Navedena municipalna meja vzhodno od Čateža le delno razjasnjuje do danes še vedno odprto vprašanje³³ istovetnosti meje Italije z vzhodnim koncem nevioudunumskega municipalnega agerja.³⁴

Raziskovanja A. v. Domaszewskega, *Westdeutsche Zeitschrift* 21, 1902, 58, o razporeditvi orožniških postaj ob važnih križiščih ali mejah utemeljujejo podano razlago. Številna posvetila beneficiarijev so torej, upoštevaje tudi opisani miljniki, povezana z bližnjo mejo.

Neskladnost dosedanje interpretacije in razhajanja v izvajanjih pripadnosti Nevioudunuma k X regiji izvirajo iz podatkov napisnega gradiva, ki je že samo po sebi kontradiktorno in neenotno. Reševanje pripadnosti Nevioudunuma italjski X regiji — *Histria et Venetia* — terja obširnejšo obravnavo, naslonjeno na prazgodovinske razmere drnovskega področja. Pripadnost ozemlja med Trebnjem in Drnovim keltskim Latobikom je podana že v rimskem poimenovanju obeh krajev. Povezanost dolenjskih Latobikov s plemenskim jedrom v območju od Flavije Solve do Labodske doline je zelo verjetna.³⁵ Izslédki J. Šašla³⁶ o razprostranjenosti nekaterih keltskih imen celskega območja duhovito nakazujejo narodnostno sorodnost prebivalstva v okolici Celja in na osrednjem Dolenjskem. Vprašanje primarnega enotnega latobijskega ozemlja in enovite plemenske skupnosti moramo torej predpostavljati za najbolj zgodnjo fazo nastopa Latobikov v naših krajih. Kljub verjetnemu kasnejšemu rahljanju vezi med severnim in južnim delom plemena³⁷ je ostala misel o povezanosti živa še ob nastopu Rimljanov leta 35 pr. n. št. Kratek čas po prihodu Rimljanov³⁸ je ostal *Nevioudunum*, enako kot *Emona*, še v sklopu noriškega kraljestva, dokler ni bil priključen Panoniji.³⁹

V vsem Obdonavju in Dalmaciji nastopajo plemenske ali pokrajinske občine v nasprotju do municipalne ureditve z znano upravno shemo (*Iivires, aediles* itd.). Nekatere centuriatne ali dekuriatne⁴⁰ občine upravljajo vojaški

³³ Dolenjski zbornik 1, 1962, z delno nakazano problematiko.

³⁴ B. Saria, *GMDS* 14, 1933, 15; *GMDS* 20, 1939, 139; *GMDS* 22, 1941, 41. V teh zaporednih izvajanjih B. Saria čutimo vso težavo pri reševanju tega problema.

³⁵ H. Müller-Karpe, *Die Zeugnisse der Tauriker in Kärnten*, *Carinthia* 141, 1951, 602; R. Egger, *Der Tempelbezirk des Mars Latobius im Lavanttal*, *Anz. Akad. Wiss. Wien* 44, 1927, 3; E. Polaschek, *RE* XVII (1936), 1018; W. Modrian, *Leda Darstellungen in Latobikergebiet*, *Festschrift für R. Egger*, *Carinthia* 143, 1953, 165; R. Heuberger v *Ammann-Festgabe* II, 1954, 169; F. Staehelin, *Die Schweiz in römischer Zeit*³, Basel 1948, 72, op. 4; B. Saria v *RE* XXII (1954), 1638; K. Sagi, *Soproni Szemle* 9, 1955, 48; A. Mócsy, *Die Bevölkerung*, 121; R. Ložar, *Prazgodovina Kranjske v luči zbirke Mecklenburg*, *GMDS* 15, 1954, 73; R. Egger, *Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1950*, *Carinthia* 142, 1952, 171; K. Willvonseder, *Zur Keltischen Besiedlung des Ostalpenraumes*, *Carinthia* 143, 1953, 586.

³⁶ J. Šašel, *C. Iulius Vepo*, *Živa antika* 5, 1955, 129; J. Šašel, *C. Vindonius Succensus*, *Živa antika* 4, 1954, 374.

³⁷ *RE* XII (1924), 966 (Fluss).

³⁸ S. Gabrovec, *Najstarejša zgodovina Dolenjske*, *Novo mesto* 1956, 33, sicer pa podrobneje obravnava to vprašanje E. Swoboda, *Carnuntum*³, 27 in 203, kjer je tudi izčrpno podana vsa literatura, ki zadeva vprašanje aneksije Norika.

³⁹ Verjetno hkrati s Poetovijem in Carnuntumom.

⁴⁰ A. Mócsy, *Zur Geschichte der peregrinen Gemeinden in Pannonien*, *Historia* 6, 1957, 495.

ravnim mejam botruje verjetno kasneje preložitvi vzhodne italske meje na Gorjance.

Opora takim izvajanjem je ara, vzdana v cerkvi sv. Valentina na Straži, CIL III, 3915 = 10798. Kamen so posvetili Hadrijanu pripadniki plemena Karnov, katerim je podelil cesar državljanstvo.⁵⁰ Matična bivališča Karnov opredeljujejo viri in arheološko gradivo v severozahodni predel Benečije med Karnskimi Alpami, Oglejem in Trstom ter v Posočje.⁵¹ Na Dolenjsko in v Posavje niso segali in zato moremo z gotovostjo domnevati, da jim je dodelil cesar Hadrijan z rimskim državljanstvom tudi del lato-biškega ozemlja. Istočasna z viri⁵² potrjena vključitev Emone v X regijo — *Histria et Venetia* — govori za Mommsenovo⁵³ sodbo: »et simul Italiae fines ad Sirmium⁵⁴ fere proferret novos cives cum proxima Italiae regione, quae erat Carnorum, quomodo coniungeret.« Sam Mommsen opozarja na težave, ki se pojavljajo ob taki razlagi. Predvsem zaradi nasprotujočih si podatkov itinerarjev glede lege postaje *ad Fines XX* ali *XXI MP* severno ali južno od Siscije. V obeh primerih moremo povezovati *ad Fines* z mejo provinc; na jugu bi ležala postaja ob panonsko-dalmatinski meji, na severu ob panonsko-italski. Seveda le v primeru neposredne sosesčine med ozemljem Siscije in neviodunumskim teritorijem. Čateški miljnik je skrčil antično drnovsko okrožje in določno pokazal pravo mejo Neviodunuma in Andautonije, pri čemer odpade Mommsenovo izvajanje odnosov *Siscia : Neviodunum*, ker se ozemlji obeh mest na tem odseku ne stikata.

Vendar dodelitev municipija *Neviodunum* k Italiji po naši sodbi ni mogla biti trajna in je prenehala že v začetku druge polovice 2. stoletja.⁵⁵ Herodijan⁵⁶ omenja ob opisu prihoda M. Traxa v Emono leta 238, da je bila *Emona* prvo mesto na italskih tleh. Oddelki M. Traxa so verjetno korakali skozi Drnovo, kar ilustrirajo miljniki iz Brestanice, znamenja cesarjevega pohoda proti Italiji. Kljub temu omenja Herodijan le Emono kot italsko mesto in ne navaja Neviodunuma. Drugo pričevanje o pripadnosti Neviodunuma Panoniji so miljniki iz leta 201, na katerih se omenja legat province *Fabius Cilo*, ki je dal popraviti cesto *Emona—Neviodunum*.

Pomanjkanje oprijemljivih arheoloških dokazov in epigrafskih ter drugih virov onemogoča popoln prikaz zgodovinskih dogodkov na področju med Savo in Krko v 2. stoletju n. št. Predvsem čutimo potrebo načrtnih izkopavanj v Trebnjem, kjer je odkril B. Saria⁵⁷ spomenik beneficiarija iz

⁵⁰ A. Alföldi, CAH XI, 545.

⁵¹ RE III, 1598 (Ihm) in 1600 (Tomaschek); glej še R. Egger, Recherche di storia sul Friuli preromano e romano, Atti dell Accademia di scienze lettere e arti di Udine 13, 1957, 383.

⁵² Herodian VIII, 1, 4.

⁵³ CIL III, p. 496.

⁵⁴ Prav: Sisciam.

⁵⁵ A. Mócsy, Die Bevölkerung sicer domneva na str. 21, op. 31, da je bil teritorij v okolici *Praetorium Latobicorum* ob odcepitvi Emone od Panonije priključen k Italiji; glej še E. Swoboda, Carnuntum³, Graz-Köln 1958, 13; E. Stein, Geschichte des spätrömischen Reiches, Wien 1928, 107; A. Remennikov, Borba plemen srednjevo Dunaja s Rimom, Vestnik drevnej istoriji 3, 1960, 105; poglavitni del literature, ki obravnava to vprašanje, pa je žal nedosegljiv.

⁵⁶ Glej op. 52.

⁵⁷ GMDS 22, 1941, 41.

leta 158, torej enega naših najbolj zgodnjih tovrstnih spomenikov. Dokler pogrešamo arheološko dokumentiran prikaz rasti naselbine *Praetorium Latobicorum*, tako dolgo ostajajo naša izvajanja na pol pota.

Vsa nadaljnja, v enaki meri raznolika zgodovina Dolenjskega in slovenskega Posavja postavlja novim raziskovanjem nove smernice. Pomembnost poznoantične trdnjave Vel. Malence v končni fazi rimske oblasti naših krajev smo omenili; poudarili bi še sorodno usodo neviodunumskega in celejskega okrožja v tem času. Prvi ima po Dioklecijanovi razdelitvi Panonije v novo osnovani provinci Saviji za upravnika korektorja, kar srečujemo komaj izven meja Italije. Celejski prostor pa je hkrati, kot so pokazala raziskovanja R. Eggerja,⁵⁸ važen člen v rimski obrambi vzhodnih Alp, saj ima *civitas Noricorum* neko posebno mesto v okviru province. Nakazano prazgodovinsko izročilo ostaja torej živo še v pozni antiki. Seveda pa so korenine takega razvoja geografsko pogojene.

Pomembnost prometne vezi med spodnjim Podonavjem in Italijo izpričuje tudi pri zaščitnem izkopavanju v Ribnici pri Brežicah odkopan prelomljen nagrobnik, sl. 5 a, b. Spomenik je sedaj spravljen v Posavskem muzeju.⁵⁹ Nagrobnik je iz rjavega mehkega peščenca, visok 178 cm, širok 73 cm in debel 26 cm. Večji del plošče zavzema 97 cm visoko in 56 cm široko napisno polje, na katerem beremo:

Ti(berio) Claudio
Eudio
/p/ /lib(ertus ali erta)
Tib(erius) Barbius
Primus
benemerenti
fecerunt

Najvišja črka v napisu je I v prvi vrsti (11 cm). Sicer znašajo velikosti posameznih vrstic in presledkov 9, 3, 7, 4, 7, 3, 7, 3, 4,4, 3, 8 cm. Glede dopolnila v 3. vrsti meni kolega J. Šašel,⁶⁰ da se nanaša na oproščenca umrlega, zato je dovolil, ko si je napis ogledal, teoretično možnost: *Cla(udia) Eudii lib(erta)*.

Cognomen Eudox in ostale grške izpeljanke tega imena srečujemo pogosto (CIL III, 6581; 7151; 8388; 8065, 19), vendar doslej ni znan na našem ožjem področju z iliro-keltskim prebivalstvom. Zasledimo ga le v sorodnem korenu na napisu CIL III, 14326 = *Licinius Teuda* iz okolice Bihaća.⁶¹ Verjetno imamo opraviti z grškim sužnjem, ki mu je podelil cesar Klavdij svobodo in gentilicije. V zgodnjem obdobju rimske okupacije poznamo dosti grških osvobodencev, večinoma prekupčevalcev in sotrudnikov oglejskih trgovskih rodbin. Morda moremo prišteti Tiberija Claudija Eudija k njim, še posebno, ker je eden izmed posvetiteljev nagrobnika član rodbine Bar-

⁵⁸ Wiener Studien 47, 1929, 147.

⁵⁹ Varstvo spomenikov 7, 1958/9, 305.

⁶⁰ Kateremu se na tem mestu ponovno zahvaljujem za napotke.

⁶¹ D. Rendić-Miočević, Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije, Split 1948, 61.

Sl. 5 a, b. Prelomljeni nagrobnik z groba 2 iz Ribnice pri Mokricah
 Bild 5 a, b. In zwei Teile zerbrochenes Grabmal des Grabes 2 aus Ribnica bei
 Mokrice

bijcev.⁶² Prvi znani spomeniki te familije so iz obdobja pred rimsko okupacijo naših krajev, ko so imeli Barbijci verjetno del trgovine iz Aquileje v Norik in Panonijo v svojih rokah, kar kaže napis na stegnu »mladeniča« s Štalenske gore.⁶³ Veliko zastopstvo te trgovske hiše zasledimo predvsem na Štalenski gori pri Celovcu (CIL III, 4815, 4885, 11562, 15143), med njimi se omenja tudi *P. Barbius Sp. f. Primus*.

Trenutno je težko ugotoviti, ali sta tudi na našem spomeniku omenjena *Tiberius Barbius Primus* in *Tiberius Claudius Eudius* trgovca, dasi potrjujeta tako domnevo imeni in lokacija ob važni cesti *Aquileia—Siscia* in ob Savi — že v antiki izpričani prometni žili.⁶⁴

ZUSAMMENFASSUNG

Zu drei neuen Inschriften aus dem unteren Savegebiet

Im vorliegenden Artikel veröffentlicht der Verfasser drei Inschriften aus dem unteren Savegebiet und beleuchtet sie zugleich als wichtige Zeugen für das Verständnis des antiken Lebens in diesen Gegenden.

Bei dem Meilenstein von Čatež, von dem die Textrekonstruktion wie bei anderen erwähnten Denkmälern im slowenischen Teil des Aufsatzes wiedergegeben wird, ist, von anderen Tatsachen abgesehen, zweierlei besonders bezeichnend. Erstens, weil er uns die Strassenbautätigkeit unter *Antoninus Pius* auf der Strasse *Emona—Neviodunum* bekundet, und zweitens, weil er einiges zur klareren Fixierung der östlichen Stadtgrenze von *Neviodunum* beiträgt. Vier bereits bekannte Meilensteine an diesem Strassenabschnitt beweisen zur Genüge die Instandsetzung der Strasse von Stična bis Drnovo und weiter gegen Osten. Nach der Reihenfolge der Konsulate zu urteilen, beginnen die Restaurierungsarbeiten im Jahre 139 bei dem Gebiet von *Emona*. Das rasche Fortschreiten der Festigung des Strassenkörpers bestätigen die Meilensteine von Hudo bei Stična (im Jahre 139) und von Vihre (im Jahre 141). Der weitere Verlauf der Arbeiten auf der Magistrale *Siscia—Sirnium* ist mangels jedweder epigraphischer Quellen, besonders der Meilensteine des *Antoninus Pius*, ungewiss. Viel besser können wir die gleichzeitigen Restaurierungsarbeiten an der itinerarischen Strasse *Emona—Carnuntum* feststellen, deren Bau, den Inschriften nach zu urteilen, sofort nach der Rekonstruktion des Strassenkörpers von *Emona* gegen Osten begann. Die Quellen verschweigen uns aber, was wir eigentlich logisch voraussetzen dürften, den Bau und die Restaurierung der transversalen Verbindungen der beiden Strassen zwischen Celje und Drnovo durch das Tal der Savinja und Sava.

Was jedoch bei dem neuen Meilenstein überrascht, ist die Angabe der Distanz *ab A...*, da wir jedoch *a Nevioduno* erwartet hätten. In Betracht kommen die Ansiedlungen an der Magistrale, und zwar *Acerovo*, *Andautonia*, *Atrans* und *Aemona* (Schreibart nach Plinius). Nach sorgfältiger Erwägung aller Möglichkeiten

⁶² R. Egger, 95. Anzeiger der österreichischen Akademie der Wissenschaften 1956, 53.

⁶³ R. Noll, Funde vom Magdalensberg in der Wiener Antikensammlung, *Carinthia* 147, 1957, 112, z vso literaturo.

⁶⁴ C. Patsch, *Saveschiffahrt im Altertum*, *JöAI* 21, 1912, 318.

kommt der Verfasser zum Schluss, dass der Meilenstein von Čatež höchstwahrscheinlich am äussersten westlichen Rand des *municipium Andautoniensium* aufgestellt war, wie dies die Inschrift CIL III, 4008 = AIJ 474 anführt. Bisher hatten alle Wissenschaftler den in den Strassenverzeichnissen angeführten Posten *ad Fines XXI MP* von Sisak als Endstation des Gebietes von *Siscia* bezeichnet. Das Gebiet von *Siscia* nimmt hier sein Ende und bis hieher reicht von der entgegengesetzten Richtung das Gebiet von *Neviodunum*. *Andautonia* liegt an einer anderen Strasse und hat nach der Meinung einiger Autoren ein kleineres *ager*, da der Fundort des Meilensteines mit der Distanzabmessung *a Siscia* nördlich von *Andautonia* liegt. Doch ist es nicht glaubwürdig, dass das Gebiet von *Siscia* auch das Gebiet von *Andautonia* umfasst hätte, das ausser dem unmittelbaren städtischen Weichbild überhaupt kein Hinterland gehabt hätte, da ja der Meilenstein von Jelkovac nur *III MP* von Ščitarjevo gefunden worden war. *Siscia* ist an und für sich ein so bedeutender Verkehrsknotenpunkt, und es ist ganz möglich, dass man die Distanz von diesem so wichtigen Verkehrsknotenpunkt gemessen hat, wie man später *quinariorum lapides per Illyricum fecit ab Atrante ad flumen Savum* und die Distanz, wie folgt, von *Atrans* abgemessen hat. Trojane war ein wichtiger Knotenpunkt und deshalb kann uns das nicht überraschen. Das städtische Hinterland von *Andautonia* reicht nach unserer Meinung über die nördlichen und westlichen itinerarischen Wege, die nach Sisak führen. Bisher ist die Frage, wie weit der *ager Andautoniensis* reicht, noch nicht zu voller Zufriedenheit gelöst, noch weniger ist sie in den Einzelheiten klar. Die zwei Inschriften aus Petrovina (CIL III, 4008 und 4011) können uns bei der Beurteilung des Umfanges des Distriktes *Andautonia* von Nutzen sein, da im Text die *res publica Andautoniensium* erwähnt wird und weil diese Inschriften südlich des itinerarischen Weges *Neviodunum—Siscia* gefunden wurden. Die Ostgrenze von *Andautonia* kann man mangels epigraphischer und anderer Quellen nicht feststellen. Etwas ähnliches gilt auch für die Nordgrenze. Vorderhand können wir neben der Südgrenze auch die Westgrenze feststellen. Nördlich der Save hat man die äusserste westliche Inschrift mit der Widmung *res publica Andautoniensium* in Stenjevac unter den Abhängen des Sljeme gefunden (CIL III, 5010 = AIJ 477). Die nächste Inschrift, die den Verlauf der Westgrenze von *Andautonia* fixiert, ist der Meilenstein von Čatež. Die Inschriften von *Neviodunum* treten nur auf dem Krško polje (das Gurkfeld) auf und reichen nicht östlich über Čatež. Im Raume zwischen Stenjevac und Čatež ist die natürlich bedingte Grenze nur die Sotla, im Süden jedoch der Gebirgsrücken der Gorjanci. Wahrscheinlich trennten schon früher der Gebirgsrücken der Gorjanci und die Sotla zwei Stämme, die *Varciani* und die *Latobici*. Eine Lösung, welche die Rolle des vorgeschichtlichen Burgwalles und der spätantiken Befestigungsanlagen in Velike Malence potenziert, da diese das einzige Einfallstor von Osten in das Tal der Krka und nach Dolenjsko (Unterkrain) verschliessen. Den Ursprung der spätantiken Fortifikationsanlage müssen wir in der urgeschichtlichen Erbschaft und den bestehenden geographisch-geologischen Gegebenheiten des Zusammenflusses von Krka und Save suchen.

Die erwähnte munizipale Grenze östlich von Čatež erklärt nur zum Teil die bis heute noch offene Frage der Identität der Grenze Italiens mit dem östlichen Ende des munizipalen *ager* von *Neviodunum*, was unter anderen auch die Inschrift des Dekurionen von *Emona* auf dem Gebiete von *Neviodunum* andeutet (AIJ 237). Der Zwiespalt in der bisherigen Interpretation und die voneinander abweichenden

Standpunkte betreffs der Zugehörigkeit von *Neviodunum* zur *X Regio — Histria et Venetia* erheischen eine ausführlichere Abhandlung, die sich auf die urgeschichtlichen Verhältnisse des Gebietes von *Neviodunum* stützen müsste. Die Zugehörigkeit des Gebietes zwischen dem *Praetorium Latobicorum* (Trebnje) und dem *Municipium Flavium Latobicorum Neviodunum* (Drnovo) zu dem keltischen Stamm *Latobici* ist schon in der römischen Namensgebung der beiden Orte gegeben. Die Zusammengehörigkeit des unterkrainischen Stammes der *Latobici* mit dem Stammeskern im Gebiet um *Flavia Solva* und im Lavanttal ist sehr wahrscheinlich. Trotz der späteren Lockerung der Beziehungen zwischen dem nördlichen und südlichen Teil des Stammes ist der Gedanke der Zusammengehörigkeit noch beim Auftreten der Römer im Jahre 35 v. u. Zr. lebendig geblieben. Kurze Zeit nach der Ankunft der Römer blieb *Neviodunum* ebenso wie *Emona* und *Poetovio* im Gefüge des *Regnum Noricum*, bis sie an Pannonien angegliedert wurden.

Durch die Besiedlung der unbewohnten Niederungen zogen die Römer die Interessen des Stammes *Latobici* nicht wesentlich in Mitleidenschaft; die Hauptsache ist jedoch, dass gerade diese feinfühlende Politik der Römer noch weiterhin die feststehenden Stammesgrenzen bewahrt. Inwieweit wir auf eine Änderung betreffs des früheren Zustandes stossen, geschieht dies im nördlichen Teil, wo sie die Grenze dem natürlichen Hindernis, der Save, anpassen. Die Angliederung an die natürlichen Grenzen bedingt später die Verlegung der östlichen italischen Grenze auf den Bergrücken der Gorjanci. Einen Stützpunkt dieser Ausführungen bietet die Ara, die in der Kirche sv. Valentin in Straža eingemauert ist (CIL III, 3915 = 10798). Diesen Stein widmeten Hadrian die Angehörigen des Stammes der *Carni* denen der Kaiser die Staatsbürgerschaft und einen Teil des Gebietes des Stammes *Latobici* verlieh. Deshalb gab schon Mommsen folgendes Urteil ab: »et simul Italiae fines ad Sisciam fere proferret novos cives cum proxima Italiae regione, quae erat Carnorum, quomodo coniugeret.« Mommsen selbst aber weist auf die Schwierigkeiten einer solchen Auslegung hin, besonders wegen der sich widersprechenden Angaben in den Itinerarien betreffs der Lage der *Posten ad Fines XX* oder *XXI MP* nördlich oder südlich von *Siscia*. Der Meilenstein von Čatež verkleinert das antike Gebiet von *Neviodunum* und bezeichnet genau die wirkliche Grenze von *Neviodunum* und *Andautonia*, wobei Mommsens Ausführungen über die Beziehungen zwischen *Siscia* und *Neviodunum* wegfallen, da sich die Gebiete beider auf dieser Strecke nicht berühren.

Doch konnte die Zuteilung des Gebietes von *Neviodunum* in die *X Regio* inwieweit es zu ihr kam, nicht ständig sein und nahm spätestens zu Beginn des dritten Jahrhunderts ihr Ende. Herodian erwähnt in seiner Beschreibung der Ankunft von *Maximinus Trax* in *Emona* im Jahre 238, dass *Emona* die erste Stadt auf italischem Boden war.

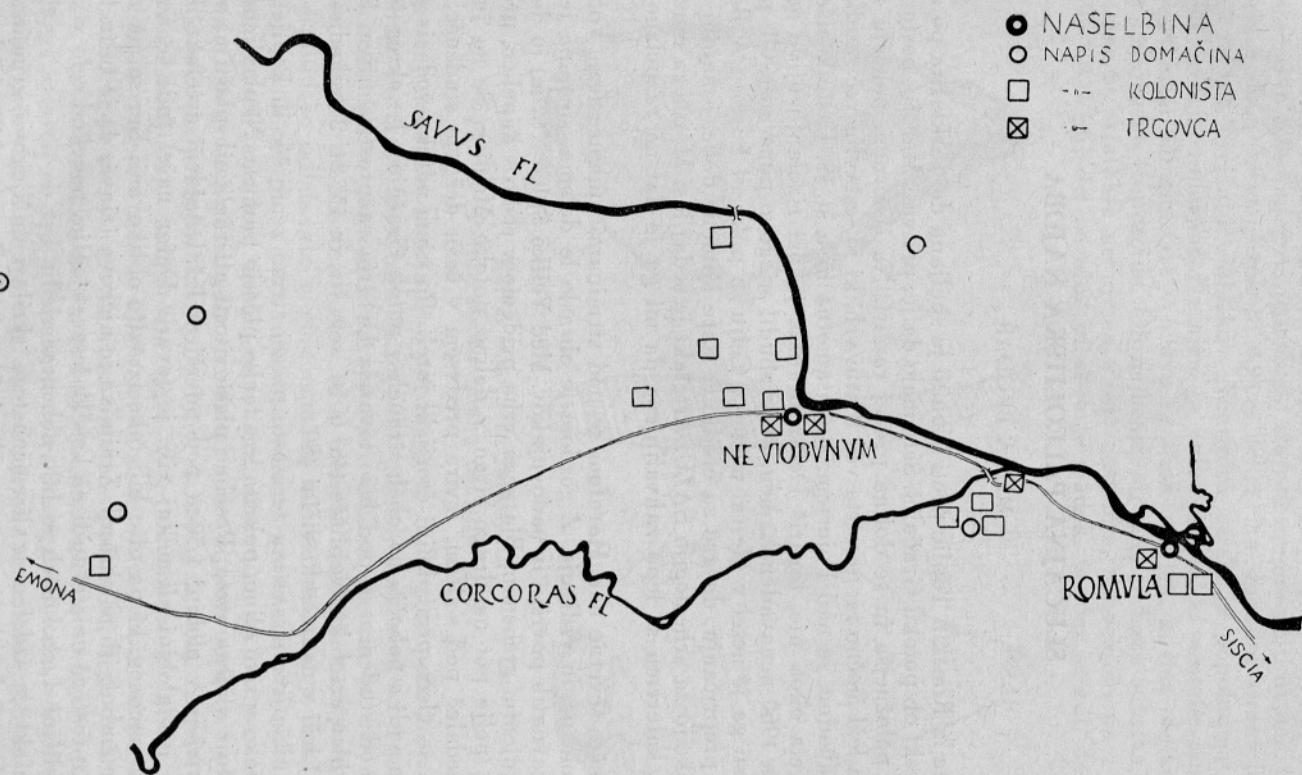
Der Mangel von tatsächlichen archäologischen Beweisen macht eine vollständige Darstellung der historischen Begebenheiten auf dem Gebiet zwischen Save und Krka im zweiten Jahrhundert unmöglich. Vor allem fühlen wir die Notwendigkeit planmässiger Ausgrabungen in Trebnje, wo B. Saria das Denkmal eines Benefiziars aus dem Jahre 158 entdeckte, also eines unserer ältesten Denkmäler dieser Art. Auch die Inschrift des Benefiziars von Čatež deutet einen Grenzübergang in der Umgebung von Čatež und Mokrice an, wo es in den letzten Jahren gelang, eine umfangreiche Ansiedlung und das dazugehörige Gräberfeld des antiken Postens *Romula* bei Ribnica unterhalb von Mokrice zu entdecken.

Die Bedeutung der Befestigungsanlage in Velike Malence in der späten Kaiserzeit haben wir bereits erwähnt; wir möchten nur noch das ähnliche Schicksal der Gebiete von *Neviodunum* und *Celeia* in dieser Zeit betonen. *Neviodunum* hatte nach der administrativen Teilung Pannoniens durch Diokletian in der neuorganisierten Provinz *Savia* als Verwalter einen Korrektor, was wir fast nirgends ausserhalb der Grenzen Italiens vorfinden. Der Raum von *Celeia* war aber gleichzeitig, wie dies die Forschungen von R. Egger ergaben, ein wichtiges Glied in der römischen Verteidigung der Ostalpen, nahm ja die *civitas Noricum* einen besonderen Platz im Rahmen der Provinz ein. Die erwähnte urgeschichtliche Überlieferung bleibt auch in der späten Antike lebendig.

Die Wichtigkeit der Verkehrsverbindung zwischen dem unteren Donauraum und Italien bezeugt auch das bei den Scutausgrabungen in Ribnica bei Brežice gefundene in zwei Teile zerbrochene Grabmal (Bild 5 a, b).

Fragmenti miljnika iz Čateža. — Fragmente des Meilensteines aus Čatež

Razmerje med kolonisti in domačini. (Dopolnjen prikaz po Mócsyju.)
 Verhältnis zwischen den Kolonisten und Einheimischen. (Ergänzte Darstellung nach Mócsy.)

SLUČAJNA PALEOLITSKA NAJDBA

MITJA BRODAR

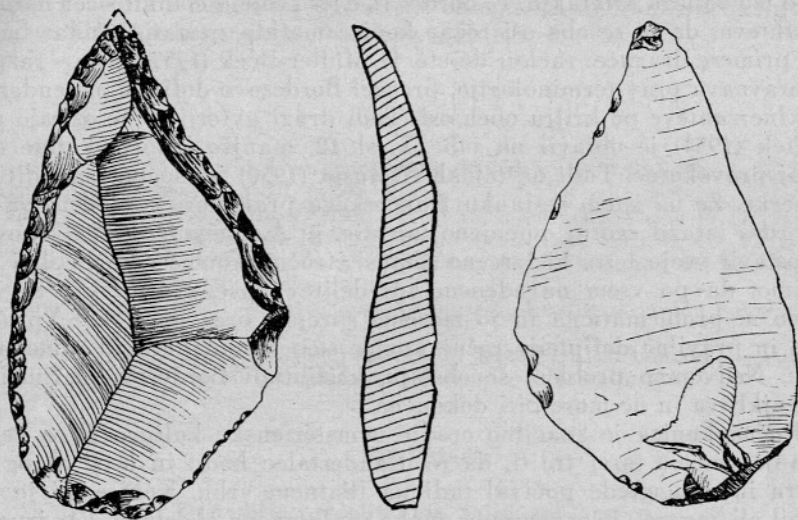
Cesta iz Rimskih Toplic proti Planini je speljana do Jurkloštra po zelo ozki soteski ob potoku Gračnici. Šele malo dalje, pri vasi Marofu, postanejo pobočja položnejša in se dolina precej razširi. Na severnem pobočju nad Marofom leži močno razprostrta vas Blatni vrh, ki jo sestavlja več zaselkov. Precej zahodno, že nad Pojerjem, stoji samotna hiša št. 38. Lastnik hiše in nekaj sveta okoli nje, tovariš Defar Branko, je pri rigolanju njive našel februarja 1960 nenavaden kamen, ki je zbudil njegovo pozornost. Ob prvi priložnosti ga je nesel v Mestni muzej v Celju in pokazal kustosu A. Bolti. Ta je v prepričanju, da gre za orodje iz stare kamene dobe, o najdbi obvestil Sekcijo za arheologijo SAZU. Artefakt je sedaj last Mestnega muzeja v Celju, kateremu se lepo zahvaljujem, da mi ga je dal na razpolago za objavo.

Pobočje severno nad Marofom se pod strminami apnenčastega Voluša razmeroma naglo vzdiguje. Z gozdom je obraslo le deloma, sicer pa je tu precej travnatih površin in sadovnjakov. Med Veliko Špico (787 m) in dolgo razpotegnjenim grebenom Blatnega vrha pridemo v sedlo s kapelico, preko katerega pelje pot na drugo stran v dolino potoka Mišnice. Še na južni strani, nedaleč pod sedlom, izvira predvsem v času deževja studenec, od katerega se vleče proti dolini erozijski jarek. Po njem odteka voda iz studenca pa tudi s pobočja na obeh straneh v potok Gračnico. Le okrog 10 m vzhodno od studenca se pod hišo tovariša Defarja razprostira njiva, kjer je bil najden artefakt. Najdišče ($46^{\circ} 6' 56''$ sev. šir. in $15^{\circ} 21' 2''$ vzhodno od Greenw.) leži v nadmorski višini 480 m.

Lastnik njive izravnava terasasto precej strmo zemljišče in koplje pri tem globoko v sivo glino, pokrito le s tenko plastjo humusa. Naplavljen je nedvomno z višjega sveta. Posebne plastovitosti ali različnih plasti ni opaziti. V njej je v globini 1,50 m pod površjem ležal najdeni artefakt. Približno v isti globini ali nekaj višje je tovariš Defar našel tudi še nekaj drugih kremencev, ki pa niso bili tako izrazito oblikovani. Ker se mu niso zdeli pomembni, jih ni ohranil. Zanimiva je njegova izjava, da je tu in tam na istem prostoru naletel tudi na koščke lesnega oglja, ponekod celo v precejšni količini. Le o kosteh ni bilo nobenega sledu.

Artefakt je izdelan iz kremenastega skrilavca. Njegova zrnatost je zelo drobna, tako da jo moremo komaj opaziti. Zaradi obilice železovih oksidov je bolj temno rjavordeče barve. Površina artefakta ni nikjer dovolj globoko poškodovana, tako da vidimo pravih naprav le barvo patine.

Artefakt (glej sliko) je tako prepričljivo oblikovan, da o njegovi artificialnosti in celo o njegovi paleolitski starosti ne more biti dvoma. Odbitek je 6,8 cm dolg, 3,9 cm širok in 0,9 cm debel. Na dorzalni strani je videti negative več prejšnjih odbitkov. Ventralna stran je popolnoma gladka, bulbos precej poudarjen. Na njem je vidna retuša, ki nastane mnogokrat že pri samem odbitju. Gre v bistvu za širok odbitek, ki ima obliko precej razpotegnjenega trapezoida. Ob najkrajši stranici je baza odbitka, zato se podolžna os artefakta ne ujema z osjo nastanka, temveč oklepa z njo kot skoraj 30° . Večji del bazalne ploskve je gladek, vendar se zdi, da je bila

Ročna konica iz Jurkloštra
Pointe moustérienne de Jurklošter

baza vsaj nekoliko že vnaprej pripravljena. Tak postopek, če je tipično izveden, povzroči fasetirano bazo. Obe najdaljši stranici, ki tvorita tudi konico artefakta, sta retuširani po vsej dolžini. Retuša je deloma sicer strma, vendar posamezne retuše niso ozke in nameščene vzporedno. Pri retuširanju so odletavale v glavnem bolj široke luske in je vsaj na levi ostrini tehnika stopnjevitega retuširanja dobro vidna. Ostrini nista povsem ravni, temveč je le leva rahlo konveksna, nasprotno pa desna malce konkavna. Čeprav se približujeta ena drugi v dovolj ostrem kotu in bi mogli tvoriti ostro in prebojno konico, vidimo, da temu ni tako. Artefakt se terminalno zaključuje razmeroma topo. Pri podrobnem pregledu moremo opaziti na ventralni strani, kjer sicer ni nobenih obrobni retuš, ob konici poškodbo, ki je ne moremo imeti za namerno poškodbo. V prvotnem stanju je bila konica nekoliko daljša in bolj priostrena. Po nesreči ali zaradi premočnega udarca ob trd predmet je ostra konica odletela, s čimer je bila prizadeta osnovna funkcija artefakta. Toda oba retuširana robova so mogli še naprej odlično uporabljati za strganje. Zdi se, da je paleolitski lovec z malenkostnim popravilom odlomljene konice celo poskusil ustvariti miniaturno praskalo. Na risbi je črtkano nakazana prvotna oblika artefakta.

Pri tipološki opredelitvi artefakta je treba upoštevati prvotno obliko, torej tisto, kakor je bil izdelan. Da gre v našem primeru za ročno konico moustérienske kulture, se ni težko odločiti. Toda ob tej priložnosti je omeniti, da je terminus »ročna konica« eden od najslabše definiranih, kakor pravi F. Bordes (1954).

Po stari definiciji H. Obermaierja (1927) je ročna konica bolj ali manj trikotne osnovne oblike, retuširana včasih po vsej zgornji strani. Da je pri tako ohlapni formulaciji mogoče imeti za ročno konico tudi marsikaj drugega, je jasno. Na našem primerku vidimo, da se os odbitja ne krije z osjo izdelanega artefakta. F. Bordes (l. c.) v svojem članku sicer naravnost ne zahteva, da bi se obe osi ročne konice morali ujemati, vendar imenuje take primere drugače: *racloir déjeté*. H. Müller-Beck (1957/58) je v razpravi, ki obravnava prav terminologijo, prevzel Bordesovo definicijo, vendar brez direktne zahteve po kritju obeh osi. Tudi drugi avtorji se ne ozirajo na to. G. Riek (1934) je objavil na tab. IX, sl. 12, manjšo konico, katere osi so skoraj pravokotne. Tudi na tablah A. Rusta (1950) je mogoče zaslediti take primerke. Že na istem sestanku francoskega prahistoričnega društva, kjer je Bordes izrazil zgoraj omenjeno mnenje, je A. Cheynier (1954) ugovarjal in postavil svojo tezo, ki izrečno dopušča ročne konice z različnimi osmi. Menimo, da po vsem navedenem opredelitev našega artefakta za ročno konico ni problematična in jo moremo sprejeti brez pridržka. Vprašanja jasne in pravilne definicije ročne konice smo se dotaknili tu samo mimogrede. Nedvomno problem še obstaja, kajti tudi Bordesova definicija je pomanjkljiva in ne more biti dokončna.

Ročna konica je značilno orodje moustérienske kulture. Brez večjega tveganja smemo torej trditi, da je neandertalec hodil in lovil okrog Jurkloštra in mimogrede počival tudi na Blatnem vrhu. Konica, ki jo je tu izgubil ali zavrgel, je razmeroma tenka in dovršeno obdelana, kar izpričuje že precejšnji višek moustérienske kulture.

Na Kozjanskem doslej nismo poznali nobene paleolitske postaje. Na tako možnost je opozarjala le Glija jama pri Planini, v kateri so še pred zadnjo vojno ugotovili številne močno manganizirane kostne fragmente jamskih medvedov. Sedaj je najdba na Blatnem vrhu prvi dokaz, da je bilo tudi to področje naše zemlje že v davni dobi naseljeno. Iz širšega okoliša pa poznamo že več postaj, ki so vsebovale izdelke moustérienske kulture. Tu mislimo predvsem na blizu naše meje ležeče hrvaške postaje Krapino, Vindijo in po zadnji vojni odkrito Veternico. V vseh teh postajah je mogoče najti artefakte, ki so naši ročni konici vsaj po načinu obdelave zelo blizu. Slovenske štajerske postaje pripadajo v glavnem že aurignaški kulturi. Omenili bi pa posebej Njivice pri Radečah, kjer kaže odkrita kamena industrija še moustérienski vpliv. Pač pa imamo na Krasu v B-kulturi Betalovega spodmola nekaj zelo podobnih primerkov. Seveda so tipološke primerjave utemeljene le tedaj, če imamo dovolj velike serije artefaktov. Ker nam je z Blatnega vrha na razpolago samo en primerek, čeprav zelo značilen, je vzporejanje z B-kulturo Betalovega spodmola samo hipotetično. V nekoliko širšem smislu prihajata v poštev še bolj zahodno ležeči moustérienski najdišči Črni Kal in jama Pod Kalom.

Slučajna najdba posameznega artefakta navadno ne more dati važnejših znanstvenih dognanj in jih tudi na Blatnem vrhu nismo dobili.

Važno pa je, da moremo na tej osnovi računati z bodočimi odkritji postaj, v katerih so se paleolitski lovci zadrževali dalj časa. Zato smo se tudi odločili za sondiranje v našem najdišču najbližji jami, v Štorasti peči ob potoku Mišnici v Mišjem dolu. Jama leži v kremenovem peščenjaku. Okrog njenega vhoda in na jamskih stenah je videti negative mlinskih kamnov, ki so jih nekoč tu izrezovali. V sondi se je v globini 1,50 m razločno pokazal tak odtis, nato pa skoraj 3 m globoko še drug. V tej globini smo domala že dosegli gladino potoka, ki teče onkraj kolovoza pod jamo. Ker se je tudi izkazalo, da ves sediment sestavljajo le delovni odpadki, je bilo jasno, da je jama v celoti ali pa vsaj v večjem obsegu le umetna tvorba in ne bi imelo nadaljnje izkopavanje nobenega smisla več.

Literatura

- Bordes F. (1954), *Notules de typologie paléolithique*. — Bulletin de la Société Préhistorique Française, T. LI, p. 336, Paris.
- Cheynier A. (1954), *Observations présentées en séance par le Dr A. Cheynier*. — Bulletin de la Société Préhistorique Française, T. LI, p. 339, Paris.
- Müller-Beck H. (1957/58), *Zur Bezeichnung paläolithischer Artefakttypen*. — Alt-Thüringen III, p. 146, Weimar.
- Obermaier H. (1927), *Moustérien*. — Ebert M., *Reallexikon der Vorgeschichte*, p. 517, Berlin.
- Riek G. (1934), *Die Eiszeitjägerstation am Vogelherd im Lonetal*. — Tübingen.
- Rust A. (1950), *Die Höhlenfunde von Jabrud*. — Neumünster.

RÉSUMÉ

Trouvaille paléolithique, faite par hasard

Dans le village de Blatni vrh près de Jurklošter en Slovénie, on a au mois de février en 1960 au cours de la cultivation des champs, trouvé dans de l'argile grise à 1 mètre et demi de profondeur, un outil de quartz et tout autour des débris de charbon. Pas d'autres indications. Il s'agit d'une pointe moustérienne et appartenant par sa forme au Moustérien évolué. Le gisement est situé dans le domaine où jusqu'à l'heure présente il n'y a pas eu de stations paléolithiques. On trouve des pointes du type égal dans quelques stations de la Croatie voisine et au Karst du côté de la Slovénie occidentale. L'action effectuée par la sonde à Štorasta peč, grotte située dans le voisinage, n'a rien mis au jour.

PRAZGODOVINSKE MALENCE

VIDA STARE

Dobrih 50 m od izliva Krke v Savo je na njenem desnem bregu trikotu podobna planota, ki leži ob vhodu v Krško polje. Na njenem zahodnem vznožju teče cesta proti Čatežu in ob tej cesti so v gozdu za planoto bile razvrščene prazgodovinske gomile manjših razsežnosti, ki so mikale »divje kopače« ž v 90-tih letih prejšnjega stoletja. Tu so kopali in iskali skrite zaklade domačini, največ pa jih je odkopal Jernej Pečnik, ki jih je odkopal zelo veliko.¹ Koliko je bilo gomil, ni znano, kajti tudi na planu, ki je ohranjen, je narisanih le 10 gomil.² Šest gomil, ki so ležale ob poti proti Čatežu, je odkopal Jernej Pečnik in iz njih tudi izvira gradivo, ki ga hrani Narodni muzej v Ljubljani. Tri večje gomile je tudi delno prekopal Jernej Pečnik, vendar ni o tem nikjer poročila, medtem ko je velika gomila z oznako 10 (glej plan) ostala do danes neprekopana.

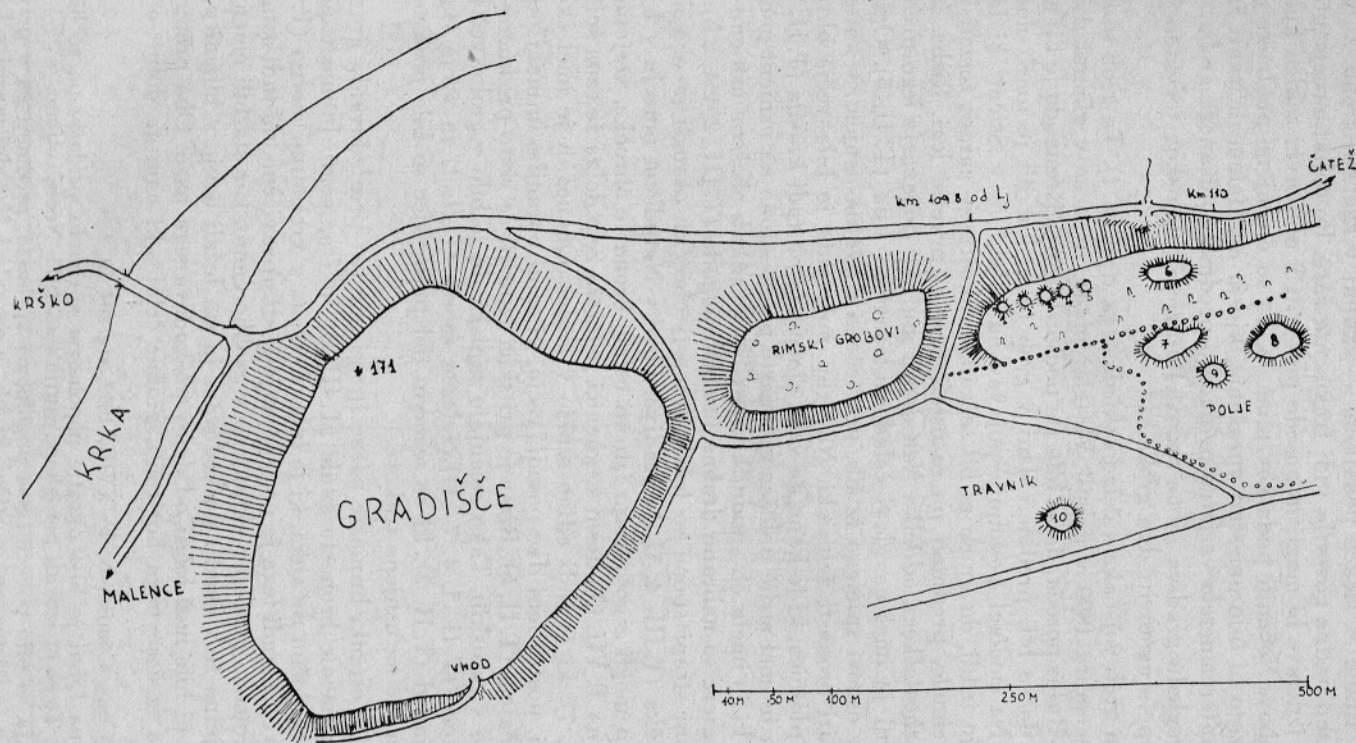
Ob ponovnem pregledu gradiva, ki ga hrani Narodni muzej v Ljubljani, smo ugotovili, da je bilo gradivo, ki so ga izkopali v letih 1890 in 1891, še v prvotni legi, to je tako, kot je bilo prineseno v muzej. Ta nedotaknjenost predmetov je bila vodilo pri nadaljnjem proučevanju gradiva.

Pri pregledovanju smo v neki škatlici z letnico 1892 našli dva predmeta, ki sta bila zavita skupaj; tudi ohranjenost in patina govorita za to. Gre za velik lok neke peschieroidne fibule (T. I, 1) in za odlomek ovratnice s spiralno ovitim koncem (T. I, 5). V isti škatlici sta bila tudi dva odlomka posode (T. I, 2) z rahlo naznačenim cilindričnim vratom z dvema ročajema, pod katerima so žlebi. Fibula, zlasti lok, močno spominja na znano fibulo iz Štrpcev,³ ki ima prav tako v pasovih narezan lok in bi tudi po velikosti ustrezala našemu primeru. Fibule tega tipa stavljata Benac in Čović v stopnjo Glasinac III b, to je v čas, ko na Glasincu popolnoma prenehajo velike igle za spenjanje, ki se tam pojavljajo v Glasincu III a stopnji. Dolge igle z makovo glavico se najdejo na Glasincu v zvezi s torkvesi, ki so podobni našemu iz Malenc. Ti torkvesi so v sredini sploščeni, preko kvadratnih ali trikotnih krakov pa prehajajo v spiralen zaključek. Na Glasincu najdemo torkvese skupaj s prej omenjenimi dolgimi iglami in jih v času, ko igle izginejo, ne zasledimo več. Zanimivo je, da na Malencah najdemo

¹ K. Deschmann, Führer durch das Krainische Landes-Museum Rudolfinum in Laibach, 1888, str. 197.

² Mitt. Cent. Commiss. N. F. XVIII, 1892.

³ Glasinac I, 1956, T. XVII, 8

Malence. Gradišče z grobiščem (po Mitt. Cent. Commiss. XVIII, 1892)
 Malence. The Prehistoric Locality with Graves (after Mitt. Cent. Commiss. XVIII, 1892)

torkves in fibulo — sledeč podatkom — skupaj v žganem grobu. Za žgan grob bi razen patine govorila tudi fragmenta žare. Po obliki, ornamentaciji in tehniki izdelave bi mogli to posodo postaviti v oblikovni zaklad kulture žarnih grobov. Nobenih podatkov nimamo, da so omenjene predmete našli v gomili, zato bi bilo umestno vprašanje, kje je na Malencah iskati žarno grobišče, kateremu zelo verjetno pripadajo predmeti opisanega groba.

Ob pregledu gradiva in na osnovi Rutarjevih zapiskov ter situacijske slike je uspelo ugotoviti dva groba.⁴

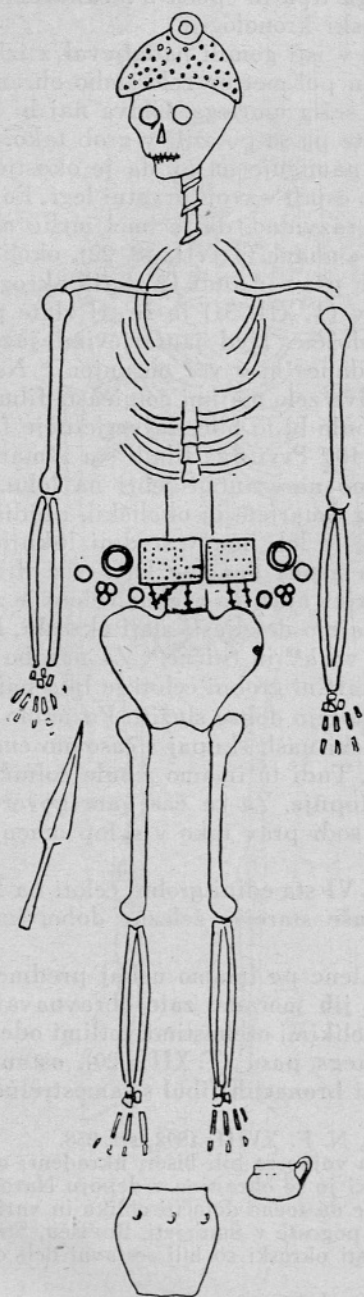
Prvi je grob vojščaka s čelado skledastega tipa (sl. 1). Ta grob so izkopali 28. decembra 1890 v gomili VI (glej plan), in sicer v globini dva in pol metra. Rutar poroča, da so bila tla pod mrličem očiščena, da je bil mrlič sežgan in da so bili predmeti dani v grob tako, kot jih je umrli nosil v življenju. Na podlagi podobnih pojavov na Libni⁵ in v Stični⁶ bi lahko z gotovostjo trdili, da umrli ni bil sežgan, le okostje je zaradi zemeljskega sestava sprhnelo, predmeti pa so ostali v svoji prvotni legi. Risba, ki je v arhivu arheološkega oddelka Narodnega muzeja, ponazarja lego predmetov. Pokojni je imel na glavi čelado skledastega tipa (T. II, 5). Oglavje čelade je v osnovi spleteno iz šib, prevlečeno z ovčjim usnjem, v katerega so bili zabiti bronasti žeblički. Na vrhu pokrivala je bila večja okrogla polkrožna ploščica, ki je kapo na vrhu ojačevala pa tudi krasila (T. II, 5 a). Preko pasa je imel mrlič položeno bronasto pasno spono na usnjeni podlagi (T. III, 1), ki je imela ob spodnjih robovih na zankah obešene usnjene trakove, na katere so nabrane drobne bronaste jagode (T. III, 2, 2 a, 2 b). Na levi in desni strani spono so ležali bronasti obročki, okrogli in oba deteljasta obročka (T. III, 4, 5). Iz gradiva, ki je v Narodnem muzeju v Ljubljani, nismo mogli z gotovostjo izbrati ostale bronaste obročke, verjetno so to obročki na T. VII. Ob desni stegenici je ležala zelo dolga železna sulična ost (T. III, 7), ki je tudi edino orožje v grobu. Ob nogah je imel skelet, sledeč risbi, postavljeni dve posodi, večjo, ki se ni ohranila, in manjšo skodelico z ročajem (T. II, 6). Risar je pri skici izpustil še vrsto predmetov, ki se omenjajo v zapiskih. Tako omenjajo zapiski, da je bilo v grobu več bronastih vretenc (T. II, 3, 4, 7—11), železen žebelj (T. II, 1) in večje številno bronastih jagod (T. II, 2), ki so sestavni del pasa, kjer so bile posamezne jagode nabrane na usnjene trakove.

Skupaj z ostanki bronaste pasne spono smo pri pregledovanju gradiva našli še fragmente bronaste situle (T. III, 3) in fragmente bronaste posodice s presegajočim ročajem, ki je bila okrašena z vrezanimi motivi (T. III, 6, 6 a, 6 b, 6 c). Zaradi tega je po vsej verjetnosti upravičeno, da tudi ostanke situle in bronaste posodice vključimo v grobno enoto, ker sta bili omenjeni posodi verjetno že v zemlji poškodovani in sta ležali nekje v bližini pasu, tako da ju ni bilo moč ločiti od delov poškodovanega pasa. Oba predmeta ne izpadata iz časovnega horizonta grobne celote, ki nam ga dobro opre-

⁴ Mitt. Cent. Commiss. N. F. XVIII, 1892, str. 204 in 238.

⁵ Tudi na Libni je bilo okostje popolnoma sprhnelo, pridatki pa so bili v prvotni legi. To so opazovali pri izkopavanjih leta 1953. Neobjavljeno.

⁶ Okostja so bila povečini vsa popolnoma sprhnela, predmeti pa v prvotni legi. Gradivo iz izkopavanj v Stični, ki jih je opravljal Narodni muzej v Ljubljani po vojni, še ni objavljeno.

Sl. 1 — Fig. 1

deljuje čelada skledastega tipa in spona z meandrom v čas začetkov Ha D stopnje po srednjeevropski kronologiji.

Leta 1891 je Pečnik v isti gomili nadaljeval z izkopavanji in 10. maja izkopal v globini dveh in pol metrov zelo slabo ohranjeno okostje.⁷ Pečnik je zato sklepal na delni sežig umrlega. Glava naj bi bila pokopana, ostalo telo pa sežgano. Predmete pa so položili v grob tako, kot jih je umrli nosil v življenju. Prav to pa namiguje na to, da je okostje zaradi strukture tal razpadlo, predmeti pa so ostali v svoji prvotni legi. Po skici, ki je ohranjena od tega groba (sl. 2), je razvidno, da je imel mrlič ob obeh straneh glave spiralno zvite obročke — uhane (T. XII, 18, 22), okoli vrata je ležalo večje število jantarjevih jagod, prav tu tudi 12 zlatih okroglih ploščic⁸ — ostanki treh deteljastih okraskov (T. XII, 31) in še tri zlate ploščice, ki so najbrž ostanki še treh takih ploščic. Med jantarjevimi jagodami je ležalo tudi 8 zlatih biserov, ki pa danes niso več ohranjeni.⁹ Na levi in desni strani prsnega koša sta ležali dve zelo majhni čolničasti fibuli. Z gotovostjo pa ne moremo trditi, katere fibule bi to bile, najverjetneje fibuli na T. XI, 7 in 8, ter fibuli na T. XI, 9 in 10.⁹ Prvi dve fibuli sta »šmarješkega tipa« s tremi rahlo dvignjenimi, prečno narezanimi rebri na loku. Take fibule so zelo pogoste med gradivom iz Šmarjete in okoliških najdišč.¹⁰ Ostali dve fibuli sta prav tako čolničasti, le lok ima v sredini luknjico, v kateri je vdeta zakovica z zanko. Skica groba nam ne kaže več drugih pridatkov, prav tako jih ne omenja Rutarjev opis. Ta grobna celota je zelo važna za časovno opredelitev, ki nam jo dajejo deteljasti zlati okraski, kakršni so znani tudi iz Podzemlja,¹¹ Vinjega vrha¹² in Stične.¹³ Za najdbo iz Šmarjete in z Vinjega vrha ni znano, v kakšni grobni celoti je bila najdena in nam ti predmeti za kronologijo ne morejo dobro služiti. Poznamo pa gradivo iz Stične, kjer so se omenjeni okraski našli skupaj s časovno enako starimi predmeti, kakor so tisti iz Malenc. Tudi tu imamo fibule čolničastega tipa, ki sodijo v končne faze Ha C stopnje. Za ta čas nam govori tudi ornamentacija deteljastih okraskov, ki sodi prav tako v sklop omenjenega časovnega horizonta.¹⁴

Oba groba iz gomile VI sta edini grobni celoti na Malencah, ki bi lahko služili za kronologijo naše starejše železne dobe, in sicer njenega mlajšega dela.

Med gradivom z Malenc pa imamo nekaj predmetov, ki so bili prineseni v muzej skupaj in jih moramo zato obravnavati kot celoto.¹⁵ To so fragmenti zapestnice z velikimi orehastimi votlimi odebelitvami (T. XVI, 9), stopljeni ostanki bronastega pasu (T. XIII, 20), ostanki stopljenega stekla (T. XIII, 15) in fragmenti bronastih fibul s samostrelno peresovino (T. XIII,

⁷ Mitt. Centr. Commiss. N. F. XVIII, 1892, str. 238.

⁸ Med drugo svetovno vojno so bili biseri ukradeni; ohranili so se le njihovi odtisi na rdečem žamet, ki je še ohranjen v depozu Narodnega muzeja.

⁹ Iz grobne skice se ne dá točno določiti oblika in varianta fibule.

¹⁰ Fibule tega tipa so pogoste v Šmarjeti, Rovišču, Stični in na Libni.

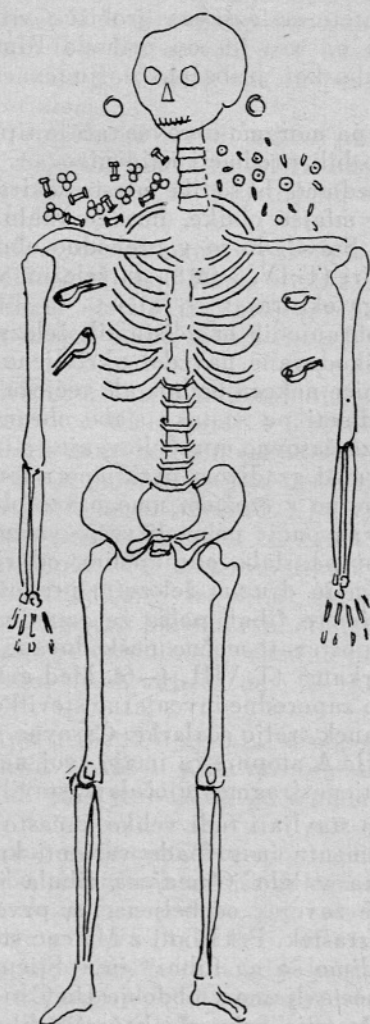
¹¹ Takšni zlati deteljasti okraski so bili sestavni deli diadema. Situla I, 1960, sl. 3, 2 in 3.

¹² Situla I, 1960, str. 26, sl. 4.

¹³ Situla I, 1960, str. 25, sl. 2, 4—5 in 10—11.

¹⁴ Kastelic datira deteljaste okraske v obdobje Ha C; Situla I, 1960, str. 16.

¹⁵ Predmeti so bili zaviti skupaj v škatlicah z letnico 1892.

Sl. 2 — Fig. 2

2—6). Vsi ti predmeti kažejo sledove naknadnega ognja in zato je sklepati, da so bili najdeni v žganem grobu. Zapestnica, deli pasa in fibule bi govorile za neki keltski grob, ki pa izpada iz okvira najdb na Malencah in dá misliti, da se je življenje še v mlajši železni dobi tu nadaljevalo. Govorimo torej lahko o kontinuiteti malenškega grobišča vse od najstarejših dob kulture žarnih grobišč pa vse tja do prihoda Rimljanov, ko je trikotu podobna planota služila kot pribežališče ljudem iz porušenega Neviodunuma.

Vse ostalo gradivo pa moramo obravnavati le tipološko, ker niso znane okoliščine, v katerih so bili predmeti najdeni.

Med najstarejše predmete bi sodila tulasta sekira (T. IV, 6), ki v nekaterih potezih kaže že mlajše oblike, ima že rahlo nastavljeno rezilo in odebeljeno ustje tulca. Stavili bi jo v prehodno obdobje iz Ha A v Ha B stopnjo. Ostali dve sekiri (T. IV, 7 in 8) sta železni, vendar pa ne izpadata veliko iz tega časovnega okvira.

Nekaj zelo slabo ohranjenih ozkolistnatih železnih sulic (T. VI, 1—6), štiri močno od rje poškodovane navzdol ukrivljene nože (T. IV, 2—5) in fragment bronaste nožnice nekega bodala ali večjega noža (T. IV, 1) prištevamo med orožje. Predmeti pa so tako slabo ohranjeni in neznačilni, da nam ne morejo služiti za časovno opredeljevanje.

Bolje so zastopani med gradivom praktično uporabni in okrasni predmeti, saj je teh sorazmerno z orožjem mnogo več ohranjenih. To si lahko tolmačimo tako, da so »kopači« polagali večjo važnost celim, dobro ohranjenim predmetom, kot pa slabo ohranjenim, od rje zelo poškodovanim sulicam, sekiram, nožem in drugim železnim predmetom.

Kot najstarejše primere fibul, poleg že omenjene velike fibule s trikotno nogo, moramo upoštevati močno poškodovane spiralne svitke, ki bi pripadali dvema očalarkama (T. VIII, 4—6). Med gradivom je 5 takih spiralnih svitkov, ki imajo zaporedne inventarne številke in bi jih lahko sestavili v dve fibuli in ostanek tretje očalarke. Časovno se očalarke javljajo že v najpoznejših fazah Ha A stopnje in imajo svoj največji razmah v Ha B stopnji in bi tudi omenjene fragmente očalark stavili v ta čas.

V ta okvir moremo stavljati tudi veliko kačasto fibulo (T. VIII, 7), ki je ohranjena le v fragmentu in pripada varianti kačastih fibul z odebelitvijo na prehodu loka v iglo. Omenjena fibula ima kačasto ovit lok, ki ima posamezne dele zavojev odebeljene, na prvem zavoju pa ima na vsaki strani pestičast izrastek. Pri fibuli z Malenc sta izrastka odlomljena. Fibule tega tipa zasledimo še na Libni¹⁶ in v Stični¹⁷ ter na drugih najdiščih in jih časovno postavljamo v obdobje Ha C stopnje.

Med gradivom so še trije primerki kačastih fibul (T. X, 8—10), ki pa so časovno mlajši in so dokaj pogosti na naših starejših železnodobnih najdiščih.¹⁸

Med gradivom z Malenc so najbolj pogoste lokaste fibule in bi le-te lahko označili kot značilnost tega gradiva. V večini so to velike dvojno petljaste lokaste fibule s tako imenovano »glasinačko nogo« (T. VIII, 2, 3,

¹⁶ Takšna fibula je v zbirki v Gradcu.

¹⁷ Neobjavljeno.

¹⁸ Zasledimo jih na Libni, v Stični, Šmarjeti in drugod.

in T. IX, 1—6). Noga se je ohranila le v dveh primerih, pri drugih pa manjka, a že sama oblika fibule govori za ta tip. Dvojno petlaste lokaste fibule s široko štirikotno nogo so poznane iz Glasinca, vendar so tam fibule povečini manjših razsežnosti in so velike v razmerju do drugega gradiva precej redke.¹⁹ Med predmeti z Malenc pa imamo kar 8 takih fibul, kar je v razmerju do drugega gradiva precej veliko. V zvezi s temi fibulami bi bilo zanimivo rešiti vprašanje vplivov z juga in posnemanje tujih južnih oblik med domačim materialom.

K lokastim fibulam prištevamo tudi edini primer vozlaste fibule (T. VIII, 1), z brnastim vozlastim lokom in veliko železno nogo. Železni sta bili tudi igla za spenjanje in peresovina. Fibula sodi v čas Ha B časovnega horizonta.

Fibule čolničastega tipa so zastopane v raznih variantah. Med gradivom imamo fragment velike čolničaste fibule s cik-cak motivom (T. XI, 1), kakršne poznamo v velikem številu iz Rovišča,²⁰ Libne²¹ in Šmarjete,²² niso pa neznane tudi na drugih naših železnodobnih najdiščih. Stavljamo jih v Ha C stopnjo.

Čolničasta fibula s prečno drobno narebrenim lokom (T. XI, 6) je precej redka med gradivom železnodobnih najdišč. Pri nas poznamo primere z Vač²³ in Libne.²⁴ Te fibule se pojavljajo vedno skupaj z gradivom, ki je značilno za začetne faze Ha D stopnje po srednjeevropski kronologiji.

Končno moramo omeniti še rtasti fibuli (T. X, 5, 7). Prva pripada fibulam z lastovičjo nogo, ki so posebno pogoste na Libni²⁵ in so od tod dobile tudi svoje ime »libenska fibula«. Pri malenški fibuli je sicer noga odlomljena, a ima fibula toliko značilnosti teh fibul, da jo moramo prištevati k temu tipu. Ena značilnost je rtast lok s pravokotnimi rti. Srednji, na vrhu loka je trikotno izdolben in je v vdolbinici vloženo jantarjevo zrno, ki pri drugih primerih takih fibul ni ohranjeno, dasi so zgornji rti običajno izdolbeni.²⁶

Druga rtasta fibula pa pripada tipom, ki so pogosti med gradivom železnodobnih najdišč. Rtaste fibule in njih variante so pri nas poznane v času Ha D stopnje in tudi omenjeni fibuli ne izpadata iz tega časovnega horizonta.

Mlajše so fibule, ki pripadajo certoškemu tipu (T. X, 11—13, 16).

Nekaj primerov, slabo ohranjenih mlajše železnodobnih fibul s samostrelna peresovino, ki so ohranjene med predmeti, so kronološko mlajše in izpadajo iz okvira ostalega gradiva (T. XIII, 3—6, 13).

Za spenjanje so bile uporabljane tudi igle, ki so se ohranile v štirih primerih. Vsaka igla je drugega tipa in označuje svoje časovno obdobje. Kot najstarejšo moramo upoštevati iglo z veliko narebreno čebulasto gla-

¹⁹ Glasinac II, 1957, T. III, 5; T. V, 7, 8; T. VI, 3; T. VIII, 9; T. XI, 1, 2.

²⁰ V Rovišču je zelo veliko fibul tega tipa. Gradivo je v Narodnem muzeju v Ljubljani in je neobjavljeno.

²¹ Neobjavljeno v muzeju v Gradcu.

²² Gradivo je v Narodnem muzeju v Ljubljani in je neobjavljeno.

²³ Katalog Vače, 1955, T. XXX, 5.

²⁴ Muzej v Gradcu — neobjavljeno.

²⁵ Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja, 1931, str. 39, sl. d.

²⁶ Fibule tega tipa poznamo iz Tržišča pri Cerknici (inv. št. 3006; Narodni muzej v Ljubljani) in Podzemlja (inv. št. 2259; Narodni muzej v Ljubljani).

vico, katere konica tiči v lesenem ščitniku (T. X, 3). Ta igla govori za najstarejše faze Ha A stopnje.

Časovno mlajša, za začetek Ha B značilna, je igla s spiralno ovito glavico (T. X, 4), medtem ko je igla z okroglo glavico, pod katero je rahla odebelitev in ki ima konico zavarovano z lesenim ščitnikom, značilna za razvito fazo Ha B stopnje (T. X, 2). Kot najmlajšo moremo opredeliti iglo, ki ima jagodasto nabrano glavico s trombastim zaključkom. Njena konica tiči v bronastem profiliranem ščitniku (T. X, 1). Igle, ki imajo jagodasto nabrane glavice, so značilne za Ha C stopnjo, omenjena igla z Malenc pa bi, zaradi večjega števila odebelitev in zaključka v obliki trombe, sodila v njeno razvito fazo.²⁷

K okrasnim predmetom prištevamo predvsem zapestnice in nanožnice ter razne obročke, ki jih je med omenjenim gradivom precej (T. XIV, 1—8; T. XV, 1—9). Vse zapestnice, ki so bile najdene, bi lahko razdelili v tri skupine, to je v masivne, votle in ploščato skovane zapestnice. Prve so najpogostejše med omenjenim gradivom in jih srečujemo v več primerih. Votla zapestnica je ohranjena le v enem primeru. Ploščata obročka, ki sta imela tudi funkcijo, da sta služila kot zapestnici, pa sta le dva (T. XV, 4 in 6). Vsi ostali ploščato skovani obročki pa so majhni in so bili uporabljani bodisi kot uhani, obsenčni obročki ali kot obeski (T. XII, 7, 11, 12, 15, 16, 24, 28, 29). Manjši obročki raznih presekov pa so lahko služili kot obeski ali drugi vezni členi (T. XII, 4, 5, 8).

Na Malencah sta ohranjeni le dve fragmentirani pasni sponi s pripadajočimi obročki, bronasta spona (T. XIII, 16) in del železne spona s kavljem za spenjanje (T. XIII, 17).

Glinasta vretenca, ki so služila pri obteževanju niti pri preji (T. XVIII, 1—15) in uteži (T. XVII, 1—6), ki so služile pri obteževanju niti pri tkanju, so bile lahko najdene na naselbini, ker Šaria omenja,²⁸ da je našel v hiši, ki jo je odkopal na planoti, uteži in fragmente keramike.

Čemu je služil glinast predmet (T. XIX, 6), je težko z gotovostjo trditi. O njegovi funkciji bi lahko samo sklepali. Oblika sama spominja na shematizirano človeško obliko. Verjetno pa je to neki nedokončani predmet, ki je utegnil služiti pri obteževanju niti.

Zelo skopo je zastopana keramika, kar nam dá misliti, da so »kopači« pobirali iz zemlje le cele dobro ohranjene posode, medtem ko so manj pozornosti posvečali tistim predmetom, ki so bili že v zemlji poškodovani. Tako so taki poškodovani ali razsuti lonci ostajali v zemlji ali pa so jih odmetavali. V grobovih je bila gotovo kot pridatek tudi keramika in si njeno neprisotnost med predmeti moremo razlagati le na tak način.

Med posodami, ki so bile bolje ohranjene, sta dve skodeli z rahlo uglobljenim dnom in navznoter zavihanim ustjem ter majhno bradavico na največji periferiji (T. XIX, 3, 4). Takšne skodele so zelo pogoste med gradivom starejše železne dobe.

Skodelica s presegajočim ročajem pa ima še neke značilnosti kulture žarnih grobišč (T. XIX, 7).

²⁷ Igle s trombastim zaključkom najdemo v Stični, Novem mestu, na Vačah in drugod, toda vedno s Ha C gradivom.

²⁸ Izkopavanje, pravzaprav sondiranje, je bilo leta 1929; GMDS 1929, str. 11.

V čisto drug časovni horizont spada velika rdečkastorumenno žgana kelihasta posoda na nogi, ki ima pod ustjem, na ramenu, na največjem obodu in na spodnjem robu noge grafitni pas (T. XIX, 11). Ta posoda je časovno mlajša, saj jo najdemo vedno skupaj s predmeti, ki označujejo mlajše obdobje Ha D stopnje. Posode z grafitiranimi pasovi na nogi so med gradivom Magdalenske gore, Stične, Vač in drugih najdišč.

Takšni kelihasti posodi pripada tudi rumenkasto žgan fragment z rdeče barvanimi ornamentami (T. XIX, 10) in gumb pokrova (T. XIX, 8).

Fragment skodele (T. XIX, 1) z jajčastimi izboklinami je tudi značilen za mlajši del Ha D stopnje in ga često srečujemo med predmeti z Magdalenske gore,²⁹ Boštanj³⁰ in drugih najdišč.

Čisto izven okvira tega gradiva so štirje odcepki (T. VI, 7, 8, 9 in 10) iz kvarcita, za katere pa ne vemo, ali so bili najdeni v grobovih ali na naselbini, in nam ne morejo služiti za datacijo omenjenih najdb z Malenc.

Geografski položaj malenške planote je tak, da je že oddavna vabil ljudi k naseljevanju. Zaradi tega se ne smemo čuditi raznolikosti tu najdene arheološkega gradiva, ki obsega skoraj vsa kovinska obdobja. Najdbe so bile večinoma odkopane nestrokovno in zato ne moremo z gotovostjo trditi, da je bila ta planota nepretrgoma naseljena. Da je bilo to ozemlje obljudeno že v obdobju prvih faz kulture žarnih grobišč, nam dajo misliti najstarejše najdbe fragmentov cilindrične žare, loka peschieroidne fibule in torkvesa s sploščenim srednjim delom. Ti trije predmeti so za sedaj osamljeni primeri, ki bi govorili za tako starost, vendar pa bi s sistematičnim raziskovanjem terena gotovo naleteli še na druge grobove z žarami iz kulture žarnih grobišč in bi verjetno na pobočju hriba Sv. Vida odkrili ostanke prazgodovinske, kulturi žarnega grobišča pripadajoče naselbine. Neverjetno je namreč, da bi bil ta pokop osamel, ker so v tistem obdobju pokopavali v strnjenih planih grobiščih.³¹

V razvitih fazah Ha C in v prvih obdobjih Ha D stopnje je bilo življenje na Malencah na višku in iz tega časa izvirajo gomile, ki se vrste v gozdu za planoto. Mogoče je ta trditev nekoliko preuranjena, če pomislimo, da na terenu Malenc še ni bilo sistematičnih izkopavanj, ki bi dala jasnejši pogled v vse nerazrešene probleme.

Naselbina sama je morala biti na planoti, kjer je bil v poznejšem času rimski kastel, vendar pa sondiranje terena, ki ga je leta 1929 opravil Saria, ni pokazalo kakih vidnejših rezultatov.³² Ob tej priložnosti so bili sicer odkopani ostanki neke prazgodovinske hiše, v njej pa ni bil, razen nekaj fragmentov keramike in uteži, najden noben predmet, ki bi bil to hišo časovno opredelil.

Kakšno je bilo življenje na Malencah v mlajših obdobjih železne dobe, še tudi ni popolnoma razjasnjeno, ker imamo tako malo ohranjenih predmetov iz tega časa, da bi bili kakršnikoli sklepi v tej zvezi preuranjeni.

²⁹ GMDS 1934, T. V.

³⁰ Carniola 1913, sl. 21.

³¹ Primer takega velikega planega žarnega grobišča je grobišče v Dobovi pri Brežicah (SAZU, Razprave III, 1953, str. 111 sl.) in na Pobrežju pri Mariboru (AV, V/2, 1954, str. 239 sl.).

³² GMDS 1929, str. 11 sl.

Življenje gotovo ni popolnoma izumrlo, saj je bil ta teren idealen za naselje in je imel tradicijo že iz starejših časov.

V rimskem času pa je služila trikotu podobna planota kot utrjeno pribežališče prebivalcev iz razrušenega Neviodunuma, za kar nam govorijo tudi najdbe raznih napisnih kamnov, ki so vzdani na raznih krajih.³³

Vse nejasnosti in dvome bodo razčistila šele sistematična terenska dela, ki bodo nudila nove poglede na obravnavano gradivo.

Opis predmetov brez najdiščnih podatkov

NOŽNICA

1. Fragmentirana bronasta nožnica, okrašena z dvojnimi črtami (inventarna št. 11281), ohr. d. 7,4 cm (T. IV, ris. 1).

NOŽI

2. Železen ukrivljen nož s trnastim nastavkom za ročaj (inv. št. 2902), ohr. d. 6,7 cm (T. IV, ris. 3).
3. Železen ukrivljen nož (inv. št. 2903), ohr. d. 8,8 cm (T. IV, ris. 2).
4. Železen ukrivljen nož (inv. št. 2904), ohr. d. 8,6 cm (T. IV, ris. 4).
5. Železen ukrivljen nož (inv. št. 4713), ohr. d. 9,5 cm (T. IV, ris. 5).

PUŠČICE

6. Triroba puščična ost, delno fragmentirana (inv. št. 2795), d. 1,7 cm (T. XII, ris. 2).
7. Triroba puščična ost (inv. št. 2794), d. 2,5 cm (T. XII, ris. 1).

SULICE

8. Železna sulična ost z dolgim listom (inv. št. 4710), d. 26,3 cm (T. VI, ris. 3).
9. Železna sulična ost z dolgim ozkim listom (inv. št. 4711), d. 29,4 cm (T. VI, ris. 5).
10. Železna sulična ost z dolgim ovalnim listom (inv. št. 2788), d. 41,5 cm (T. VII, ris. 1).
11. Železna sulična ost z dolgim ozkim listom (inv. št. 2790), d. 29,2 cm (T. VI, ris. 1).
12. Železna sulična ost z ostanki lesa v tulcu (inv. št. 11298), d. 25,2 cm (T. VI, ris. 4).
13. Železna sulična ost z ostanki lesa v tulcu (inv. št. 11299), d. 24,7 cm (T. VI, ris. 2).
14. Železna sulična ost s polkrožnim rebrom (inv. št. 11300), d. 23,7 cm (T. VII, ris. 2).
15. Železna sulična ost (inv. št. 11301), d. 19,6 cm (T. VI, ris. 6).

SEKIRE

16. Bronasta tulasta sekira z ušescem, okrašena z visečimi trikotni (inv. št. 4707), d. 15,3 cm (T. IV, ris. 6).
17. Železna tulasta sekira (inv. št. 2792), d. 18,2 cm (T. IV, ris. 7).
18. Železna tulasta sekira, delno fragmentirana (inv. št. 4709), ohr. d. 15,2 cm (T. IV, ris. 8).
19. Železna plavutasta sekira z ostanki lesa (inv. št. 2793), d. 17,6 cm (T. V, ris. 1).

³³ Vzdani so na gradu Mokrice, v Leskovcu, nekaj pa jih je raztresenih po raznih krajih.

ARTEFAKTI

20. Konica iz belega sileksa (inv. št. 2912), vel. $3,5 \times 4,0$ cm (T. VI, ris. 9).
21. Konica iz sivega sileksa (inv. št. 2913), vel. $3,9 \times 4,5$ cm (T. VI, ris. 7).
22. Konica iz rumenkastega kvarcita (inv. št. 2914), vel. $3,5 \times 4,7$ cm (T. VI, ris. 8).
23. Artefakt iz temnosivega sileksa (inv. št. 2915), vel. $2,7 \times 3,6$ cm (T. VI, ris. 10).

FIBULE

24. Lok bronaste lokaste fibule, na vsaki strani loka ima eno večjo in dve manjši odebelitvi (inv. št. 2817), ohranjen je tudi fragment pravokotne noge z vrezanimi črtami, d. 9,1 cm (T. IX, ris. 3).
25. Lok bronaste lokaste fibule, na prehodu v peresovino in nogo je drobno kaneliran (inv. št. 2818), d. 8,1 cm (T. VIII, ris. 2).
26. Lok bronaste lokaste fibule s pravokotno nogo, ki je na straneh polkrožno izrezana in delno manjka. Lok ima na vsaki strani tri odebelitve. Peresovina in igla sta bili železni in manjkata (inv. št. 2819), ohr. d. 7,4 cm (T. IX, ris. 4).
27. Lok dvojno petljaste lokaste fibule, na obeh straneh je drobno narezan in ima po eno večjo odebelitev (inv. št. 2821), d. 7,8 cm (T. IX, ris. 6).
28. Lok bronaste lokaste fibule, ki je na obeh straneh drobno narezan (inv. št. 2822), ohr. d. 7,6 cm (T. VIII, ris. 3).
29. Lok bronaste lokaste fibule s prečnimi rebri (inv. št. 2824), d. 3,9 cm (T. XI, ris. 12).
30. Bronasta fibula z dolgo, na koncu profilirano nogo. Igla za spenjanje je odlomljena. Lok ima po sredini dve vrezani črti in na vsaki strani tri vrezane koncentrične kroge s piko, ki so med seboj povezani s poševno črtico (inventarna št. 2832), d. 7,9 cm (T. XI, ris. 4).
31. Bronasta vozlasta fibula z železno nogo in peresovino, poškodovana (inv. št. 2864), d. 9,7 cm (T. VIII, ris. 1).
32. Lok bronaste fibule, na obeh straneh je profiliran (inv. št. 2866), d. 9,9 cm (T. IX, ris. 1).
33. Bronasta fibula s pravokotno nogo, ki ima na straneh polkrožne izreze in je okrašena z vrezanim mrežastim motivom. Lok je na obeh straneh drobno narezan (inv. št. 10938), d. 8,7 cm (T. IX, ris. 5).
34. Bronasta fibula s kratko nogo, ki ima nekoliko nazaj nagnjen pokončen nastavek. Na prehodu loka v iglo je majhen ploščat disk. Lok je v sredini razširjen in vzdolžno kaneliran, na vsaki strani je pas prečnih vrezov. Igla za spenjanje je poškodovana (inv. št. 2833), d. 6,2 cm (T. X, ris. 11).
35. Fragment bronaste fibule, peresovina je bila že za časa uporabe pokvarjena in je bila z zakovico pritrjena na lok (inv. št. 11258), d. 3,4 cm (T. X, ris. 15).
36. Lok bronaste lokaste fibule s pokončnimi rebri, ki so razvrščena v elipsi (inv. št. 11266), d. 3,0 cm (T. XI, ris. 11).
37. Ostanke fibule očalarke z osmico (inv. št. 11255), pr. 2,8 cm (T. VIII, ris. 5, 5 a).
38. Ostanek bronaste fibule očalarke z osmico rombičnega preseka (inv. št. 11271), d. 5,8 cm (T. VIII, ris. 5 b).
39. Svitek bronaste fibule očalarke (inv. št. 2834), pr. 4,4 cm (T. VIII, ris. 4 a).
40. Del bronaste fibule očalarke z osmico (inv. št. 2835), pr. 5,2 cm (T. VIII, ris. 4).
41. Spiralni svitek, del bronaste očalarke (inv. št. 2836), pr. 5,0 cm (T. VIII, ris. 6).
42. Bronasta čolničasta fibula z dolgo, na koncu profilirano nogo. Lok je drobno narebren (inv. št. 2825), d. 12,3 cm (T. XI, ris. 6).
43. Lok bronaste čolničaste fibule, ki je okrašen s pasovi prečnih reber, ki so mrežasto narezana (inv. št. 2826), pr. loka 5,5 cm (T. XI, ris. 2).
44. Fragment bronaste čolničaste fibule z dvojnimi vrezanimi cik-cak črtami (inv. št. 2827), ohr. d. 6,1 cm (T. XI, ris. 1).

45. Lok bronaste fibule, ki ima na sredini loka na vsaki strani izrastek (eden je odlomljen). Na vrhu loka je vrezan poševen križ (inv. št. 2828), ohr. d. 4,2 cm (T. XI, ris. 3).

46. Lok bronaste čolničaste fibule, ki ima na vrhu loka v sredini luknjico, v katero je vdeta okrogla, zgoraj zvita žica. Lok je na obeh straneh profiliran (inv. št. 2829), d. 3,6 cm (T. XI, ris. 10).

47. Lok čolničaste bronaste fibule s tremi nekoliko dvignjenimi, prečno narezanimi rebri (inv. št. 2830), d. 2,9 cm (T. XI, ris. 8).

48. Lok bronaste čolničaste fibule (inv. št. 2831), d. 3,5 cm (T. XI, ris. 9).

49. Lok bronaste čolničaste fibule s tremi nekoliko dvignjenimi, prečno narezanimi rebri (inv. št. 11257), d. 2,2 cm (T. XI, ris. 7).

50. Odlomek kačaste fibule (inv. št. 11256), ohr. d. 6,6 cm (T. X, ris. 8).

51. Poškodovana kačasta fibula (inv. št. 2823), d. 7,1 cm (T. VIII, ris. 7).

52. Bronasta kačasta fibula, ki ima na zadnjem zavoju pritrjen okrasek. Na prehodu v iglo ima okrogel disk (inv. št. 2871), ohr. d. 4,3 cm (T. X, ris. 10).

53. Poškodovana kačasta fibula, ki ima na obeh straneh loka z zakovico pritrjeno rozeto, na prehodu v iglo pa ima okrogel disk (inv. št. 11265), ohr. d. 3,8 cm (T. X, ris. 9).

54. Bronasta rtasta fibula z delno odlomljeno nogo. Lok je v sredini razširjen in ima tri gumbaste izrastke, srednji ima vdeto jantarjevo jagodo (inv. št. 2867), ohr. d. 5,7 cm (T. X, ris. 5).

55. Bronasta rtasta fibula z delno poškodovano nogo in odlomljeno peresovino. Noga ima profiliran zaključek. Lok je v sredini odebeljen in ima tri čepaste izrastke (inv. št. 2868), d. 6,2 cm (T. X, ris. 7).

56. Poškodovana bronasta rtasta fibula, na vrhu je lok okrašen z vrezanimi črtami (inv. št. 2870), d. 6,0 cm (T. XI, ris. 5).

57. Poškodovana bronasta fibula. Na nogi ima pokončno stoječ okrogel nastavak (inv. št. 11267), ohr. d. 3,3 cm (T. X, ris. 16).

58. Bronasta fibula, ki ima na nogi nazaj nagnjen čepast izrastek, na prehodu loka v iglo je okrogel disk (inv. št. 2869), d. 5,8 cm (T. X, ris. 12).

59. Bronasta fibula, lok ima po sredini rebro (inv. št. 2834), d. 5,0 cm (T. X, ris. 13).

60. Poškodovana železna fibula s samostrelno peresovino (inv. št. 11264), d. peresovine 4,5 cm (T. XIII, ris. 4).

61. Bronasta fibula s samostrelno peresovino, delno poškodovana (inv. številka 11263), d. peres. 5,9 cm (T. XIII, ris. 2).

62. Poškodovana bronasta fibula s samostrelno peresovino (inv. št. 11262), ohr. d. 3,1 cm (T. XIII, ris. 6).

63. Poškodovana bronasta fibula s samostrelno peresovino (inv. št. 11261), ohr. d. 3,0 cm (T. XIII, ris. 5).

64. Poškodovana bronasta fibula s samostrelno peresovino (inv. št. 11260), ohr. d. 3,3 cm (T. XIII, ris. 5).

65. Poškodovana bronasta fibula s samostrelno peresovino (inv. št. 11259), d. 3,8 cm (T. X, ris. 14).

66. Zaključek bronaste fibule (inv. št. 11272), d. 2,9 cm (T. VIII, ris. 9).

67. Del ležišča igle, v katerega je prijavela železna igla neke bronaste fibule (inv. št. 11268), d. 2,9 cm (T. X, ris. 6).

68. Noga bronaste fibule, ki je na koncu grobo profilirana (inv. št. 11269), d. 4,9 cm (T. X, ris. 13).

69. Odlomek pravokotne bronaste noge neke fibule z iztolčenim krogom s piko (inv. št. 11273), d. 2,6 cm (T. VIII, ris. 8).

IGLE

70. Bronasta igla s spiralno ovito glavico (inv. št. 2838), d. 9,1 cm (T. X, ris. 4).

71. Bronasta igla z okroglo glavico, pod katero je svitkasta odebelitev. Na konici igle je nataktnjen profiliran lesen tulec (inv. št. 2839), d. 13,4 cm (T. X, ris. 2).

72. Bronasta igla s petimi okroglimi glavicami in trombastim zaključkom. Konica tiči v profiliranem ščitniku (inv. št. 2840), d. 15,2 cm (T. X, ris. 1).

73. Bronasta igla s profilirano glavico. Konica je vtaknjena v lesen ščitnik (inv. št. 2841), d. 9,1 cm (T. X, ris. 3).

74. Bronasta igla z osmico (inv. št. 2842), d. 3,1 cm (T. XIII, ris. 1).

OKOV

75. Bronast okov z luknjico. Na robu je rahlo izbočen, po sredini pa ima niz rahlo izbočenih dvignjenih črtic (inv. št. 10937), pr. 2,5 cm (T. XIII, ris. 19).

SPONE

76. Poškodovana zanka za spenjanje pasu z ostankom usnja (inv. št. 11280), d. 2,8 cm (T. XIII, ris. 21).

77. Poškodovana železna pasna spona s kavljem za spenjanje (inv. št. 11276), ohr. d. 6,7 cm (T. XIII, ris. 17).

78. Fragmenti bronaste pasne spona z obročki, ki spadajo k njej (inv. številka 4708), vel. fragm. 5,1 × 3,0 cm; pr. obročka 2,7, 2,4, in 2,3 cm (T. XIII, ris. 16).

OBROČKI

79. Bronast obroček rombičnega preseka (inv. št. 2796), pr. 4,1 cm (T. VII, ris. 12).

80. Bronast obroček rombičnega preseka (inv. št. 2797), pr. 4,1 cm (T. VII, ris. 11).

81. Bronast obroček rombičnega preseka (inv. št. 2798), pr. 4,1 cm (T. VII, ris. 10).

82. Bronast obroček rombičnega preseka (inv. št. 2799), pr. 4,1 cm (T. VII, ris. 9).

83. Bronast obroček rombičnega preseka (inv. št. 2800), pr. 4,1 cm (T. VII, ris. 7).

84. Bronast obroček rombičnega preseka (inv. št. 2801), pr. 4,1 cm (T. VII, ris. 8).

85. Bronast obroček rombičnega preseka (inv. št. 2802), pr. 4,1 cm (T. VII, ris. 6).

86. Bronast obroček rombičnega preseka (inv. št. 2803), pr. 3,1 cm (T. XII, ris. 20).

87. Bronast obroček rombičnega preseka (inv. št. 2804), pr. 3,4 cm (T. XII, ris. 23).

88. Bronast obroček rombičnega preseka (inv. št. 2805), pr. 3,9 cm (T. VII, ris. 5).

89. Bronast obroček rombičnega preseka (inv. št. 2806), pr. 3,9 cm (T. VII, ris. 3).

90. Bronast obroček rombičnega preseka (inv. št. 2807), pr. 3,9 cm (T. VII, ris. 4).

91. Bronast obroček rombičnega preseka (inv. št. 2808), pr. 3,5 cm (T. XII, ris. 19).

92. Bronast obroček rombičnega preseka (inv. št. 2809), pr. 3,7 cm (T. XII, ris. 15).

93. Trije koščki bronastega obročka rombičnega preseka (inv. št. 2810), pr. okoli 3,5 cm (T. XII, ris. 27).

94. Bronast obroček ovalnega preseka (inv. št. 2811), pr. 2,5 cm (T. XII, ris. 28).

95. Bronast obroček ovalnega preseka (inv. št. 2812), pr. 2,3 cm (T. XII, ris. 9).

96. Bronast obroček rombičnega preseka (inv. št. 2813), pr. 2,1 cm (T. XII, ris. 16).

97. Bronast obroček rombičnega preseka (inv. št. 2814), pr. 2,2 cm (T. XII, ris. 12).

98. Bronast obroček ovalnega preseka (inv. št. 2815), pr. 3,4 cm (T. XII, ris. 24).

99. Bronast obroček okroglega preseka (inv. št. 2816), pr. 2,3 cm (T. XII, ris. 29).

100. Bronast obroček, profiliran ob notranjem robu (inv. št. 2895), pr. 5,0 cm (T. XIV, ris. 5).

101. Bronast obroček ovalnega preseka, okrašen je s tremi vzporednimi črtami (inv. št. 2894), pr. 2,9 cm (T. XIII, ris. 18).
 102. Železen obroček rombičnega preseka (inv. št. 11274), pr. 3,3 cm (T. XII, ris. 11).
 103. Železen obroček ovalnega preseka (inv. št. 11275), pr. 3,3 cm (T. XII, ris. 7).
 104. Štirje bronasti obročki okroglega, ovalnega in rombičnega preseka (inv. št. 11285 a—d), pr. 2,1, 1,6, 1,1 in 1,1 cm (T. XII, ris. 4, 5, 6 in 10).

ZAPESTNICE

105. Bronasta votla zapestnica, okrašena s pasovi prečnih vrezov (inv. številka 2843), pr. 8,1 cm (T. XVI, ris. 8).
 106. Bronasta zapestnica, okrašena s prečno postavljenimi tremi okroglimi izrastki (inv. št. 2844), pr. 6,4 cm (T. XIV, ris. 8).
 107. Bronasta zapestnica, okrašena z rtastimi izrastki (inv. št. 2845), pr. 7,3 cm (T. XIV, ris. 7).
 108. Bronasta zapestnica s presegajočima zoženima koncema, okrašena je s pasovi prečnih vrezov (inv. št. 2846), pr. 7,3 cm (T. XV, ris. 8).
 109. Bronasta zapestnica s presegajočima koncema, okrašena s pasovi prečnih vrezov (inv. št. 2847), pr. 6,4 cm (T. XV, ris. 9).
 110. Bronasta zapestnica z razprtima koncema (inv. št. 2848), pr. 6,8 cm (T. XIV, ris. 1).
 111. Bronasta, delno poškodovana zapestnica (inv. št. 2849), pr. 7,1 cm (T. XIV, ris. 2).
 112. Del na površini narebrenе zapestnice (inv. št. 2851), pr. 6,6 cm (T. XVI, ris. 6).
 113. Bronasta zapestnica z razprtima koncema, drobno svitkasto narebrena (inv. št. 2855), pr. 9,8 cm (T. XVI, ris. 5).
 114. Bronasta zapestnica (inv. št. 2862), pr. 7,1 cm (T. XVI, ris. 2).
 115. Bronasta zapestnica (inv. št. 2863), pr. 7,1 cm (T. XVI, ris. 1).
 116. Bronasta zapestnica iz pločevine, z močno presegajočima koncema, ob robu ima dve vrezani črti (inv. št. 2873), pr. 3,6 cm (T. XII, ris. 13).
 117. Bronasta zapestnica s presegajočima koncema, ki sta prečno narezana. V sredini ima kaneluro (inv. št. 2876), pr. 5,1 cm (T. XV, ris. 4).
 118. Bronasta zapestnica s prečno narezanimi presegajočimi konci (inv. številka 2877), pr. 5,1 cm (T. XV, ris. 6).
 119. Zapestnica iz bronaste pločevine s presegajočimi konci, kanelirana (inv. št. 2882), pr. 3,3 cm (T. XII, ris. 17).
 120. Zapestnica iz bronaste pločevine s presegajočimi konci (inv. št. 2883), pr. 3,5 cm (T. XII, ris. 14).
 121. Bronasta zapestnica z zoženima presegajočima koncema (inv. št. 2885), pr. 3,7 cm (T. XVI, ris. 4).
 122. Ostanek bronaste zapestnice (inv. št. 11253), ohr. pr. 5,9 cm (T. XV, ris. 2).
 123. Ostanek bronaste votle zapestnice (inv. št. 11254), ohr. pr. 5,9 cm (T. XV, ris. 10).

NANOŽNICE

124. Bronasta nanožnica z okroglimi odebelitvami (inv. št. 2852), pr. 12,1 cm (T. XIV, ris. 3).
 125. Bronasta nanožnica polkrožnega preseka, konca se dotikata, svitkasto narebrena (inv. št. 2853), pr. 10,9 cm (T. XVI, ris. 3).
 126. Bronasta nanožnica z razprtima koncema (inv. št. 2854), pr. 10,0 cm (T. XIV, ris. 4).
 127. Bronasta nanožnica z razprtima koncema, svitkasto narebrena (inv. št. 2856), pr. 11,9 cm (T. XV, ris. 1).
 128. Bronasta nanožnica polkrožnega preseka, svitkasto narebrena (inv. št. 2857), pr. 12,1 cm (T. XV, ris. 3).

129. Bronasta nanožnica polkrožnega preseka z razprtima koncema, polkrožno narebrena (inv. št. 2858), pr. 11,6 cm (T. XVI, ris. 5).

130. Bronasta nanožnica polkrožnega preseka z razprtima koncema, narebrena (inv. št. 2859), pr. 11,3 cm (T. XIV, ris. 6).

131. Bronasta nanožnica, polkrožnega preseka s presegajočima koncema, polkrožno narebrena, med izboklinami so trije drobni svitki (inv. št. 2860), premer 11,7 cm (T. XV, ris. 5).

132. Bronasta nanožnica polkrožnega preseka s presegajočimi konci, polkrožno narebrena, med izboklinami so vrezane črte (inv. št. 2861), pr. 11,9 cm (T. XV, ris. 7).

BRUSI

133. Podolgovat brusni kamen, poškodovan (inv. št. 2905), d. 16,2 cm (T. V, ris. 4).

134. Podolgovat sivkastozelen brusni kamen (inv. št. 2906), d. 8,6 cm (T. V, ris. 2).

135. Brusni kamen (inv. št. 2907), d. 6,1 cm (T. V, ris. 5).

136. Brusni kamen, svetlorjav (inv. št. 2908), d. 7,7 cm (T. V, ris. 6).

137. Poškodovan rjav brusni kamen (inv. št. 2909), d. 5,4 cm (T. V, ris. 8).

138. Siv brusni kamen (inv. št. 2910), d. 9,0 cm (T. V, ris. 7).

139. Brusni kamen, sivkastovijoličen (inv. št. 2911), d. 11,0 cm (T. V, ris. 3).

VRETENCA

140. Konično vretence iz rdečkasto žgane gline (inv. št. 2916), v. 3,5 cm (T. XVIII, ris. 7).

141. Bikonično vretence iz sivo žgane gline (inv. št. 2917), v. 4,1 cm (T. XVIII, ris. 8).

142. Konično vretence iz rjavo žgane gline (inv. št. 2918), v. 2,9 cm (T. XVIII, ris. 11).

143. Konično vretence iz rjavo žgane gline (inv. št. 2919), v. 2,4 cm (T. XVIII, ris. 2).

144. Kroglasto vretence iz temnosivo žgane gline (inv. št. 2920), v. 1,8 cm (T. XIX, ris. 9).

145. Konično vretence iz rdeče žgane gline (inv. št. 2921), v. 3,4 cm (T. XVIII, ris. 14).

146. Konično vretence iz sivkasto žgane gline (inv. št. 2922), v. 3,4 cm (T. XVIII, ris. 15).

147. Konično vretence iz rumenkasto žgane gline (inv. št. 2925), v. 2,4 cm (T. XVIII, ris. 10).

148. Bikonično vretence iz rjavosivo žgane gline (inv. št. 2924), v. 2,9 cm (T. XVIII, ris. 12).

149. Poškodovano vretence iz rjavo žgane gline (inv. št. 2925), v. 2,2 cm (T. XVIII, ris. 3).

150. Bikonično vretence iz rjavo žgane gline (inv. št. 2926), v. 2,8 cm (T. XVIII, ris. 13).

151. Bikonično vretence iz rumenkasto žgane gline (inv. št. 2927), v. 2,7 cm (T. XVIII, ris. 1).

152. Vretence iz sivkasto žgane gline. Na spodnji strani je okrašeno z vrezano cik-cak črto in pikami (inv. št. 2928), v. 3,6 cm (T. XIX, ris. 5).

153. Bikonično vretence iz rjavo žgane gline (inv. št. 2929), v. 3,2 cm (T. XVIII, ris. 9).

154. Konično vretence iz sivkasto žgane gline (inv. št. 11277), v. 2,6 cm (T. XVIII, ris. 6).

155. Sodasto vretence iz rdečkasto žgane gline (inv. št. 11278), v. 3,1 cm (T. XVIII, ris. 5).

156. Vretence iz sivkasto žgane gline s sedlasto uboklim zgornjim delom (inv. št. 11279), v. 3,1 cm (T. XVIII, ris. 4).

UTEŽI

157. Utež iz svetlorjavo žgane gline, po površini je narezana (inv. št. 2931), v. 5,7 cm (T. XVII, ris. 3).

158. Zvončasta utež s kaneluro na vrhu, na eni strani ima z vrvico odtisnjen križ (inv. št. 2932), v. 4,8 cm (T. XVII, ris. 2).

159. Delno poškodovana utež iz rjavo žgane gline (inv. št. 2933), v. 8,8 cm (T. XVII, ris. 5).

160. Trikotna utež iz rjavo žgane gline s kanelurami (inv. št. 2934), v. 8,1 cm (T. XVII, ris. 4).

161. Sploščena utež iz rjavo žgane gline, na sprednji in zadnji strani ima tri kanelure (inv. št. 2935), v. 8,3 cm (T. XVII, ris. 1).

162. Polkroglasta utež iz rjavo žgane gline (inv. št. 2936), v. 6,7 cm (T. XVII, ris. 6).

163. Predmet iz rjavo žgane gline s polkrožnim spodnjim delom in stožčastim izrastkom v sredini (inv. št. 2930), d. 7,2 cm (T. XIX, ris. 6).

KERAMIKA

164. Skodela iz rjavo žgane gline z ravnim dnom in navznoter zavihanim ustjem. Na največji površini ima podolgovato sploščeno bradavico (inv. št. 2937), v. 5,5 cm, pr. u. 18,4 cm, pr. d. 4,4 cm (T. XIX, ris. 5).

165. Skodela iz rumeno žgane gline z rahlo uboklim dnom in navznoter zavihanim ustjem. Na največji površini ima valjasto bradavico (inv. št. 2938), v. 5,9 cm, pr. u. 17,9 cm, pr. d. 4,0 cm (T. XIX, ris. 4).

166. Skodelica iz sivočrno žgane gline z uglobljenim dnom in ravnim ustjem. Ima presegajoč ročaj z rebrom po sredini in dvema izrastkoma na vrhu (inv. št. 2940), v. 4,8 cm, pr. u. 11,4 cm, pr. d. 2,4 cm, v. ročaja 5,6 cm (T. XIX, ris. 7).

167. Fragment terine z rahlo uboklim dnom z jajčastimi izboklinami (inv. št. 11287), v. 6,1 cm (T. XIX, ris. 1).

168. Odlomek rumenkastordeče žgane posode z rdečim premazom (inv. številka 11286), vel. fragm. 9,8 × 12,5 cm (T. XIX, ris. 10).

169. Odlomek pokrova s polkrožnim, zgoraj uboklim dnom (inv. št. 11286), v. 4,6 cm (T. XIX, ris. 8).

170. Odlomek pokrova z gumbom, ki ima tri rogate izrastke. Danes sta dva odlomljena (inv. št. 11288), v. 6,5 cm (T. XIX, ris. 2).

171. Posoda na nogi iz rdečesivo žgane gline. Noga je stožčasta, votla in profilirana. Posoda ima v pasovih sledove rdečega premaza (inv. št. 2942), v. 28,1 cm, pr. u. 16,8 cm, v. noge 6,8 cm (T. XIX, ris. 11).

OGRVICE

172. Več različnih jagod (inv. št. 11290):

a) modra steklena jagoda, pr. 1,9 cm (T. XIII, ris. 12);
b) črna steklena jagoda, na eni strani je ploščata, na drugi pa narebrena, pr. 1,8 cm (T. XIII, ris. 9);

c) ploščata jantarjeva jagoda.

173. Niz različnih jagod (inv. št. 11290):

a) črnobela okrogla rebrasta jagoda (T. XIII, ris. 8);

b) okrogla modra z rumenimi očesi (T. XIII, ris. 7);

c) dve modri podolgovati (T. XIII, ris. 11);

d) črna podolgovata z belo črto (T. XIII, ris. 10).

174. Niz iz različnih jagod (inv. št. 2898):

a) 9 jagod iz rumenkaste steklene mase z modrobilimi očesi;

b) jagoda iz modrozelenega stekla z modrobilimi očesi;

c) jantarjeva jagoda.

RAZNI PREDMETI

175. Bronast, ploščato skovan predmet, ki ima zgoraj in spodaj na vsaki strani luknjico (inv. št. 11282), d. 5,9 cm (T. XII, ris. 3).

176. Spiralno ovita bronasta paličica (inv. št. 2897), d. 9,1 cm (T. XIII, ris. 14).
177. Ostanke lesene obloge in bronastih žebličev — deli čelade? (inv. številka 11297).
178. Ostanke drevesne skorje (inv. št. 11296).

PREDMETI IZ GROBNE CELOTE

1. Čelada skledastega tipa na podlagi, pleteni iz ločja (inv. št. 2941), d. 26,7 cm (T. II, ris. 5 in 5 a).
2. Bronasta pasna spona na usnjeni podlagi. Ohranjena je v fragmentih (inv. št. 11291), d. 8,5 in 6,7 cm (T. III, ris. 1).
3. Bronaste jagode, nabrane na usnjenih trakovih (inv. št. 11284), d. jagode okoli 0,6 cm (T. III, ris. 2, 2 a in 2 b).
4. Bronast deteljast obesek (inv. št. 2896 a), pr. 2,8 cm (T. III, ris. 4).
5. Bronast deteljast obesek, fragmentiran (inv. št. 2896 b), pr. 2,7 cm (T. III, ris. 5).
6. Železna sulična ost (inv. št. 2787), d. 42,4 cm (T. III, ris. 7).
7. Skodelica iz rjavkasto žgane gline z delno presegajočim ročajem (inv. št. 2939), v. 6,2 cm (T. II, ris. 6).
8. Bronasto vretence (inv. št. 2886), v. 1,4 cm (T. II, ris. 3).
9. Bronasto vretence (inv. št. 2887), v. 1,8 cm (T. II, ris. 4).
10. Bronasto vretence (inv. št. 2893), v. 2,0 cm (T. II, ris. 7).
11. Bronasto vretence (inv. št. 2891), v. 2,2 cm (T. II, ris. 8).
12. Bronasto vretence (inv. št. 2890), v. 2,1 cm (T. II, ris. 9).
13. Bronasto vretence (inv. št. 2889), v. 1,8 cm (T. II, ris. 10).
14. Bronasto vretence (inv. št. 2892), v. 1,4 cm (T. II, ris. 11).
15. Železen žebelj (inv. št. 11289), d. 12,3 cm (T. II, ris. 1).
16. Fragmenti bronaste situle (inv. št. 11292), vel. fragm. 6,2 × 6,6 cm (T. III, ris. 3).
17. Fragmenti bronaste skodelice (inv. št. 11290), vel. fragm. 8,2 × 5,0 cm (T. III, ris. 6, 6 a, 6 b in 6 c).
18. Bronaste jagode, danes nabrane v niz (inv. št. 2899), pr. okoli 0,7 do 0,8 cm (T. II, ris. 2).

SUMMARY

The Prehistoric Malence

Some 30 metres from the place where the river Krka flows into the river Sava we find on its right shore a triangularly shaped plateau situated at the entrance into the Krka river valley. In the forest behind this plateau there is a group of prehistoric tumuli which were excavated by Jernej Plečnik in years 1890 and 1891. From these tumuli originates the material which is now preserved at the National Museum in Ljubljana. During a recent study of this material everything has been found in the same condition in which it was brought into the museum. This has been a basic factor in our subsequent study of this material. Two grave units could be established on the basis of notes made by Rutar, and on the basis of a sketch of these graves. Both graves were excavated in the tumulus No. IV (see our plan), at a depth of two and a half metres.

The first was a skeleton grave of a warrior (fig. 1); the bones, however, have not been preserved in it due to the type of soil this grave contains. A dish-shaped helmet (pl. II, fig. 5 & 5 a) was found in this grave together with a belt buckle made of bronze which is still connected with a piece of leather adorned with punched meanders (pl. III, 1), a fragment of a small bronze vessel (pl. III,

6—6 c), fragments of a bronze situla (pl. III, 3), an iron point of a spear (pl. III, 7), an iron nail (pl. II, 1), bronze whorls (pl. II, 3, 4, 7—11), various bronze rings (rings depicted on pl. VII), and a clay dish with its handle reaching above its margin (pl. II, 6). On the basis of the dish-shaped helmet and of the buckle adorned with meanders we can place this grave unit into the initial phases of the Ha D period.

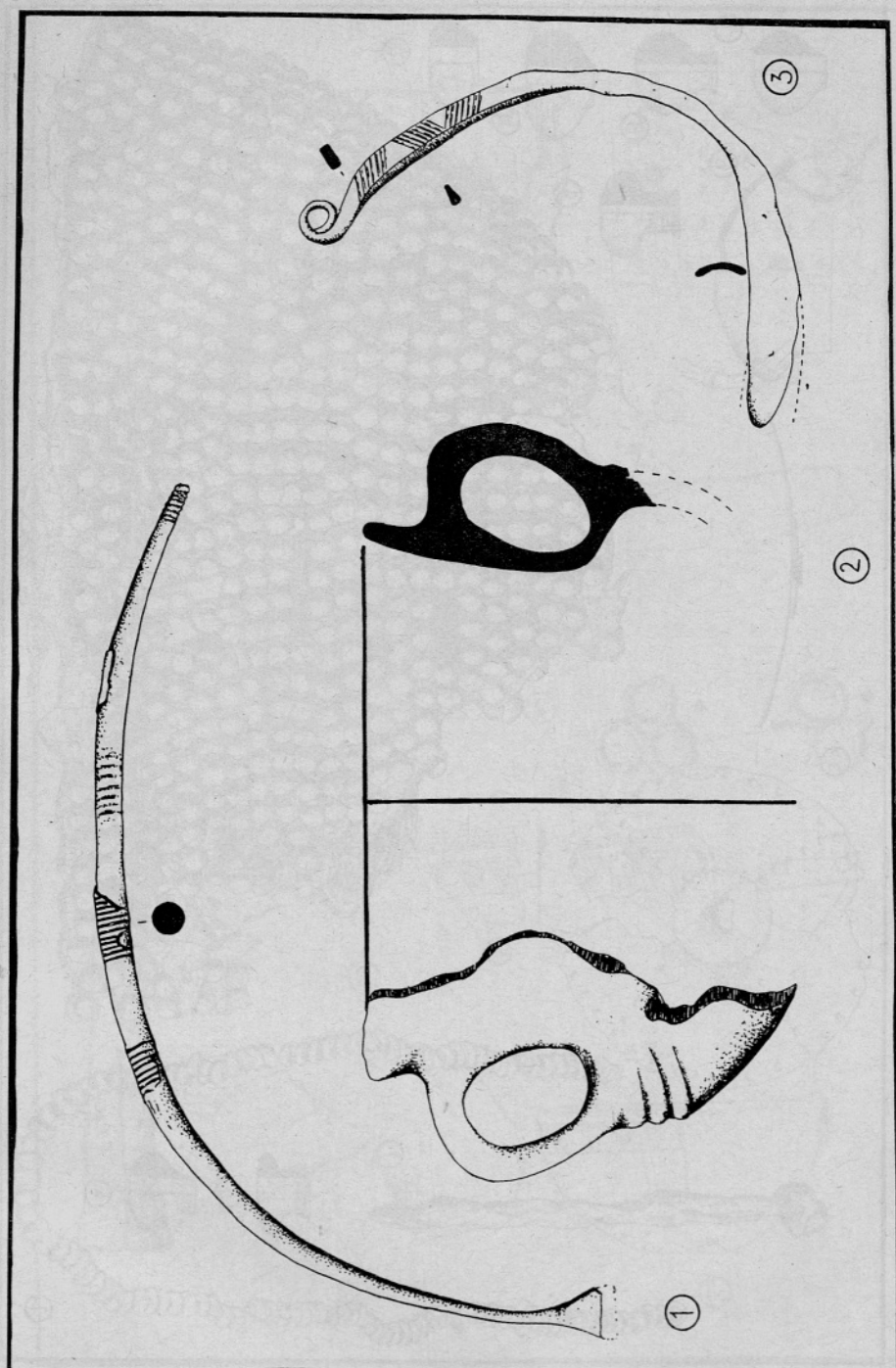
In the same tumulus a female skeleton grave has also been excavated (see the sketch of the grave, fig. 2). This grave contained a large number of amber beads, decorations made of gold in the shape of a clover-leaf (pl. XII, 34), gold pearls which have not been preserved, and four very small boat-shaped fibulae (it can no longer be determined with certainty which are these fibulae). On the basis of clover-shaped decorations and in analogy to Stična we can place this grave into the Ha C period.

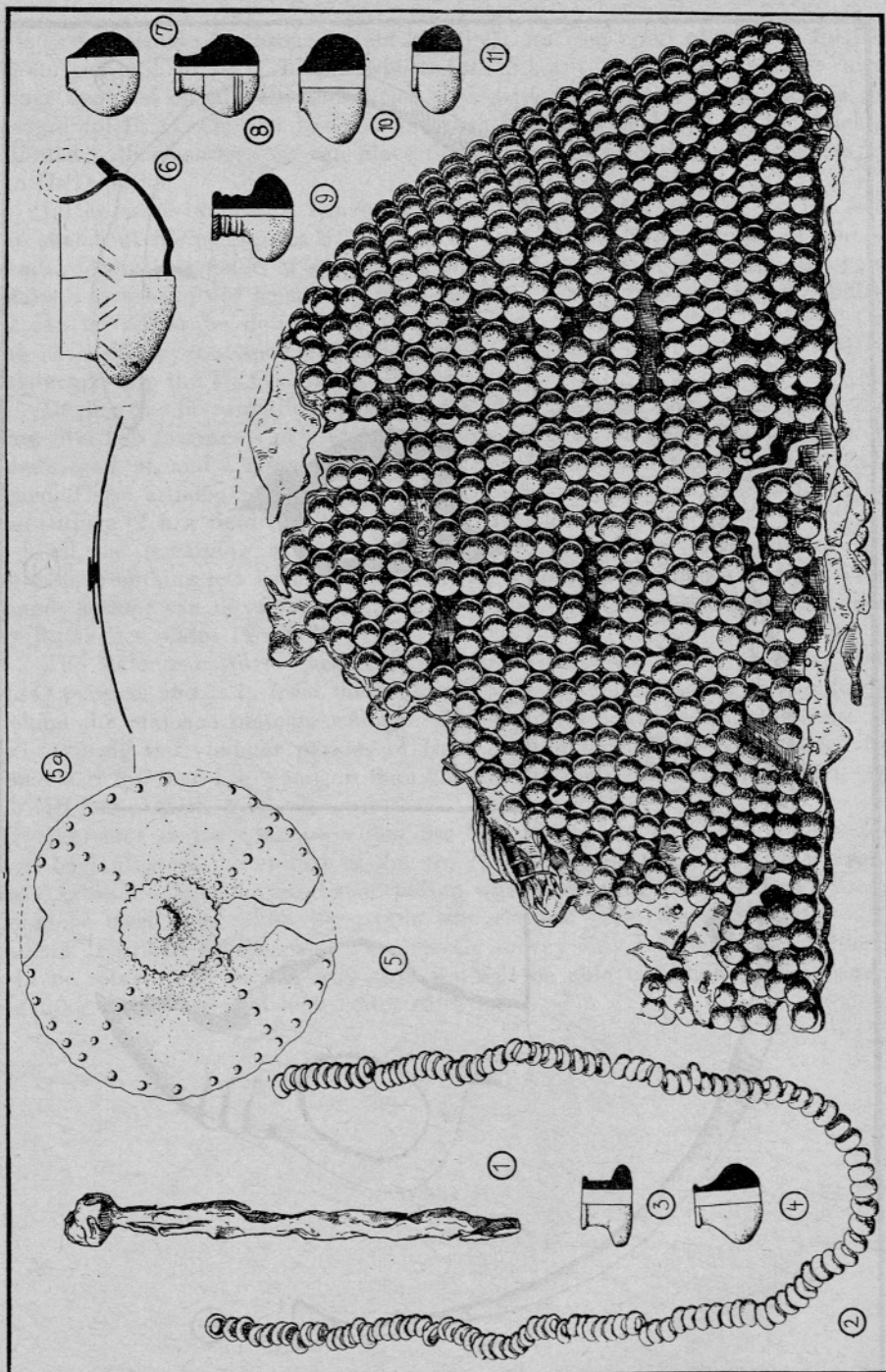
During our investigations we have found in the same box which bears the date 1892 two fragments of a cylindrical urn (pl. I, 2), the bow of a peschieroid fibula (pl. I, 1), and a fragment of a torques (pl. I, 3) with its central part flattened. These articles are typical of the varieties of forms that can be found in the culture of urn field graves, and that in its initial phases.

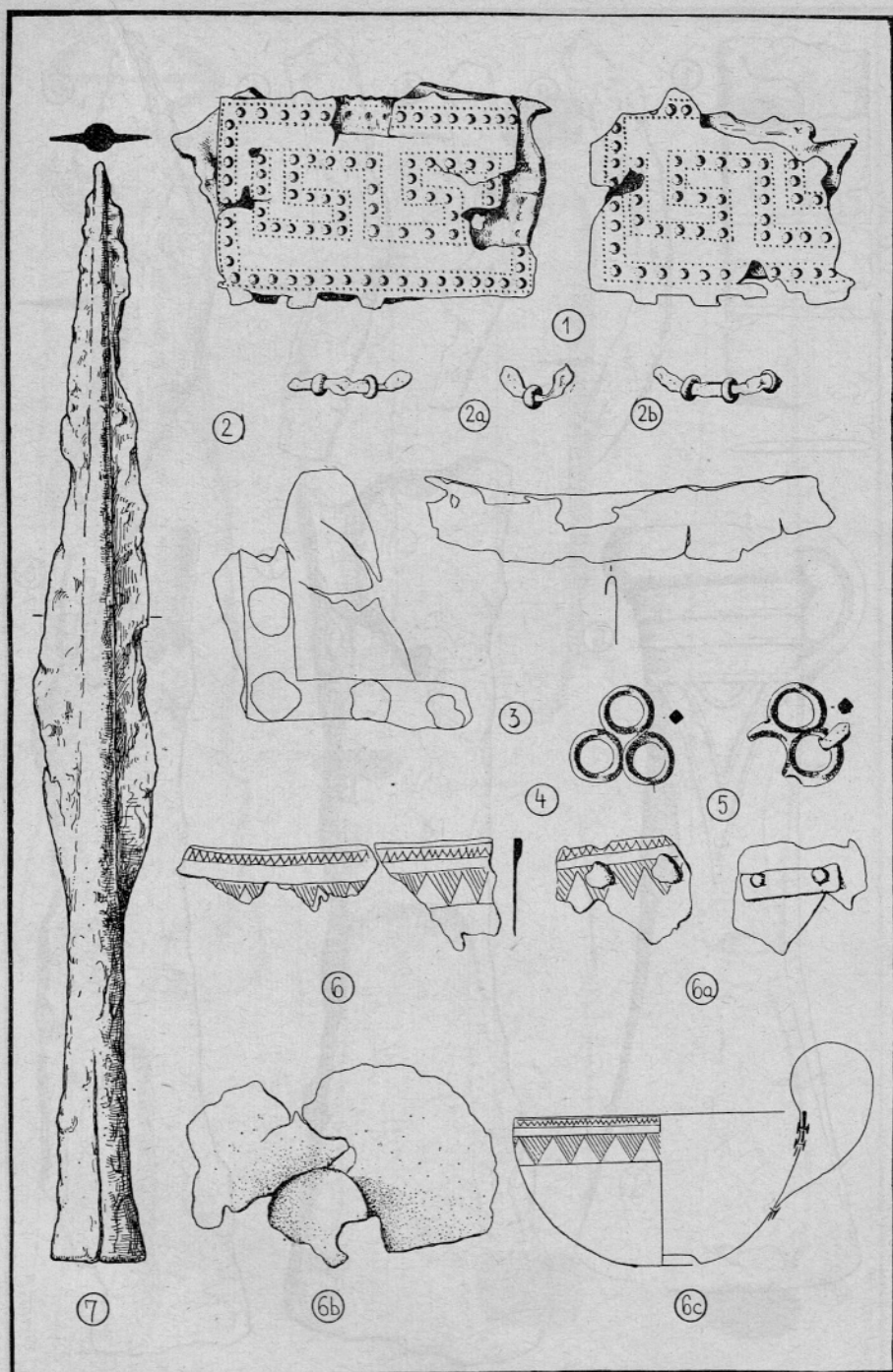
All the remaining articles can be discussed from the typological aspect only since nothing has been known about the circumstances in which they were found; neither can anything precise be established on the basis of notes made by Rutar (see plates IV—XIX).

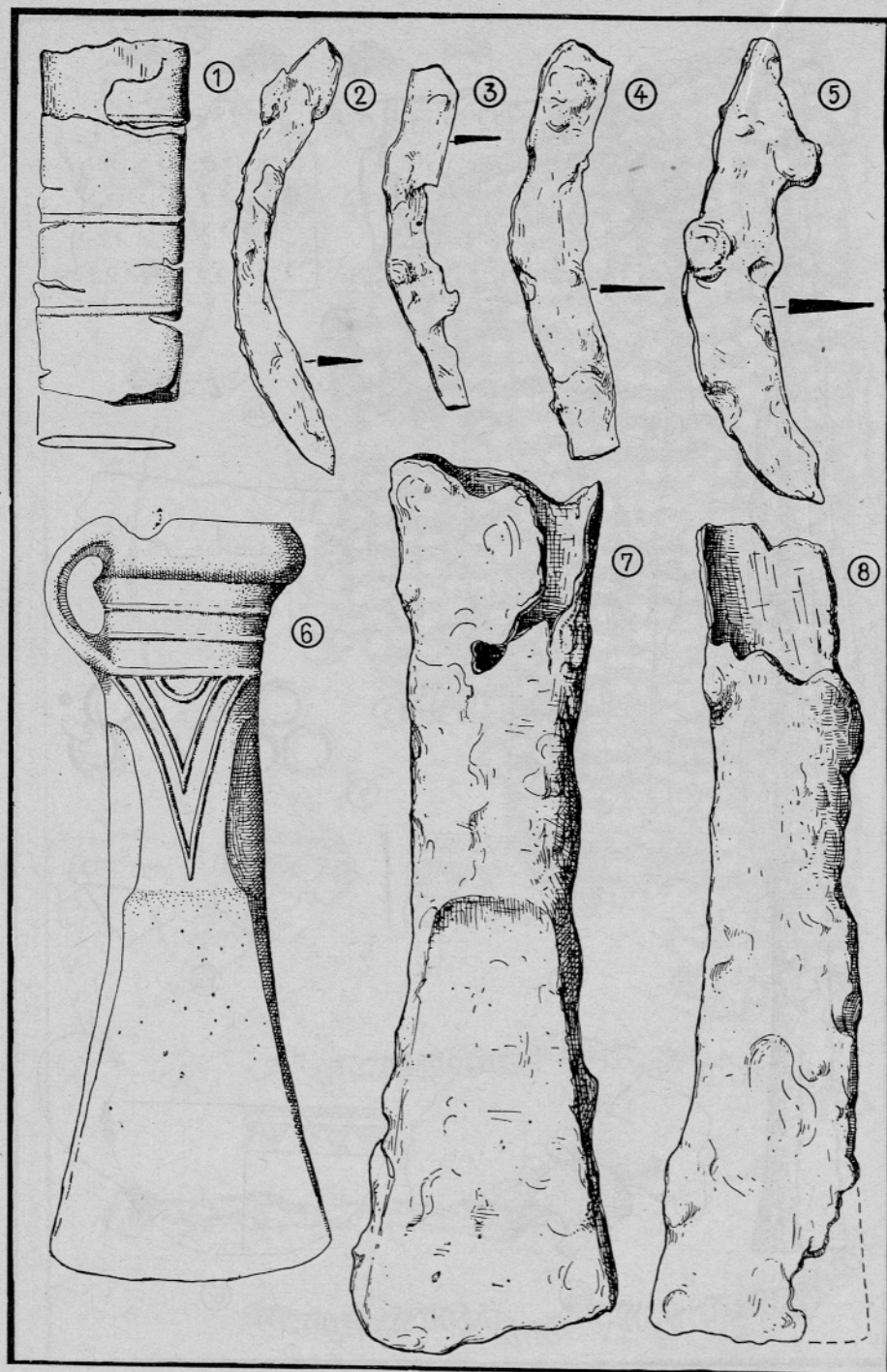
The Malence culture reached its highest development during the Ha C and Ha D periods, and it is from these periods that the tumuli found in the forest behind the Malence plateau originate. This culture, however, did not cease to exist during the younger periods of Iron Age, a fact which is supported by some articles that are younger than the two periods (pl. XVI, 9; pl. XIII, 20; pl. XIII, 15; pl. XIII, 2—6).

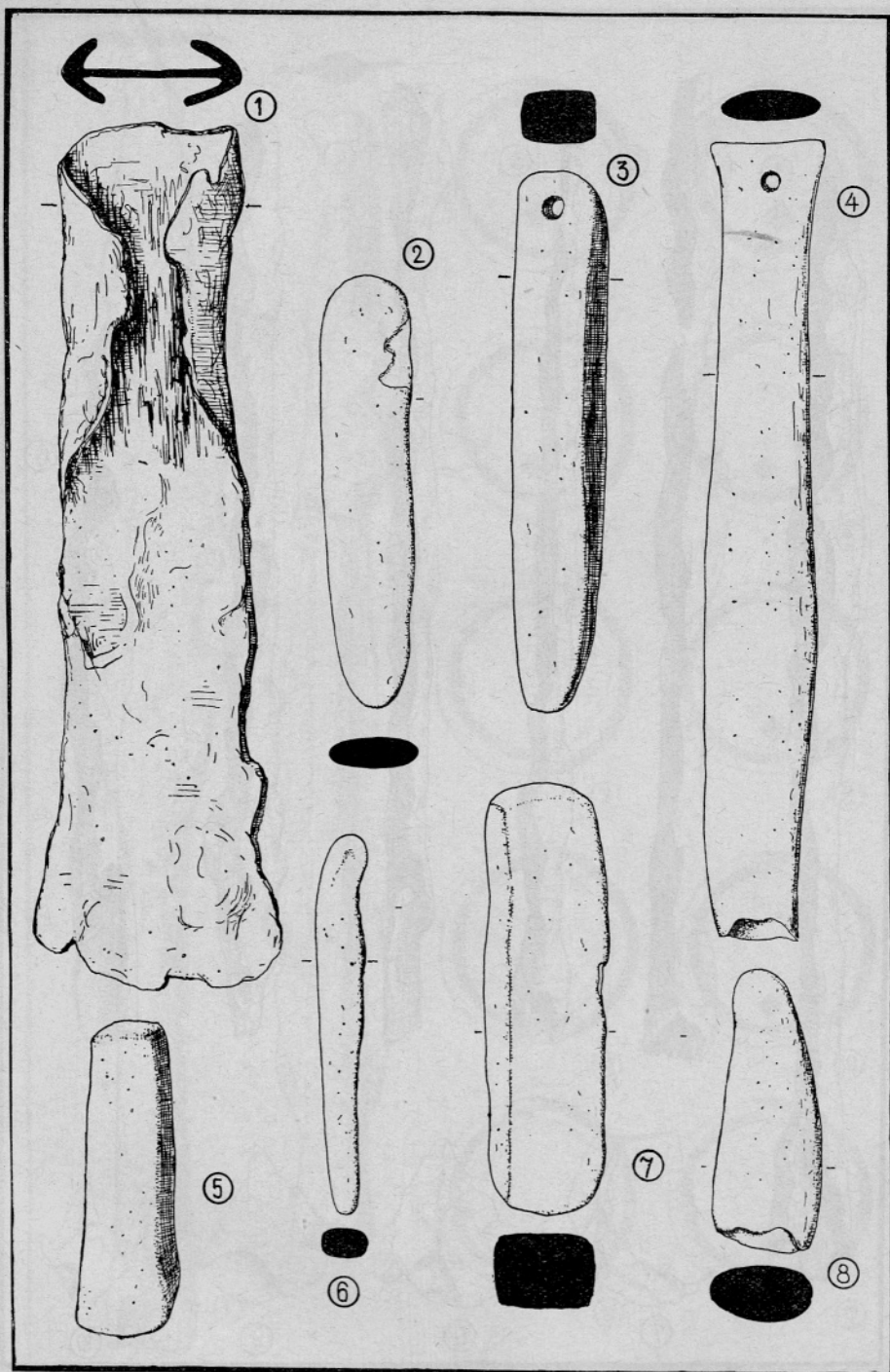
We come to the conclusion that the Malence area was inhabited from the first beginnings of the culture of the urn fields, through the older and younger Iron Ages, and down to the Roman period when the triangularly shaped plateau could be used as a refuge by people who escaped from the destroyed Neviodunum. It will be by means of a systematic survey only that the open problems will be solved, and in this way only we will be able to obtain a new understanding of the material here collected.

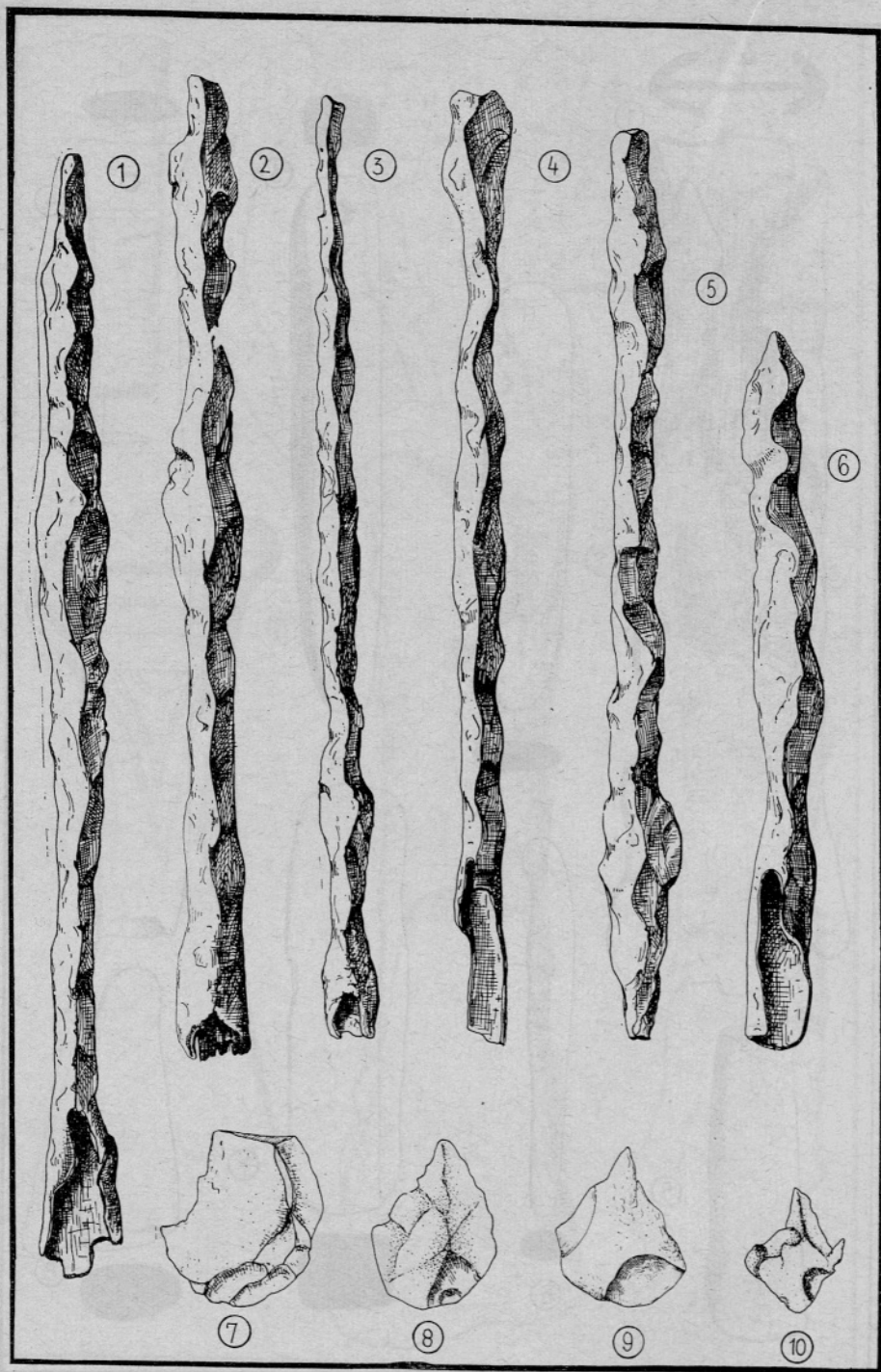

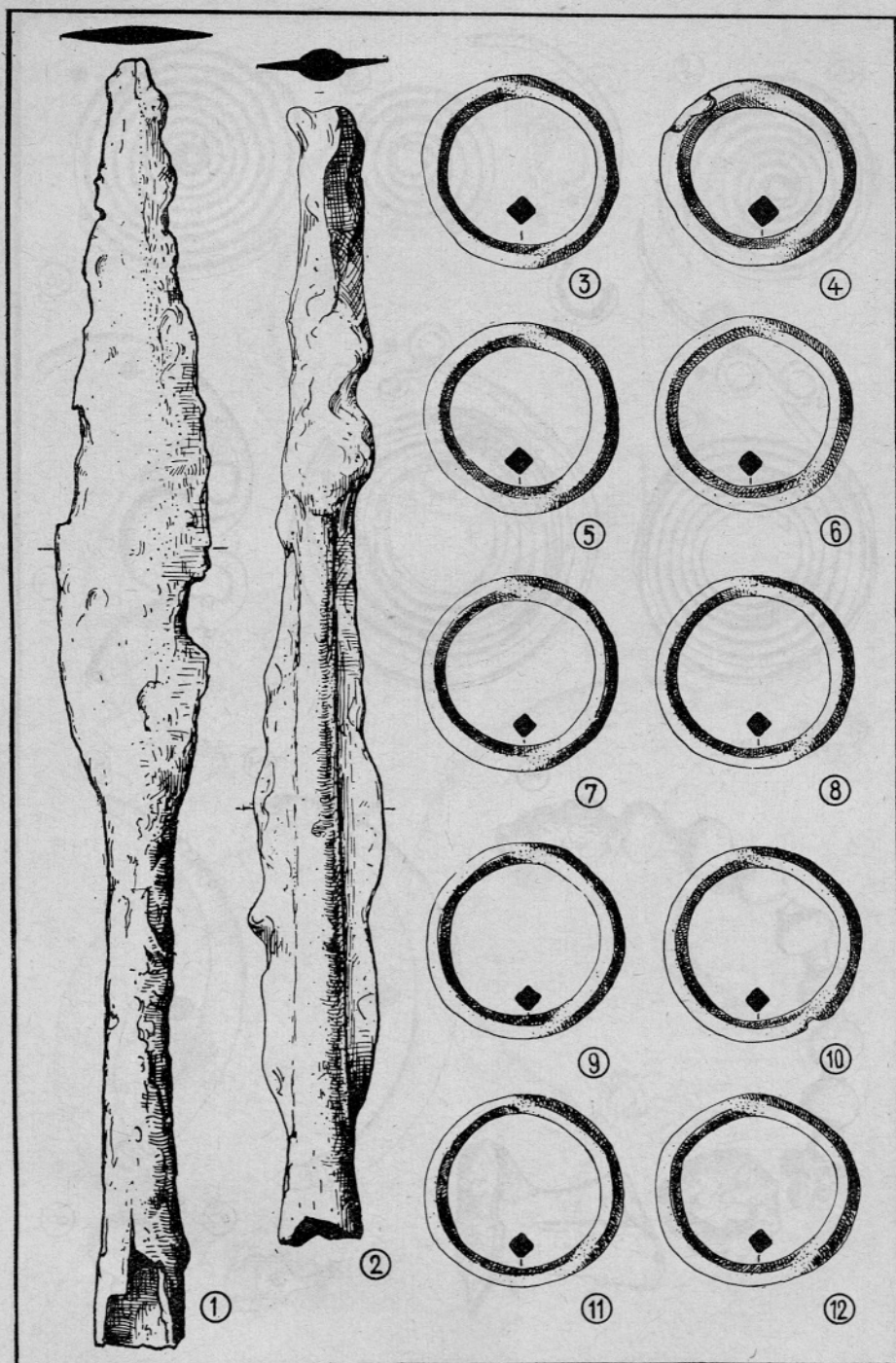

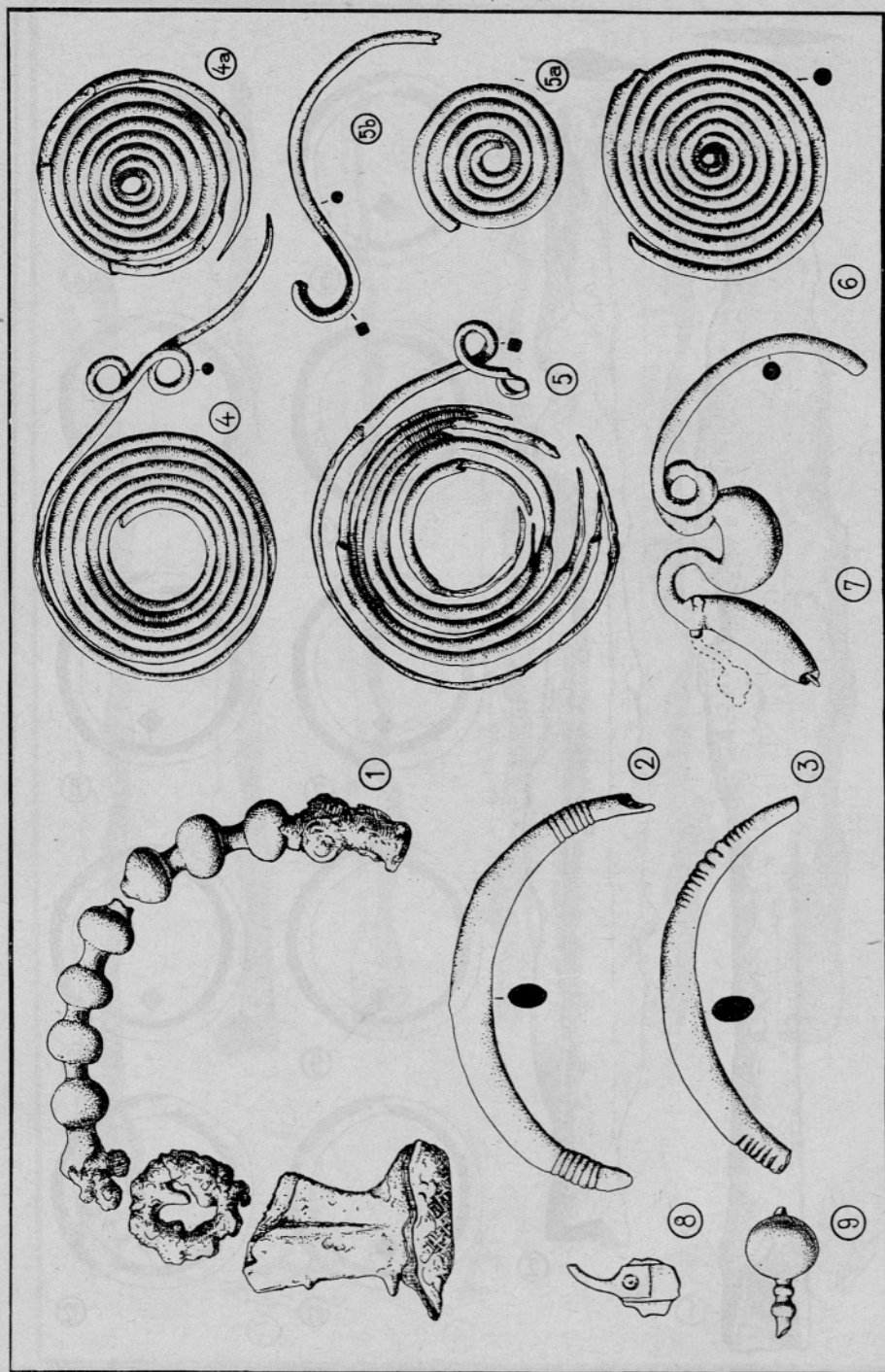

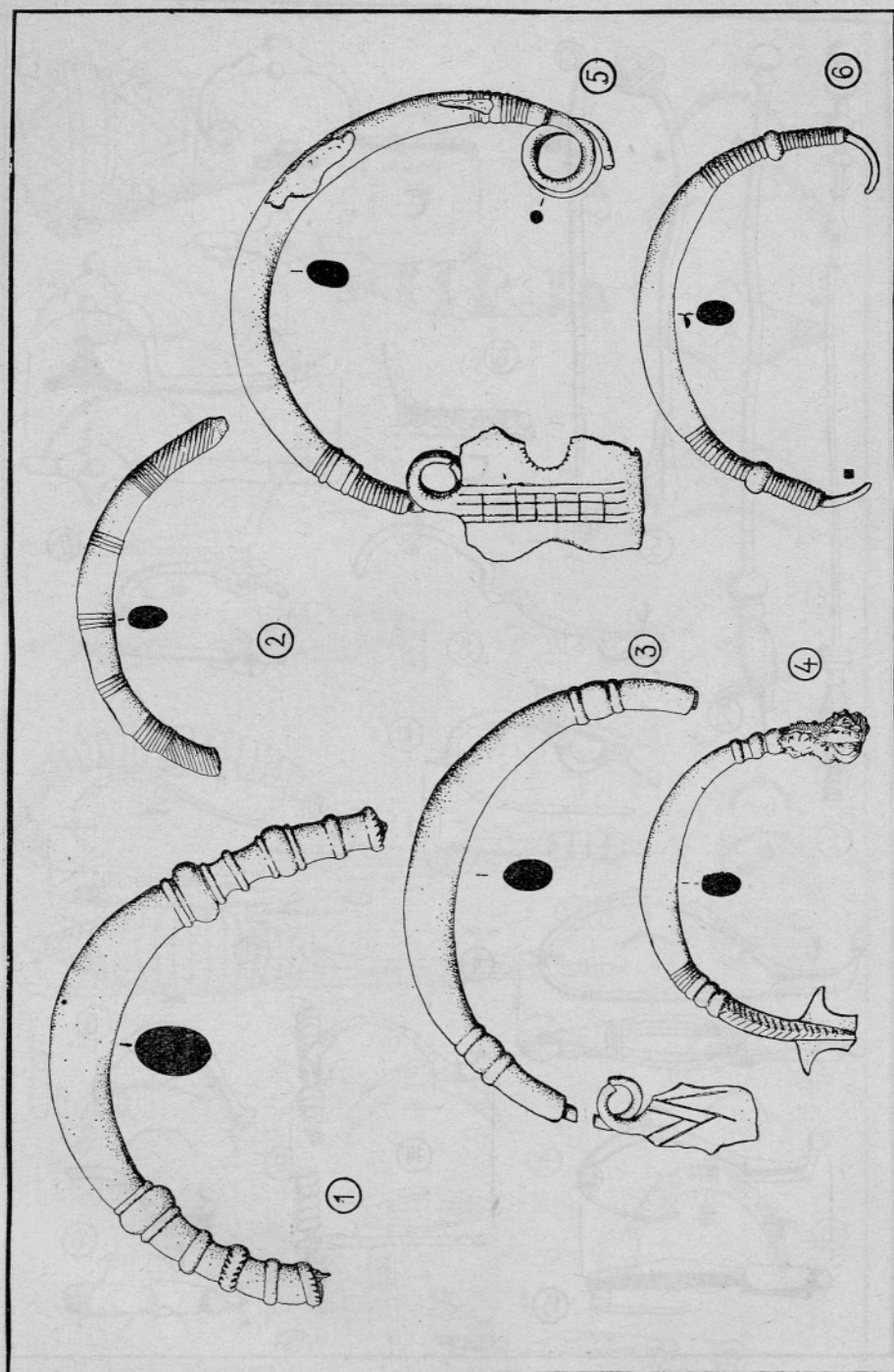

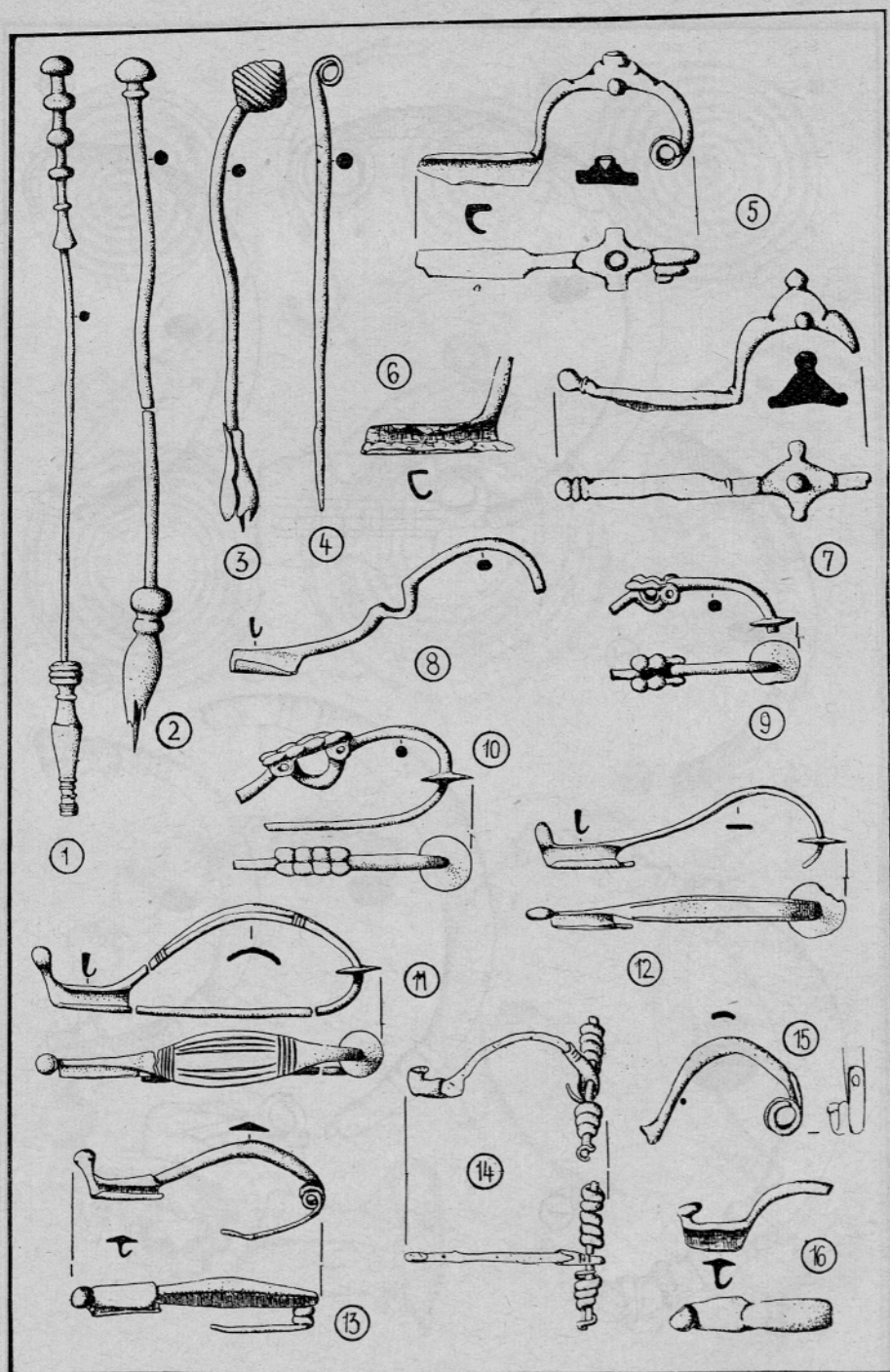

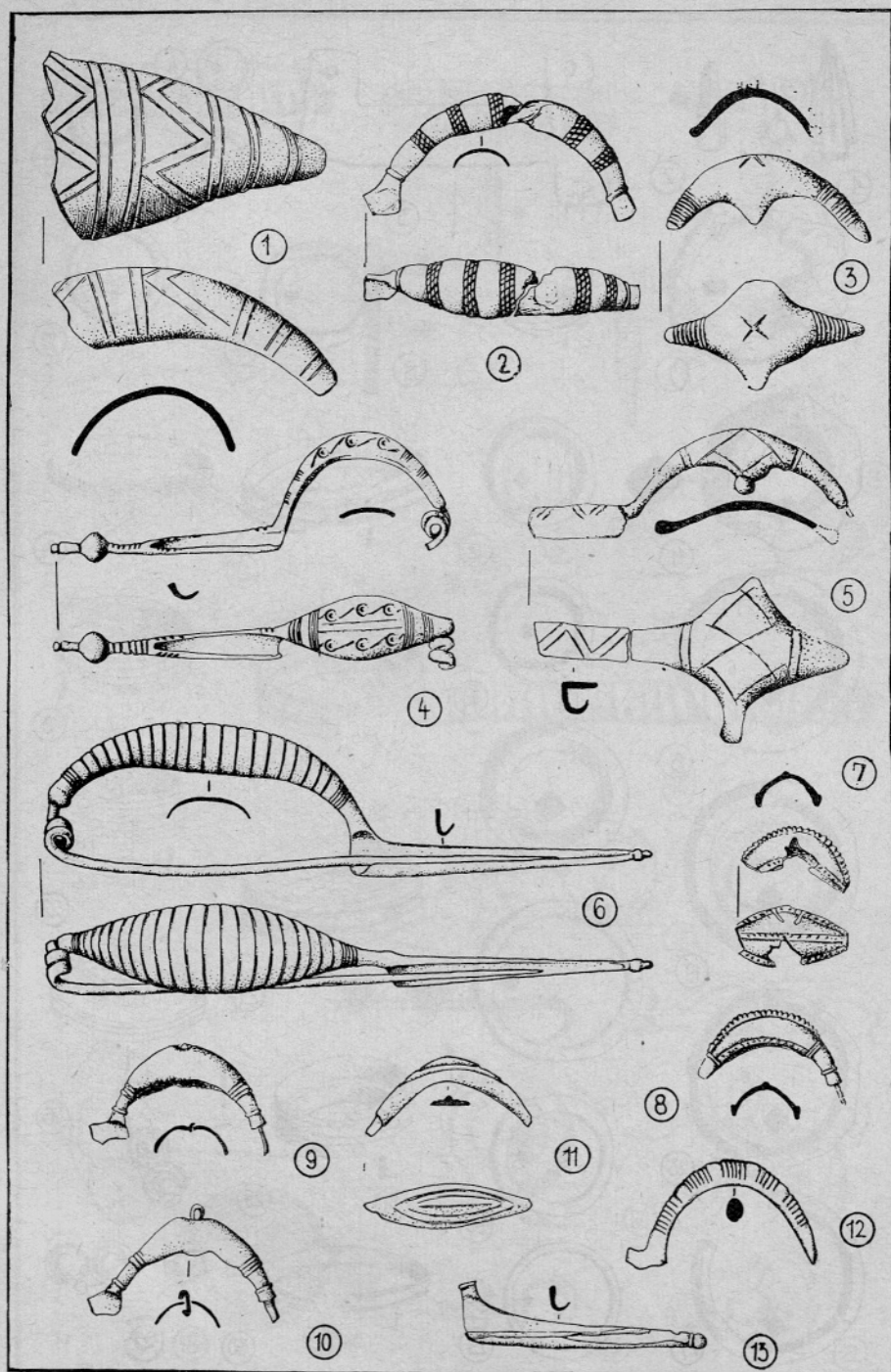

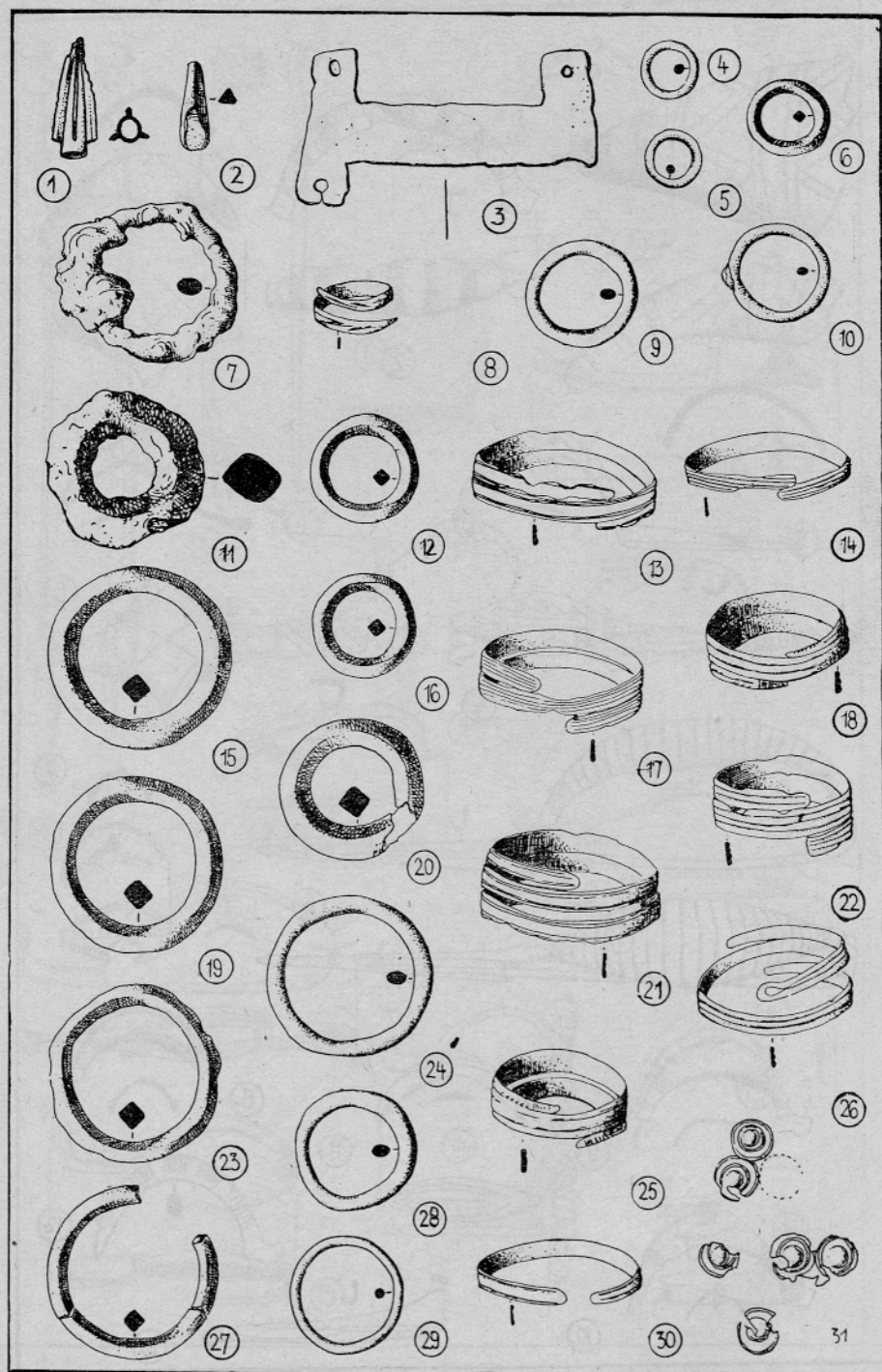

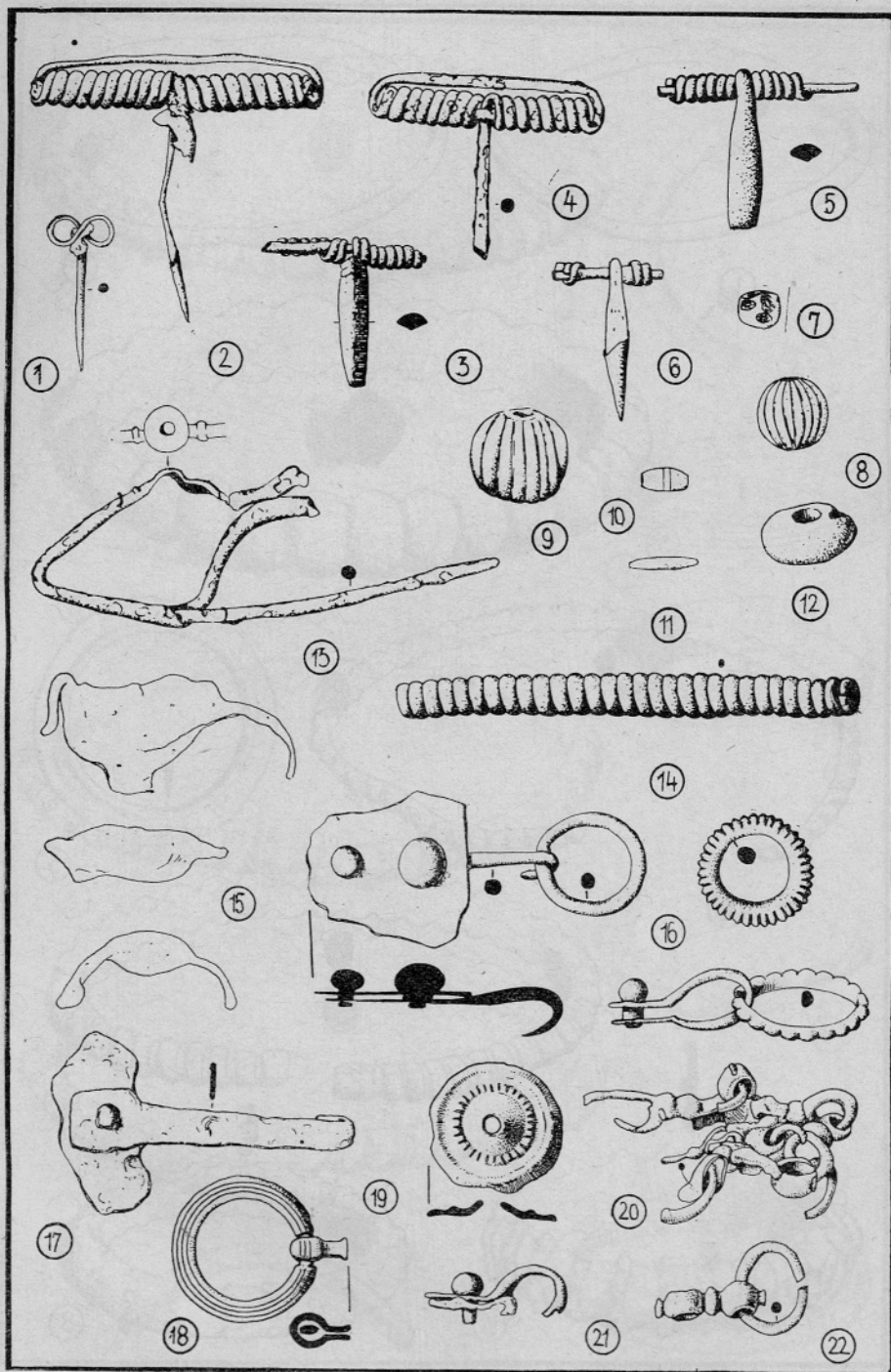

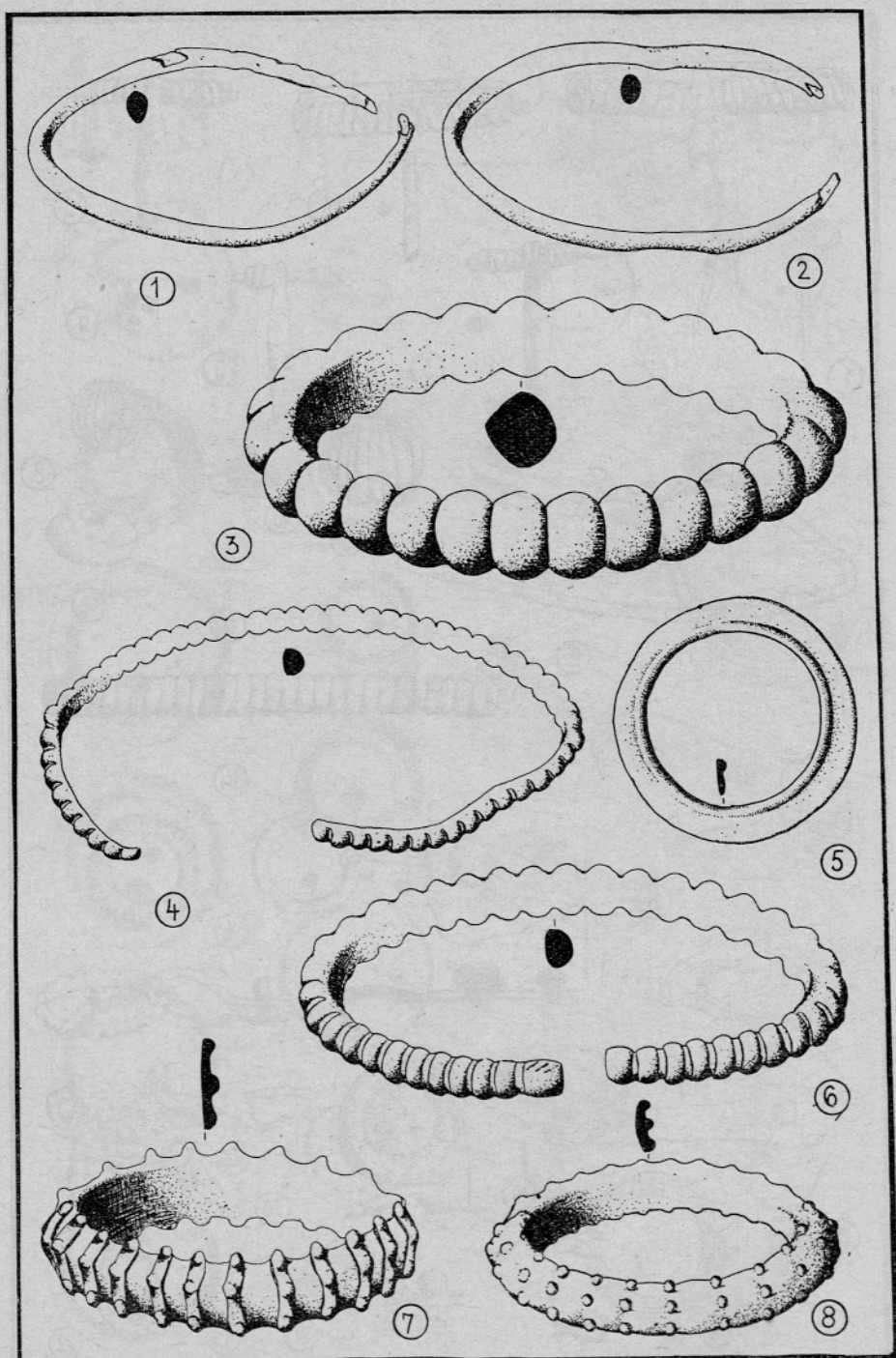

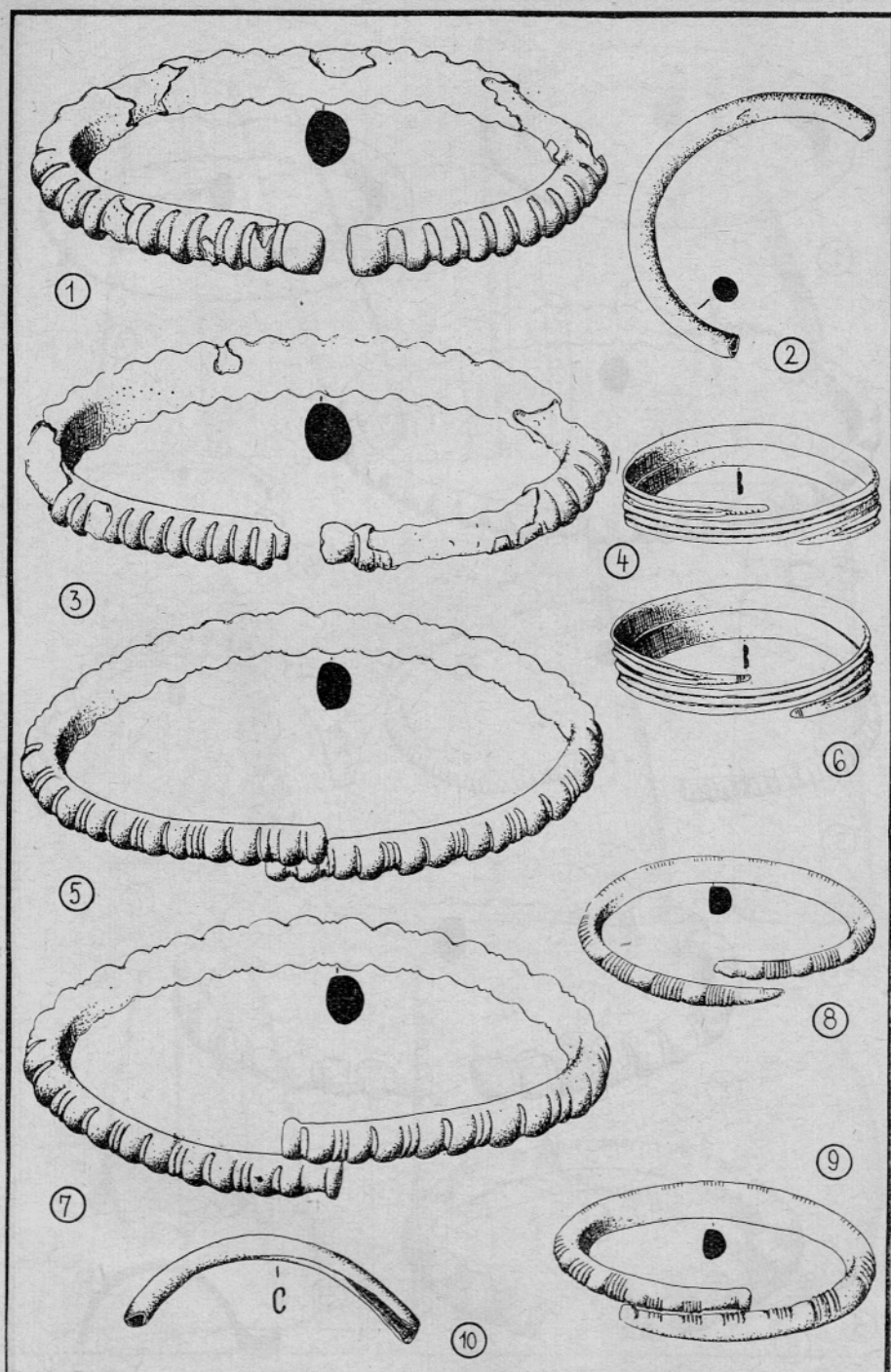

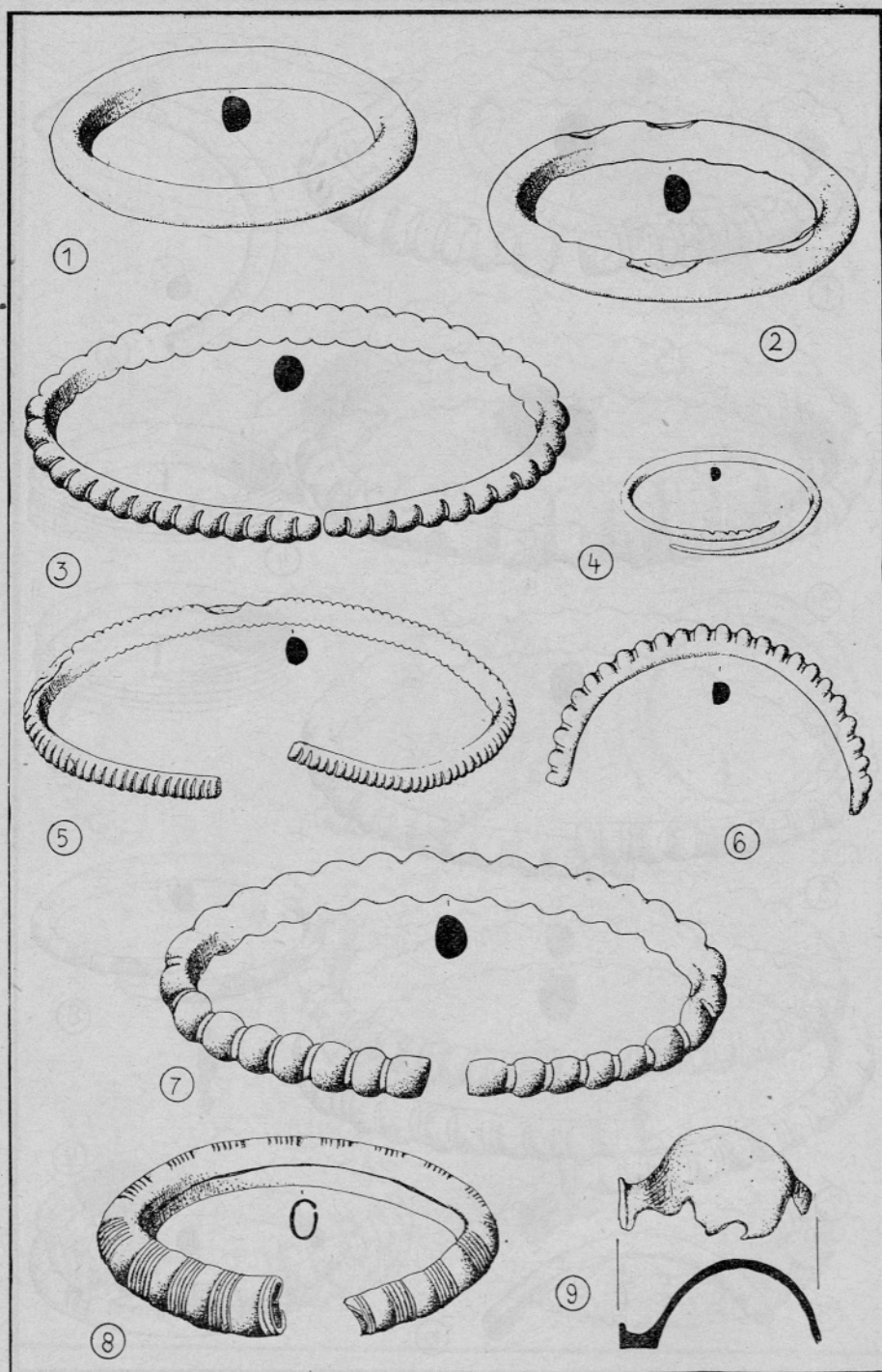

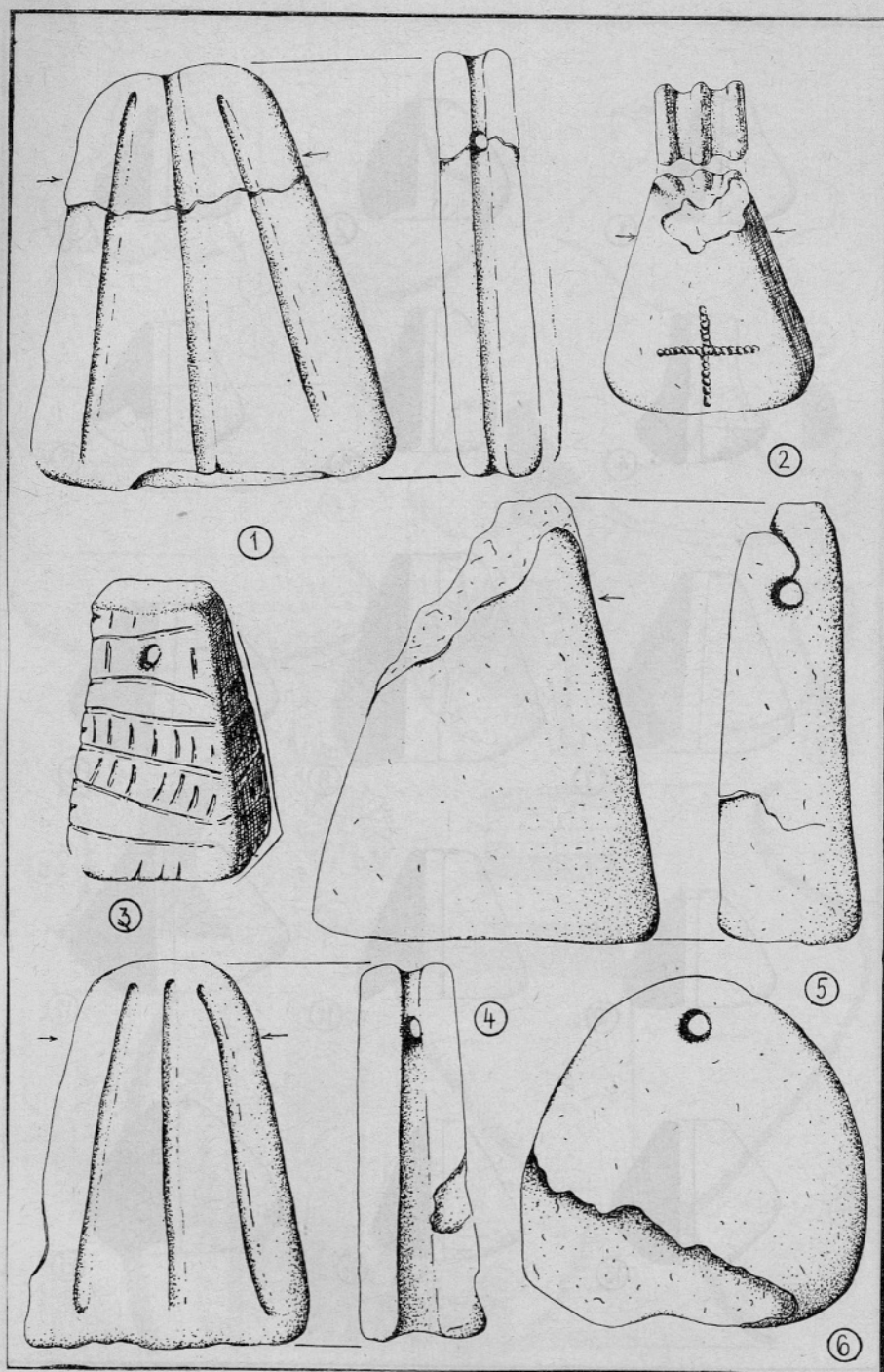

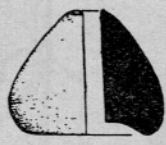

①

②

③

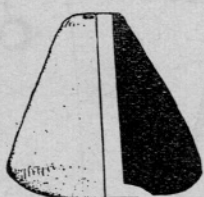
④

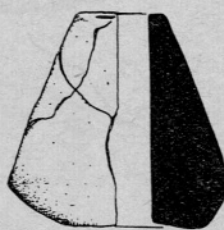
⑤

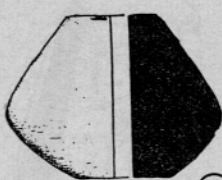
⑥

⑦

⑧

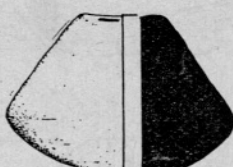
⑨

⑩

⑪

⑫

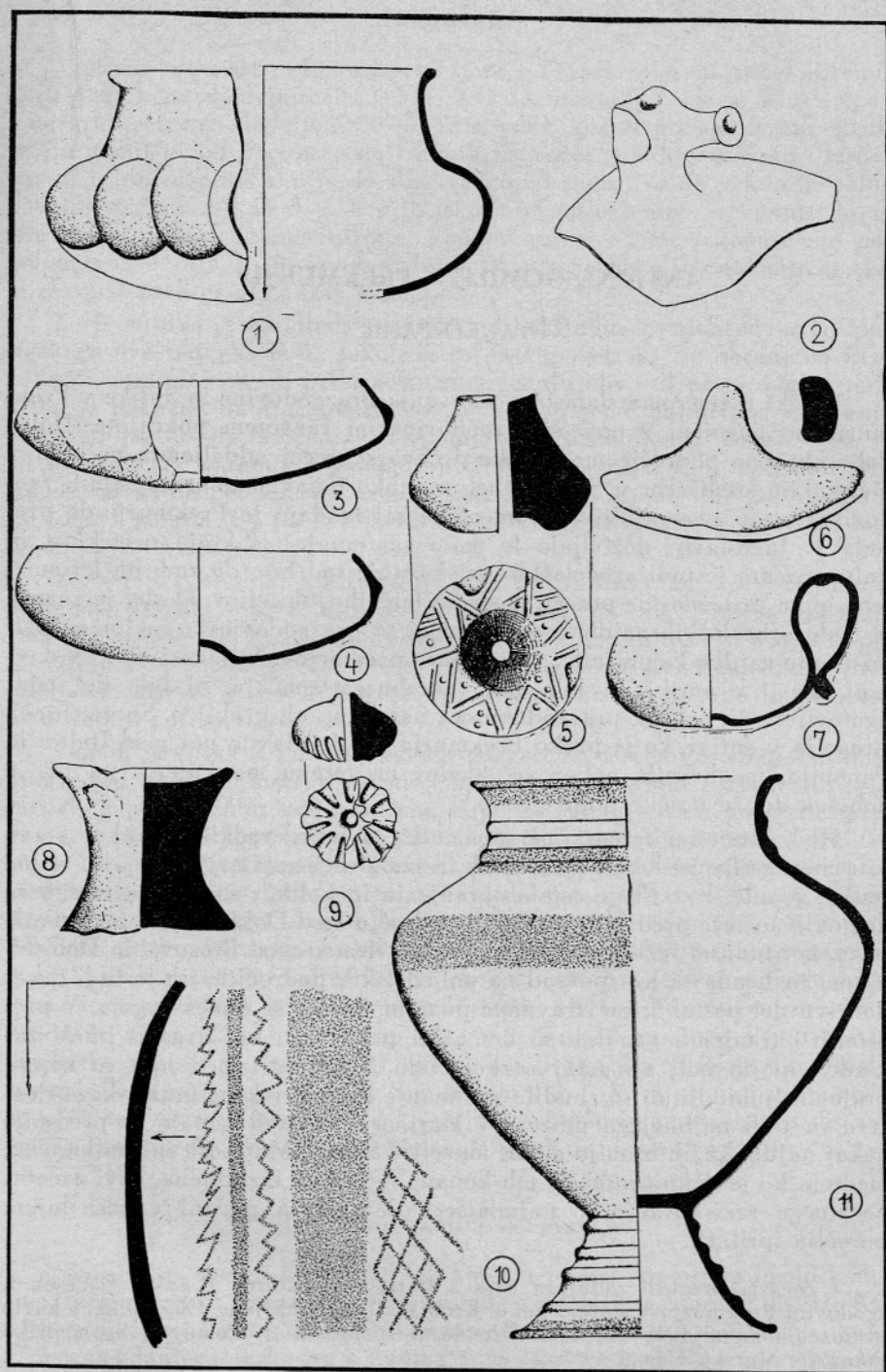
⑬

⑭

⑮

ANTIČNE GOMILE V PREKMURJU

STANKO PAHIČ

Vzroki razmeroma slabega poznavanja prazgodovine in antike v Prekmurju so pogojeni z novejšim zgodovinskim razvojem pokrajine. Dolgo dobo obrobno področje madžarske države s precej oddaljenim najbližjim muzejskim središčem v Szombathelyu, šibko dejavnostjo regionalnih zgodovinarjev in pomanjkljivo spomeniško zakonodajo je Prekmurje do preroda v Jugoslaviji doživljalo le malo zanimanja za svojo preteklost in kulturo. Zato je tudi arheološko raziskovanje tod bilo do zadnjih let omejeno le na priložnostne posege domačih laičnih ljubiteljev. Doslej je znanih le malo arheoloških najdb, med katerimi so prazgodovinske izključno priložnostne najdbe kamnitnih in kovinskih predmetov. V pokrajini, ki v davnini, zlasti v antiki, ni bila tako obrobnegega značaja, ni bila do sedaj ugotovljena še nobena prazgodovinska naselbina ali grobišče. Spremenjena situacija v antiki, ko je preko Prekmurja vodila glavna pot med Italijo in Panonijo, je ohranila nekaj več sledov na terenu, od katerih pa jih je dobršen del že uničilo poljedelstvo.¹

Med antičnimi terenskimi spomeniki so poleg redkih ostankov stavb oziroma naselij pri Lendavi, Ivancih in Izakovcih najštevilnejše, a še vedno redke, gomile. Kar jih je ostalo ohranjenih in kolikor so bile na terenu že ugotovljene, leže predvsem na ožjem področju med Dokležovjem in Motvarjevci, kot tudi na južnih obrobjih goričskih slemen med Brezovci in Dobrovnikom in Lendavo. Kot povsod na poljedelskih področjih, jih je tudi tukaj dobršen del postal žrtev izravnave površin, kar se še danes dogaja. V preostalih ohranjenih gomilah so domačini prav tako kot drugod iskali zakladov in jih bolj ali manj razkopavali. Nekateri izmed njih so kopali krajevni ljubitelji ali so zbudile zanimanje Prekmurskega muzejskega društva in tudi najbližjega muzeja v Mariboru. Od teh kopanj je preostalo nekaj najdb, ki jih hranijo danes muzeji v Soboti, Mariboru in Budimpešti, medtem ko je dokumentacija teh kopanj večinoma izgubljena. Prvi začetki načrtnega raziskovanja so najmlajšega datuma in podani v naslednjem poročilu (pril. 1).

¹ Začasni pregledi zadnjega časa s starejšo literaturo: J. Šašel, Donesek k zgodovini Prekmurja v starem veku, Kronika III/1, Ljubljana 1955, 40 id., s karto in seznamom najdišč; S. Pahič, Arheološki spomeniki v Pomurju, Spomeniško Pomurje, Murska Sobota 1957, 27 id., s karto.

Dobrovnik

V jeseni leta 1954 je kmet Koren Imre v Dobrovniku 82 pričel spremenjati pašnik na delu parcele 222/11, KO Dobrovnik, v njivo. Ker njegov z agrarno reformo dodeljeni 36×135 m velik kos zemljišča zaradi štirih večjih gomil ni bil primeren za travnik, je začel gomile zapovrstjo izravnavati in razvažati. Tako je do zime razkopal skoraj že do nekdanje talne površine gomili A-1 in A-2. V njih je naletel na oglenino in posode, ki so bile ob tej priliki deloma razbite. Vendar mu je uspelo izkopati eno popolnoma celo žaro, ki jo je odnesel domov, drugo, nekoliko nalomljeno, pa je zakopal preko zime nazaj v zemljo.

Za te najdbe je spomladi leta 1955 po naključju izvedel sodelavec Muzejskega društva v Soboti, Jakob Karel iz Lipovec, ki je ohranjeno žaro odkupil, o najdbi pa ob priložnostnem srečanju obvestil pisca. Ogled najdišča je pokazal, da sta gomili A-1 in A-2 z izjemo najdb pod nekdanjo površino tal docela uničeni, nekaj najdb pa izgubljenih. Razen tega je lastnik parcele v zgodnji pomladi pričel razkopavati tudi preostali dve gomili, od katerih so bili ob času ogleda največji gomili A-3 že odkopani vsi robovi, gomila A-4 pa je bila načeta na vzhodnem robu. Vendar pri tem kopanju še ni bilo najdb.

Zaradi neposredne ogroženosti se je Pokrajinski muzej v Mariboru takoj lotil raziskave preostalih gomil. Izkopavali smo od 7.—25. junija 1955. Polovico stroškov je kril muzej, polovico pa Svet za kulturo in prosveto pri OLO Murska Sobota, za kar mu gre na tem mestu iskrena zahvala. Upraviteljstvo osnovne šole v Dobrovniku je pri organizaciji izkopavanja ljubeznivo nudilo potrebno pomoč.

Gomile skupine A leže na ravnici tistega dela nekdanjih srenjskih pašnikov med Dobrovnikom in Turniščem, ki je bil po vojni razparceliran in razdeljen posameznim kmetovalcem, ti pa so svoje parcele povečini spremenili v njive. V neposredni bližini leže gomile skupine B, medtem ko so ostale skupine in posamične gomile raztresene po obsežnejšem prostoru med obema krajema, deloma na njivah, deloma na pašnikih in v gozdu obakraj kanala Ginje. Gomile leže v manjših skupinah največ po pet ali posamič. Njihovo število je bilo pred pričetkom kultiviranja razparceliranih površin gotovo večje, kot je mogoče sklepati po pripovedovanju domačinov in šibkih sledovih na nekaterih njivah. Razen skupine D v gozdu in gomile E na pašniku so vse bolj ali manj ogrožene, ker drobitev zemljiške posesti v tem delu Prekmurja sili lastnike k intenzivnejšemu spreminjanju pašnikov v njive. Kar je bilo manjših, so po vsej verjetnosti že večinoma izravnane, medtem ko nujnost obsežnejših zemeljskih del pri večjih gomilah lastnike začasno zadržuje pred to namero (pril. 2).

Raziskane gomile skupine A

Skupina A obsega šest gomil, od katerih je ena dvomljiva in poškodovana izven vrste s smerjo SV—JZ. Gomile 1—4 leže na parceli 222/11, KO Dobrovnik, last Imra Korena iz Dobrovnika 82. Gomila 5 leži onkraj suhe struge nekdanjega jarka na parceli 222/12, last Štefana Rituca iz Dobrov-

nika 296. Gomila 6 je na JZ strani poškodovana od mejnega jarka, na drugi strani pa sega do nje na tem mestu poglobljeno korito stare struge (pril. 3).

Gomila 1. Pr. ca. 10 m, približna v. po izjavi lastnika ca. 1,5 m. Uničena do 15 cm nad nekdanjo površino. Po podatkih izkopavalcev je imela v sredini grob z oglemino in ostanki posod, od katerih je še ohranjena cela žara, razbit pokrov in črepinje neznane posode. Ti predmeti so bili baje najdeni ca. 70 cm nad višino današnjih tal (pril. 5).

Med izkopavanjem izvedeno čiščenje prvotnih tal gomile je dalo nekaj novih odkritij. Najdeno je bilo mesto sežiga, ki ga je tvorila v tlorisu ovalna površina z do 2 cm debelo črnkasto plastjo pepela in drobnih koščkov oglja nekako v sredini gomile. Ostanki kosti so bili v tej plasti izredno redki, pač pa so ležale tod raztresene črepinje raznih posod iz različne gline, pripadajočih morda ob pogrebem obredu uporabljenim loncem. Na JZ obrobju tega kurišča je bila 40 cm pod nekdanjo površino zakopana velika ovalna žara. Imela je močno razpokane stene, vrhnji del od oboda navzgor je bil razlomljen in pogreznjen v posodo skoraj do dna, kjer so bile nasute izbrane kosti. Raztresene črepinje drugih posod so bile okrog te žare najštevilnejše, malo pa jih je bilo v SZ delu gomile, kjer je ležalo dvoje večjih kosov ustij in nekaj odlomkov sten večjega grobega lonca, okrašenega z valovnicami med zelo gostimi vodoravnimi žlebički. Ob veliki žari je ležal na površju košček roba steklene čaše, na skrajnem severnem robu gomile ali morebiti že izven nje pa je bila najdena 25 cm globoko pod današnjo površino železna konica puščice z zapognjenimi krili.

Najdbe:

1. Žara jajčasto ovalne oblike iz močno peščene gline s hrapavo sivo površino. Nad sedlasto oblikovanim vratom je ravni rob upognjen navzven. Pr. ustja 28, oboda 50, ravnega dna 20 cm. V. posode 55 cm. Inv. št. 34 (T. I, 1).

2. Lonec jajčasto ovalne oblike iz sive gline s hrapavo površino, okrašen s progami vodoravnih in valovitih drobnih žlebičkov. Nizek sedlast vrat loči profiliran pokončni rob od trupa. V. 29, u. 19,5, o. 22,5, d. 12 cm. Inv. št. 32 (T. I, 3).

3. Fragmentiran enak lonec iz sive, z grobim peskom mešane gline. Hrapava površina, okrašena s progami vodoravnih in prepletajočih se valovitih žlebičkov. V notranjosti posode vidni navpični žlebovi od lončarjevih prstov, ravno dno je bilo prilepljeno k trupu. V. 24, u. 18, o. 20,5, d. 11,5 cm. Inv. št. 35 (T. I, 5).

4. Koničen pokrov iz temnosive, z grobim peskom mešane gline in hrapavo površino. Ploščat vrh širok 8,5 cm. Pr. 16,5, v. 6 cm. Inv. št. 33 (T. V, 9).

5. Fragmenti večjega okroglastega lonca iz sive gline. Hrapava površina je pokrita z vodoravnimi žlebički, do oboda potekajo tudi štiri valovnice. U. 15, o. ca. 33 cm. Inv. št. 41 (T. II, 1).

6. Fragmenti močno izvihanega profiliranega roba lonca iz s peskom mešane gline z rumenkasto površino. U. 16,5 cm. Inv. št. 42.

7. Fragmentiran valjast ročaj iz sivorumene peščene gline. Pr. 2,3 cm. Inv. št. 43 (sl. 7, 3).

8. Približno sto črepinj različnih posod neznane oblike. Do 7 mm debeli kosci sten so izdelani večinoma iz s peskom mešane sivo ali rumenkasto pečene gline. Na površini so ponekod vidni sledovi vodoravnih in navpičnih žlebičkov.

9. Odebeljen pokončen rob polkroglaste steklene čaše s pr. 11 cm. Steklo je prozorne bele barve in ima le v robu nekaj drobnih mehurčkov. Inv. št. 555 (T. VI, 5).

10. Fragmentirana železna puščična ost s tulcem. Trikotna ost ima dva kraka in ni s tulcem v docela isti liniji. Dolžina še 6,5, širina osti 3 cm. Inv. št. 556 (sl. 5, 1).

Gomila 2. Pr. ca. 7, približna v., po izjavi lastnika, 0,7 m. Uničena do 15 cm nad prvotno površino. V odkopani gomili je lastnik našel v sredini gomile, nekako 0,5 m pod vrhom gomile, večinoma ohranjen rdeč lonec, ki ga je shranil, in drug »granati podoben« lonec, ki je bil razbit in izgubljen.

Pri čiščenju prvotne površine tal ni bilo odkrito strnjeno kurišče, temveč so le tu in tam ležale manjše krpe oglja in žganine. V osrednjem delu je bilo v prsti precej črepinj ob pokopu razbite rdeče posode in nekaj črepinj drugih posod, med njimi fragmenti čaše gubanke in gumb pokrova. Tudi v južnem delu gomile je na tanki plasti oglenine ležalo več strnjenih ostankov posod, med katerimi jih je največ pripadalo podobnemu rdečemu loncu. V severnem delu gomile ni bilo najdb. Kostí so bile deloma še raztresene v žganini, deloma pa so bile že odstranjene z odpeljano zemljo.

Najdbe

1. Lonec sodčaste oblike iz fine rdeče gline z gladko neokrašeno površino. Na obeh straneh posode vidni sledovi žlebov od vrtenja. V. 31, u. 13, o. 23,5, d. 9,2 cm. Inv. št. 36 (T. I, 2).

2. Fragmenti lonca enake velikosti iz prav take gline s 4 do 8 mm debelimi stenami. Nad strmim ramenom stoječ kratek navpičen vrat ima s prečnimi vrezi razčlenjeno rebro. Dno ima prstanasto nogo. Inv. št. 44 (T. III, 4).

3. Fragmenti podobnega lonca iz enake gline z vodoravnim profiliranim robom. Stene z gladko površino 3–4 mm debele, ravno dno močno podarjeno. U. 8,5 cm. Inv. št. 45 (T. IV, 1).

4. Dno manjše posode iz sivordečkaste, s peskom mešane gline. Premer 5,5 cm. Inv. št. 46 (T. IV, 5).

5. Fragmenti čaše gubanke iz rdeče, s peskom mešane gline z grobo črno površino. U. 6,5 cm. Inv. št. 47 (sl. 7, 1).

6. Fragment koničnega pokrova iz prečiščene rdečkaste gline. Ravno odrezan gumb je 3,5 cm širok, stena pokrova pod njim precej strma. Inv. št. 48 (T. V, 2).

7. Fragment roba čaše iz fine rdeče gline. Na površini ramena vodoravni žlebiči in pasovi jamic. U. 6 cm. Inv. št. 49 (T. IV, 2).

8. Približno 60 črepinj raznih posod neznane oblike.

Gomila 3. Pr. 17–18, v. do 2 m. Na vseh štirih straneh že delno odkopana do tal pred pričetkom raziskovanja. Ohranjeni del osredja gomile je bil razdeljen na štiri odseke A–D, ki so bili med 0,5 m širokim vmesnim

križem vsak zase stratigrafsko odkopani do sterilnih tal. Površina odsekov je bila vključena v enotno kvadratno mrežo (pril. 6; sl. 3).

Profilni prerezi so pokazali naslednji sestav gomile (pril. 7):

Plast 1: drobnejši prod kot geološka osnova tal po vsej ravnici.

Plast 2: večinoma 0,5 m debela sivkasta ilovka s temnejšimi lisami organskih preperelin. V glavnem sterilna, na njenem površju tu in tam posamične antične črepinje.

Plast 3: Znotraj gomile je ležala na sivkasti ilovki v sredini do 25 cm debela črnikastosiva humozna plast. Zanj je bilo značilno, da je bila na nekaterih mestih (v odsekih A in B) izredno mehka in vlažna. Njena površina je bila v sredini gomile zelo ravna, proti obrobjem pa vedno bolj vegasta, dokler se na robovih gomile ni docela izklinila. Po vsej površini gomile so ležale v njej raztresene črepinje raznih antičnih posod, ki jih je bilo v odseku B najmanj. Z njimi so se družili v odsekih C—D drobci oglja in drobni koščki brona. V sredini odseka D je bila površina te plasti 8 cm debelo rdeče pečena in je tvorila kurišče ovalne oblike, velikosti $1,5 \times 2$ m z neravno površino in brez oglenine.

Nad temi plastmi nekdanje površine so ležale zasipne plasti:

Plast 4: Rumenkastosiva ilovka različne trdote, večinoma mivkasta in mehkejša. V njenem spodnjem delu so bile različno debele, bolj ali manj strnjene krpe enake humozne plasti kot je plast 3. Ležale so deloma vodoravno, ponekod pa so se rahlo dvigale proti zunanjemu robu gomile. Razen tega je bila zasipna ilovka mešana povsod razen v severnem delu gomile z različno debelimi plastmi proda, ki so v južnem delu tvorile celo strnjeno do 45 cm debelo plast, podobno, a v manjšem obsegu, pa tudi na vzhodu. Prodnat zasip je bil najbolj strnjen in najdebelejši na obrobjih tega dela gomile, medtem ko se je proti sredini spuščal in postajal vedno tanjši in raztresen. Tod je ležal večinoma v krpah v različnih globinah, razdeljen zlasti v zahodnem delu v dvoje prog, med katerima je bila navadna zasipna ilovka. Medtem ko v odseku B v tej plasti ni bilo skoraj nobenih najdb, so bile v ostalem delu gomile v njej raztresene črepinje, v odsekih C—D zlasti ob zunanjem robu, in mešane s kosci žilindrastih grud. V odseku A so bile 50 cm nad plastjo 3 najdene črepinje lonca. Tod je bil v tej zasipni plasti tudi odkrit žarni grob, ki je z nekaterimi plastmi oglenine segal pošev še do ravni spodnje plasti.

Plast 5: Do 0,5 m debela plast črnikastosive mastne in mehke humozne zemlje je v sredini pokrivala kotanjo, nastalo zaradi neenakomernega in le obrobnege nasipavanja plasti 4 v obliki kolobarja. Razen redkih koščkov oglja v njej ni bilo nobenih najdb. V profilu je imela obliko leče in se je na robovih večinoma neenakomerno tanjšala in izginjala.

Plast 6: Rumenkasta, mehka in bolj humozna ilovka z rušo je pokrivala ostalo površje gomile. Le v sredini jo je bilo lahko razločiti od plasti 5, medtem ko se je po barvi in sestavu skoraj docela ujemala z navadno zasipno ilovko. Najdb ni bilo v tej plasti nobenih.

Grob (pril. 8—9; sl. 4).

Žarni grob te gomile je bil nameščen v zasipno plast na zahodnem obrobju gomile in je kazal kaj raznolik sestav. Jedro je tvorila 65×75 cm velika, 25 cm globoko v plast 4 izkopana kotanja, katere dno je bilo 25 cm nad nekdanjo površino tal. Nanj je bil nasut sivkast pepel z redkimi koščki

nedogorelih kosti, kosci oglja in opečene zemlje ter nekaj tankih črepinj. Do 15 cm debela plast pepela je bila na robovih pokrita z do 8 cm debelim slojem žganine, kjer so prav tako tičali kosci pečene zemlje in črepinj. Razen tega je ta plast v celoti pokrivala površino pepela in kotanje 10 cm na debelo. Na njenem površju je bilo več črepinj, redke kosti in nekaj kovinskih predmetov: železen žebelj, del železne žice in igle ter dva kosa bronastih fibul. Delno vanjo pogreznjen je tod postrani ležal razpokan in nalomljen lonec, napolnjen z zemljo, žganino in nedogorelimi kostmi, vmes je bilo tudi nekaj koščkov brona. Ob njem in v vsej plasti so bili do 6 cm veliki koščki pečene zemlje in nekaj večjih koscev oglja. Nekoliko nižje v žganini je ležalo dno štirioglatega steklenega vrčka.

Delno se je ta žganina na jugu spuščala precej strmo k prvotni površini tal, k enaki plasti oglenine, segajoči deloma tudi pod kotanjo s pepelom. Poleg k navedenemu dnu vrčka pripadajočega vrhnjega dela stekleničke so na tej strani v spodnji plasti bili tudi železni žebliji, železen ključ in nekaj črepinj, ki so bile na robu odseka D najštevilnejše.

Tik zraven so bili odkriti ostanki močno preperelega peščenca, ležeči v obliki črke T z enim samim krakom. Zemlja okrog kamna je bila zlasti na zunanji strani gomile močno ožgana. Do 10 cm visoki kosi kamna so bili močno izlizani, vse skupaj po videzu še v nedotaknjeni prvotni legi.

Nekoliko severozahodneje od kotanje z žaro, a tik nje, je bila odkrita proti robu gomile pošev se spuščajoča 12 cm debela plast žganine, ležeča v plitvi kotanji velikosti 80×90 cm, približno okroglaste oblike. Med žganino je ležalo raztresenih precej koscev oglja, tudi nekaj večjih, ki so očitno pripadali nekemu nedoločljivemu lesenemu predmetu, bržčas skrinji. Ker so bili raztreseni po vsej površini in v vseh smereh, iz lege ni bilo mogoče nič ugotoviti. Razen tega je bilo tod najdenih 8 železnih žebeljev, prav tako v raztreseni legi. Vmes je bilo nekaj grobih črepinj, na robu proti žari pa velik bronast novc z nečitljivo površino in železni pečatni prstan z vrezano žensko glavo na kamnitni gemi.

Vse plasti so pripadale enemu grobu, kot kaže enojni pokop in značaj raztresenih najdb. Ker ni bilo na prvotnih tleh razen večjega in intenzivneje uporabljenega kurišča v odseku D nobenih drugih najdb, je očitno, da je grob nastal na robu sicer prazne, a zelo velike gomile. Razen tega ni bil pogobljen v prvotna tla, niti v celoti nameščen nanje, temveč je njegov glavni del bil že v plasti zasipa, ki bi mogel glede na najnižje sloje žganine nastajati tudi ob pokopu. Predvsem je očitno, da so pogrebci v nasuto plast ilovke izkopali kotanjo, vanjo nasuli pepel in žganino in na vrh položili žaro. Teže je pojasniti pomen druge kotanje z ogljem in žebliji. Najdbe kažejo, da gre tu za pridevke v grobu, tla kotanje pa niso skoraj prav nič opečena. Morda je kljub temu bila na tem mestu sežgana in pokopana neka lesena skrinja s predmeti umrlega.² Še bolj nejasna pa je najnižja plast

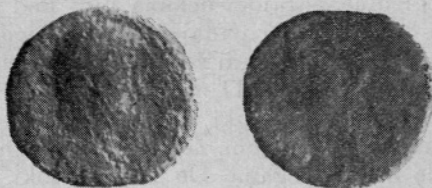
² Najdbe lesenih skrinj z žaro ali pridevki v gomilah, kot je bila ena odkrita tudi v planem grobu v Vasasu pri Pécsu, navaja F. Fülep, *Das frühkaiserzeitliche Gräberfeld von Vasas*, Acta archaeologica IX, Budapest 1958, 388—389. Prim. tudi W. Radimsky-J. Szombathy, *Urgeschichtliche Forschungen in der Umgegend von Wies in Mittelsteiermark*, Wien 1891, 95—96. Kosi oglja po preiskavi A. Serclja pripadajo jelsi, morda še gabru, medtem ko oglje iz ostalih grobov pripada tudi hrastu.

z ostanki kamna. Žganina z nekaj predmeti je bila tod najprej nasuta, kamen pa pripada morebiti ostankom podstavka za nagrobnik?

Najdbe

1. Lonec jajčasto-ovalne oblike iz rjave, s peskom mešane gline. Hrapava površina je okrašena s finimi, močno poševnimi metličastimi žlebički. Po nizkem vratu poteka šibko rebro. V. 24, u. 16,5, o. 20, d. 10 cm. Inv. št. 37 (T. I, 4).

2. Slabo ohranjen bronast novc z močno izlizano površino. Na aversu razpoznavna glava cesarja na desno, napis nečitljiv. Na reverzu vidni sledovi stoječe osebe. Pr. 2,6 cm. Inv. št. 557 (sl. 1).

Slika 1. Bronasti novc iz groba v gomili A-3
Abb. 1. Bronzemünze aus dem Grabe im Hügel A-3

3. Fragmentiran pečatni prstan iz železne žice, ki je predvsem okrog baze za vloženi kamen močno zarjavela. Na ovalnem kamnu je vrezana ženska glava na levo z oljčno vejico v ospredju. Pr. kamna 8×12 cm. Pr. prstana 2,6 cm. Inv. št. 558 (sl. 2).

Slika 2. Železen prstan z gemo iz groba v gomili A-3, povečan
Abb. 2. Eiserner Ring mit Geme aus dem Grabe im Hügel A-3, vergrößert

4. Močno zarjavel železen ključ z odlomljenim obročkom. Vrezi ključa zaradi rje niso razpoznavni. D. kosa 6 cm. Inv. št. 559 (sl. 3, 2).

5. Dvanajst železnih žebeljev, večinoma docela zarjavelih. Najbolje ohranjen med njimi je debel pri konici 2, pri glavi 5 mm. Nepravilno ploščate glave žebeljev so večinoma do 1,5 cm široke. Dolžina do 7 cm. Večinoma

so ravni ali le rahlo zakrivljeni. Eden med njimi je raven le 2,5 cm od konice, nato pa polkroglasto ukrivljen. Inv. št. 560 (sl. 5, 3—14).

6. Dvoje $1 \times 1,5$ cm velikih koščkov bronastih fibul in 1,5 cm dolg košček bronaste žice. Iz odseka D tudi nekaj drobnih koščkov bronaste pločevine. Inv. št. 561 (T. VI, 1).

7. Fragmentiran steklen vrček s pravokotnim trupom. Ohranjeno je nekoliko vbočeno dno s pr. 6 cm in 2 cm širok vrat z ravnim robom in rebrasto profiliranim trakastim ročajem. Svetlozeleno steklo z mehurčki in sledovi iridiranja je 2 mm debelo. Inv. št. 562 (T. VI, 2).

8. Okroglo vbočeno dno zelenkaste steklene čaše z 1 mm debelimi stenami. Pr. dna z odebeljenim votlim okrajkom 6,5 cm. Inv. št. 563 (T. VI, 3).

9. Fragment ramena in vratu lonca iz sive, s peskom mešane gline. Hrapava površina je okrašena z vodoravnimi žlebički in močno vrezano valovnico. Vel. 6×7 cm. Inv. št. 564 (sl. 6, 1).

10. Skledičasto upognjen 4 cm širok gumb pokrova s sivo hrapavo površino. Inv. št. 565 (T. V, 4).

V žganini odseka A in D, pripadajoči žarnemu grobu, je bilo najdenih še okrog 130 črepinj, pripadajočih večinoma posodam iz sivorumenkaste, s peskom mešane gline s hrapavo, neokrašeno ali nažlebljeno površino.

V odseku A je bilo najdenih ca. 110 črepinj večinoma grobih posod iz sive ali rdečkaste, s peskom mešane gline s hrapavo površino in debelejšimi stenami. Na površinah so včasih vidni sledovi vodoravnih ali navpičnih žlebičkov. Med njimi tudi:

11. Fragmentirano, 15 cm široko ravno dno večjega grobega lonca iz rdečkastosive, z grobim peskom mešane gline. Hrapava površina 1,1 cm debelih sten kaže šibke sledove navpičnih žlebičkov. Inv. št. 38 (T. I, 6).

12. Fragmentiran spodnji del trebušastega lonca iz finejše sive gline z neokrašeno gladko površino. Močno poudarjeno dno je nekoliko prstanasto oblikovano in 8,5 cm široko. Znotraj močni sledovi žlebov od vrtenja. Inv. št. 39 (T. IV, 7).

13. Dvoje fragmentov pošev izvihanih profiliranih robov loncev iz sivkaste, s peskom mešane gline z grobo površino. Inv. št. 566.

V odseku B je bilo le 10 črepinj iz črnkaste sive gline, med njimi tudi:

14. Fragment profiliranega pokončnega roba večje posode iz sive, s peskom mešane gline. Rob na vrhnji strani okrašen z drobnimi valovnicami, kakršne so med žlebički na ramenu. Pr. ustja 22 cm. Inv. št. 567 (T. II, 2).

15. Fragment 3 cm širokega pošev izvihanega roba večje posode iz podobne gline z do 1,5 cm debelo steno. Inv. št. 568.

16. Del stene neznanne posode iz fine rdeče gline z loščeno rdečo površino, okrašeno z žlebičem in poševno vrezanimi črticami. Vel. $2,5 \times 5$ cm. Inv. št. 569 (sl. 7, 2).

V odseku C je bilo odkritih ca. 170 črepinj pretežno grobih sivih ali rjavkastih posod z grobo površino, okrašeno često z žlebički na razne načine. Okrog 25 črepinj med njimi je pripadalo tankim posodam iz fine rdeče gline. Poleg žlebičkov so bile med okrasom nekajkrat tudi manjše valovnice. Med fragmenti 7 kosov pošev navzven zapognjenih robov večjih posod iz grobe gline, trije tanjši, vodoravno navzven obrnjeni robovi manjših posodic, pet fragmentov ravnih dnov grobih posod, med katerimi je bilo

eno močno poudarjeno, fragment prstanaste noge dna manjše posode kakor tudi:

17. Del vodoravnega, navzdol zapognjenega roba krožnika iz fine rjave gline. U. 22 cm. Inv. št. 570 (T. IV, 4).

18. Fragment pošev izvihanega roba lonca iz sive peščene gline z grobo površino U. 14 cm. Inv. št. 571.

19. Pokončen, 1,5 cm visok rob neznane skodele iz sivočrne grobe gline, ločen od trupa s poudarjenim klekom. U. 23 cm. Inv. št. 572.

20. Poševni rob znotraj nažlebljenega krožnika iz fine rdeče gline. U. ca. 23 cm. Inv. št. 573.

21. Del ročaja amfore iz fine rdeče gline. Ohranjen tudi del vratu. Širina profiliranega ročaja 3 cm. Inv. št. 574 (sl. 7, 4).

V odseku D je bilo najdenih ca. 180 črepij različnih posod, večinoma grobe keramike, a tudi nekaj finejših rdečih črepij in fragment posode iz terre sigillate. Med njimi je bil fragment noge trinožne skodele iz grobe sive gline, del 2,2 cm širokega trakastega ročaja iz finejšje rdeče gline, deli navzven zapognjenih robov manjših posodic iz fine rdeče gline in terre sigillate, del 11 mm debele stene in ravnega roba grobe posode, dno manjše posodice iz sive gline s pr. 6,5 cm, kakor tudi:

22. Fragment vodoravnega, navzdol zapognjenega roba krožnika iz fine rdeče gline. U. ca. 30 cm. Inv. št. 575.

23. Del širokega, skoraj vodoravnega roba pokrova iz fine sive gline z rdečkasto površino. U. 17 cm. Inv. št. 576.

24. Fragment posodice s 4 mm debelo steno in črno površino, okrašeno z vodoravnimi žlebiči in pasovi oglatih jamic. Vel. $3,5 \times 4,5$ cm. Inv. št. 577 (sl. 6, 7).

Ob profilu DY sta 1,5 m od središča gomile ležala vrh plasti dva fragmenta lobanje neznane živali.

V zasipni plasti 4 je bilo raztresenih ca. 30 kep železne žlindre, med katerimi je največja merila 9×15 cm.

Gomila 4. Pr. 15–16, v. do 1,4 m. V sredini so neznani kopači izkopali vanjo do sterilnega dna segajočo, lijakastemu jašku podobno luknjo in jo potem zasuli. V usedlini tega mesta je bilo pozneje bržčas kurišče pastirjev. Lastnik je pred pričetkom raziskovanja odkopal ozek pas na vzhodni strani, ne da bi naletel na kakršnekoli najdbe (pril. 10).

Izkopavanje je bilo prav tako opravljeno po odsekih A–D z vmesnim križem. Profil gomile je bil preprost in je pokazal naslednje plasti (pril. 11):

Plast 1: Prodната osnova tal.

Plast 2: Do 40 cm debela plast sivkaste ilovke z redkimi črepijami na površini. V njej kurišče št. 4 in jame za grede.

Plast 3: Črnikastosiva humozna plast prvotnih tal, v osredju do 25 cm debela, proti robovom naglo izginjajoča. V profilu By/Cy je bila pri drugem metru od središča v obliki jarka za 30 cm poglobljena v plast 2, pri četrtem metru pa je kot odrezana prenehala. Njena površina ni bila čisto ravna. Krpe enake plasti so ležale tudi više v zasipu, zlasti v ospredju gomile. Po površini te plasti je bilo raztresenih nekaj črepij, na njej so ležala tudi kurišča št. 2, 3, 5 in 6.

Plast 4: Sivorumena zasipna ilovka je bila predvsem v sredini gomile mešana z nestrnjenimi krpami črnikastorumene humozne zemlje in ponekod tudi s prodom. Z izjemo jame v sredini je bila nepoškodovana. V njej so bile raztresene različne črepinje, kurišče št. 1, najdbe groba v odseku A in v nižjih legah odseka D dvoje fragmentov glinastih piramid.

Vrhnji del te plasti z rušo je bil podoben plasti 6 v gomili 3, vendar se po barvi in sestavi ni ločil od ostalega zasipa, zato ni posebej naveden.

Grob (pril. 12; sl. 8)

Na obodu sredine odseka A je bilo v poševni ravnici 40 cm pod površjem gomile raztresenih precej črepinj razbitih loncev (najdbe št. 2–12). Med njimi je bil tudi del vratu neke steklene posodice in en železen žebelj. Na južnem robu te najdbe je ležal 37 cm pod rušo narobe preveznjen lonec, ki je imel ohranjen le spodnji del z dnom. V severnem delu so bile med črepinjami izredno redke nedogorele koščice.

Kurišča

Kurišče št. 1 je ležalo v odseku A nedaleč od grobne najdbe. Bilo je nameščeno na zasipni plasti v obliki plitke kotanje, ležeče pošev proti sredini gomile. Za podlago je pri sredini gomile služila bržkone namenoma nasuta, 4 cm debela plast proda, ki pa je bil proti robu gomile pokrit še z do 10 cm debelo plastjo ilnate zemlje. Ilnata tla kotanje so bile večidel rdeče pečena in na robovih nekoliko pridvignjena. Del kotanje je bil posut z ogljem, poleg petih črepinj in izredno redkih koščic v SZ delu drugih najdb ni bilo. Pač pa je v zasipu nad kuriščem bilo še nekoliko redkih črepinj, med njimi dvoje fragmentov pokrovov in redke grude pečene zemlje. Zelo verjetno je bilo kurišče v zvezi z grobom ali morda celo njegov sestavni del.

Kurišče št. 2 je bilo ovalno vglobljeno v plast 2 v odseku B in je tvorilo do 1 m dolgo in do 55 cm široko kotanjo nepravilno ovalne oblike. Rdeče pečena tla so izdajala dolgotrajnejši ali intenziven ogenj. Ob južnem robu kotanje je bilo nekoliko proda, da se ta v tej višini še ne pojavlja. Rdeče pečena tla je pokrivala plast oglenine z izoblikovanimi grudami pečene zemlje in redkimi črepinjami. Oglenina je delno pripadala večjim, do 8 cm širokim kosom, ležečim večinoma v smeri podolžne osi kotanje. Kurišče je bilo pokrito s plastjo 3 in je verjetno starejše od gomile (pril. 13).

Kurišče št. 3 v odseku B je tvorila do 10 cm debela plast rdeče pečene zemlje, ležeča na plasti 2 v obliki 50 cm široke in 80 cm dolge leče. Njena površina ni bila ravna, temveč se je v sredini dvigala, na severnem robu pa je imela plitek jarek. Na njej je ležalo raztreseno oglje in nekaj črepinj. Tik ob vzhodnem robu kurišča je bila 30 cm široka in prav toliko globoka jama, izpolnjena s plastjo 3 in redkimi črepinjami.

Kurišče št. 4 je bilo v odseku C po videzu docela izolirano od nekdanjih tal ob nastanku gomile, saj njegovi robovi niso segali do vrha plasti 2. Imelo je obliko pravičnega pravokotnika velikosti $1,65 \times 1,0$ m. Ravne stranice so imele ostre, le rahlo zaobljene vogale. Tvoril jih je večinoma 3 cm debel rob rdeče pečene zemlje kot kompaktna stena. Prav taka pečena zemlja je pokrivala večji del ravnega dna 22 cm globoke kotanje. Dno je pokri-

vala večinoma precej strnjena plast ogleanine, v kateri so bili vidni ostanki do 8 cm širokega, a tankega lesa, ležečega deloma vzdolž, deloma pa počez v kotanji. Zasip je bil temnosive barve, humozen in mešan z drobnimi koščki oglja in drobci pečene zemlje. Približno 10 cm pod plastjo 3 je kotanja v ravno odrezani črti prenehala. Na vzhodnem robu je delno segala vanjo 40 cm široka in 45 cm globoka jama z oblim dnom, ki se je pričnala že na nekdanjih tleh in je bila tudi z njihovim gradivom zasuta. Pri dnu jame sta ležala dva ovalna prodnika. Kurišče je bilo očitno predrimsko (pril. 14—15; sl. 9).

Tik ob SV robu kurišča je bila v plasti 3 manjša, 20×35 cm velika krpa rdeče pečene zemlje brez posebne oblike, ob njej pa druga, 30 cm široka in bolj plitka jama, napolnjena s prstjo, ogljem in nekaj črepinjami.

Kurišče št. 5 je imelo ovalno obliko velikosti 1×2 m. Rdeče pečena zemlja ni tvorila docela strnjene površine. Ležalo je na meji plasti 3 in 4 in na svojem površju ni imelo najdb.

Kurišče št. 6 je ležalo na površini plasti 2. Imelo je približno pravokotno obliko velikosti $1 \times 1,6$ m. Manj izrazito rdeče pečena zemlja je bila pokrita s tanjšo nestrnjeno plastjo ogleanine brez drugih najdb.

Najdbe

V grobu so ležali raztreseni deli posod:

1. Dno fragmentiranega lonca iz sivkaste peščene gline. Na poševnih stenah slabo ohranjen poševno-navpičen metličast okras. Rahlo vbočeno dno je bilo prilepljeno k trupu. Pr. 15 cm. Inv. št. 40 (T. I, 7).

2. Fragmenti večjega jajčasto-ovalnega lonca iz peščene rjavkaste gline, mešane tudi z večjimi kamenčki. Nekoliko izgajena rdečkastorjava površina ni okrašena. V. 37,5, o. 17,4, u. 13,4, d. 10,6 cm. Inv. št. 578 (T. III, 4).

3. Fragmenti okroglastega lonca iz sive peščene gline. Po površini sten vidni vodoravni in poševni žlebički. Dno ni ohranjeno. V. neznana, o. 16, u. 8,6 cm. Inv. št. 579 (T. III, 5).

4. Fragmenti vrhnjega dela okroglastega lonca iz sive peščene gline. Na slabo ohranjeni površini sten vidni vodoravni in proge kratkih navpičnih žlebičkov. O. več kot 15, u. 8 cm. Inv. št. 580 (T. III, 10).

5. Fragmenti vrhnjega dela in dna ovalnega lonca iz črnkastorjave peščene gline. Na površino izgajeni površini na spodnjem delu vratu pas navpičnih žlebičev, nižje sledovi vodoravnega glajenja. Na notranji strani nad dnom sledovi vrtenja. V. neznana, o. ca. 11, u. 8,7, d. 6,8 cm. Inv. št. 581 (T. III, 7).

6. Fragmenti jajčasto-ovalnega lonca iz rjavkaste peščene gline. Na rdečkastorjavi površini vidni vodoravni žlebički od vrtenja. V. ca. 23, o. 10,6, u. 8,6, d. 6,2 cm. Inv. št. 583 (T. III, 6).

7. Fragment roba in stene večjega grobega lonca iz rjavkaste peščene gline. Na notranji strani vidni sledovi vrtenja. Vel. 9×12 cm. Inv. št. 584 (T. III, 9).

8. Fragment izvihanega roba večjega lonca iz rjavkaste peščene gline. Vel. 8×13 cm. Inv. št. 585 (T. III, 8).

9. Fragment poševnega, pri vrhu profiliranega roba večjega lonca iz sive, z grobim peskom mešane gline. Vel. $4,5 \times 10$ cm. Inv. št. 586.

10. Fragment upognjeno izvihanega roba okroglastega lonca iz rjave pečene gline. Vel. $4 \times 8,5$ cm. Inv. št. 587 (T. III, 2).

11. Odebeljen profiliran rob črnega lončka, okrašen na vrhu s kolesčkastim vtisom. Vel. $3,5 \times 8$ cm. Inv. št. 588 (T. III, 1).

12. Fragment nizke skodelice iz rdeče gline. Nad klekastim obodom navpičen, pri vrhu zapognjen rob. Vel. $4,5 \times 5$ cm. Inv. št. 589 (T. III, 3).

13. Del stene koničnega pokrova iz rdeče gline s sledovi žlebljenja od vrtenja. Vel. $5 \times 8,5$ cm. Inv. št. 590.

Razen tega je bilo v zasipni plasti odseka A najdenih ca. 70 različnih, pretežno grobih črepinj, pripadajočih stenam, ustjem in dnom raznih posod. Med njimi tudi:

14. Nekaj fragmentov lonca iz s peskom mešane črnkaste gline, okrašenih z vodoravnimi in navpičnimi žlebički. U. 16,5 cm. Inv. št. 591 (T. II, 3).

15. Fragment roba in stene polkroglaste skodelice iz fine sive gline. Pokončen rob rahlo odebeljen. V. vsaj 5, u. 12 cm. Inv. št. 592 (T. IV, 3).

16. Fragmentiran obel pokrov iz finejšje rdeče gline z ravnim gumbom in žlebički od vrtenja. Pr. še 11, gumba 3,5 cm. Inv. št. 593 (T. V, 6).

17. Fragmentiran koničen pokrov iz rdečkaste gline z ravnim gumbom in šibkimi žlebički od vrtenja. Pr. še 12,5, gumb 5 cm. Inv. št. 594 (T. V, 8).

18. V zasipu odseka A je bil najden zarjavel železen žebelj, dolg 4 cm. Inv. št. 595 (sl. 5, 15).

19. Prav tam je ležal tudi vrat stekleničke neznane oblike, z zapognjenim robom. Pr. roba 2,5 cm. Inv. št. 582 (T. VI, 4).

V zasipni plasti odseka B je bilo odkritih ca. 130 črepinj različnih posod, večinoma grobih, sive ali črne barve, s hrapavo površino in do 1,2 cm debelimi stenami. Na površini včasih žlebički od vrtenja. Nekaj črepinj pripada tudi finejšim rdečim posodam. Med njimi:

20. Poševno izvihan profiliran rob lonca iz s peskom mešane sive gline. Inv. št. 596.

21. Ravni gumb pokrova iz fine rdeče gline, širok 3,5 cm. Inv. št. 597 (T. V, 1).

V nekdanjih tleh gomile in neposredno nad njimi je ležalo ca. 140 podobnih črepinj različnih posod, med njimi izvihani robovi loncev, pokončni robovi skodel, deli ravnih dnov grobih posod, del noge trinožnika itd.

22. Odebeljen uvihan rob skodele iz pečene, črno pečene gline s sivo površino. U. 23 cm. Inv. št. 598.

23. Del dna in stene lonca iz sive pečene gline. Na grobi zunanji površini sledovi navpičnih žlebičkov, znotraj pa navpični žlebi od prstov lončarja. Pr. 12,5 cm. Inv. št. 599 (sl. 7, 8).

V odseku C najdenih ca. 50 črepinj različnih posod, med njimi:

24. Del vodoravnega, navzdol zapognjenega roba sklede iz fine rdečkaste gline z izgajeno bleščečo površino. U. 30 cm. Inv. št. 600 (sl. 7, 6).

25. Kratek izvihan rob manjše posodice iz sive gline. U. 9 cm. Inv. št. 601.

26. Skledičasto oblikovan gumb pokrova iz sivordečkaste gline. Premer 3,5 cm. Inv. št. 602 (T. V, 7).

27. Del prstanaste, 1,7 cm visoke noge in ploskega dna skodele iz fine sive gline z gladko površino. Pr. dna 7,5 cm. Inv. št. 603 (T. IV, 8).

28. Del 1,5 cm visoke prstanaste noge in ploskega dna skodelice iz terre sigillate. Površina dna okrašena z vrezanimi črticami. Pr. dna 10,8 cm. Inv. št. 604 (T. IV, 9).

29. Poševni rob lonca iz grobe rjavkaste gline z neizglajeno površino. U. 21 cm. Inv. št. 605.

V odseku D je bilo najdenih ca. 160 črepinj različnih posod iz grobe gline z večinoma neokrašeno površino. Med njimi:

30. Fragment pošev izvihanega roba lonca iz s peskom mešane rjavkaste gline in grobo površino. U. 15,5 cm. Inv. št. 606 (sl. 7, 5).

31. Fragmenti večjega lonca z do 1,7 cm debelimi stenami iz sive, s peskom mešane gline. Površina je okrašena z metličastimi vrezi. Inv. št. 607 (sl. 6, 10).

32. Fragment odebeljenega poševnega roba skodele iz fine sive gline z izglajeno površino. U. 33 cm. Inv. št. 608.

33. Fragment profiliranega roba posode iz peščene gline s hrapavo črnkasto površino. Inv. št. 609.

34. Fragment izvihanega roba lonca iz peščene gline s hrapavo rjavkasto površino. Inv. št. 610.

35. Fragment izvihanega profiliranega roba lonca iz peščene gline s hrapavo površino sivočrnkaste barve. Pod robom trije žlebiči. U. 16 cm. Inv. št. 611.

36. Fragment izvihanega roba manjšega lonca iz peščene črnkaste gline. U. 12 cm. Inv. št. 612.

37. Fragment rahlo navznoter zapognjenega, 3 cm visokega odebeljenega roba neznane posode iz sive, s peskom mešane gline. U. ca. 30 cm. Inv. št. 613.

38. Fragment 4 cm širokega ročaja iz sive gline. Inv. št. 614.

39. Del koničnega pokrova s 4 cm širokim ravnim gumbom iz peščene gline z gladko rdečkasto površino. Inv. št. 615 (T. V, 3).

40. Del dna trinožnika s fragmentom noge, široke zgoraj 4,5 cm; iz grobe pečene, črno pečene gline. Inv. št. 616 (sl. 7, 7).

41. Dvoje fragmentov glinastih piramid iz rdeče pečene mivkaste gline. En fragment ima zaključek z jamico na vrhu. V. še 10–13 cm. Inv. št. 617.

Gomila 5. Pr. ca. 13, v. do 0,8 m. Le delno ohranjena, ker teče preko nje meja parcel v obliki jarka in je na južni strani zaradi obdelovanja njive večidel že izravnana. Severni rob leži tik nad kotanjo stare struge. Deformirana in obraščena z odraslim drevjem. O morebitnih najdbah ni nič znanega.

Gomila 6. Pr. 20 × 25, v. do 1,5 m. Ovalne oblike in po vrhu večinoma povsem izravnana in izkoriščena kot travišče. O kopanjih ni sledu, morebitne najdbe niso znane.

Gomile skupine B

Približno 115 m severovzhodno od opisanih gomil je druga skupina na parcelah več lastnikov. Pet jih leži v vrsti JV—SZ, od teh so tri ohranjene na travniku, dvoje močno izravnanih pa na njivi. Južno od te vrste je še

dvoje gomil, ena na travniku, druga izravnana na njivi. Preostale tri ne kažejo sledov kopanja (pril. 4; sl. 10).

Gomila 1. Pr. 14,5, v. 2 m. Leta 1955 je bila še ohranjena in je imela na zahodni strani sled vkopane jame. Po pripovedovanju domačinov so si pastirci okrog leta 1910 na tem mestu kopali vanjo zavetišče pred dežjem in baje našli plitvo v zemlji »zarjavele ostroge, podkev in zakovicam podobno železo«, a nič črepinj. Najdbe so izgubljene. Leta 1957 je lastnik zahodne polovice gomile svoj del odkopal in razvozil, ne da bi bilo kaj znanega o najdbah. Isto leto je Pomurski muzej v Soboti pod vodstvom arheologa Janeza Puša odkopal še preostalo polovico, da bi ugotovil grob in profil. V tej polovici pa ni bilo o grobu nikakega sledu in je bila gomila z izjemo v nasipu najdenih črepinj prazna. Profil je pokazal štiri plasti (pril. 16):

Plast 1: Prodната osnova tal.

Plast 2: Do 1,1 m debela plast nasute rjavosive ilovke z neravno oblo površino, v katero je na severni strani segala 20 cm široka poševna jama z rumenorjavim peskom in kamenjem.

Plast 3. Do 1 m debela plast rumenorjave, s peskom mešane ilovke v obliki leče z nagubanimi robovi.

Plast 4: Rjavkast humus, ki je pokrival celoten obod gomile in je bil pri robovih do 70 cm debel, pri vrhu pa tanek.

V humusu raziskane polovice je bilo 15 črepinj sivorjavih in rdečih posod, vmes del skledičastega gumba pokrova, rob sive skodelice (T. VII, 12) in črepinje lonca iz grobe gline.

V spodnjih plasteh je bilo v jugovzhodnem delu 35 črepinj dveh loncev:

1. Fragmenti lonca iz svetlorjave peščene gline z izvihanim robom in ravnim dnom. U. 20 cm, deb. stene pri prehodu v dno 1,1 cm (T. VII, 11).

2. Del dna in sten lonca iz finejše rdeče gline. Pr. dna 22 cm.

Najdbe iz te gomile še niso inventarizirane.

Gomila 2: pr. 12, v. 1,3 m, cela.

Gomila 3: pr. 12, v. 1,3 m, cela.

Gomila 4: pr. 15, v. 1,5 m, cela.

Gomile 5—6 so na njivi že skoraj docela izravnane, v premeru so merile 10—12 m. O najdbah ni nič znanega.

Gomile skupine C

Približno 900 m jugozahodno od skupine A je med njivami troje gomil, in sicer dve blizu skupaj, tretja pa 100 m oddaljena proti vzhodu. Vse so brez sledov kopanj in merijo v pr. 7, 12 in 18, v višino 0,4, 1,2 in 1,5 m.

Gomile skupine D

V gozdu, približno 4 km vzhodneje od prejšnjih skupin, tik gozdne ceste, ca. 600 m severno od kanala Ginje, je troje gomil v vrsti. Dve imata sledove kopanja od strani in na sredini, tretja je nepoškodovana. V premeru merijo 9,5—10 m, visoke so še 1 m. O morebitnih najdbah ni nič znanega.

Poleg teh skupin je tod ohranjenih še nekaj posamičnih gomil:

Gomila E je oddaljena ca. 600 m proti vzhodu od skupin A—B in leži tik ob vzhodni strani nedograjene ceste Dobrovnik—Turnišče na srenjskem pašniku, kakih 340 m južno od kanala Ginje. Pr. 13, v. 1,7 m, nepoškodovana. Na njej raste hrast.

Gomila F leži dober kilometer severno od Ginje proti vasi, zahodno od navedene ceste na travnišču med njivami in meri v pr. 10, visoka pa je do 0,8 m. Tik zraven nje je bila še ena, nekoliko manjša gomila, ki je že razvožena in izravnana. Pri tem delu je lastnik Pavel Koren iz Dobrovnika 38 našel leta 1953 »železne žvale in stremen«, ki ju je pozneje izgubil. Drugih najdb ni opazil.

Gomila G je ca. 1,5 km oddaljena od skupine A—B proti zahodu in leži 20 m južno od kanala Ginje, oziroma 125 m vzhodno od mostu preko njega. Večinoma je že odkopana od vseh strani, tako da je ohranjen le deformiran osrednji del. Pr. gomile prvotno ca. 16, v. 1,5 m. O morebitnih najdbah ni nič znanega.

Bakovci

Tik vzhodno ob cesti Bakovci—Sobota je pri kamnu 39 km že skoraj docela uničena gomila. Po pripovedovanju domačinov so tam razorali in razvozili, kar »so Turki nakopali«. O morebitnih najdbah ni nič znanega.

Top. ogledi soboškega muzeja 1957 (I. Mikl).

Bogojina

Severno od vasi so bile na griču tri gomile v gruči, visoke do 3 m. Ker so po agrarni reformi pripadle raznim lastnikom, so jih ti okrog leta 1930 pričeli razvažati, da bi si pripravili vinograd. Muzejsko društvo v Soboti je to odkopavanje nadzorovalo, dokler niso bile gomile pretežno izravnane. Pri tem so bili baje najdeni štirje novci (NERVA?), lonec in neki železni predmeti. Ker gomile niso bile izravnane do prvotnih tal, so ostali grobovi nedotaknjeni. Lonec naj bi bil sedaj v muzeju v Szombathelyu.³

J. Šašel, Kronika III/1, 1955, 40, s star. literaturo; top. ogledi soboškega muzeja 1957.

Bratonci

Zahodno od vasi, v gozdiču tik ceste Bratonci—Dokležovje, je nizka sploščena gomila. Nedaleč stran, severno od potoka Dobel, še ena prekopana. Pred zadnjo vojno je izkopaval F. Gumilar in našel v njej pepel in črepinje, ki so sedaj v soboškem muzeju in pripadajo nekaj različnim posodam.⁴ Med njimi:

1. Rob in del stene večjega lonca iz sivorjave grobe gline s hrapavo površino. Pr. ustja 32 cm. Inv. št. 17 (T. VII, 8).

2. Del stene lonca iz sivorjave peščene gline, okrašen s pasovi valovnic. Vel. 6 × 7 cm. Inv. št. 17 (T. VII, 9).

³ Podatki o kopanju po sporočilu K. Jakoba iz Lipovec.

⁴ Podatki o kopanju po sporočilu F. Gumilarja v Ptuj.

3. Dno in del stene lonca iz finejše temnosive gline. Pr. upognjenega dna 8,5 cm. Inv. št. 17.

J. Šašel, Kronika III/1, 1955, 40, s star. literaturo; top. ogledi soboškega muzeja 1957 (I. Mikl).

Brezovci

Zahodno od vasi je bilo na travniku z ledinskim imenom Gomile pred prvo svetovno vojno še dvojje gomil, ki jih je lastnik parcele I. Godina iz Lemerij razkopal in razvozil. V eni je baje bilo odkrito »kamnitno korito«, sicer ni o najdbah nič znanega.

Tik zraven je v gozdičku še dvojje delno ohranjenih gomil. Prva (pr. 25, v. 1,8 m) ima samo še del oboda, druga, dvajset metrov južneje, na meji parcel, pa je pretežno cela (pr. 15, v. 1,5 m). Prvo je med prvo svetovno vojno razkopal lastnik Mihael Külič, ki v pragu svoje domačije v Brezovcih 53 še hrani kamen iz grobne obloge, sedaj še $1,4 \times 0,5$ m veliko ploščo. Drugo podobno ploščo iz gomile hrani Franc Külič v Brezovcih 21 v pragu hleva. Vseh plošč je bilo v gomili baje pet, zloženih v obliki zaboja, z udrtim pokrovom. V grobu so kopači opazili le (verjetno s pepelom mešan) humus.

Kakih 50 m južneje je na travniku Franca Flisarja še ena, večinoma že odkopana gomila (pr. 20, v. 2,2 m), ki jo je lastnik razkopaval pred zadnjo vojno. O morebitnih najdbah ni nič znanega (sl. 11).

Top. ogledi mariborskega muzeja 1955 (S. Pahič).

Bukovnica

Po pripovedovanju domačinov je v gozdovih okrog Bukovnice šest gomil, in sicer tri južno od vasi, tri pa na severovzhodni strani. Tam nekje v gozdu med Bukovnico in Čikečko vasjo imenujejo domačini neko mesto »pri gomilah«.

Top. ogledi soboškega muzeja 1957 (I. Mikl).

Čentiba

Pri zaselku Zatok ob severnem bregu Ledave je na njivi močno izravnana gomila. Dve ali tri naj bi po sporočilu logarja F. Kovača iz Bukovnice bile tudi med njivami na posestvu J. Horvata.

Top. ogledi soboškega muzeja 1957 (I. Mikl).

Črnci

V gozdiču, tik zahodno od ceste proti Soboti, severno od vasi, sta dve gomili. Severna je razkopana in so v sredini razkopane zemlje še vidni drobci kamnja kot od morebitne grobne obloge. Južna je rahlo načeta od poti.

Top. ogledi soboškega muzeja 1957 (I. Mikl).

Dokléžovje

Severovzhodno od vasi in nedaleč od ceste Dokléžovje—Brátonci so na travniku tri gomile v vrsti tesno skupaj. Največja na jugovzhodnem koncu je do polovice odkopana, ostali dve sta videti nepoškodovani (sl. 12). Go-

milo (pr. 15, v. 1,8 m) so kopali pred zadnjo vojno domačini, baje za Prekmursko muzejsko društvo. Zapiskov o tem kopanju ni, nekaj najdb hranita muzeja v Mariboru in Soboti, kjer sta poleg črepij tudi dva kosa tegul, kos tubula, med tem:

1. Več kosov večjega lonca iz rdečkastorjave, grobo mešane gline z izvihanim odebeljenim robom in ravnim dnom, pred katerim se stena zdebela na 2,5 cm. Po ramenu okrašen z nekaj pasovi 3 mm širokih, neenakomerno vtisnjenih jamic. Inv. št. 31 (T. VII, 11).

2. Dno in del sten manjšega lonca iz sive, trdo pečene gline. Na notranji strani sten sledovi prstov od gnetenja. Pr. dna 13 cm. Inv. št. 31.

V Pokrajinskem muzeju v Mariboru:

3. Trinožna skodelica iz sive, s peskom mešane gline in hrapavo površino. V. 7, u. 15,2, pr. dna nog 9, v. nog 3 cm. Inv. št. A 1741 (T. VII, 5).

4. Koničen pokrov iz sive, s peskom mešane gline s hrapavo površino. Gumb raven, na spodnji strani rob za ujetje s posodo. Na gornji površini pod gumbom okrašen s štirimi črtami zobčastih jamic. Pr. 15,5, v. 4,5, premer gumba 3,5 cm. Inv. št. A 1742 (T. VII, 4).

5. Steklениčka-solznica z dolgim vratom in koničnim trupom. V. še 8, pr. trupa 3,1, u. 1,2 cm. Inv. št. A 1743 (T. VI, 6).

Ostali dve gomili imata v premeru 10 m, srednja je visoka 0,5, ostala pa 1,2 m.

Na njivah tik ob gomilah so vidni sledovi še dveh gomil v podaljšku vrste. Medtem ko je zadnja (pr. ca. 10 m) docela izravnana od oranja, ima druga še obliko 0,5 m visoke vzpetine s pr. 10 m. V izravnani gomili so po prvi svetovni vojni pri oranju naleteli na grob, obdan s štirimi in pokrit s peto kamnitno ploščo velikosti ca. $2 \times 1 \times 0,15$ m. V grobu so baje našli dvojce ali troje posod, med njimi stekleno žaro. Najdbe so sedaj neznano kje.

J. Šašel, Kronika III/1. 1955, 40, s star. literaturo; top. ogledi mariborskega muzeja 1955 (S. Pahič).

Filovci

Na Filovskem bregu, severno od vasi, je na vrhu grebena vzhodno ob gozdni cesti nepoškodovana gomila s pr. 15 in visoka 1,5 m. Po pripovedovanju domačinov naj bi bilo tam blizu (proti Bukovnici?) še več gomil, ena pa na poljih med Filovci in Rénkovci.

Top. ogledi mariborskega muzeja 1955 (S. Pahič).

Gradišče

Na poljih pri potoku Doblu je na njivi kmeta Č. Stropovca od oranja sploščena gomila, ki so jo nekoč razkopavali in našli v njej baje »zidarsko trugo« — (pepelnico?). O morebitnih drugih najdbah ni podatkov.

Top. ogledi soboškega muzeja 1957 (I. Mikl).

Hodoš

Nekdanji šolski upravitelj A. Verteš s Hodoša je sporočil, da je pred zadnjo vojno na sprehodih po gozdovih severovzhodno od Hodoša proti državni meji opazoval »holme«, ki so bili baje še celi in so ljudje menili, da bi jih bilo dobro kopati.

Top. ogledi mariborskega muzeja 1955 (S. Pahič).

Ivanci

V okolici kraja je več skupin gomil, od katerih so danes nekatere že izravnane. Za starine vneta nekdanja ivanska učiteljica Franja Šnajder jih je leta 1928 vrisala na katastrsko skico in ta načrt leta 1957 podarila sobošemu muzeju. Po tem, deloma s topografskimi ogledi soboškega muzeja istega leta preverjenem načrtu so na ledini Ižišče severno od vasi (kjer naj bi po izročilu bila nekoč stala stara vas) opazni sledovi antičnih stavb ali naselja z mozaiki, v bližini proti severu in vzhodu ostanki dveh tras starih cest in v širši okolici osem skupin gomil (pril. 17).

Skupina 1. V sredini vasi je po vrtovih bilo več gomil, ki so večinoma že izravnane. Eno izmed njih, za p. d. Gambicovo hišo, so razvozili okrog leta 1933 in našli v njej črepinje.

Skupina 2. Severno od vasi onkraj ledine Ižišče med jarkom Vodarnico in potokom Lipnico so bile na ledini Čistine štiri gomile, med njimi dve veliki.

Skupina 3. Severozahodno od vasi med jarkom Vodarnico in suho strugo (stare Ledave?) so bile tri gomile, že vse razkopane.

Skupina 4. Približno 2 km zahodno od vasi in tik zahodno od ceste, ki pelje iz Mlajtinec mimo Budinskega mlina v Rakičan, je bilo na robu gozda troje gomil, od katerih sta dve razkopani, tretja pa še nepoškodovana.

Skupina 5. Pri Budinskem (Büzonskem) mlinu v kotu med Ledavo in vzhodno od ceste v Mlajtince so bile štiri gomile, od katerih sta dve večji že razkopani.

Skupina 6. Severovzhodno od vasi med jarkom Vodarnico in potokom Lipnico, tik vzhodno od ceste v Bogojino, je v gozdu dvoje gomil, ki jih je svoj čas razkopaval neki domačin z Ivanec, a »nič posebnega« našel. Ena je sedaj povsem uničena, druga precej razkopana.

Skupina 7. Na njivah jugovzhodno od vasi proti Rénkovcem so bile tri gomile. Nekaj sto metrov dalje tik vzhodno ob cesti Béltinci—Bogojina je na severni strani Ledave osamljena gomila (pr. 8, v. 2 m) s sledovi kopanja na vrhu. Kopal je neki domačin z Ivanec, ki je našel »nekaj črepinj«, nato pa kopanje opustil.

Skupina 8. V gozdu Hraščice, severozahodno od Rénkovec proti Ivanecem, so bile štiri gomile v gruči, v sredini med njima pa globoka jama (od kopanja?). Tri večje so bile že razkopane. O najdbah ni znanih podatkov.⁵

⁵ Nekaj najdb je pred zadnjo vojno zbrala F. Šnajder, njena zbirka pa je bila v dobi nemške okupacije izgubljena. O tem pravi: »Na Ivancih sem nabrala nekaj kilogramov črepinj. Na Ižišču in po gomilah severno od teh njiv sem po krtinah pobirala debele, sive črepinje iz neočiščene gline. Največ so bila dna. Mnogo je bilo plitvih sivih skledic, v premeru 12—15 cm, o katerih sem mislila, da so bile pokrovke žar. Imele so v krogu stoječe koničaste noge, za katere se jih je prijelo, če so bile pokrovke, ali so na njih stale, če so bile skledice. Takih skledč nisem nikjer drugje našla, ne na razkopanih gomilah okrog Ivanec in ne po drugih krajih. Ivanci mi niso znali povedati, da bi v gomilah kdaj kaj drugega našli kot črepinje. Tudi so pustili te gomile pri miru... Na Hižišču sem tudi nabrala tanke, rožnate črepinje iz fine gline. Mnoge so bile rdeče položene, a vse v majhnih kosih. Le ena, ki sem jo našla pod strohnelim panjem starega hrasta, je bila velika za dlan, temnordeče položena in okrašena s cvetličnim ornamentom okrog obraza.«

Po pripovedovanju domačinov so bile gomile tudi v gozdičku z ledinskim imenom Lipovsko severno ob Ledavi pri Ivancih.

F. Šnajder, Kat. skica Ivanec z najdišči iz leta 1928; top. ogledi soboškega muzeja 1957 (I. Mikl); prim. tudi F. Baš, Spomeniško Pomurje 1957, 6.

Kóbilje

Po pripovedovanju domačinov so bile na poljih jugovzhodno od vasi proti državni meji nekoč gomile.

Top. ogledi soboškega muzeja 1957 (I. Mikl).

Krog

Severno od vasi in potoka Dobel, vzhodno od ceste proti Soboti, je za vinograd nekoliko izravnana gomila (pr. ca. 15, v. 3 m). Vzhodneje od tod je ob Ledavi baje bila še ena, sedaj že izravnana. Pomurski muzej v Soboti hrani od tam nekaj črepinj iz gomil, izkopanih v novjšem času. Črepinje pripadajo raznim posodam iz peščene rjavkaste in finejše rdeče gline, med njimi:

1. Fragment ustja lonca iz finejše rdeče gline z odebeljenim vodoravnim robom. U. 21 cm. Inv. št. 26 (T. VII, 6).

2. Fragment roba in stene lonca iz rdečerrjave mivkaste gline s pošev izvihanim robom. U. do 30 cm. Inv. št. 26 (T. VII, 7).

3. Fragment dna in stene lonca iz sivorjave čiste gline. D. 9,5 cm. Inv. št. 26.

4. Fragment dna in stene lonca iz temnorjave čistejše gline. D. 13 cm. Inv. št. 26.

J. Šašel, Kronika III/1, 1955, 42, s star. literaturo; top. ogledi soboškega muzeja 1957 (I. Mikl).

Motvarjevci

Na pobočju grebena zahodno od vasi, na gozdni parceli z ledinskim imenom Almoš, je enajst gomil v gruči tesno skupaj. Razen dveh kažejo vse sledove različnih kopanj — jarkov ali jam od strani in prečnih dvo-krakih ali trikrakih jarkov skozi gomilo do talne površine. Ta kopanja izvirajo delno od divjih kopačev, delno je tam okrog leta 1935 iskal najdbe tamošnji kalvinski župnik Tot. Leta 1936 je za mariborski muzej izkopaval F. Baš, ki je presekal eno gomilo in našel v njej žaro. Razen lonca, ki ga je izkopal Tot in je po posredovanju tedanjega motvarjevškega učitelja Gajška prišel v mariborski muzej, žare iz Baševih kopanj in ob isti priložnosti pridobljenih črepinj, ki so sedaj izgubljene, ni znanih drugih najdb. O kopanjih ni nobenih zapiskov.⁶ Gomile merijo v pr. od 5 do 15 m, visoke so od 0,5 do 3,5 m (sl. 15).

Ohranjene najdbe:

1. Sodčast lonec iz sive peščene gline, po obodu in ramenu okrašen s pasovi žlebičkov in pravokotnih jamic. V. 17,2, o. 15,6, u. 9, d. 6,7 cm. Inv. št. A 1734 (T. VII, 1).

⁶ Podatki o kopanju po sporočilu F. Baša v Ljubljani.

2. Okroglast lonec iz finejše rdeče gline z nekdanjim rdečim premazom. Poudarjeno dno ima prstanasto nogo. Okroglast trup se brez vratu končuje v odrezanem robu. Odprtino pokriva prilegajoči se koničen pokrov s profiliranim gumbom. V. lonca 14, pokrova 4,6, o. 18, u. in pr. pokrova 11, d. 7,8 cm. Inv. št. A 1736 (T. VII, 2).

J. Šašel, Kronika III/1, 1955, 43; top. ogledi mariborskega muzeja 1955 (S. Pahič); prim. tudi F. Baš, Spomeniško Pomurje, 1957, 6.

Prosenjakovci

Zahodno od vasi je na severnem podnožju hriba s cesto proti Fokovcem pri mlinu razkopana gomila. Po pripovedovanju domačinov so jo pred leti razkopali in našli v njej glinaste posode in kamenje, ki so ga pozneje razvozili. Usoda najdb ni znana.

Top. ogledi soboškega muzeja 1957 (I. Mikl).

Puconci

Po pripovedovanju domačinov je bilo nekoč na raznih mestih na travnikih pri vasi baje šest gomil, a so jih ljudje sčasoma razkopali in razvozili. O najdbah ni nič znanega.

B. Saria, AI J 1938, 195; top. ogledi mariborskega muzeja 1955 (S. Pahič).

Rakičan

Severozahodno od vasi je bilo na travnikih južno od ceste proti Budinskemu mlinu nekaj gomil, ki so sedaj precej izravnane in posejane s trto. Okrog leta 1925 jih je — po sporočilu K. Jakoba iz Lipovec — nemški upravnik rakičanske graščine razkopaval in našel v njih dvoje kamnitih »trug« — (pepelnic?), ki so jih prenesli v graščino in tam v zadnjih letih razbili in zabetonirali. V grobovih je bil baje tudi pepel in posode, od katerih je ena v mariborskem muzeju, ostale pa najbrž izgubljene.

1. Lonc iz finejše sive gline z neenakomerno izglačeno zunanjo površino. Dno ima prstanasto nogo, koničen vrat z odebeljenim robom in je od oblega trupa oddeljen s plitkim žlebičkom. V. 19, o. 16, u. 11, d. 7,5 cm. Inv. št. A 1735 (T. VII, 3).

B. Saria, AI J 1938, 195; top. ogledi soboškega muzeja 1957 (I. Mikl).

Sebeborci

B. Saria, AI J 1938, 195, omenja pri kraju gomile, ki še niso pregledane.

Trije mlini

Zahodno od naselbine je tik ob železniški progi uničena gomila, ki so jo pred kakšnimi 15 leti razvozili in spremenili v njivo. Njen tloris je še dobro viden.

Top. ogledi soboškega muzeja 1957 (I. Mikl).

Vidonci

Ob potoku južno od vasi je na Lorbekovem iz Vidonec 23 zaradi njive delno izravnana gomila (pr. 15, v. še 3 m). Pri razkopavanju vrha baje ni bilo nobenih najdb. O kraju kroži pripovedka, da tam »cvete penez«.

Top. ogledi soboškega muzeja 1957 (I. Mikl).

Vučja gomila

Po sporočilu domačinov je na grebenu južno od vasi v gozdu skupina petih nekopanih gomil. Nekaj gomil je baje tudi v gozdovih proti Bukovnici.

B. Saria, AIJ 1938, 195; top. ogledi soboškega muzeja 1960.

Antične provincialne gomile v Prekmurju niso izjemen pojav, ker je ta pokrajina del enega izmed obsežnih področij s takimi najdbami od Donave na severu do Slovenije na jugu. Glede na njihovo številnost v avstrijski vzhodni Štajerski, na Gradiščanskem in pri nas v Slovenskih goricah so najdbe gomil v Prekmurju razmeroma redke. Zlasti preseneča skoraj popolna odsotnost gomil na Goričkem, kjer bi se, podobno kot na gričevju zahodno od Mure, morale v večji meri ohraniti. Upoštevati pa je treba, da to področje še ni bilo arheološko podrobneje pregledano in so zato morda znane le nekatere dostopnejše najdbe. V ravninskih predelih so bile poprej gotovo številnejše, kot pričajo primeri, kjer je izravnavanje gomil na njivah še danes v teku.

Po obliki in velikosti gomile v Prekmurju ne kažejo razlik v primerjavi s sosednjimi področji. To velja tudi za lego na terenu, kjer jih najdemo povsod — na ravninah, na pobočjih in slemenih gričev — kakor drugod. Razmeščene so bodisi v gručah, bodisi v vrstah, o čemer doslej še niso ugotovljene kake zakonitosti običajev ali sistema. Število gomil v skupinah je zelo nizko. Razen Lendave, kjer so odkopali 30 grobov,⁷ druge znane skupine z izjemo Motvarjevec nikjer ne dosegajo niti deset gomil, večinoma pa okrog pet. Povprečno število gomil v skupinah na področju Slovenskih gor in v ostali severni Sloveniji je deset ali več (največ 50 v Oseku in 60 pri Benediktu),⁸ iz bližnje sosesčine pa so znane tudi precej večje skupine: pri Zalatövö okrog 200,⁹ v najdiščih ob Muri od Radgone do Lipnice do 80 in 100,¹⁰ ponekod na Gradiščanskem okrog 80¹¹ in podobno. Zato je verjetno, da so tudi te skupine gomil na ravninah Prekmurja bile nekoč večje.

Oblike grobov so prav tako raznovrstne kakor drugod. Kolikor je doslej že podatkov, gre povsod za žgane pokope, predvsem brez oblikovanega

⁷ Lendavski grobovi v tej obravnavi zaradi razmer niso upoštevani. Zaradi nedostopne madžarske literature ni jasno, ali gre za gomile ali plane grobove. Narodni muzej v Budimpešti pa ni dal podatkov o najdbah.

⁸ Neobjavljene topografske ugotovitve Mariborskega muzeja.

⁹ E. v. Sacken, Bericht über die Grabhügel bei Löwö in Ungarn, JZK 1856, 76.

¹⁰ W. Modrijan, Vor- und frühgeschichtliche Funde aus dem Bezirk Mureck, Festschrift J. F. Schütz, Graz 1954, 405 id., za del grobišč med Flavio Solvo in Radgono.

¹¹ Na primer K. Pucks, Bericht über die Ausgrabung einer römischen Grabkammer, ZhVSt 20, Graz 1924, 5 (pri Königsdorfu).

groba na nekdanjih tleh (Dobrovnik, Bratonci) in v grobovih s kamnitimi skrinjami iz velikih plošč (Dokležovje, Brezovci). Gomil s kamnitno oblogo groba in kupolo, kakor tudi bogatih gomil z zidanimi grobnimi celicami, doslej v Prekmurju ni bilo odkritih, ker pa niso redke v sosesčini, jih je mogoče domnevati med nekaterimi večjimi gomilami, če so ostale še ohranjene. Gradnja grobnih celic je bila seveda poleg drugega pogojena tudi z bližino kamnitnega gradiva, zato kljub fragmentarnim podatkom morda ni samo naključje, da so grobne skrinje znane v zahodnem Prekmurju, ki je najdiščem kamenin v današnji Avstriji najbližje.¹²

Posamezne vrste grobov se pojavljajo v skoraj vseh skupinah na področjih z gomilami in imajo gotovo tudi sociološko osnovo. Kolikor je na razpolago podatkov iz sosesčine (ob precejšnji množini gomil je raziskanih grobov rameroma malo), so preprosti pokopi na površini s pridanimi celimi ali razbitimi posodami precej pogosti. Tudi v Prekmurju jim gotovo pripada dobršen del. Najbližje so jim tudi po pridevkih gomile v Iváncu ob Zali,¹³ nekatere iz Zalatövény¹⁴ in drugih najdišč jugozahodne Madžarske.¹⁵ Številne morajo biti tudi v Slovenskih goricah, koder je o kopanjih le malo podatkov. Pojavljajo se v gričevnati avstrijski vzhodni Štajerski in okrog Flaviae Solvae,¹⁶ na Gradiščanskem,¹⁷ prav tako pa tudi na južnem mejnem obrobju ob Dravinji,¹⁸ a tudi v drugih pokrajinah, kjer so znane gomile.¹⁹

Grobovi s skrinjami iz kamnitih plošč so v noriškem področju precej pogosti. V Slovenskih goricah so znani iz Biša, Stare gore in Grabonoškega vrha, kjer pa skeletni pokopi pripadajo že 4. stoletju.²⁰ Iz številnih grobišč v vzhodni avstriji je več podatkov,²¹ kar dokazuje, da so grobovi te vrste v Prekmurju normalen pojav.

Medtem ko v noriško-panonskem prostoru navadni grobovi s kamnitim vencem ali oblogo, ki jih presojujejo kot dediščino domorodnih ilirskih šeg, doslej v Prekmurju niso bili odkriti, sta pokopa v gomilah A-3 in A-4 pri Dobrovniku izjemna in brez neposrednih primerjav. Zanimiva je že precejšnja velikost obeh skoraj praznih gomil. Gomila A-3 odkriva v profilu tudi redek način nasipavanja: najprej je bila nasuta ilnato-prodnata zemlja

¹² Severno od Izakovca je bila pred neznanim časom izkopana apnenčasta skrinja — pepelnica (d. 100, š. 68, v. 53, deb. sten 11, gl. korita 37 cm), ki je pred prenosom v soboški muzej leta 1960 služila v vasi kot korito za napajanje živine in morda izvira iz izravnane gomile.

¹³ E. B.-Bónis, Kaiserzeitliche Hügelgräber von Ivanc, *Folia archaeologica* IX, Budapest 1957, 81.

¹⁴ E. v. Sacken (op. 9), 75 id.

¹⁵ E. B.-Bónis (op. 13).

¹⁶ W. Modrijan (op. 10), 406; M. Grubinger, Das provinzialrömische Gräberfeld in Gising, *Schild von Steier* 8, Graz 1958, 20 id.; M. Grubinger, Römerzeitliche Gräberfelder im mittleren Feistritzal (Steiermark), *Schild von Steier* 2, Graz 1953, 86 id.; E. Diez, *Flavia Solva*, Wien 1959, 14 id.; itd.

¹⁷ Prim.: J. Caspart, Römerzeitliche Grabhügel bei Riedlingsdorf, *Burgenländische Heimatblätter*, Eisenstadt 1933, 133. — Za Nižjo Avstrijo primerjaj: J. Caspart, Römerzeitliche Grabhügel im nördlichen Wienerwald, *MAG* 68, Wien 1958, 167.

¹⁸ Neobjavljene gomile pri Črešnjevcu in Zrečah.

¹⁹ Prim.: I. Čremošnik, *GZM* XII, Sarajevo 1957, 158.

²⁰ Biš: F. Kovačič, *Časopis za zgodovino in narodopisje* I, Maribor 1904, 95; Stara gora in Grabonoški vrh: S. Pahič, *Arheološki vestnik* V, 1954, 325, 332.

²¹ Glej op. 16 in 17. Tudi W. Gurlitt, *MZK* 1882, 245; itd.

tal bližnje okolice v obliki kolobarja, prazna kotanja v sredini gomile pa je bila nato posebej zasuta z iz okolice prineseno humozno zemljo, da je dobila gomila normalno obliko. Na talni površini gomile je bilo poleg osamljene jame za gredo le še večje kurišče na močno opečeni ilovki in bržkone kamnitni podstavek za nagrobnik, ob katerem je bil že v zasipni plasti kolobarja nameščen grob. Sredina gomile je bila na tleh in v zasipu prazna, grob je ležal v zahodni polovici gomile.²² Če je kurišče mesto sežiga, potem je bil grob morebiti nameščen med nasipavanjem oboda gomile, sredina pa je iz neznanih vrokov ostala prazna.

Podobno je bilo v gomili A-4 s številnimi kurišči in nekaj jamami za grede na površini nekdanjih tal. Zdi se, da je bila gomila nasuta na vsaj delno še prazgodovinsko kulturno plast površine. Grob je bil prav tako nameščen v severozahodnem obrobju gomile že na zasipni plasti, tako da je bila gomila v bistvu prazna in je morda prvotno bila kenotaf.²³

V obeh gomilah preseneča precejšnja množina črepinj v zasipu, kar govori za to, da sta bili gomili nasuti nekje na poseljenem prostoru ali vsaj v njegovi bližini. Vendar o obliki naselja ni nobenih podatkov, saj na njivskih površinah tega področja — v nasprotju z Ivanci — doslej niso bili odkriti sledovi stavb.

Najdbe

Največji del najdb iz prekmurskih gomil je keramika, ki pa ima le manjše število celih posod. Dobršen del je domačega porekla, izdelan prostoročno in često iz neprimerne gline, da se krhke črepinje sedaj rade lomijo. Tej skupini pripadajo predvsem ovalni lonci z izvihanim robom, iz s peskom mešane gline, sive ali sivorjave barve, večinoma okrašeni z gostimi vodoravnimi, poševnimi in navpičnimi žlebički (Kammstrich). V Dobrovniku jih najdemo kot žare v grobu (T. I, 1, 4, 5), kot ostanke ob pokopu razbitih posod (T. I, 6, 7; T. II, 1, 3; T. III, 4—10) ali kot črepinje v zasipu gomile (sl. 6). Kot ostanki grobnih najdb so se ohranili tudi pri Bratoncih, Krogu in Dokležovju (T. VII, 4—6, 8, 9). Te vrste keramika je redkeje zastopana v grobovih, a se skoraj redno pojavlja v gomilnih grobiščih²⁴ in tudi v planih grobovih²⁵ in naselbinah.²⁶ Glede na svojo prazgodovinsko tradicijo oblike in okrasa je povsod glasnik 1. in deloma še 2. stoletja po n. št. Poleg tako imenovanega glavničastega ornamenta se pojavljajo na njem in ob njem po navadi površno vrisane valovnice (sl. 6 in T. VII, 9) iz istega obdobja.²⁷ Številnost teh posod v Dobrovniku morda pomeni močnejši poudarek domačega prebivalstva v naselitvi antičnega Prekmurja.

²² Na isti pojav v Bišu opozarja F. Kovačič (op. 20), 95.

²³ Podobno poroča o Šetarovi F. Baš, ČZN 26, Maribor 1931, 116.

²⁴ Prim.: M. Grubinger (op. 16), Gising, 30; Gersdorf, 87, 99. — Tudi A. Schöngendorfer, *Die römische Keramik der Ostalpenländer*, Wien 1942, št. 229 id.

²⁵ N. pr. v Bobovku pri Kranju: P. Petru, *Arheološki vestnik* IX—X, 1958—59, 18—19; 133 id.; T. XVI, 1; XVII, 5; XXI, 2. — Za okolico Pécs (Sophranæ): F. Fülep (op. 2), 376, T. IV, 2.

²⁶ Lendava: I. Mikl, *Poročilo o sondiranju v Dolgi vasi*, AV IX—X/2, 1958—59, 173 id.; T. V; Ptuj-Panorama: P. Korošec, *Slovanske najdbe na Panorami v Ptuj*, *Arheološka poročila SAZU*, 1950, sl. 36—38, 44 g; str. 99 id.

²⁷ W. Schmid, *Der Töpferofen in Gleisdorf*, JÖAI XXV, Wien 1929, 83 id., sl. 43—45.

Domač izdelek je tudi pokrov iz grobe gline (T. V, 9), ki skupno z ostalimi fragmenti pokrovov iz prečiščene rdeče gline (T. V, 1—8) izvira bržčas iz ene večjih lončarskih delavnic v sosesčini. Širok ploščat držaj (T. V, 9) utegne biti tudi tu znak zgodnejšega porekla,²⁸ medtem ko ostali pokrovi segajo do sredine 2. stoletja.²⁹

Številčno manjši, a tipološko pesterjši del keramike izvira iz lončarskih delavnic izven Prekmurja. K temu sodijo poleg pokrovov na kolovratu izdelani lonci iz sive ali rdeče prečiščene gline (T. I, 2—3; II, 2, 4; IV, 1 do 3, 7) iz Dobrovnika, oba lonca iz Motvarjevec, lonec iz Rakičana in trinožnik iz Dokležovja (T. VII, 1—5). Tu gre že za obrtno izdelavo z obsežnejšim potrošnim trgom, ki je segal semkaj lahko iz treh strani — iz Poetovija, sosednjega Norika in Panonije. Lonec T. I, 3, z valovito vrezanim glavničastim ornamentom in profiliranim robom v sosesčini nima istovetnih primerjav, a sodi k skupini ovalnih in vedrastih loncev s podobnimi robovi, ki se pojavljajo v noriškem prostoru in pripadajo večinoma začetku 2. stoletja.³⁰ Sodčasti lonci iz finejše rdeče gline z vodoravnim dnom (T. I, 2; IV, 1) so prav tako precej razširjeni in sodijo v konec 1. in v 2. stoletje.³¹ Sličen, vazi podoben lonec iz finejše rdeče gline (T. II, 4) v Ivancu presoja E. Bonisova kot proizvod panonskega lončarstva v 2. stoletju.³² Lonček T. IV, 2, z okrasom iz žlebičkov in jamičastih črt ima primerjave v Gleisdorfu, kjer je po svoji latenoidni ornamentiki datiran v 1. stoletje.³³ Podobno pa velja tudi za lonec T. VII, 1, iz Motvarjevec z enakim ornamentom in za prehod 1. v 2. stoletje običajno obliko.³⁴ Svojestveno obliko ima okroglast lonec s pokrovom, T. VII, 2, iz Motvarjevec, kot se pojavlja tudi v Ptujju in sodi skupno s podobnima bolj ovalnima loncema s Koroškega v 1. stoletje.³⁵ Zgodnejša oblika je tudi polkroglasta skodelica z odebeljenim robom, T. IV, 3, znana še iz Lendave in izražajoča še prazgodovinsko tradicijo.³⁶ Loncu T. VII, 3, podobne posode iz avstrijskega Podonavja datira Schörgendorfer večinoma v konec 2. in prvo polovico 3. stoletja, zato bi utegnil biti, če je res iz Rakičana, mlajša najdba iz ranega pomarkomanskega obdobja.^{36a} Trinožnik s cilindričnim ostenjem in izvrnjenim robom, T. VII, 5, kot so češči v avstrijski Štajerski, sodi že v 2. stoletje.^{36b} Fragment T. IV, 4, pripada krožniku iz fine gline, kakršni se češče pojavljajo v gro-

²⁸ W. Schmid (op. 27), 80, sl. 42.

²⁹ A. Schörgendorfer (op. 24), 168.

³⁰ A. Schörgendorfer (op. 24), T. 26, 331, 335; T. 30, 373; 150, 155.

³¹ E. Bónis, *Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien*, Budapest 1942, T. X, 10; XI, 4—5. — M. Grubinger (op. 16), Feistritzal, 86 id. — A. Schörgendorfer (op. 24), T. 28, 357—360; 152.

³² E. B.-Bónis (op. 13), 79.

³³ W. Schmid (op. 27), 89. Primerjaj tudi M. Grubinger (op. 16), Gschmaier, sl. 19, 23.

³⁴ A. Schörgendorfer (op. 24), T. 27, 340; 151.

³⁵ E. Bónis (op. 31), T. XIV, 14/2, podobno T. XIV, 13, 15. — A. Schörgendorfer (op. 24), T. 21, 291, 292.

³⁶ I. Mikl (op. 26), 175, T. I, 7. — A. Schörgendorfer (op. 24), T. 1, 4; 71.

^{36a} Zaradi pomanjkljive inventarizacije je mogoče, da je bil lonec zamenjan s keramiko iz hajdinskih grobišč. — A. Schörgendorfer (op. 24), T. 15, 219; 142, 156.

^{36b} A. Schörgendorfer (op. 24), T. 9, 131; 156.

bovih in pripadajo koncu 1. in 2. stoletju.³⁷ Isto velja tudi za dno podobnega krožnika T. IV, 8, iz sive gline in slično dno T. IV, 9, iz terre sigillate, ki je poleg drobnega koščka stene neznane posodice edini zastopnik te vrste posod v Dobrovniku. Fragment čaše gubanke (sl. 7, 1) pripada prav tako temu obdobju. Z izjemo dveh fragmentiranih ročajev (sl. 7, 3–4), ki pripadata amforam ali vrčem, v Dobrovniku in v gomilah iz drugih krajev niso znane posode z ročaji, čeprav so sicer tipičen in najštevilnejši predstavnik grobne keramike.

Od steklenih izdelkov so v Dobrovniku ohranjeni le fragmenti štirih posodic: zvit rob širše čaše T. VI, 5, prstanasto dno konične čaše T. VI, 3, rob neznane stekleničke z ozkim vratom T. VI, 4, in fragmenti oglatega vrčka T. VI, 2. Ta je bil najden v več gomilah v Ivancu in pri Caspartu datiran v začetek 2. stoletja.³⁸ V Dokležovju odkopana steklena žara je bila, po opisu sodeč, slična podobnim posodam v Ivancu in skupno z njimi sodi v zgodnje 2. stoletje, kar velja tudi za solznico T. VI, 6, iz istega najdišča.³⁹

V grobu gomile A-3 sta bila najdena dva fragmenta fibul, ki pripadata očitno tipu lokaste fibule z locnjem, ki je na pričetku razširjen (T. VI, 1), kot so znane tudi iz Dolge vasi in sodijo v dobo konca 1. in začetka 2. stoletja.⁴⁰

Iz gomil skupine A pri Dobrovniku izvirajo tudi nekateri železni predmeti. Medtem ko so žebli in ključ časovno neizraziti, sodi prstan z gemo v isto dobo,⁴¹ ost iz obrobja gomile A-1 pa more biti tudi mlajša.⁴²

Tipološki in časovni pregled najdb kaže, da izvirajo doslej znani predmeti iz gomil pri Dobrovniku, Motvarjevcih, Krogu, Bratoncih in Dokležovju iz druge polovice 1. in prve polovice 2. stoletja po n. št. Gomile so torej nastajale v času utrjevanja antične civilizacije, razcveta naselij in urejenega življenja pred pričetkom markomanskih vojn, ki so tudi v Prekmurju gotovo morale pustiti svoje sledove. Vendar o tem obdobju za sedaj še ni zanesljivih najdb in tudi ni znano, v kakšni meri se je naselitev razvijala v naslednjih stoletjih.⁴³ Prometna pota preko Prekmurja so jo gotovo do neke mere stalno spodbujala.

Zaključek

Proučevanje antičnega obdobja v Prekmurju je danes šele v pričetkih. Velik del pokrajine še ni bil niti topografsko pregledan, načrtna izkopavanja važnejših postojank pa so se komaj pričela (gomile — Dobrovnik,

³⁷ A. Schörgendorfer (op. 24), T. 2, 27–29; 125. — Intercisa II, Budapest 1957, 43, sl. 38, 4. — Prim. tudi: Benedikt v Slov. goricah, inv. št. A 443–444 v muzeju Maribor. — J. Caspart (op. 17), Wienerwald, T. V, 28.

³⁸ E. B.-Bónis (op. 13), 68 id., sl. 14–16. — J. Caspart (op. 37), T. VII, 59.

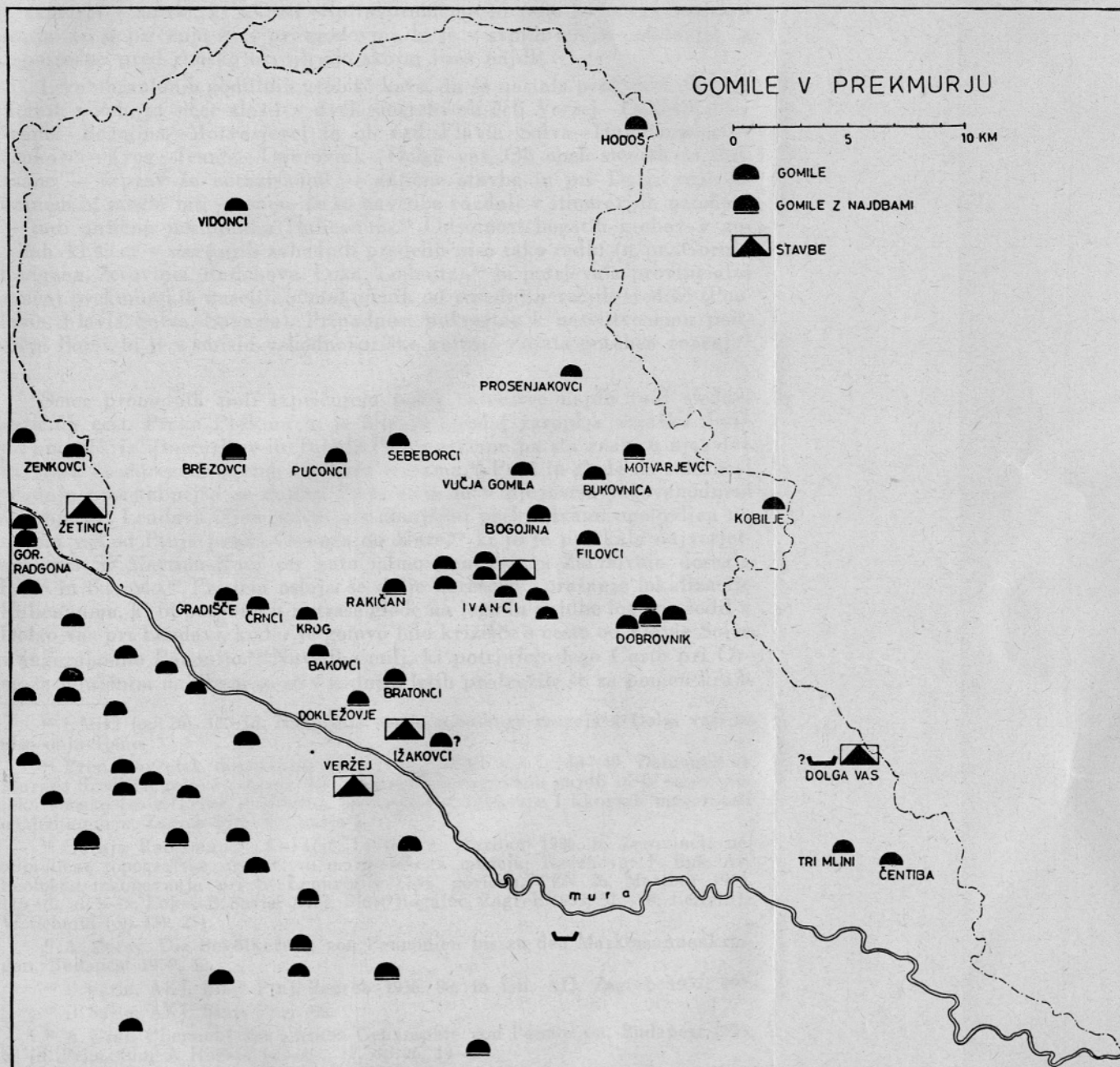
³⁹ E. B.-Bónis (op. 13), 69 id., sl. 15–16.

⁴⁰ I. Mikl (op. 26), 176, T. II, 10. — P. Petru (op. 25), 20, T. IX, 1. — F. Fülep (op. 25), 378, sl. 4, 3, 18; T. XII, 5.

⁴¹ F. Fülep (op. 25), 374, sl. 3, 1, 22; T. X, 4. — A. Fürtwängler, Die antiken Gemmen, III, Leipzig-Berlin 1900, 361.

⁴² Intercisa II, 375, T. LXXIII, 7.

⁴³ Prim. požig Flavie Solve in njen poznejši razvoj — W. Schmid, Römische Forschung in Österreich 1912–1914, XV. BRGK, 1923/24, 225. Iz sond v Dolgi vasi še ni na razpolago dovolj gradiva — I. Mikl (op. 26), 176.

Antične gomile v Prekmurju
Römerzeitliche Hügelgräber in Prekmurje

naselje — Dolga vas).⁴⁴ Tako je dana doslej le nepopolna splošna podoba Prekmurja v antiki, ki hkrati odpira probleme in pota bodočega raziskovanja. To se pričinja že v prazgodovini, ki je v svojih mlajših obdobjih in neposredno pred rimsko osvojitvijo skoraj brez najdb.

Legi ohranjenih gomilnih grobišč kaže, da so nastala predvsem ob prometnih poteh, in sicer zlasti v dveh smereh: ob črti Veržej—Dokležovje—Ivanci—Bogojina—Motvarjevci in ob črti Flavia Solva—Hummersdorf—Zenkovci—Krog—Ivanci—Dobrovnik—Dolga vas. Ob obeh smereh so tudi znane — čeprav še neraziskane — antične stavbe in pri Dolgi vasi ali Ivancih bi mogla biti — samo če so navedbe razdalj v itinerarijih netočne! — tudi antična postojanka Halicanum.⁴⁵ Odsotnost bogatih grobov v gomilah, ki sicer v sosednjih zahodnih predelih niso tako redki (n. pr. Gornja Radgona, Žerovinci, Radehova, Loka, Leibnitz),⁴⁶ bi potrjevala provincialni značaj prekmurskih naselij, odmaknjenih od sosednjih večjih središč (Poetovio, Flavia Solva, Savaria). Pripadnost pokrajine k naseljenemu področju Bojev bi ji v smislu vzhodnonoriške kulture dajala poseben značaj.⁴⁷

Smer prometnih poti izpričujejo poleg osreditve najdb tudi sledovi antičnih cest. Preko Prekmurja je bila že zgodaj zgrajena vojaška cesta v Panonijo, iz itinerarijev in Tabule Peutingeriane pa sta znani o njej dve varianti, ki ustrezata dvema cestnima trasama.⁴⁸ Prva in glede na solidnost gradnje pomembnejša se dotika Prekmurja le v njegovem jugovzhodnem obrobju pri Lendavi. Njen potek je z manjšimi prekinitevami ugotovljen na terenu vse od Ptuja preko Ormoža do Mure,⁴⁹ ki jo je prečkala najverjetneje pri Sv. Martinu-Kotu ter nato mimo Lendave in Zalalövöja dosegla Rabo in Savario.⁵⁰ Pri tem ostaja še dalje nerešeno vprašanje lokalizacije Halicanuma, ki bi po poteku te trase glede na lego in najdbe logično sodil v Dolgo vas pri Lendavi, koder je gotovo bilo križišče s cesto od Flavie Solve v jugozahodno Panonijo.⁵¹ Navedbe milj, ki potrjujejo lego Curte pri Ormožu (antičnim najdbam so se v zadnjih letih pridružile še za pomen kraja

⁴⁴ I. Mikl (op. 26), 173 id. Nadaljnje sonde soboškega muzeja v Dolgi vasi še niso objavljene.

⁴⁵ Prim. povzetek dosedanjih mnenj — J. Šašel (op. 1), 48—49. Domneva za Mursko Središče gotovo odpade, ker je kraj brez antičnih najdb in iz smeri poteka rimske ceste. Prim. A. Horvat, Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Medjumurju, Zagreb 1956, 17, karta I.

⁴⁶ Gornja Radgona: F. Kovačič, Ljutomer, Maribor 1926, 6; Žerovinci: neobjavljene topografske ugotovitve mariborskega muzeja; Radehova: F. Baš, Arheološka izkopavanja pri Sv. Lenartu v Slov. goricah, ČZN 26, Maribor 1931, 116 id., sl. 3—5; Loka: B. Saria, AKJ, Blatt Rogatec, Zagreb 1939, 37—38; Leibnitz: W. Schmid (op. 43), 231.

⁴⁷ A. Mocsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen, Budapest 1959, 32.

⁴⁸ B. Saria, AKJ, Blatt Ptuj, Zagreb 1936, 88, in isti, AIJ, Zagreb 1957, 195.

⁴⁹ B. Saria, AKJ, Blatt Ptuj, 88.

⁵⁰ A. Graf, Übersicht der antiken Geographie von Pannonien, Budapest 1936, 68 id. Prim. tudi A. Horvat (op. 45), 17, op. 26, 19—20.

⁵¹ W. Modrijan (op. 10), 404. — A. Graf (op. 50) v karti Panonije presenetljivo ne prikazuje nobene cestne zveze Sophianae z Norikom in zahodno Panonijo severno od Drave.

važne prazgodovinske),⁵² pa kažejo, da bi Halicanum ob tej trasi moral biti nekje pred Muro, koder ni zadevnih najdb.⁵³

Druga antična pot je izpričana bolj posredno s tradicijo in ledinskimi oznakami na terenu med Ptujem in Veržejem (ledine »rimska cesta«, kraj Stara cesta, gomile).⁵⁴ Na prekmurskem področju priča o njej poleg Veržēja onstran Mure pas gomil pri Dokležovju, Bratonicih, Ivancih, Bogojini in Motvarjevcih, stavbni ostanki pri Ižakovcih in Ivancih, ohranjene trase stare ceste pri Ivancih in ledina »rimska cesta« pri Motvarjevcih.⁵⁵ Tej trasi bi ustrezala navedba Tabule Peutingeriane kot krajša pot do Savarije, če bi smeli lokalizirati 20 mp od Poetovija oddaljeno postojanko Ad vice-simum pred prehodom Mure pri Veržēju, za kar bi poleg razdalje (Ptuj—Veržej 20 mp zračne črte) in najdb govoril tudi pomen rečnega prehoda.^{55a}

Tretja antična pot iz Poetovija proti Savariji se Prekmurja dotika najbrž le v zahodnem obrobju. Zanj prav tako govore namesto ohranjene cestne trase posredni znaki (ledine »rimska cesta«, gomile pri Desterniku, Brengovi, Benediktu in okolici, Ihovi in Hercegovščaku, ostanki stavb pri Benediktu in okolici, antični kamnolom pri Oseku, najdba bronastih čelad pri Ženjaku).⁵⁶ Muro je ta pot dosegla pri Gornji Radgoni, ki po svoji legi in obilici prazgodovinskih in antičnih najdb pomeni stalno pomembno naselitveno točko ob rečnem prehodu.⁵⁷ Nadaljevanje poti kažejo gomile pri Zenkovcih, antične stavbne ostaline pri Žetincih, po geografski logiki pa dolina Ledave kot najbližja pot k Rabi v smeri proti Savariji.⁵⁸

Preko Prekmurja je gotovo tekla še četrta antična prometna žila iz Flavie Solve proti jugovzhodu. Izpričana je prav tako večinoma po po-

⁵² Izkopavanja Ptujškega muzeja (B. Perc) v letih 1955—1959 so pokazala intenzivno poselitve v pozni bronasti dobi, a tudi v poznem latenu, kar potrjuje trditve A. Grafa (op. 50), 68, o predrimskem poreklu imena in naselbine Curte.

⁵³ Okolica Sv. Martina ni bila nikdar preiskana, zato pomen pri Gozonu omenjenih ruševin ni znan — A. Horvat (op. 45), 20.

⁵⁴ Prim. tudi H. Pirchegger, Der Stadtbezirk Poetovios, ZhVSt IX, Graz 1911, 105, 108.

⁵⁵ Del cestišča smeri jug—sever je severno od Ivanec proti Bogojini še danes dobro viden (top. ogledi soboškega muzeja 1957 — I. Mikl). Ledinsko oznako pri Motvarjevcih omenja F. Baš, Spomeniško Pomurje, M. Sobota 1957, 6.

^{55a} O najdbi antične stavbe glej F. Kovačič (op. 46).

⁵⁶ Topografski ogledi mariborskega muzeja so odkrili osredotočenje teh najdb okrog Benedikta, ki skupno s pomenom kamnoloma v Oseku brezdvomno govore za cestno zvezo. Prim. tudi F. Pischinger, Archäologische Studien auf dem Gebiete von Poetovio, Blätter zur Geschichte und Heimatkunde der Alpenländer 28, Graz 1911, 116, ki pa potek ceste pri Gornji Radgoni postavlja preko Cerkev-njaka in Ivancev, kjer je prav tako vrsta gomilnih grobišč.

⁵⁷ Grajski grič v Gorenji Radgoni ima sledove kulturnih plasti ilirske ali še starejše naselitve, podobni sledovi so tudi v južnem in zahodnem delu mesta (topografski ogledi mariborskega muzeja 1960 — S. Pahič). Na grajskem griču, južno in zahodno od mesta znana vrsta že izravnanih gomil (F. Kovačič, Ljutomer, 6), od katerih jih je nekaj še ostalo. V gomili pri opekarni najdene ilirske najdbe z ostanki bronastega vozička (»Der Wagen von Radkersburg«) — Walter Schmid, Der Kultwagen von Stettweg, Leipzig 1934, 37, op. 19; sl. 7. Del gomil je gotovo antičnih (F. Kovačič, Ljutomer, 6).

⁵⁸ Zenkovci: F. Pichler, Text zur Archäologischen Karte von Steiermark, Graz, 59; Žetinci: F. Kovačič, Slovenska Stažerska in Prekmurje, Ljubljana 1926, 2. Ob gornji Ledavi z izjemo nezanesljivega poročila o antičnih črepinjah pri Rogaševcih (F. Baš, pismeno sporočilo piscu 1960) ni znanih drugih antičnih najdb.

srednjih najdbah, in sicer stavbnih ostalinah in številnih gomilnih grobiščih severno od Mure med Flavio Solvo in Radgono, nekoliko odmaknjenih od današnje reke na že pred poplavamami zavarovanem terenu.⁵⁹ V Prekmurju poteka ta pot najverjetneje od Žetincev mimo Kroga, Dokležovja, Rakičana, Ivanec in Dobrovnika proti Dolgi vasi.⁶⁰ S tem se je tudi v okoliših Ivanec ustvarilo prometno križišče kot pri Lendavi, s čimer sta dva kraja v ne preveliki razdalji pridobila na pomenu. Pač pa za sedaj še ni jasno, ali je bilo to istočasno ali pa v nekem historičnem zaporedju.⁶¹

Čeprav je še preuranjeno podajati antično zgodovino Prekmurja, dose-danje poznavanje terena in maloštevilnih najdb omogoča povzeti nekaj splošnih zaključkov. Na gričevnatih in ravninski del razdeljena prekmurska zemlja kaže že v neolitiku neko raztreseno, toda splošno poselitev, predvsem na Dolinskem in ob zgornji Krki, kar ustreza splošni poselitvi Podravja in Pomurja v poznem neolitiku (tako imenovani slovenski varianti lengyelske kulture z doslej znanimi seliščnimi najdišči pri Šafarskem in Andrenškem vrhu).⁶² Iz poznejših obdobij pa so znane le redke posamične najdbe, zato je poselitev nujno morala biti zelo redka.⁶³ V tako pokrajino so prišli Rimljani, ko so preko poplavnih in gozdnih krajev, morda tudi mimo naselij, trasirali cesto proti Donavi. Izgradnja teh poti je omogočila nastanek novih obcestnih naselij, ki so se do markomanskih vojn razširjala ob njih. To so bile večinoma cestne postojanke, ki z izjemo pomembnejše vloge križišč (Ivanci, Dolga vas) v tej izrazito prehodni pokrajini niso ustvarile večjega središča. Vanj se ni razvil niti Halicanum, če je stal na prekmurskih tleh. Posledice markomanskih vpadov v Prekmurju še niso raziskane, na tako izrazito prehodnem področju pa gotovo niso izostale. Življenje poznejših stoletij je zavito v temo, čeprav ob tej važni prometni poti ni izumrlo. Najdb iz dobe preseljevanj in prve slovenske naselitve doslej ni. Antična tradicija je v sodobnem Prekmurju precej šibka, morda prav zaradi pomanjkanja večjih najdb, medtem ko se pri ljudski presoji gomil pozna vpliv turških vpadov.⁶⁴ Naloge bodočih raziskovalcev prekmurske antike so torej še velike.⁶⁵

⁵⁹ W. Modrijan (op. 10), 404.

⁶⁰ Pri Ivancih je zasledila F. Šnajder cestno traso po njivah proti jugovzhodu (glej pril. 17).

⁶¹ Potrebno bi bilo poznavanje večjega števila najdb ob obeh trasah, morda tudi kritična analiza antičnih virov. Prim. poskus J. Šašla (op. 1), 49, sl. 5.

⁶² Najdbe iz sondiranj še neobjavljene. Prim. J. Korošec, Eine neue Kulturgruppe des späten Neolithikums in Nordwestjugoslawien, Acta archäologica IX, Budapest 1958, 95.

⁶³ Zanesljiva najdba je le hallstattska bronasta ovratnica iz Večeslavec pri Gornji Lendavi, v zasebni lasti. O ostankih »starejše železne dobe« pri Turnišču in Tišini ni materialnih dokazov (J. Šašel, Kronika III/1, 1955, 43). V Prekmurju ni doslej znana nobena keltska najdba.

⁶⁴ Gomile presoja ljudstvo v Prekmurju na splošno kot »turške grobove«. Nasprotno pa vidijo ljudje v Slovenskih goricah v gomilah tradicionalni »Atilov grob«.

⁶⁵ Ker Pomurski muzej v Soboti še nima svojega arheološkega delavca, mi je ljubeznivo dal na razpolago gradivo in topografske zapiske, za kar se upravi na tem mestu lepo zahvaljujem.

ZUSAMMENFASSUNG

Die provinzialrömischen Hügelgräber in Prekmurje

Die urgeschichtlichen Funde und Funde aus der Römerzeit in Prekmurje — einer Landschaft zwischen Mur und der österreichischen bzw. ungarischen Grenze im Nordosten Sloweniens — sind verhältnismässig wenig erforscht, da dieses Randgebiet bisher weit von den Museumszentren entfernt war und nur über eine kleine Anzahl heimischer Forscher verfügte. Aus den urgeschichtlichen Epochen kamen bei den bisherigen Ausgrabungen nur einige Funde ans Tageslicht, während aus der Römerzeit auch einige Gräberfelder und Siedlungsspuren bekannt sind.¹ Eine intensive Erforschung ist für die Siedlungsreste von Dolga vas (Lendava), Ivanci und Ižakovci noch notwendig, einige Grabstätten sind aber gelegentlich schon angeschnitten worden. Sie bestehen fast ohne Ausnahme (die 30 Gräber von Dolga vas sind in diesem Aufsatz nicht berücksichtigt, da die Funde nicht erreichbar sind) aus Hügelgräbern, die meistens in zwei durch Verkehrswege bedingten Zonen Dokležovje—Motvarjevci und Radgona—Dobrovnik liegen. Neben den aus Notizen und anderen Hinweisen bekannten und nicht immer durch Funde aus der Römerzeit gesicherten Hügelgräbergruppen aus Bakovci, Bogojina, Brezovci, Bukovnica, Čentiba, Črnci, Filovci, Gradišče, Hodoš, Ivanci, Kobilje, Krog, Prosenjakovci, Puconci, Rakičan, Sebeborci, Trije mlini, Vidonci und Vučja gomila sind bisher nur einige Hügelgräber in Bratonci, Dobrovnik, Dokležovje und Motvarjevci zum Teil von Fachleuten ausgegraben worden, wovon nur von Dobrovnik Berichte über die Grabungen vorliegen und in diesem Aufsatz eingehender behandelt werden (Beil. 1).

Auf den Feldern zwischen den Ortschaften Dobrovnik und Turnišče befanden sich im Jahre 1955 noch vier Hügelgräbergruppen und einige vereinzelte Hügelgräber (Beil. 2). Die Gruppe A, aus sechs Hügelgräbern bestehend, wurde damals teilweise erforscht, als der Grundbesitzer zwei Hügel geebnet hat und ein ähnliches Schicksal auch zwei weiteren drohte (Beil. 3). Alle vier durchforschten Hügelgräber enthielten Brandbestattungen. In den Hügeln 1 und 2 fand man Asche mit Knochenresten (Beil. 5), ganze und zerbrochene Gefässe, alles ohne Steinbelag in der Mitte auf den Erdboden gelegt (T. I, 2, 3, 5). Nur die grosse Urne (T. I, 1) im Hügel 1 war in die Erde eingegraben. Das grösste Hügelgrab 3 (Abb. 3, Beil. 6—7) wurde zuerst von allen Seiten mit Erde aufgeschüttet, die wegen des grossen Kreises nicht bis zur Mitte reichte und so einen Erdkranz gebildet hat. Während auf dem Erdboden nur eine Brandstelle und die Steinreste unbekannter Bedeutung aufgefunden wurden, hat man die Brandbestattung mit Holzkistenresten, Urne (T. I, 4) und einigen Eisen-, Bronze- und Glasbeigaben (Abb. 1, 2, 5, T. VI, 1—3) am westlichen Rand in diese Schicht eingesetzt (Abb. 4, Beil. 8—9). Später wurde noch die Mitte mit zugeführter Erde ausgefüllt und so der Hügel gebildet. Auch im Hügelgrab 4 (Beil. 10—11) gab es auf dem Boden unbekannte vorrömische und antike Brandstellen mit vereinzelt Pfostenlöchern, während die Brandbestattung am westlichen Rand in die aufgeschüttete Erde eingesetzt war (Abb. 8—9, Beil. 12—15, T. I, 7; III, 1—10). In der aufgeschütteten Erde beider Hügelgräber gab es auch viele antike Scherben (T. I—V, Abb. 6—7). Die Hügelgräber 5 und 6 blieben unerforscht.

Zwei Jahre später wurde das Hügelgrab 1 der Gruppe B (Abb. 10, Beil. 4) vom Besitzer zur Hälfte abgetragen. Der Rest wurde nachher durchsucht, jedoch

fand man keine Spur eines Grabes (Beil. 16). Auch hier gab es in der aufgeschütteten Erde zerstreute Scherben (T. VII, 7—8).

Die Hügelgräber von Bratonci enthielten nur eine Aschenschicht mit wenigen erhaltenen Scherben (T. VII, 5—6). In Brezovci gab es in den von den Bauern geöffneten Hügeln die aus Steinplatten gebildeten Grabkammern (Abb. 11). Solche Gräber sind auch in Dokležovje gefunden worden (Abb. 12), während die angeschnittenen Hügelgräber in Motvarjevci angeblich nur einfache Brandbestattungen enthielten (Abb. 13). Von einigen anderen ausgeraubten Hügelgräbern um Ivanci (Beil. 17) und anderswo liegen keine verlässlichen Berichte vor.

Die Hügelgräberfelder in Prekmurje bilden nur einen kleinen Teil des grossen Raumes mit provinzialrömischen Hügelbestattungen, der von der Donau im Norden durch Ostösterreich und Westungarn bis zur Sann im Süden reicht. Die Gruppen sind ziemlich klein und zählen durchschnittlich nur fünf Hügel, was weniger als in den benachbarten Windischen Büheln (zehn) ist, während einige Gräberfelder in der Umgebung bis hundert und mehr Hügelgräber aufwiesen.^{9—10} Die Hügelgräber von Prekmurje unterscheiden sich der Grösse, Form und Lage nach nicht von denjenigen in den benachbarten Gebieten. Bisher festgestellte Bestattungen wurden einfach auf dem Boden oder in der Steinplattenkammer eingerichtet. Die ersten sind zahlreicher und haben in der Nachbarschaft mehr Parallelen,^{13—19} jedoch sind auch die Steinplattengräber eine ziemlich übliche Erscheinung.^{20—21} Die beiden peripheren Bestattungen in den Hügeln 3—4 der Gruppe A von Dobrovnik stellen eine Seltenheit dar.^{2, 22}

Die keramischen Funde haben nur wenige ganze Gefässe. Der heimischen Erzeugung entstammen vor allem die eiförmigen Töpfe mit Kammstrichverzierung und gelegentlichen Wellenlinien (T. I, 1, 4, 5 usw.), die samt den Gefässdeckeln gleicher Erzeugung (z. B. T. V) im 1. und noch 2. Jh. u. Zr. gehören. Die überwiegende Zahl dieser Gefässe möge als stärkere Betonung der einheimischen Bevölkerung in der Besiedlung dieser Landschaft in der Römerzeit gedeutet werden.

Die importierte Ware besteht grösstenteils aus feintönigen grauen oder roten Töpfen (Dobrovnik: T. I, 2—3; II, 2, 4; Motvarjevci: T. VII, 1—2; Rakičan: T. VII, 3), die aus dem Ende des 1. und Anfang des 2. Jh. u. Zr. stammen.^{31—37} Wie schon die einheimischen Töpfe stellen auch einige importierte Gefässe — z. B. Topf T. IV, 2, Schale T. IV, 3 — die vorrömische Tradition dar.^{27, 33, 36} Die Krüge sind unter diesen Funden mit Ausnahme zweier Henkelfragmente nicht vertreten, obwohl sie sonst für die Grabkeramik typisch sind.

Zu den Glasgefässen gehörte neben einigen Becher-, Krug- und Tränenfläschchenfragmenten (T. VI) auch eine — verlorengegangene — Glasurne. Unter den Metallfunden waren zwei Bogenfibelfragmente (T. VI, 1), Eisennägel mit Schlüssel (Abb. 5) und ein Eisenring mit Gemme (Abb. 2). Die Inschrift auf der grossen Bronzmünze (Abb. 1) war nicht mehr lesbar. Alle diese Funde stammen aus derselben Zeit, und zwar aus jener, da sich die antike Zivilisation mit dem Aufblühen der Siedlungen in diesem Gebiet schon stark durchgesetzt und bevor die Markomanneneinfälle dieses friedliche Leben gestört hatten.

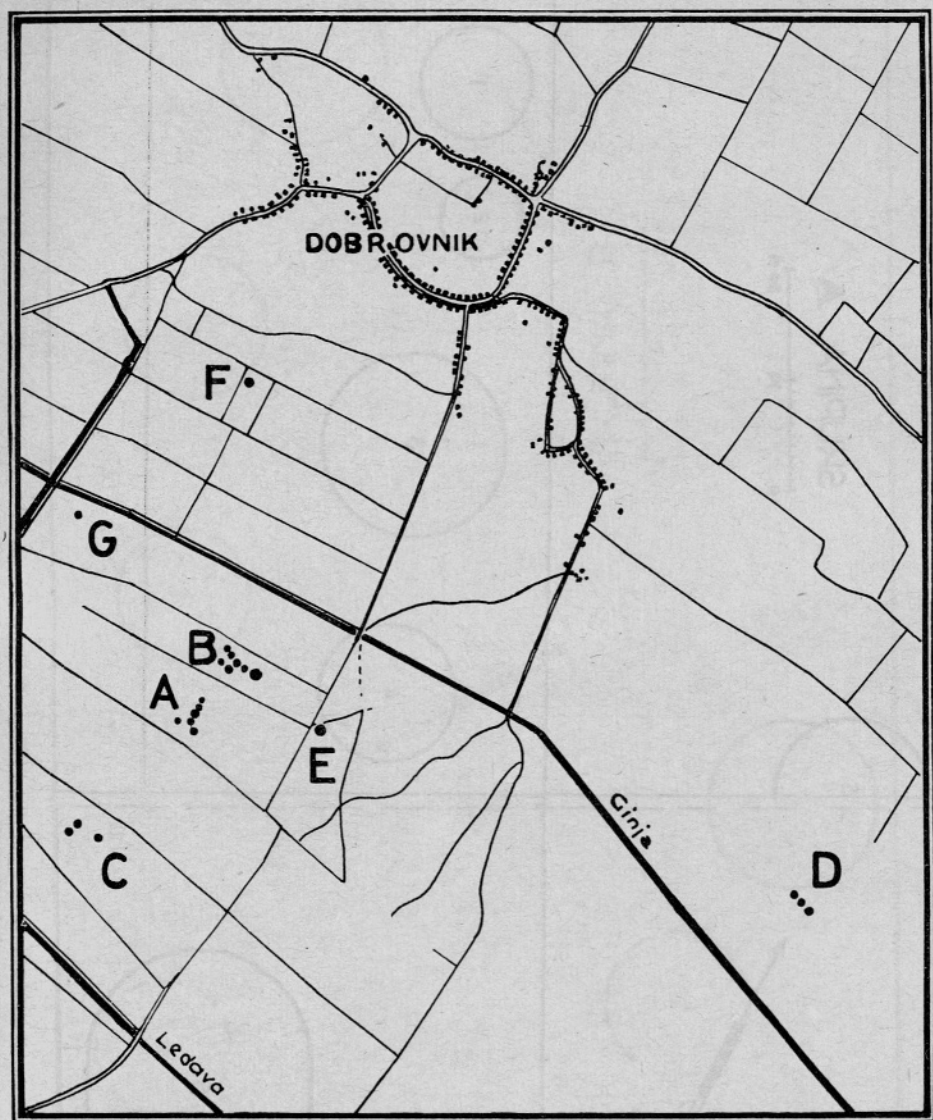
Die besprochenen Funde geben infolge der erst im Anfangsstadium befindlichen systematischen Forschung ein sehr unvollständiges Bild der antiken Periode in Prekmurje. Zwei Besiedlungszonen treten hervor: Verzej—Dokležovje—Motvarjevci und Umgebung von Radgona—Dobrovnik—Dolga vas (Lendava), während die Hügellandschaft im Norden zur Zeit nur vereinzelte Funde aufweist.

Die Abwesenheit der reichen Hügelgräber mit Grabkammern, die in der westlichen Nachbarschaft nicht so selten sind,⁴⁶ mögen für den stärkeren Provinzialcharakter der Siedlungen in der zum Boiergebiet gehörigen Landschaft sprechen.⁴⁷ Dennoch kamen auf den durchgehenden Verkehrswegen auch die Römer ins Land. Diese Wege scheinen in vier Linien das Gebiet von Prekmurje überquert zu haben. Die Hauptstrasse Aquileia—Carnuntum/Aquincum verlief nur am südöstlichen Rande bei Lendava, wo in Dolga vas öfters — jedoch mit den itinerarischen Meilenangaben nicht übereinstimmend — Halicanum gesucht wird. Dieser Strassenkörper ist im Terrain von Poetovio bis zum Murübergang bei St. Martin-Kot meistens gesichert und zum Teil auch gut erhalten,^{48–50} im weiteren Verlauf über Lendava nach Szombathely jedoch weniger bekannt. Während die Station Curta im Raume von Ormož zu suchen ist,⁵² müsste Halicanum den Itinerarienangaben nach noch vor dem Murübergang, d. h. ausser Prekmurje liegen, wo im Gebiet St. Martin—Mursko Središče die entsprechenden Siedlungsfunde noch fehlen.⁵³

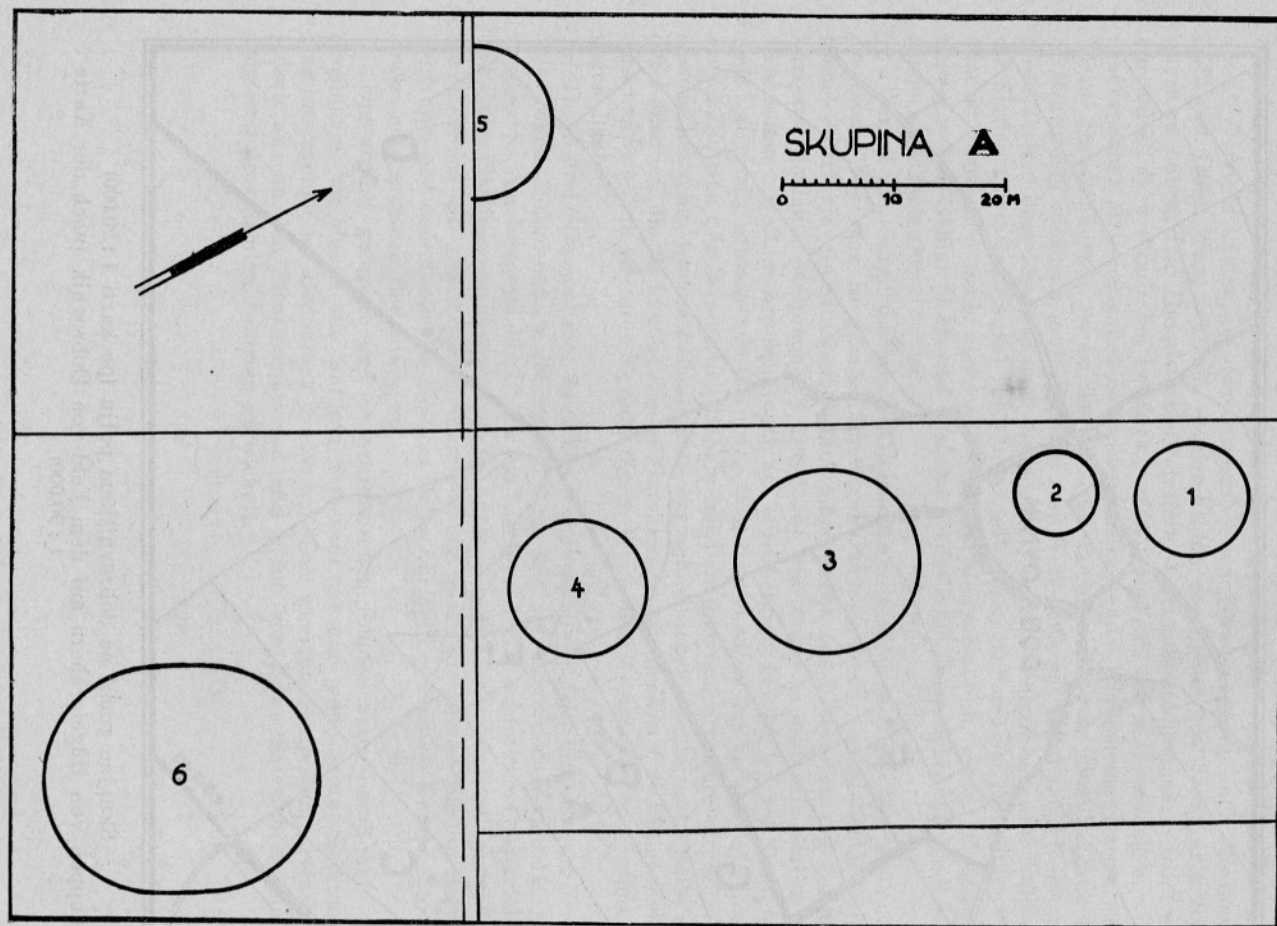
Der zweite, durch die lokale Tradition und einigen wenigen Terrainsparen erwiesene Weg ging in gerader Linie von Poetovio nach Veržej—Dokležovje—Ivanci—Motvarjevci—Szombathely und möge der in den Itinerarien angegebenen kürzeren Variante entsprechen.⁴⁸ Die 20 mp von Poetovio entfernte Station Ad vicissimum lag allem Anschein nach am Murübergang bei Veržej, wo Siedlungsreste festgestellt wurden.^{54–55} Der dritte Weg durchkreuzte das an antiken Funden reiche Zentrum der Windischen Büheln bei Benedikt und erreichte die Mur bei Gornja Radgona, wo die bedeutenden urgeschichtlichen Funde und Funde aus der Römerzeit die Bedeutung dieses Flussüberganges betonen.^{56–57} Einige Funde sprechen von dem weiteren Verlauf dieses Weges am Westrande von Prekmurje gegen Raab.⁵⁸

Diese drei Strassenlinien überschneidet wahrscheinlich ein vierter, von Flavia Solva nach Südpannonien führender Weg, der im oststeirischen Murtal und Prekmurje von Radgona bis Dolga vas/Lendava durch zahlreiche Gräberfelder und einige Siedlungsreste erwiesen, im Terrain jedoch kaum feststellbar ist.^{59–60} Somit kommt den von mehreren Hügelgräbergruppen umsäumten Siedlungsresten bei Ivanci und dem ähnlichen Fundort Dolga vas bei Lendava als Knotenpunkten gewiss eine grössere Bedeutung zu.

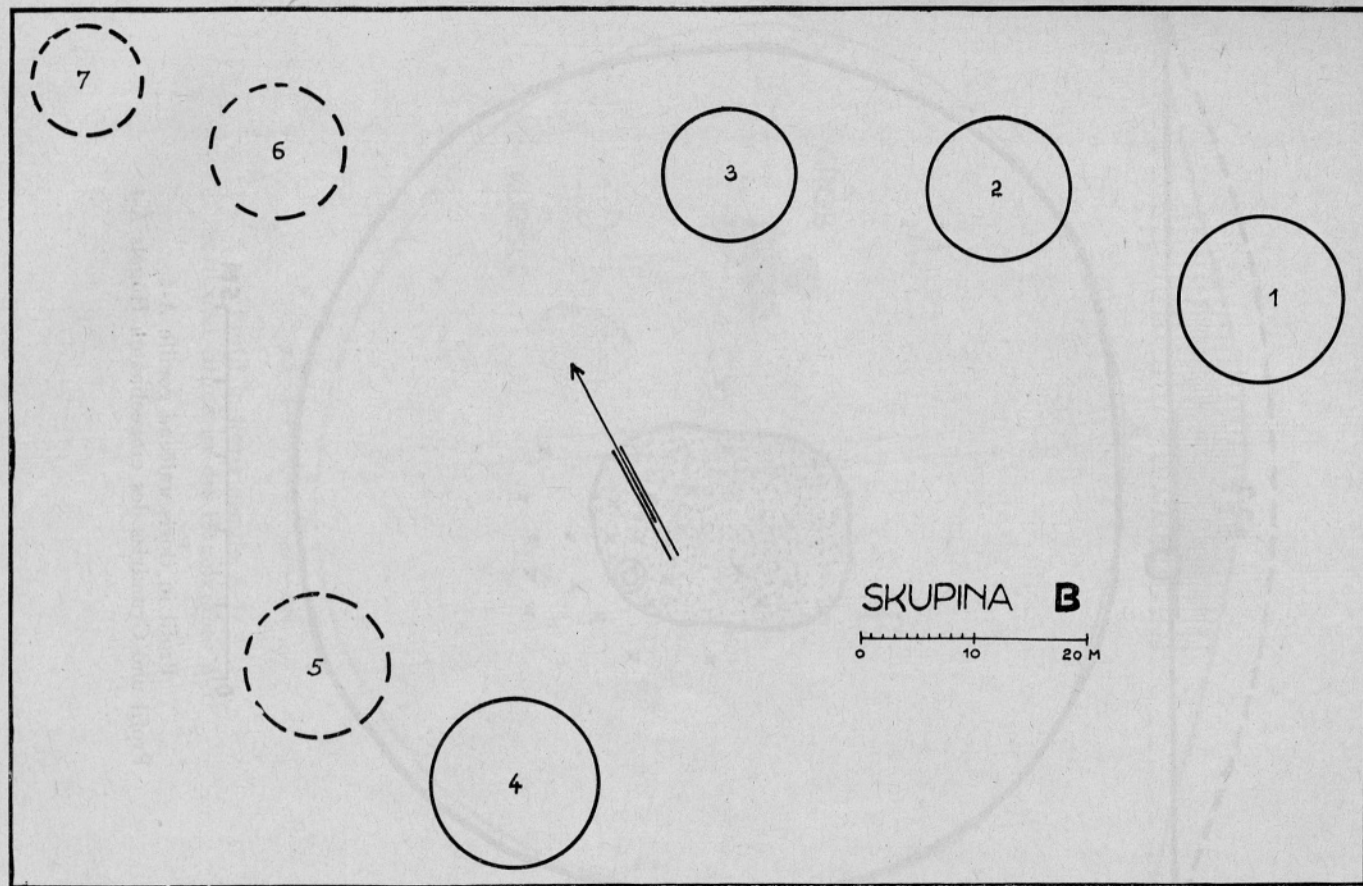
Die abseits gelegene und an vorrömischen Funden arme Landschaft von Prekmurje hat durch die antiken Strassenzüge und neuerbaute Siedlungen Durchzugsgebiet an Bedeutung gewonnen. Die wenigen Siedlungen erwachsen jedoch nur an den Strassenstationen und keine von ihnen hat sich zu einem grösseren provinziellen Zentrum entwickelt.

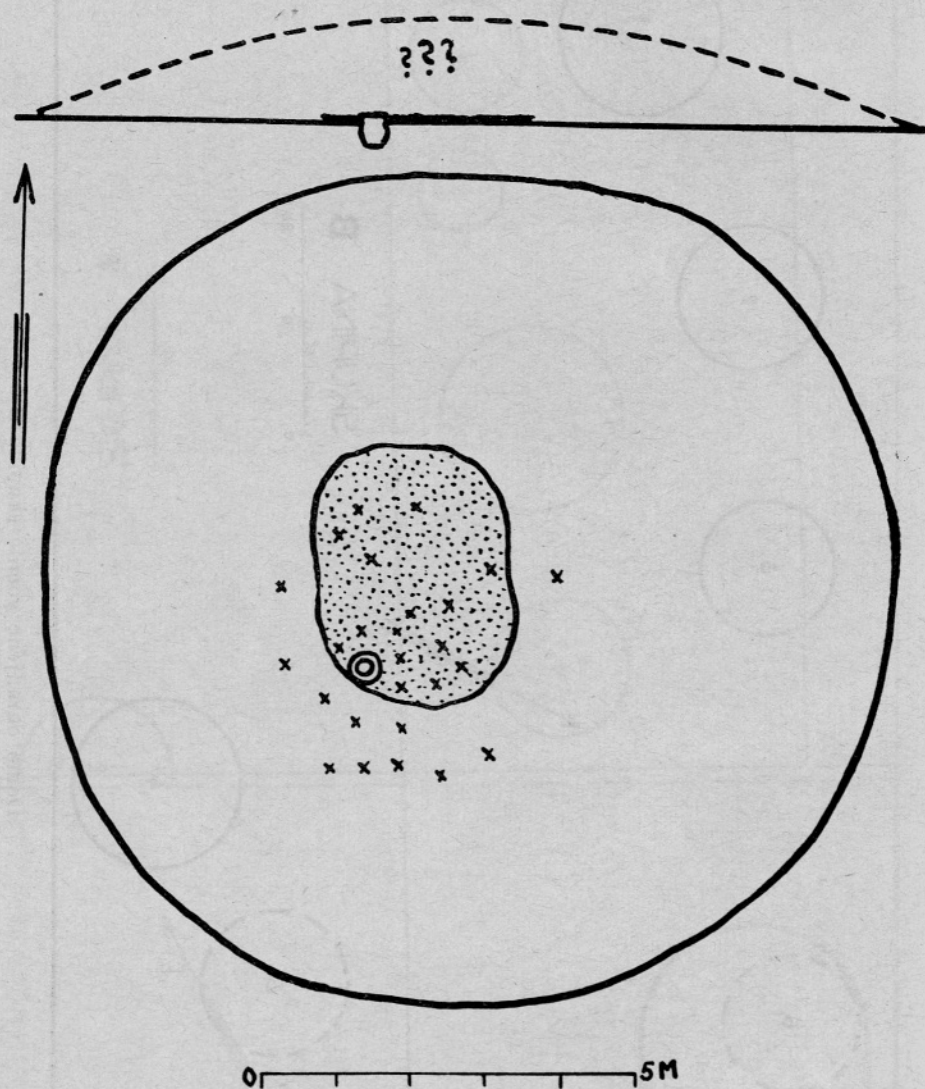
Skupine gomil na dobrovniškem polju (po karti 1 : 50.000)
Gruppen von Hügelgräbern auf dem Feld von Dobrovnik (nach der Karte
1 : 50.000)

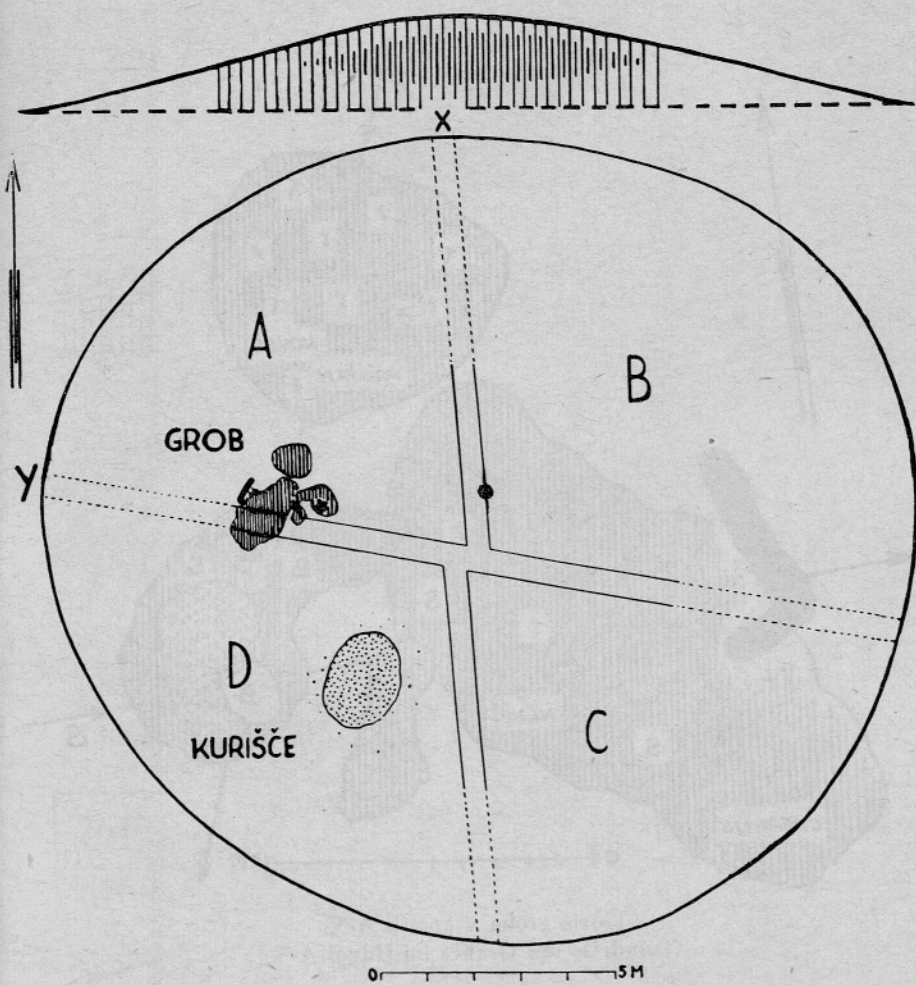
Leta 1955 preiskane gomile skupine A
Im Jahre 1955 untersuchte Hügelgräbergruppen der Gruppe A

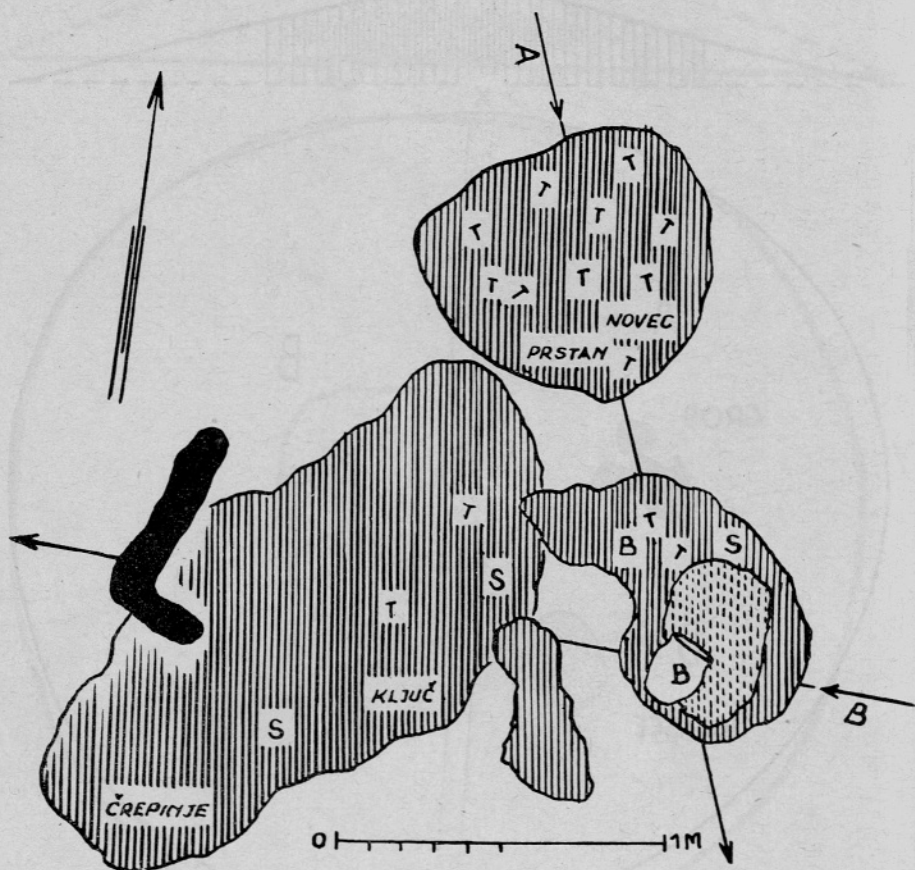
Delno ohranjene gomile skupine B
Teilweise erhaltene Hügelgräber der Gruppe B

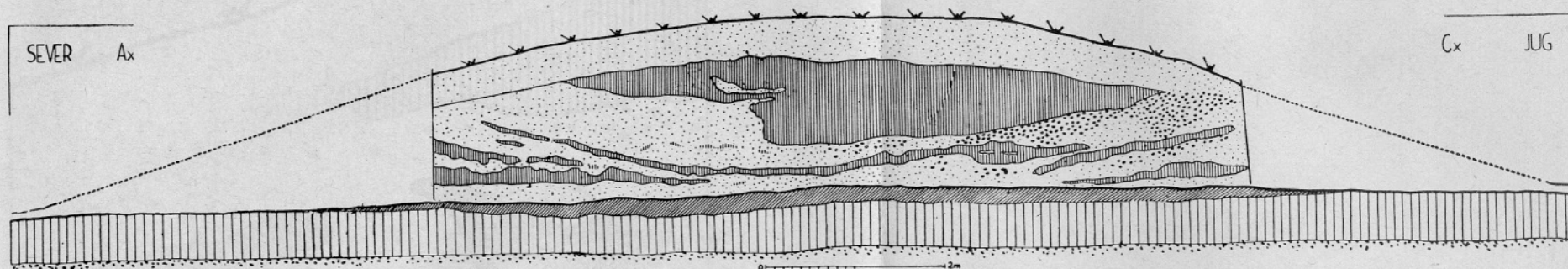
Profil in tloris uničene gomile A-1
Profil und Grundriss des eingebneten Hügels A-1

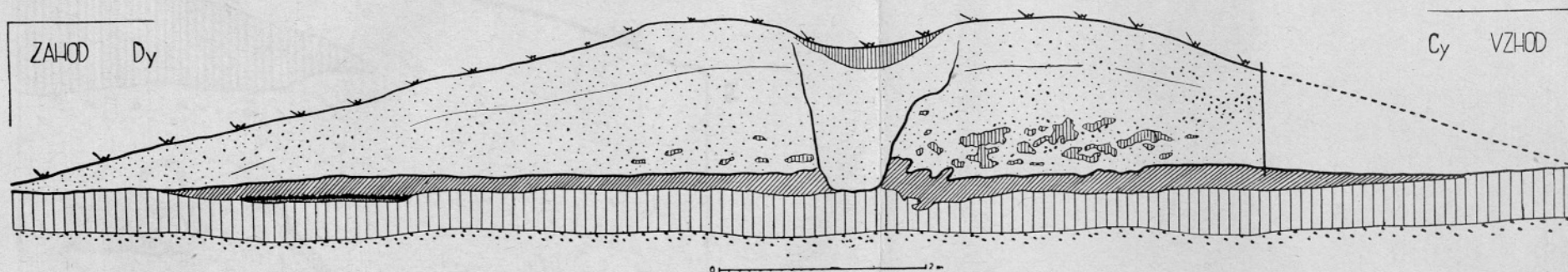
Profil in tloris gomile A-3
 Profil und Grundriss des Hügelgrabes A-3

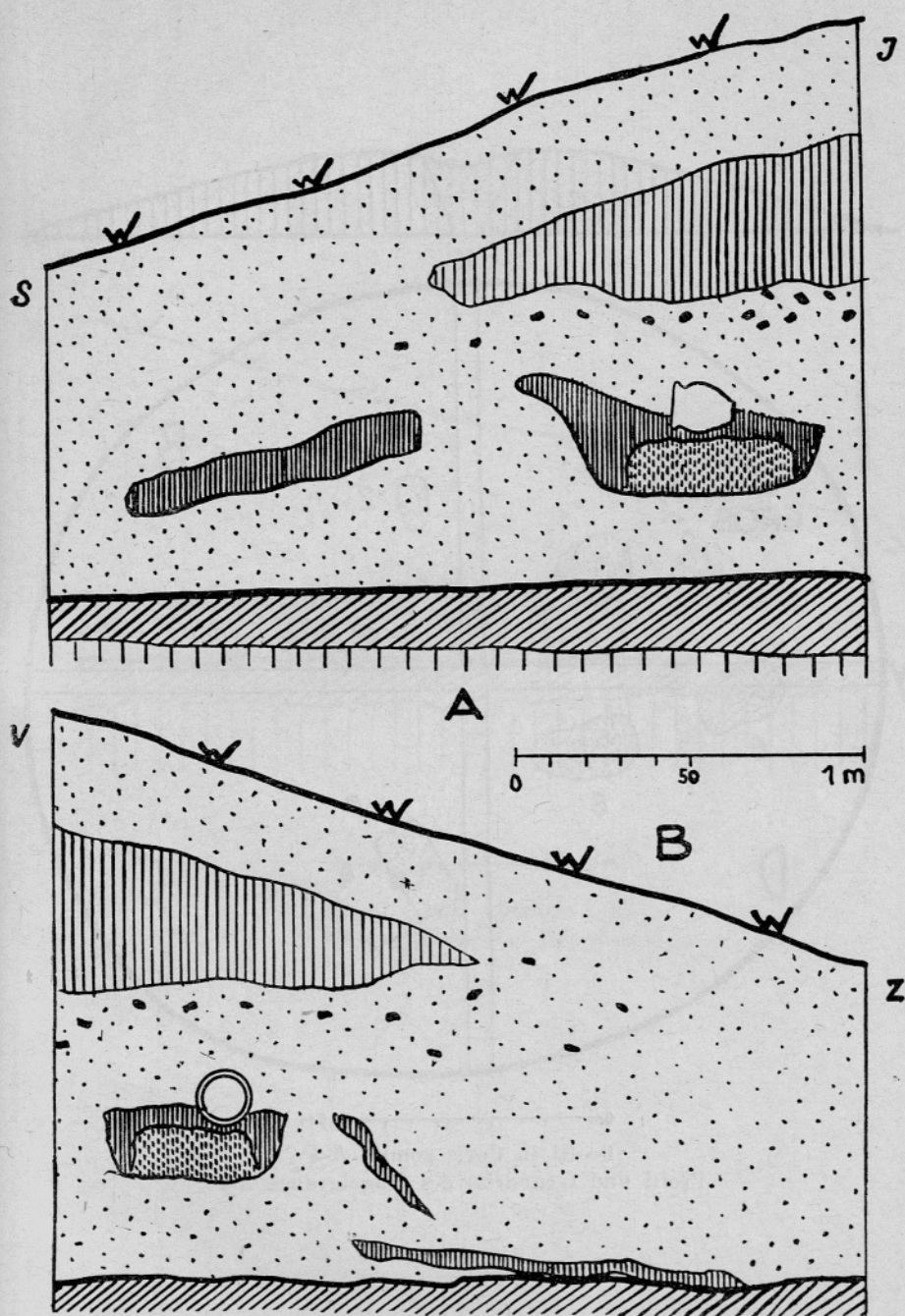
Tloris groba v gomili A-3
Grundriss des Grabes im Hügel A-3

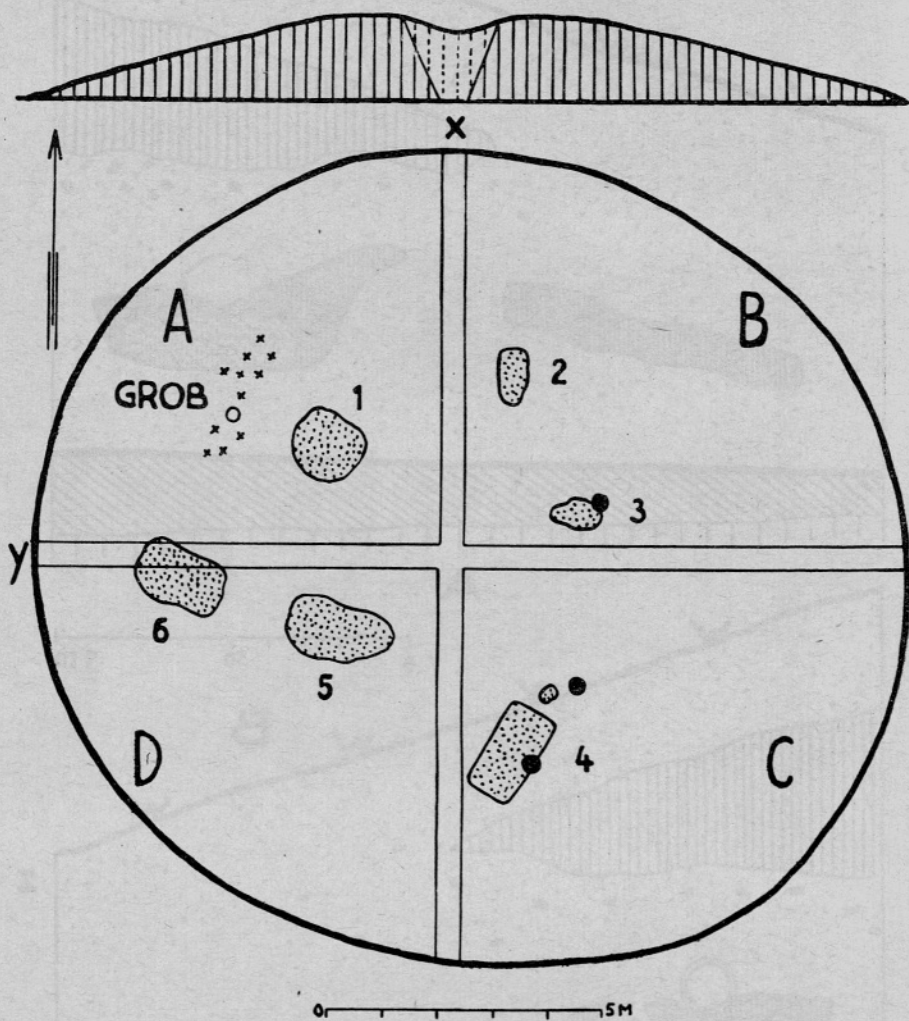
Profil S—J gomile A-3
Profil N—S des Hügelgrabes A-3

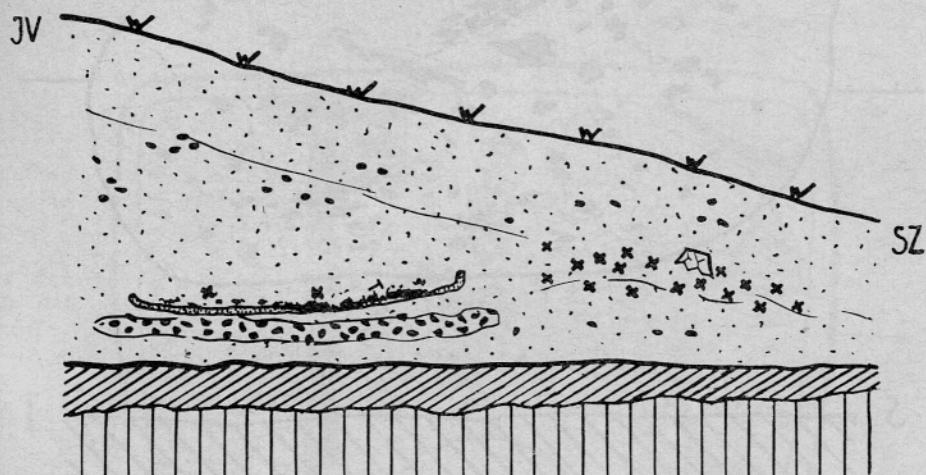
Profil Z—V gomile A-4
Profil W—O des Hügelgrabes A-4

Profila A in B groba v gomili A-5
Die Profile A und B des Grabes im Hügel A-5

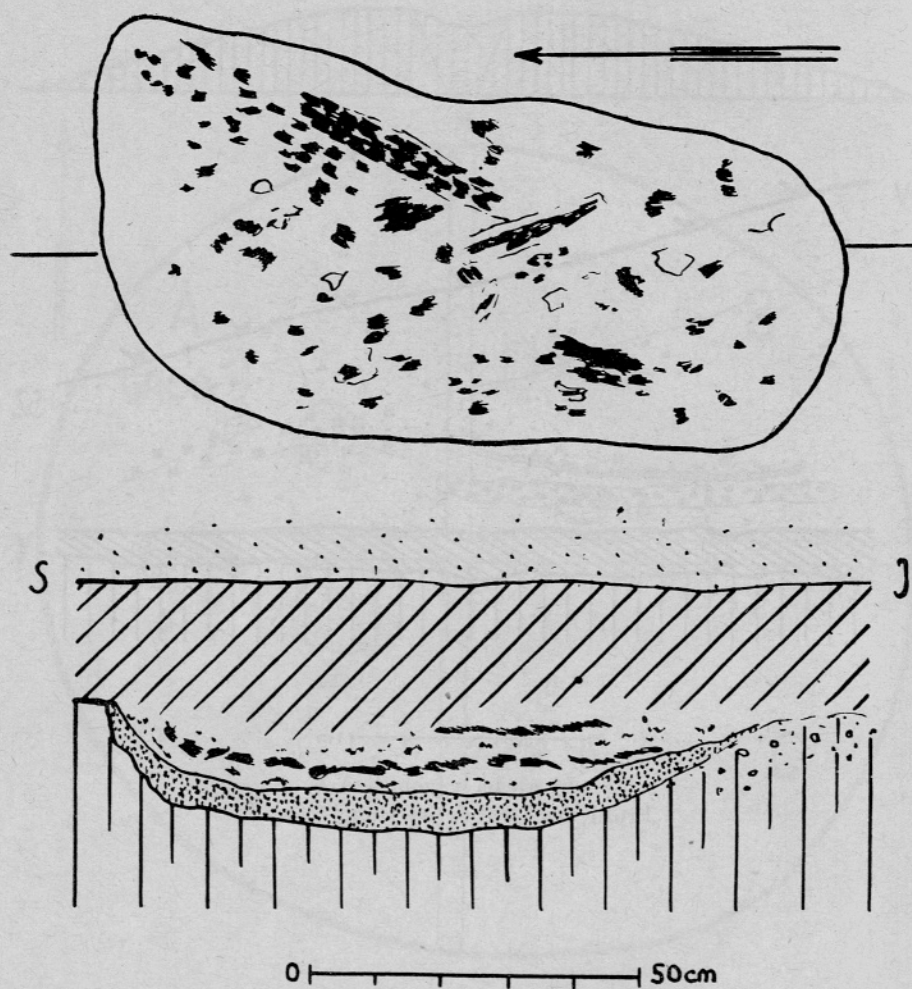

Profil in tloris gomile A-4
 Profil und Grundriss des Hügelgrabes A-4

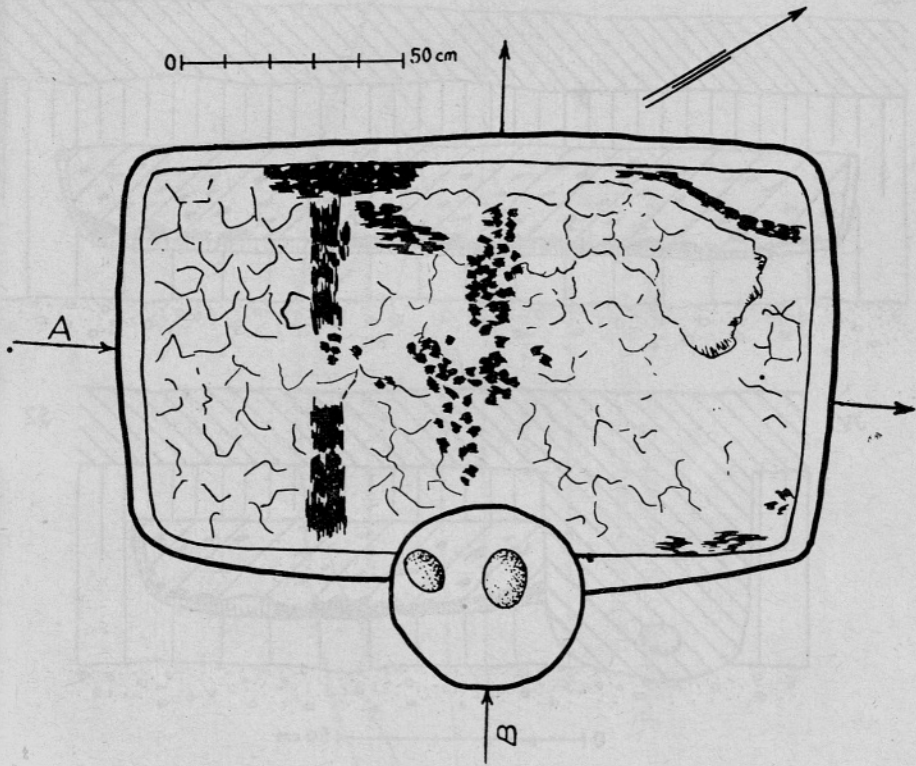

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 m

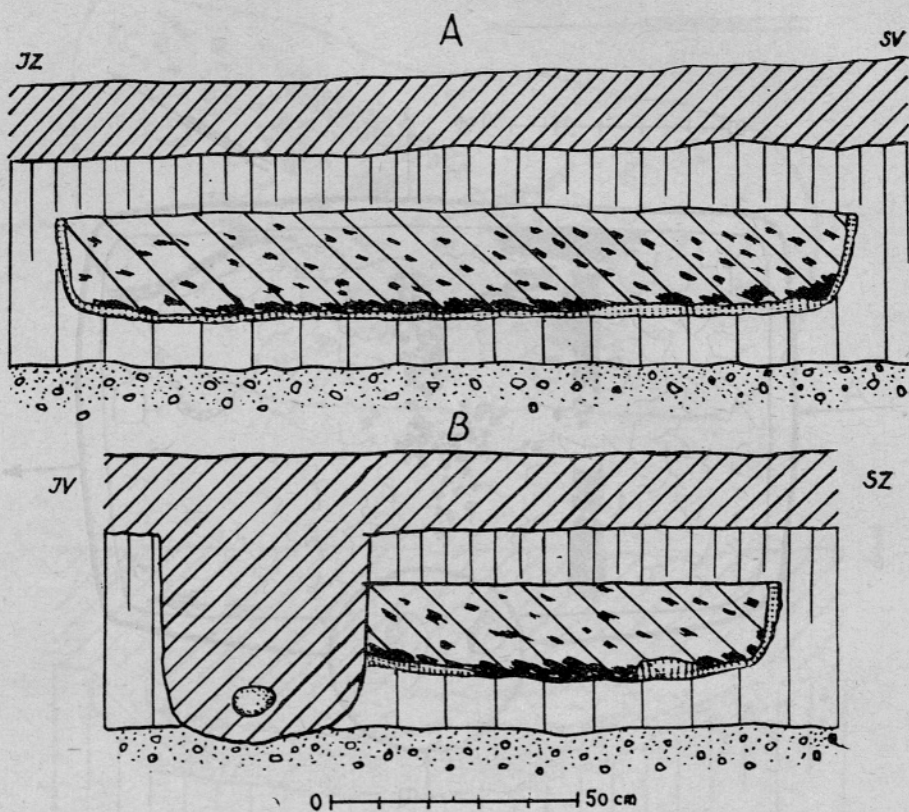
Profil groba v gomili A-4
Profil des Grabes im Hügel A-4

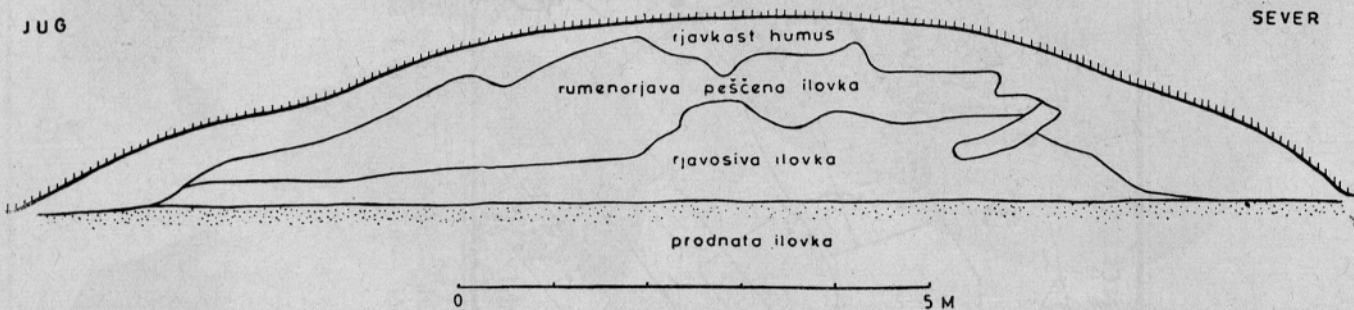
Tloris in profil kurišča št. 2 v gomili A-4
Grundriss und Profil der Brandstelle Nr. 2 im Hügel A-4

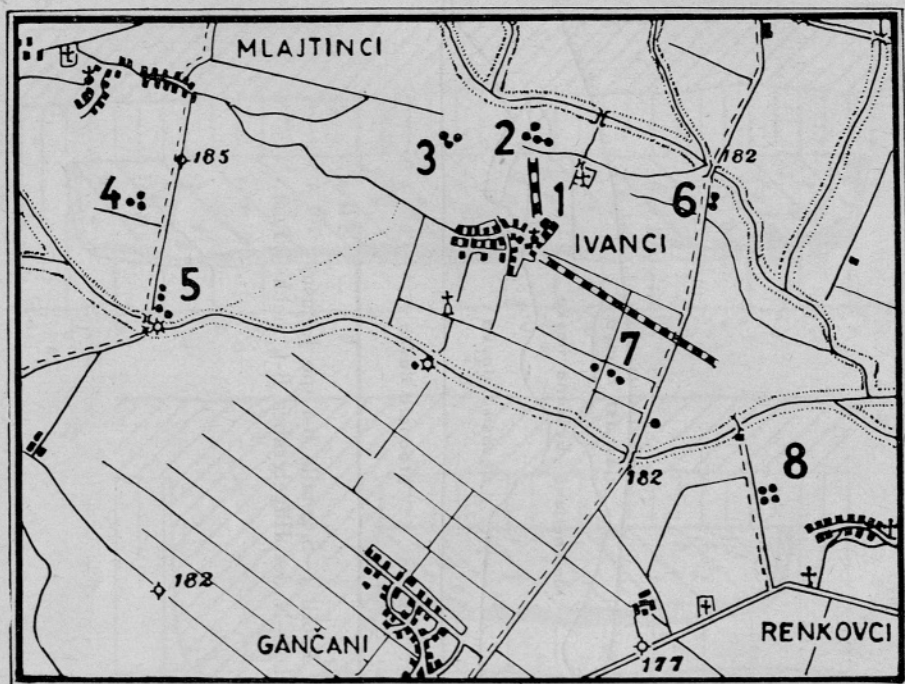
Tloris kurišča št. 4 v gomili A-4
Grundriss der Brandstelle Nr. 4 im Hügel A-4

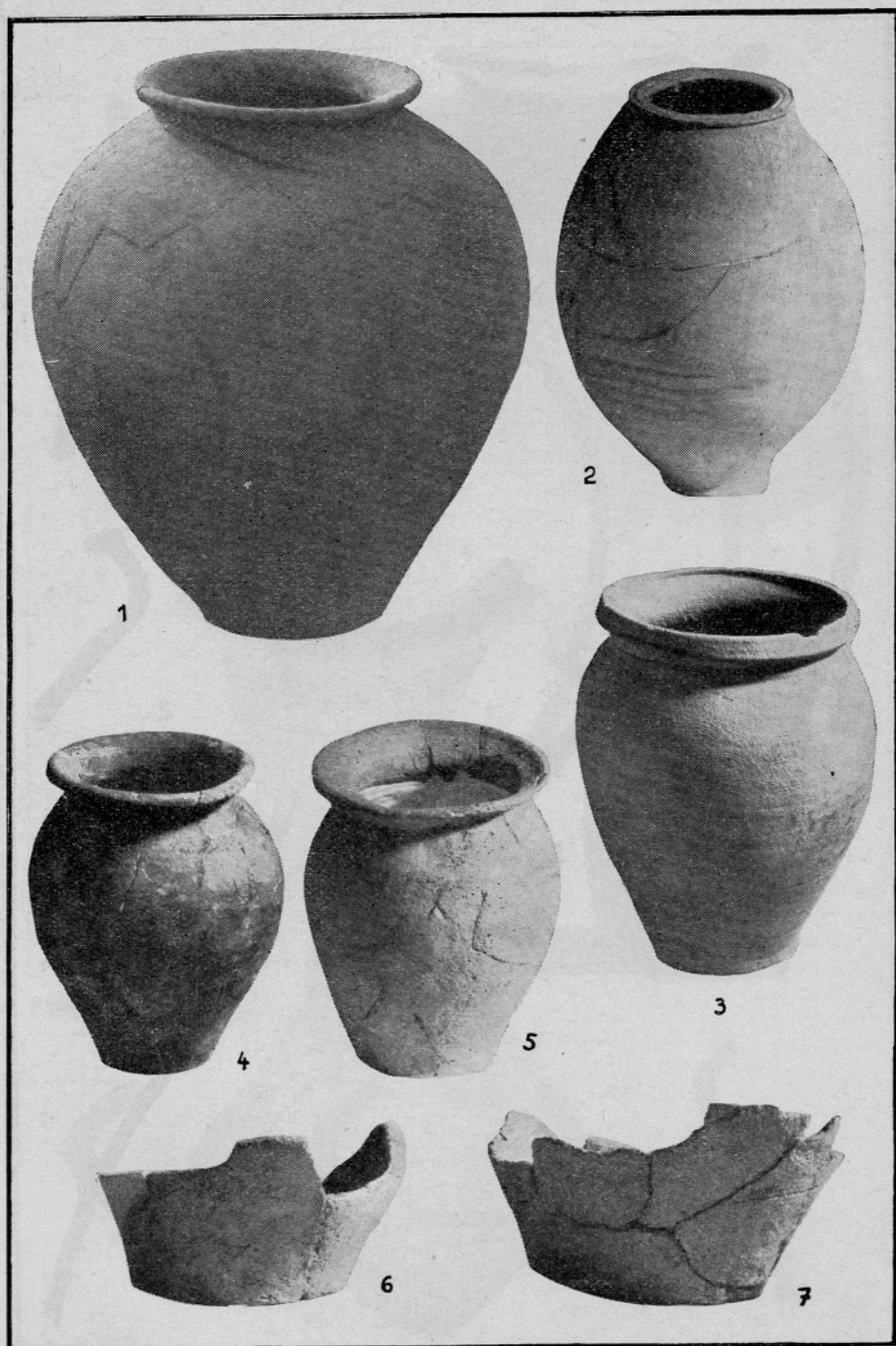
Profil A in B kurišča št. 4 v gomili A-4
 Profil A und B der Brandstelle Nr. 4 im Hügel A-4

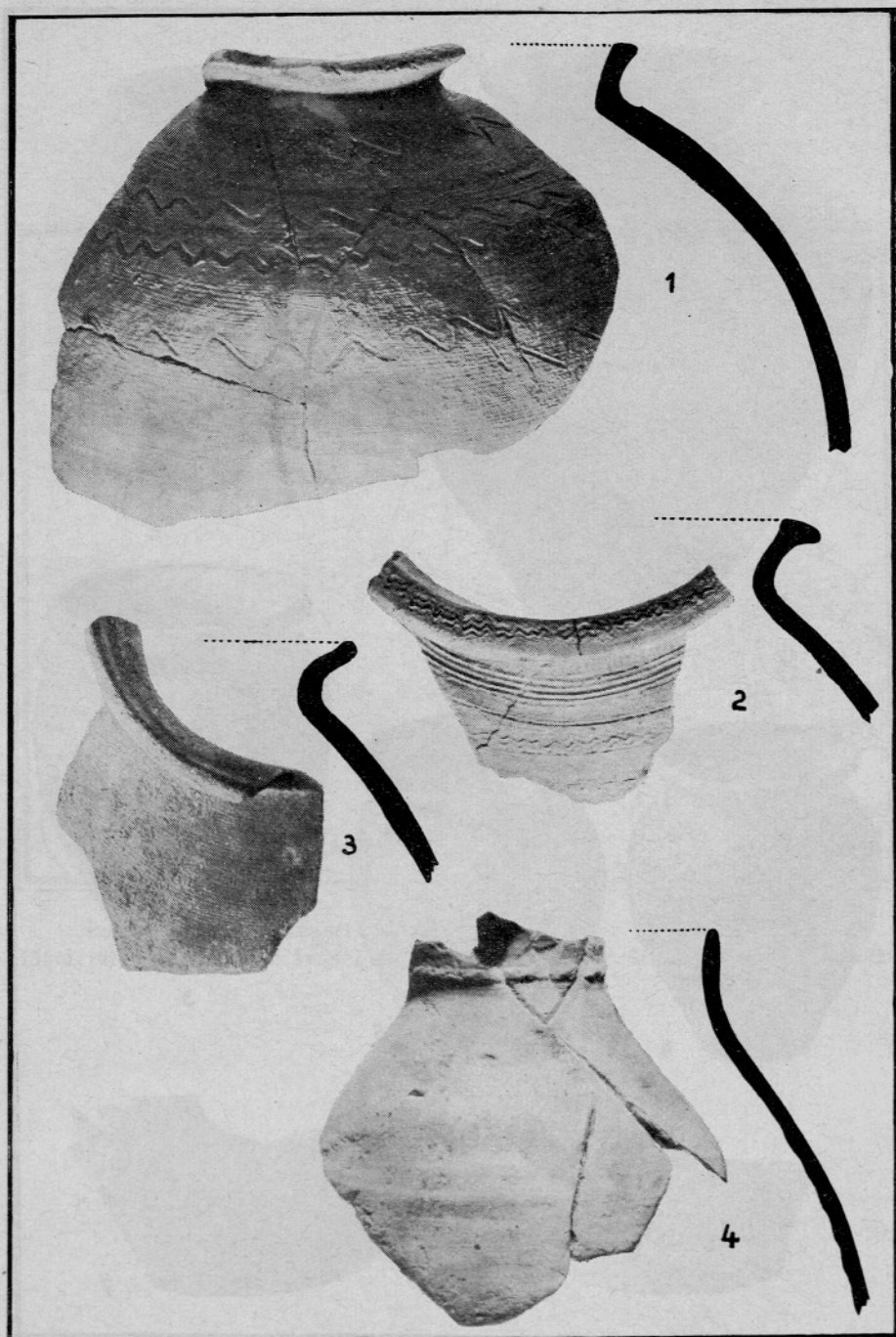
Profil J—S gomile B-1 (po J. Pušu)
 Profil S—N des Hügelgrabes B-1 (nach J. Puš)

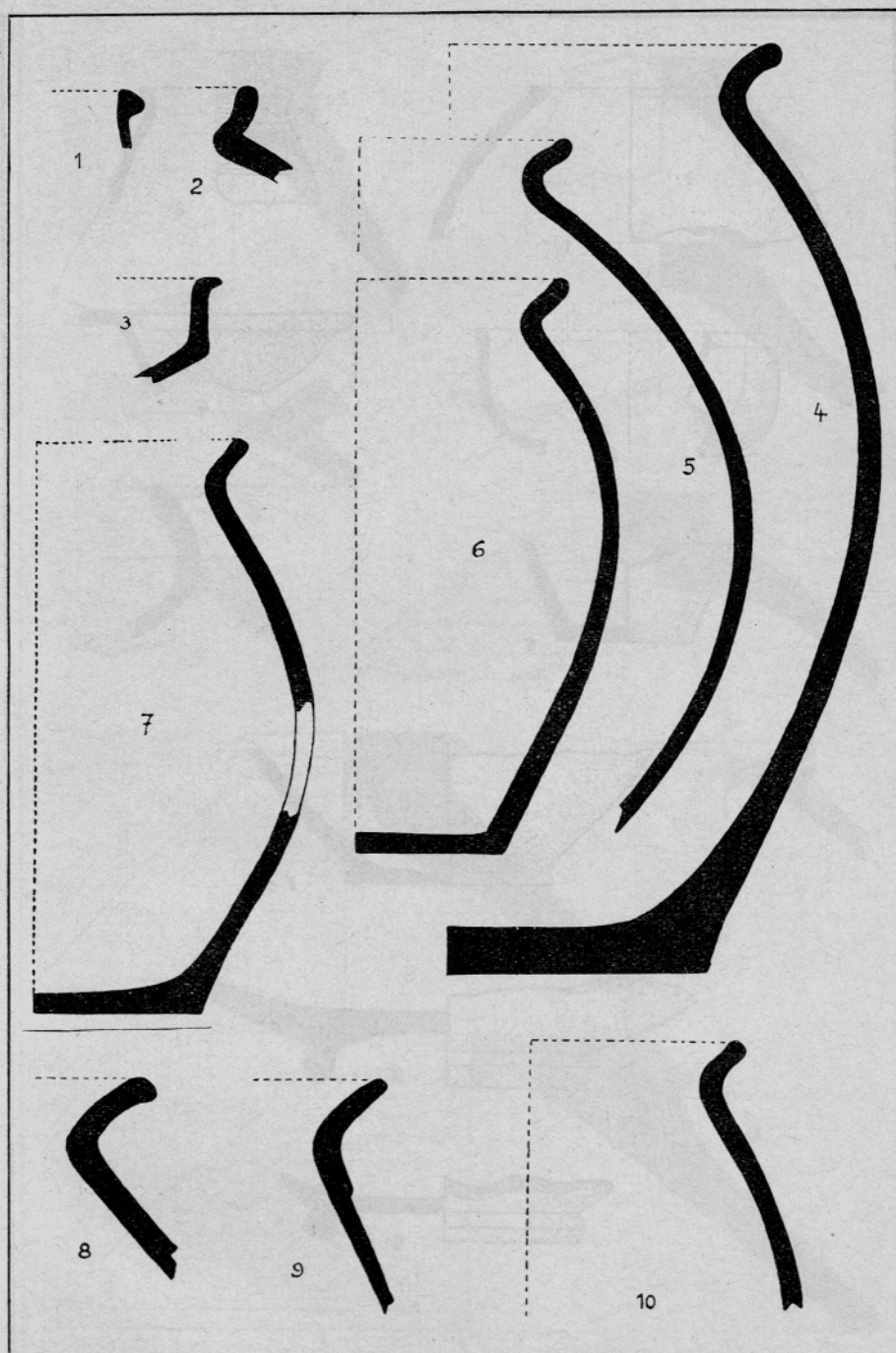
Skupine gomil pri Ivancih — po skici F.Šnajder (po karti 1 : 50.000)
 Hügelgräbergruppen bei Ivanci — nach der Skizze F.Šnajder (nach der Karte
 1 : 50.000)

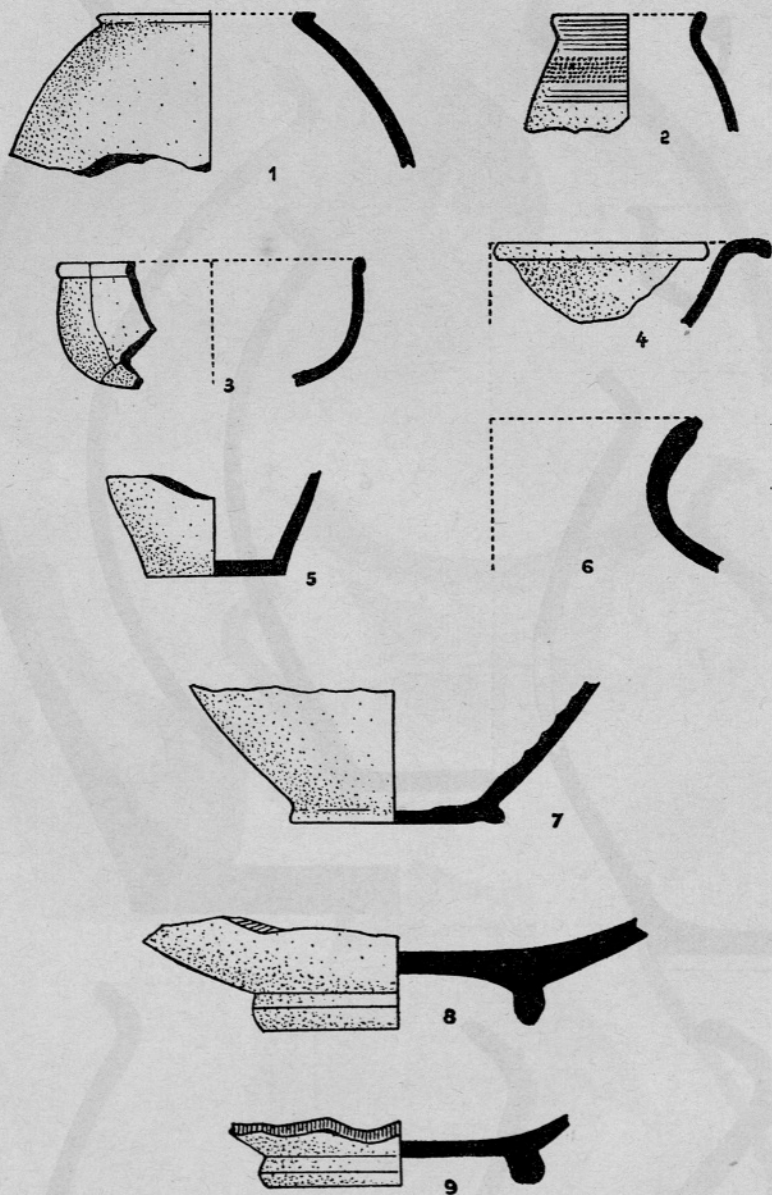

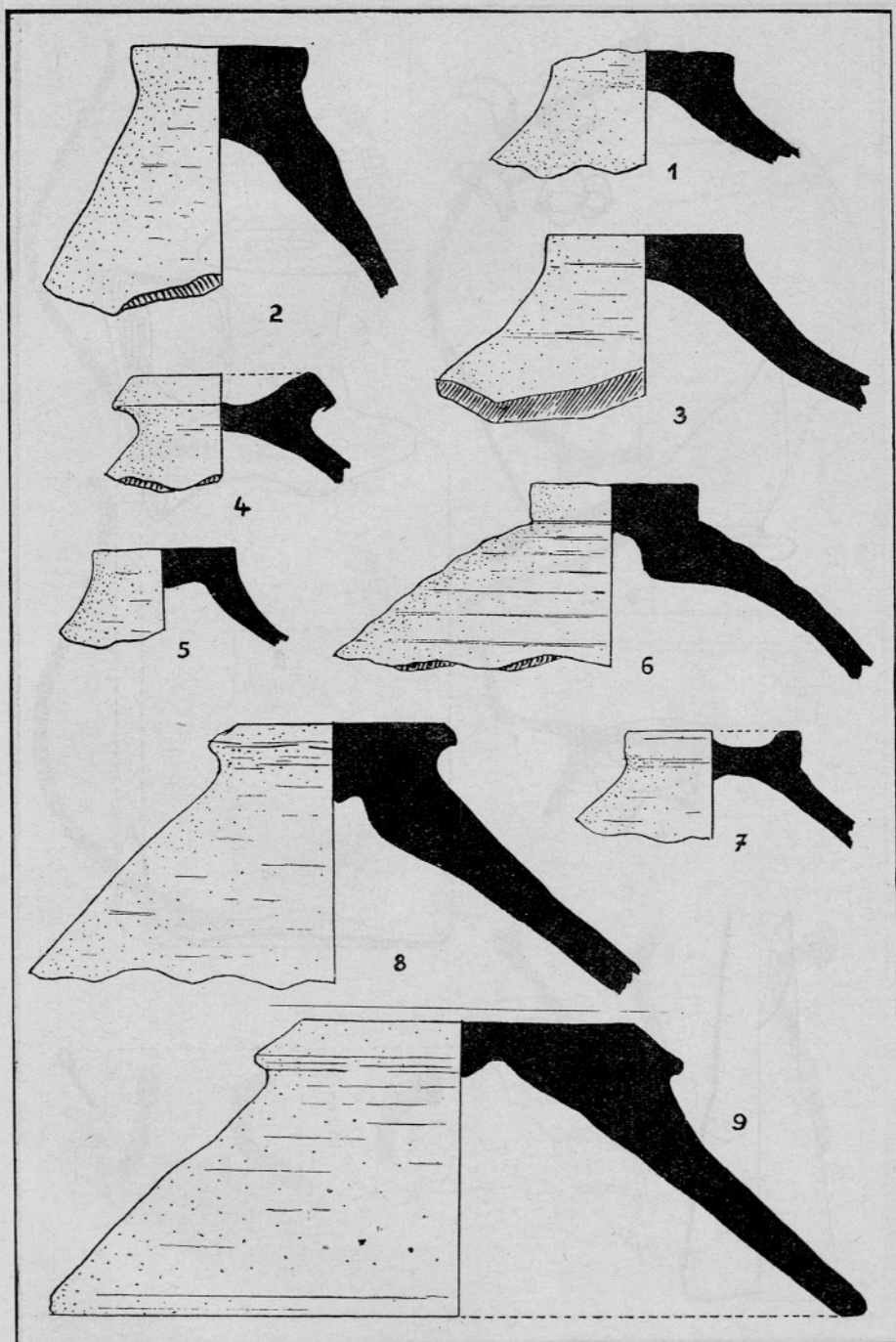
1 = ca. $\frac{1}{9}$, 2-7 = ca. $\frac{1}{6}$

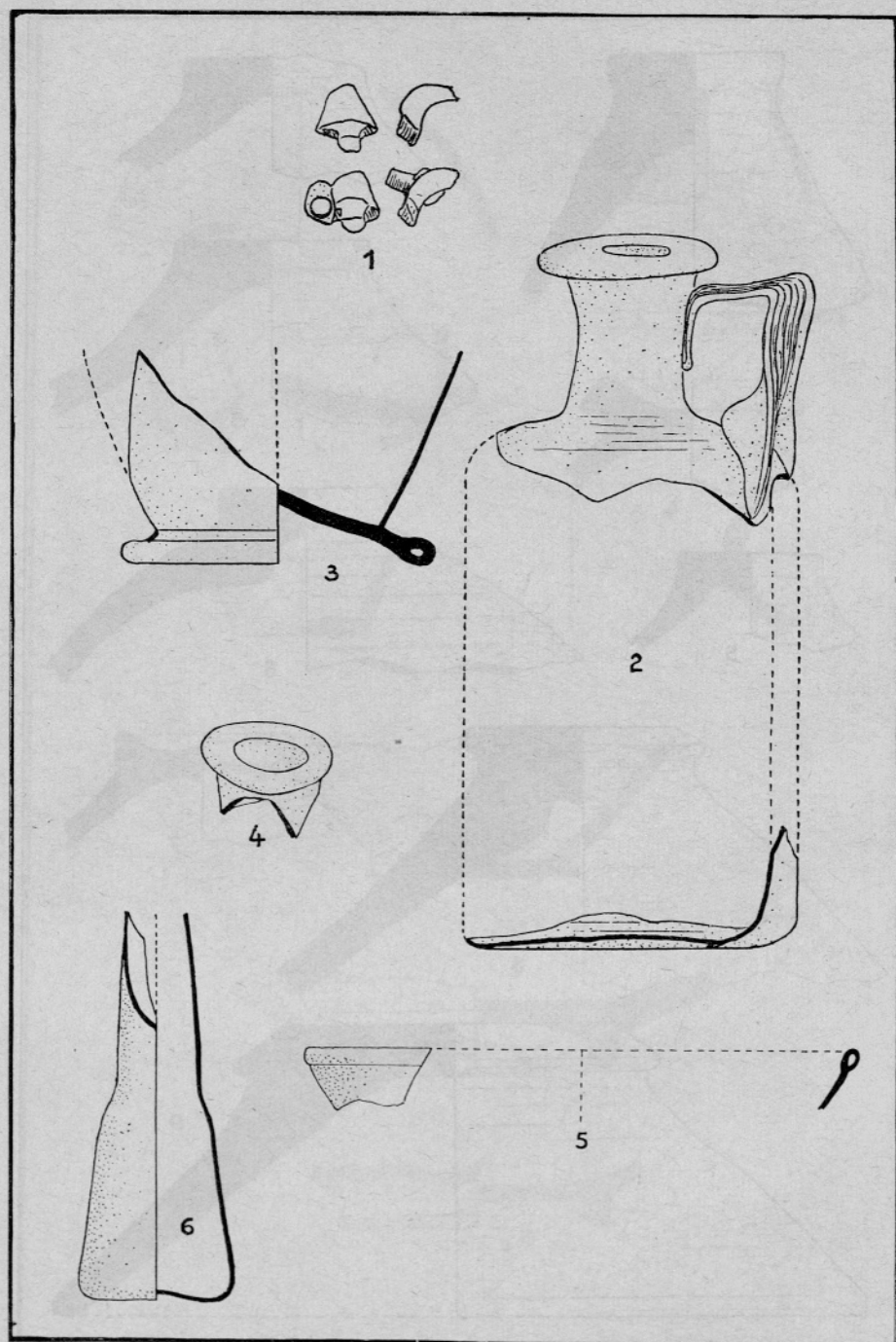

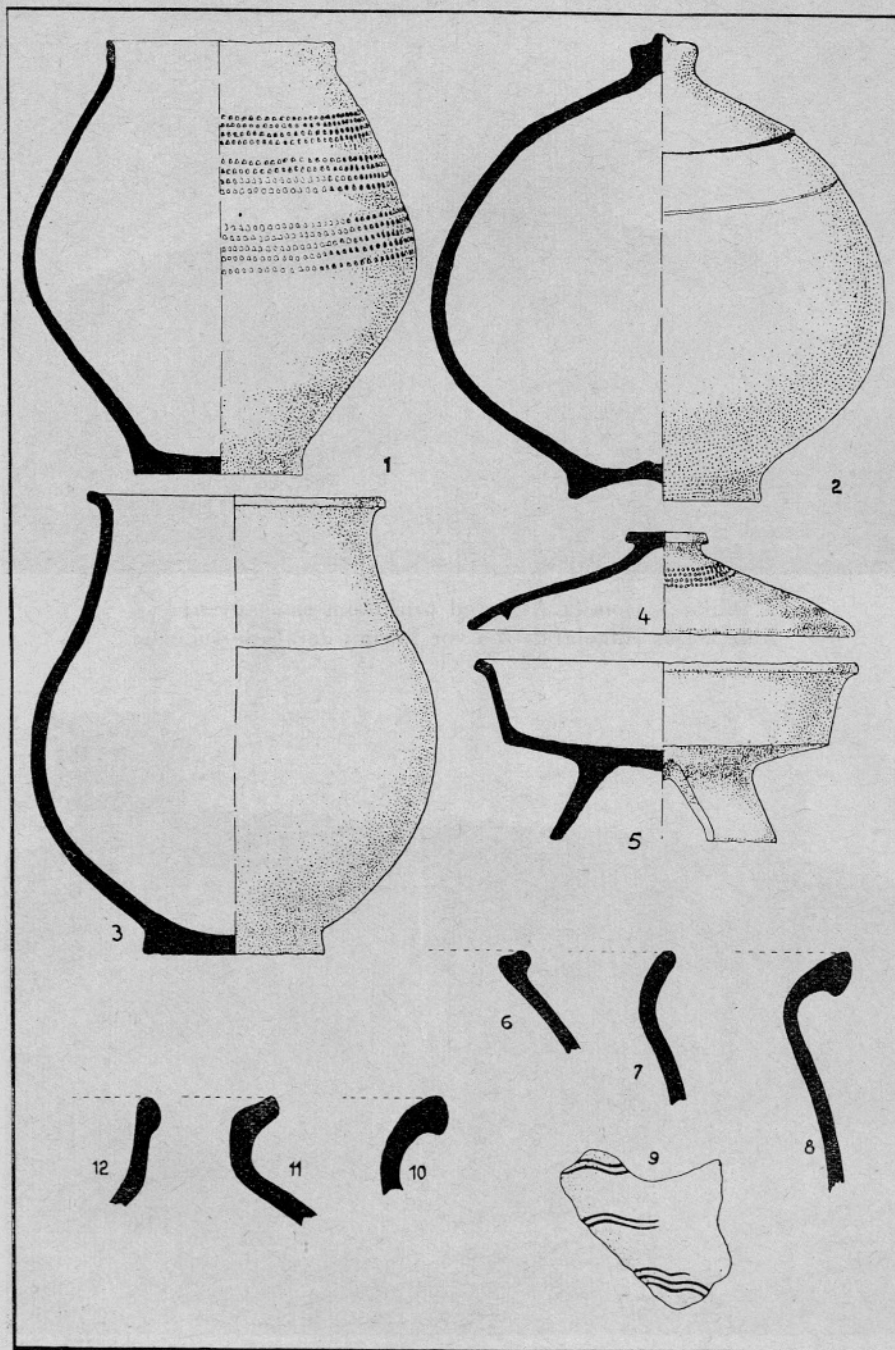
Vse = $\frac{1}{3}$ — Alles = $\frac{1}{3}$

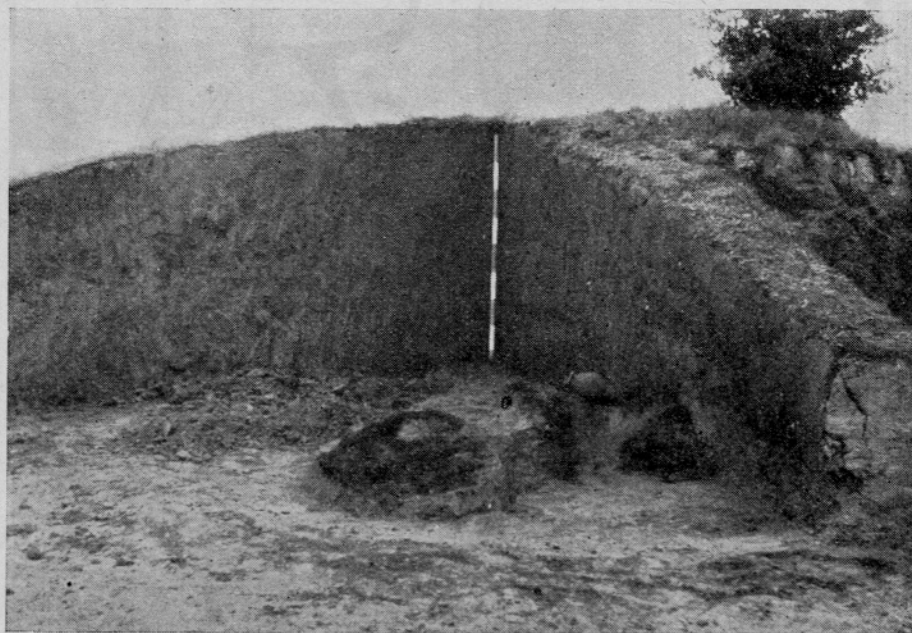

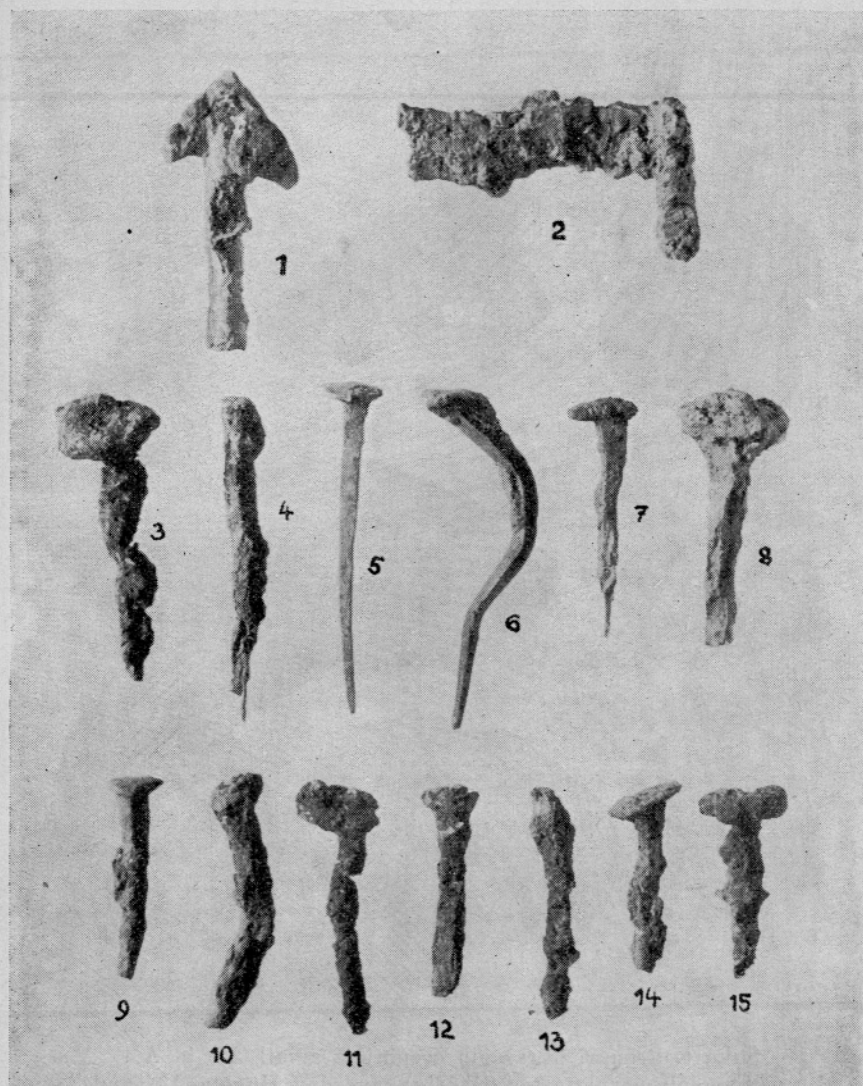
Vse = $\frac{1}{2}$ — Alles = $\frac{1}{2}$

Slika 3. Gomila A-5 pred pričetkom raziskovanja
 Abb. 3. Das Hügelgrab A-5 vor Beginn der Untersuchung

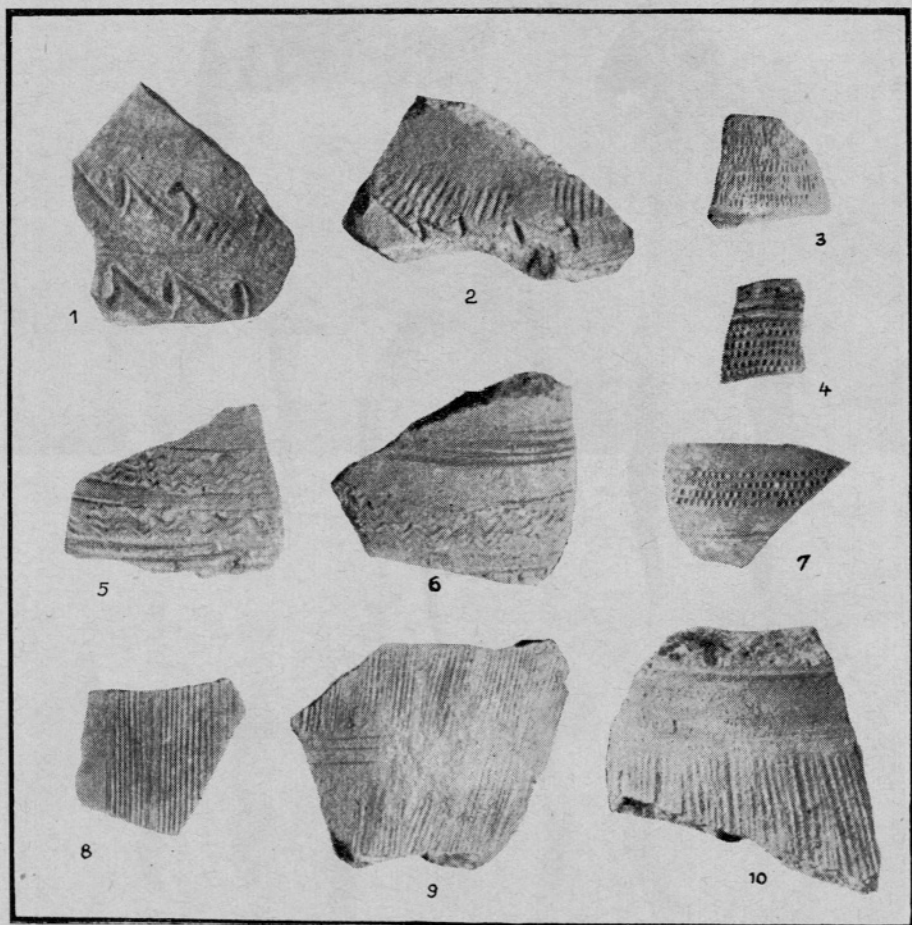

Slika 4. Odkopani ostanki groba v gomili A-5
 Abb. 4. Ausgegrabene Reste des Grabes im Hügel A-5

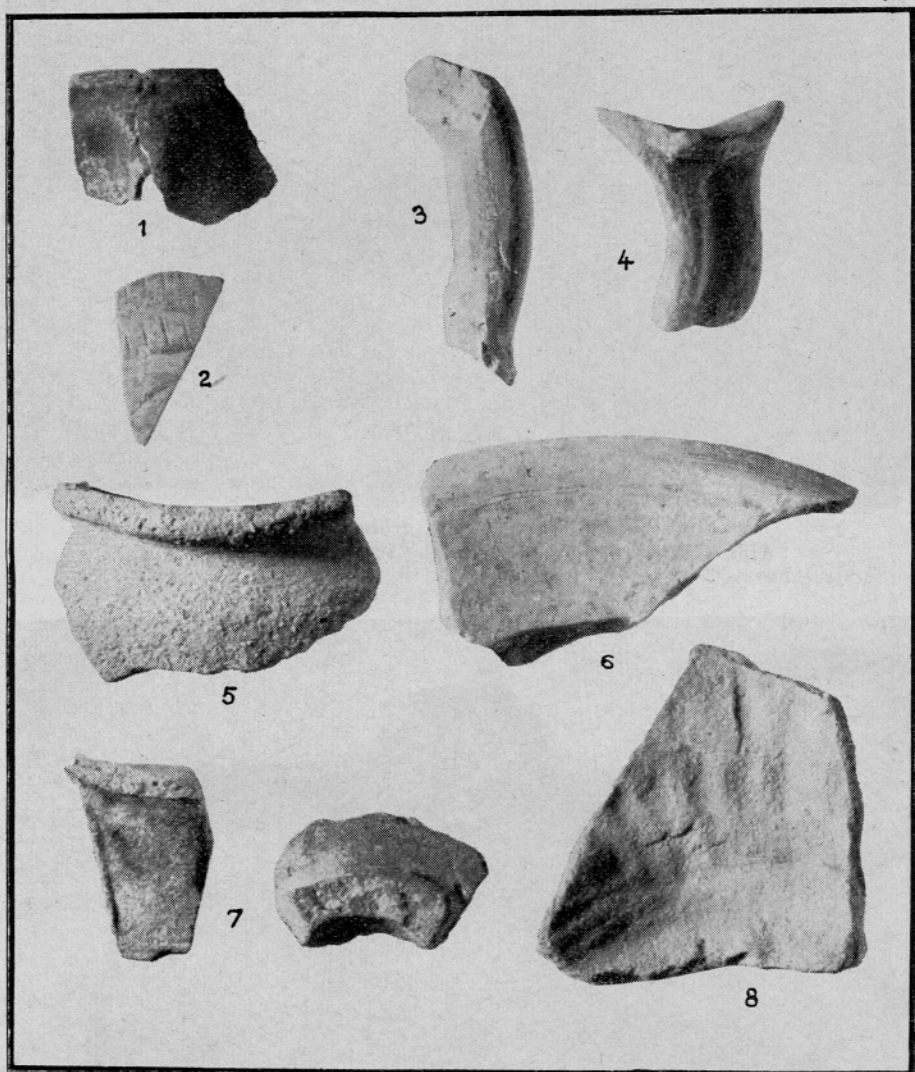

Slika 5. Železni predmeti: konica puščice, ključ in žablji iz gomile A-3 (1—14) in A-4 (15)

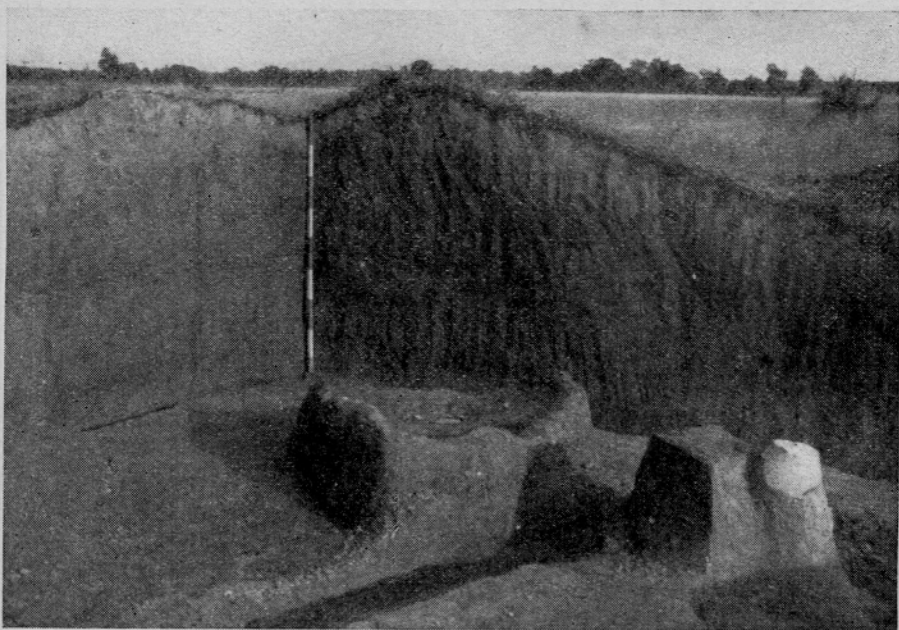
Abb. 5. Eiserne Gegenstände: Pfeilspitze, ein Schlüssel und Nägel aus dem Hügel A-3 (1—14) und A-4 (15)

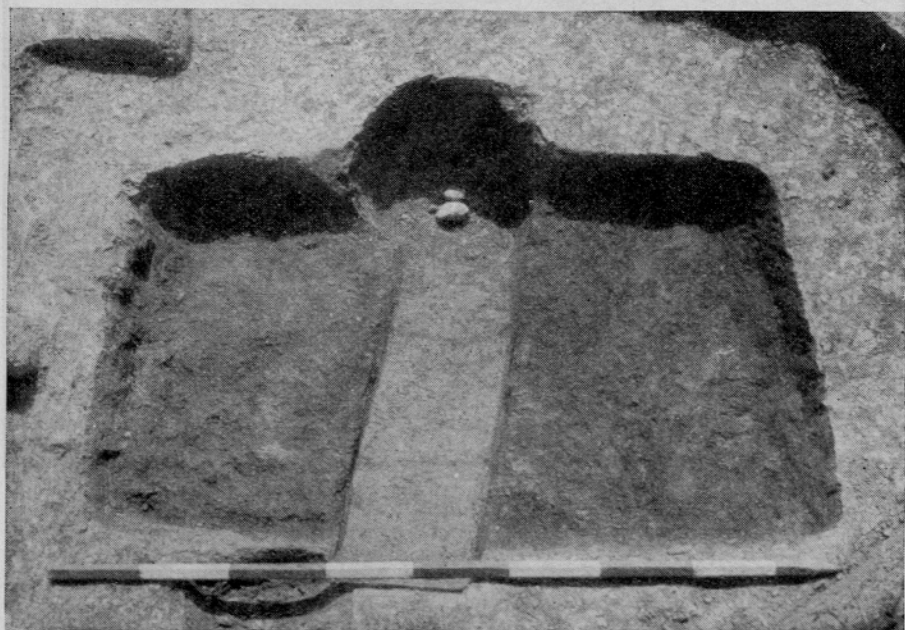
Slika 6. Primeri okrašenih črepinj iz gomil A-3 in A-4
 Abb. 6. Exemplare verzierter Scherben aus den Hügeln A-3 und A-4

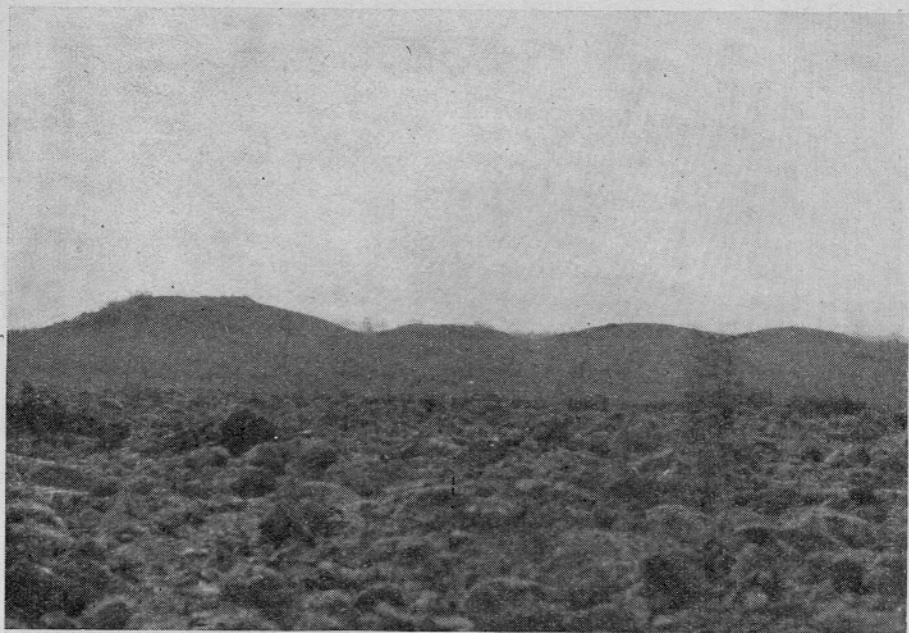
Slika 7. Fragmenti keramike iz gomil A-5 in A-4
 Abb.7. Fragmente von Keramik aus den Hügeln A-5 und A-4

Slika 8. Odkopani ostanki groba v gomili A-4
Abb. 8. Ausgegrabene Reste des Grabes im Hügel A-4

Slika 9. Kurišče št. 4 in jama za gredo (z izkopanim profilnim jarkom)
v gomili A-4
Abb. 9. Der Feuerraum Nr. 4 und das Pfostenloch (mit ausgegrabenen Profilschnitt)

Slika 10. Ohranjene gomile skupine B leta 1955, od vzhoda
 Abb. 10. Erhaltene Hügelgräber der Gruppe B im Jahre 1955, von Osten

Slika 11. Ostanki gomile na Flisarjevem travniku v Brezovcih
 Abb. 11. Reste eines Hügelgrabes auf Flisars Wiese in Brezovci

Slika 12. Ohranjena polovica razkopane gomile pri Dokležovju, od ceste
Abb.12. Erhaltene Hälfte des ausgegrabenen Hügels bei Dokležovje, von der
Strasse gesehen

Slika 15. Ena izmed gomil v gozdu Almoš pri Motvarjevcih
Abb.15. Eines der Hügelgräber im Walde Almoš bei Motvarjevci

DVA MILJNIKA IZ CELJA

VERA KOLSEK

Pri poglobljanju struge Savinje v Celju sta med drugimi rimskimi najdbami prišla na površje tudi dva miljnika. Ležala sta ob levem bregu Savinje v gramozu, približno 20 m pod preходом Jurčičeve ulice v Masarykovo nabrežje. Točnejše lokacije ne moremo ugotoviti, ker ju je bager potegnil na breg in šele potem so obvestili Mestni muzej o najdbi. Vemo le to, da sta ležala skupaj.

Prvi miljnik (sl. 1) je iz pohorskega marmora, materiala, iz katerega so klesani skoraj brez izjeme vsi spomeniki na področju Celja in njegove okolice. Miljnik je visok 198 cm in ima premer 49 cm. Obdelan je zelo grobo. Črke so v celoti ohranjene, le zadnje štiri v drugi vrsti so odbite, izbrisane, tako da so skoraj nečitljive. Po vsej verjetnosti imamo tukaj opraviti z damnatio memoriae, kar je mogoče, ker je cesarja, ki mu miljnik pripada, doletela ta usoda.

Napis se glasi:

IMP. CAES
M AVR ANTON
PIO FELICI
(INVICTO) AVG
DIVI (ANTONINI)
FILIO DIVI SEVER
(NEPOTI). COS II PP

IMP. CAES
MAVR ANTON
PIO FELICI
INVICTO AVG
DIVI ANTONINI
FILIO DIVI SEVER
NEPOTI COS II PP

Napis pripada M. Avreliju Antoninu Elagabalu (218—222). Črke so plitve, tanke, podolgovate, na koncih odebeljene in neenakomerne. Prva vrsta meri 8 do 7,5 cm, razen prve črke I, ki meri 9 cm. Druga vrsta izstopa pod prvo, črke so visoke od 5 do 6 cm. Črke v tretji vrsti merijo od 5 do 5,5 cm, le zadnja črka v besedi FELICI je zelo majhna in meri 2 cm. Četrta vrsta je visoka 4,5 do 5 cm, peta vrsta 4 do 4,5 cm. Črke v šesti vrsti merijo 4 do 4,5 cm. Tukaj izstopa beseda SEVER, ki sega že nekoliko za čelno stran miljnika. Sedma vrsta je visoka 4 cm.

Črke v posameznih vrstah niso vedno v isti liniji, to je zlasti občutno v četrti vrsti, kjer je beseda AVG 2 cm pod vrsto. Naslednja vrsta je ravna, medtem ko je zadnja beseda v peti vrsti zopet obrnjena navzdol. Kamnosek, ki je delal napis, ni bil posebno spreten.

Ligatur je razmeroma malo. V peti vrsti sta dve, in sicer NINI v besedi ANTONINI. V sedmi vrsti je TI v besedi NEPOTI. V četrti vrsti je kamnosek napravil napako v besedi INVICT(o); namesto T stoji dobro vidna črka I.

Miljnik pripada letu 219, ko je bil Elagabal drugo leto konzul. Do sedaj je to drugi Elagabalov miljnik v celjskem lapidariju. Prvega so pripeljali iz Vojnika (1). Če računamo po miljah, ki so navedene na njem, je bil postavljen ob rimski cesti Celeia—Poetovio, na mestu, kjer zavije pot na Lindek. Drugih miljnikov tega vladarja v Noriku še ne poznamo. To je razumljivo, če upoštevamo, da je Elagabal potoval leta 219 iz Nikomedije v Rim preko Naissusa—Murse—Poetovie—Celeie in Emone in so za to priložnost obnovili le to cesto in jo opremili z Elagabalovimi miljniki (2). Ostale ceste po Panoniji in Noriku so popravili pod cesarjem Makrinom že dobro leto prej (2 a).

Znan nam je miljnik iz Promontoriuma v Panoniji (3). Na tem miljniku je v titulaturi omenjen pontifikat in tribunitia potestas. Na celjskem miljniku tega ni, kar je precej nenavadno, omenjen je pa točno pridevek pater patriae. Poznamo tudi napise iz okolice Siscie, ki omenjajo Elagabalovo ime (4).

V celoti je napis naslednji:

Imp(eratori) . Caes(ari) | M. Aur(elio) Anton[ino] | Pio Felici | invic(t)(o) Aug(usto) | divi Antonini | filio divi Sever(i) | nepoti co(n)s(uli) II p(atri) p(atriciae).

Drugi miljnik (sl. 2) je prav tako iz pohorskega marmora. Ima podstavek štirikotne oblike. Stojna ploskev podstavka meri $31,5 \times 37$ cm; visok je 121 cm. Celoten miljnik s podstavkom vred je visok 160 cm. Podstavek prehaja brez ostrih robov v cilindrično obliko miljnika. Premer miljnika je 29 cm. Na zgornji strani je odbit, tako da ni ohranjena celotna višina.

Razlikuje se od prvega po izdelavi. Kamnoseki so uporabili dober bel kamen, ki je lažji za obdelavo in zato je tudi površina zglajena, medtem ko je pri prvem groba. Izdelava površine se še dobro vidi kljub izlizanosti. Danes ima skoraj voščeno patino.

Napis:

IMP. (CAES)
M AVRELI
CLAUDIO
F INVICTO
AVG P (MAXIMO)
TRIBVNICIA
POTESTIS

IMP CAES
MAVRELI
CLAUDIO
F INVICTO
AVG P MAXIMO
TRIBVNICIA
POTESTIS

Črke so dobro ohranjene, le prve črke na levi strani vsake vrstice so skoraj izlizane. Za razliko od prvega miljnika so črke tukaj precej globoke, odebeljene so na koncih in podolgovate. V prvi vrsti so visoke 5,5, le črka M meri 6,5 cm. V drugi in tretji vrsti so črke visoke 5,5 do 6 cm, le O v tretji vrsti nekoliko izstopa in meri 6,5 cm. Četrta vrsta ima 4,5 do 5,2 cm visoke

črke. V peti vrsti merijo 5 do 5,5 cm. V šesti vrsti so visoke 4 do 5,5, le črka B meri 6 cm. Zadnja vrsta je visoka 5 cm. Na desni strani teksta so črke skoraj izlizane, in sicer je v prvi vrsti zelo slabo vidna črka I, v drugi M, v tretji C in L, v četrti vrsti F, v peti je A skoraj neviden, v šesti vrsti črki TR, medtem ko sta P in O v sedmi vrsti popolnoma izlizani.

Pri tem miljniku je zelo malo ligatur. Imamo jo le v prvi vrsti AE v besedi CAES(ari) in v peti vrsti MA v besedi MAXIMO. Interpunkcija je v celotnem tekstu samo ena. Miljnik lahko po tekstu datiramo v leto 268, to je prvo leto njegove vladavine.

M. Aurelius Claudius se je rodil 10. maja 219 ali 220. Doma je bil iz Ilirika. Verjetno je pripadal plemenu Dardanov. Že s cesarjem Galienom sta se borila proti Gotom, dokler ni bil Galien poklican v Italijo, da bi zadušil upor Aureola in je pri obleganju Milana tudi padel. Takoj po Galienovi smrti je postal Claudius rimski cesar. Glavni vojni pohod je vodil proti Gotom in jih je premagal pri Nišu. Dobil je pridevek Gothicus. Goti so bili sicer premagani, vendar so se manjše skupine razkropile po gorovju Balkana. Tako so se Rimljani še vedno borili proti njim, dokler ni izbruhnila med Goti kuga, ki je njihove vrste občutno razredčila. Kuga je prodrla v rimsko vojaško taborišče in zahtevala cesarjevo smrt. Claudius II. Gothicus je umrl v Sirmiumu leta 270 pred 29. avgustom (5).

Iz tega skopega življenjepisa je razvidno, da se ni veliko brigal za našo provinco, ker mu čas ni dopuščal. Ime Klavdija Gotskega na celjskem področju do sedaj ni znano na nobenem drugem miljniku. Pogosto pa nastopa na spomenikih v Panoniji (6).

Napis bi se v celoti glasil:

Imp(eratori) Caes(ari) | M. Aureli(o) | Claudio | [P(io)] F(elici) invicto | Aug(usto) p(ontifici) maximo | tribunicia(e) | [po]tes(ta)tis

Oba miljnika sta prva, ki smo ju našli do sedaj v Celju. Da pripadata mestu, sklepamo lahko po tem, ker sta ležala v sloju, ki ga je nanesla Savinja. Zanimiva sta tudi s topografskega vidika. Doslej so domnevali, da je rimska cesta držala v mesto ob današnji Ljubljanski cesti, kjer so pri kopanju temeljev za Gozdarski inštitut odkrili sledove rimske ceste. Nadaljnji sledovi rimske ceste so bili odkriti tudi v Ključavničarski ulici, pri čemer gre po vsej verjetnosti za isto cesto, če potegnemo ravno črto od ene do druge najdbe. Oba miljnika sta pa najdena precej daleč v stran in je izključeno, da ju je poplava odnesla tako daleč v stran od prvotnega mesta. Zato je nujno, da je tukaj morala biti še ena cesta, ki je držala ob današnjem bregu Savinje.

Z regulacijo Savinje smo dobili bolj jasno sliko o rimskem mestu. Prvotno je prevladovalo mišljenje, da se je raztezalo le ob Miklavškem hribu in na levem bregu Savinje (7). Pri poglobljanju struge so pa prišle na dan najdbe, ki govorijo o nasprotnem. Že pri kopanju za nov ovinek struge na Bregu se je videlo, da je rimska kulturna plast sklenjena in se vleče čez celoten teren v globini 1 do 1,5 m. Nadalje so našli v sami strugi ostanke zidovja, marmornate bloke in nekaj drobnih predmetov. Zlasti se je to pokazalo v strugi nasproti muzeja; tukaj so odkrili močan zid in 15 obdelanih marmornatih blokov, arhitektonskih delov večje zgradbe. V sredini struge pa je bilo veliko zidovje, ki je imelo nekoč štirikotno obliko.

Spominja na temelje, najdene v Šempetru, vendar je po izdelavi mnogo bolj solidno (8). Verjetno je zidovje ostanek večjega svetišča ali kakšne druge javne zgradbe.

Iz vsega tega lahko vidimo, da nekdaž na tem mestu ni tekla Savinja, pač pa je bil ta kraj poseljen. Po obeh miljnikih sodeč, je bila tu rimska cesta iz Emone v Celejo in pripadajo sledovi ob Ljubljanski cesti in Ključavničarski ulici v ta čas. Ta cesta se je ob današnji Mariborski cesti obrnila proti severu na Vojnik in Poetovio.

Znano je, da je prva gradbena perioda v Celeji trajala do tretjega stoletja, in sicer so računali nekako do 50-ih let tretjega stoletja (9). Z miljnikom Klavdija Gotskega se pa datacija nekoliko spremeni. Še važnejše je je to, da jo lahko bolj točno datiramo. Miljnik pripada letu 268. Če ne že v isto leto, bi lahko poplavo postavili takoj v prva leta 80-ih let 3. stoletja, kar razmeroma precej podaljša I. gradbeno periodo Celeje. Najdba je lep donesek za datacijo vseh spomenikov po Savinjski dolini, ki so bili porušeni zaradi poplave, predvsem za spomenike v Šempetru, za katere so sklepali, da so bili porušeni nekoliko prej (10).

V Šempetru datira zadnji najdeni napis iz 3. stoletja. To je napis iz kapele C. Sp. Secundiana (11). Kapelo so postavili v 2. stoletju, kar nam dokazuje prvi napis. Imamo pa na spomeniku še naknadni napis, in sicer na gredi, ki loči nišo s portreti od napisnega polja. Pokopan je Spectatius Avitus in verjetno njegova hčerka Avrelia Severina. Spectatius Avitus je bil star 80 let, ko je umrl. Rodil se je za vlade M. Avrela, približno v času, ko je bila kapela postavljena. Če sedaj prištejemo 80 let njegovega življenja, pridemo v čas nekoliko pred vladanjem Klavdija Gotskega. S tem napisom se končuje pokopališče v Šempetru, preneha obstajati zaradi poplave, ki je nekaj let zatem podrli nagrobne kapele. Miljnik Klavdija Gotskega in zadnji napis iz Šempetra se dopolnjujeta in pri dataciji drugega podpirata.

Med miljniki, ki so danes v Celjskem muzeju, sta oba miljnika zasedla po številu peto in šesto mesto. Prvi štirje miljniki pripadajo Trajanu, Septimiju Severu, Elagabalu in Konstantinovim naslednikom (12).

Na področju celjskega okraja je bilo do sedaj najdenih razmeroma veliko miljnikov, zlasti na cesti Celeia—Poetovio (13), kar kaže, da so bile ceste redno vzdrževane. Največ miljnikov imamo iz 2. stoletja. Miljnik, ki pripada Klavdiju Gotskemu, je po dosedanjih izsledkih prvi med njimi.

Literatura

1. Arheološki vestnik VI/2, str. 320, Ljubljana 1955.
2. Živa antika, VI, zv. 2, str. 267 sl., Skopje 1956.
- 2a. L. c., s starejšo literaturo.
3. CIL III, 3713.
4. CIL III, 10263, 3637, 3445.
5. Paulys Real-Encyclopedie der classischen Altertumwissenschaft, 2. Band, str. 2458, št. 82 sl., Stuttgart 1896.
6. CIL III, 3702, 3521, 11333b, 13322, 4289.
7. J. Orožen, Zgodovina Celja, I. del, str. 36, Celje 1927.
8. Celjski zbornik, str. 230, Celje 1959.
9. Arheološki vestnik V/2, str. 303, Ljubljana 1954.
10. Zbornik Filozofske fakultete v Ljubljani I, 1950, str. 138.

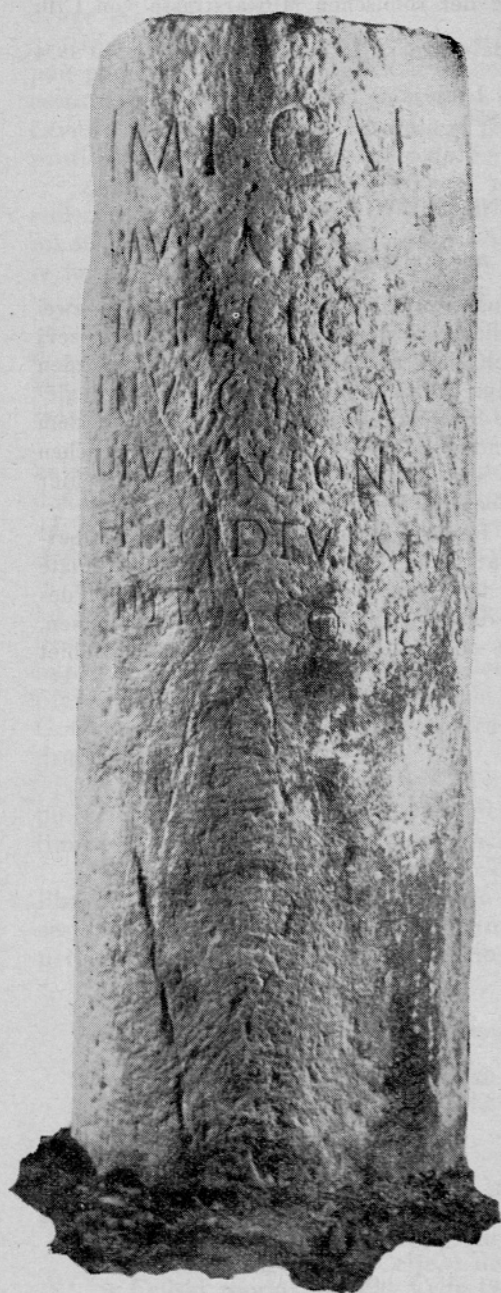
11. Arheološki vestnik V/2, str. 302, Ljubljana 1954.
 12. Arheološki vestnik VI/2, str. 316, Ljubljana 1955.
 13. Richard Knabl, Der wahre Zug der römischen Militärstrasse von Cilli nach Pettau, Wien 1861.
- Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LVI—LIX/2, str. 94, Split 1954 do 1957.
- Arheološki vestnik VI/2, str. 316 sl., Ljubljana 1955.
- Živa antika VI/2, str. 267, Skoplje 1956.

ZUSAMMENFASSUNG

Zwei Meilensteine aus Celje (Celeia)

Bei der Regulierung des Savinjaflusses wurden im Jahre 1958 auch zwei Meilensteine ausgegraben. Der erste Meilenstein stammt aus der Zeit des Kaisers Elagabalus. Aus dem Text ist ersichtlich, dass er im Jahre 219 gesetzt worden war. Der zweite Meilenstein von Claudius Gothicus fällt in dessen erstes Regierungsjahr 268. Beide Meilensteine sind bis jetzt die ersten, die man auf dem Gebiet von Celeia gefunden hat. Der Fund ist für die Topographie der römischen Stadt wichtig. Beide lagen zusammen in situ und man darf annehmen, dass hier eine Strasse nach Laško—Rimske Toplice und Neviodunum führte.

Die Meilensteine sind auch für die Berechnung der Zeit der grossen Überschwemmung in Celeia und im Savinjatal von grosser Bedeutung. Die letzte Inschrift von der römischen Nekropole aus Šempeter und der Meilenstein des Claudius Gothicus stimmen zeitlich überein. Aus beiden können wir schliessen, dass die Überschwemmung im Jahre 268 oder im nächsten Jahre diesem Gebiet grossen Schaden zufügte.

Sl. 1 — Abb. 1

Sl. 2 — Abb. 2

RIMSKE NAJDBE IZ PTUJA PO LETU 1954¹

IVA MIKL

Pri globokem oranju na Panorami (parc. 462 in 471 k. o. Krčevina) so v letu 1953 izorali še več predmetov, ki pa še niso našli mesta v objavljenem poročilu,² ker so jih muzejski uslužbenci pobrali šele v letu 1954. Med najdbami prevladuje keramika. Poleg oljenke z žigom Fronto, ki po obliki in izdelavi sodi v drugo polovico 1. stoletja³ (Tab. I, 1), je precej številna tudi terra sigillata. Nekaj fragmentov sodi k posodam iz padanskih delavnic iz 1. in začetka 2. stoletja.⁴ Največ sigilatnih fragmentov pa je iz 2. in 3. stoletja. To so deli posod oblike Drag. 37, 33 in 31.⁵ Večji je le fragment posode z bežečimi živalmi v nerazčlenjenem ornamentalnem traku. Posoda je bila že v antiki razbita in sestavljena s spojkami iz debele bakrene žice (Tab. I, 2). Na fragmentih dna skodel oblike Drag. 31 sta žiga SEVVO F in (SECV)NDINI.⁶ Vsi ti predmeti so sicer res površinske najdbe, vendar bodo skupaj z drugimi najdbami s Panoramne nekoliko pomagali pri kronologiji tega dela poetovijske naselbine.

Pomembnejša pa je najdba 31 novcev. Pri preverjanju podatkov za nazaj ni bilo več mogoče ugotoviti točnega mesta in vseh okoliščin najdbe, vemo le, da jih je našel delavec pri sajenju sadnega drevja na Panorami. Verjetno je pred nami depo ali vsaj del depoja. Novci so bakreni, vel. 12 do 18 mm, zelo slabo ohranjeni. Pripadajo cesarjem srede 4. stoletja, predvsem Konstanciju II. (324—361) in Valentinianu I. (364—375).⁷

¹ Tovarišica Bernarda Perc mi je prepustila za objavo najdbe od leta 1954 do 1958 in se ji za to najlepše zahvaljujem.

² Bratanič, Arheološki vestnik IV/2, Ljubljana 1953, str. 361 sq.

³ Tip C po Fischbachu, IX po Loeschkeju, XV po Ivanyi; Fischbach, Die Lampen v. Poetovio, Mitteilungen d. Hist. Vereins für Steiermark, Graz 1896, str. 57; Loeschke, Lampen aus Vindonissa, 1919, str. 269, 270; D. Ivanyi, Die Panonischen Lampen, Dissertationes Pannonicae, Budapest 1955, str. 10.

⁴ G. Juhacz, Die Sigillaten v. Brigetio, Diss. Pann., Budapest 1936, str. 177; P. Karnitsch, Die verzierte Sigillata v. Lauriacum, Forschungen in Lauriacum, Linz 1955, str. 14; Knorr, Terra sigillata, RE, suppl. VII, str. 1317.

⁵ Dragendorff, Terra sigillata, Bonner Jahrbücher 1901, str. 147 in 152; Knorr, o. c., str. 1355; Gose, Gefässtypen d. röm. Keramik in Rheinland, Bonner Jahrbücher 1950, Beiheft I, tipi 9—21, 31—37, 73—80.

⁶ Oswald, Index of Potters' Stamps on Terra sigillata, East Bridgford, Notts. 1931, str. 299 in 286—287. SEVVO Lezoux ali Rheinzabern, SECVNDINVS, verjetno Lezoux.

⁷ Detajle v določanju novcev je preveril kustos A. Jeločnik, za kar se mu zahvaljujem.

V letu 1954 so gradili na parc. 231/2 k. o. Ptuj v Trubarjevi ulici hišo. Pri tem so našli več žganih grobov, ki sodijo v grobišče ob cesti Poetovio—Savaria. V sosesčini so že večkrat odkrili revnejše žgane grobove (n. pr. v letih po prvi svetovni vojni Winkler, leta 1908 Tragau).⁸ Leta 1954 so delavci odkopali, a pri delih uničili več grobov. Muzejski uslužbenci so sami mogli odkopati le dva groba.

Grob št. 1 je bil v izkopu za temelj hiše oddaljen 3,7 m od jugovzhodne in 1,6 m od severovzhodne stene tega izkopa. Vkopan je bil v smeri jugovzhod—severozahod. Grob je bil 1,1 m dolg, širok 0,4 m. Globok je bil 0,4 m in 1,2 m pod površino. Dno grobne jame je bilo pokrito s tremi zaporednimi tegulami. V grobu so bili sledovi žganine, fragmentirana oljenka z žigom Fortis in fragmentirana kadilnica (Tab. I, 3).

Grob št. 2 pa je bil v izkopu oddaljen od severozahodne stene 2,4 m in od severovzhodne 3,3 m. Ležal je v smeri jugozahod—severovzhod. Dolg je bil 0,95 m, širok 0,65, globok 0,4 in 1,2 m pod površino. Tudi v tem grobu je bilo dno obloženo s tremi tegulami. V grobu je bila oglenina, močno fragmentirana oljenka (verjetno žig Fortis) in v vsakem kotu groba je stal po en vrček (Tab. I, 4, 5, 6).

Iz uničenih grobov pa je oljenka z žigom APRIO F, podstavek kadilnice in rdeča žara jajčaste oblike z nažlebljenim ustjem (Tab. I, 11). Žara je bila rdeče poslikana (kot da posnema žile v marmoru). Poleg je bilo še nekaj fragmentov stekla itd. Novca ni bilo nobenega.

Za datacijo se moramo predvsem opirati na splošne značilnosti oljenk in keramike, čeprav te značilnosti ne omogočajo povsem točne datacije. Po obliki in obliki napisa bi mogli oljenke staviti v 1.—2. stoletje.⁹ V isti čas bi sodila tudi ostala keramika, predvsem žara, vrčki, pladnji z ravnim dnom in pokončnimi stenami itd.¹⁰

V aprilu leta 1955 so naleteli pri delu v gramoznici na Rogoznici (parc. 653 k. o. Rogoznica) nasproti nekdanjega bolniškega pokopališča na žgane in skeletne rimske grobove. Ker so z deli nadaljevali, preden so mogli na teren prispeti muzejski uslužbenci, je bil in situ ugotovljen samo en skeletni grob in še ta ne več z vsemi pridatki. Grobišče ob rimski cesti na današnji Rogoznici je bilo znano že prej. Prav na parc. 653/4 pa so bile leta 1920 najdene ruševine zidov.¹¹

Poškodovani skelet v grobu je bil verjetno ženski, ležal je v smeri jugovzhod—severozahod. O konstrukciji grobne jame ni bilo mogoče več ničesar ugotoviti, verjetno pa grob ni bil obložen. Edini pridatek, ki je bil še v grobu, je bila bronasta kolenčasta fibula, najdena pri vratu skeleta.

⁸ Saria, *Archaeologische Karte v. Jugoslavien*, Blatt Ptuj, Jug. Ausschuss des Internat. Verbandes d. Akademien, Zagreb 1956, str. 44.

⁹ Fischbach, o. c., str. 57.

¹⁰ Žara. E. Bonis, *Die kaiserzeitliche Keramik v. Pannonien I. Dissertationes Pannonicae*, Budapest 1942, str. 41; *Archaeologia Hungarica* XXXVI, Intercisa II. Klara Sz. Poczy, *Keramika*, str. 42; vrči: E. Bonis, o. c., str. 54; Schörgendorfer, *Die Römerzeitliche Keramik d. Ostalpenländer*, Sonderschriften des Arch. Inst. d. Deutschen R. B. XIII, Wien 1942, str. 53, Textband; Gose, o. c., tipi 359—364; *Archaeol. Hung.* XXXVI, o. c., str. 44; pladnji: E. Bonis, o. c., str. 49, 50; Schörgendorfer, o. c., str. 11, 12, 154; *Archaeol. Hung.* XXXVI, o. c., str. 44.

¹¹ Saria, Blatt Ptuj, str. 44 in 45.

Fibule te oblike so pogosto v rabi med 2. in 4. stoletjem v naših krajih¹² (Tab. II, 6).

Iz drugih, po podatkih delavcev žganih grobov, pa je bil nečistljiv novc iz 2.—3. stoletja in večje število keramičnih posod. Med temi posodami so bili štirje celi vrčki s trakastim ročajem, rahlo lijakastim ustjem, z jajčastim ali trebušastim trupom in s stojno ploskvijo, na kateri je noga nakazana s krožno kaneluro (Tab. I, 7). Po pravilih, ki jih zasledujemo v razvoju takih vrčkov, moremo naše vrčke staviti v konec 1. stoletja, pretežno pa v 2. stoletje.¹³ Največ je bilo žar in loncev iz sivo pečene keramike. Bilo je pet delno fragmentiranih žar z jajčastim trupom, ravnim dnom in izpognjenim ustjem. Površina je pogosto pokrita z glavničastim vrezom (Tab. II, 1, 5). Žaram se pridružujejo lonci iste izdelave. Po številu jih je bilo četvero. Med njimi je zanimiv zlasti eden bikonične oblike s poudarjenim ramenom in izpognjenim ustjem. Površino ima pokrito z glavničastim vrezom, na najširšem obodu pa ima snope vrezov in valovnico (Tab. II, 2). Vse te posode, žare in lonci so izdelani po domačem obrtnem izročilu. V naših krajih so enake dosti pogoste in sodijo še v zgodnji čas.¹⁴ Med posodami iz grobov je bilo tudi več ravnih krožnikov ali pladnjev z nizkimi, rahlo navzven nagnjenimi stenami (Tab. II, 4). Te posode so zelo dobro izdelane, na površini so le mestoma ohranjeni sledovi rdečega lošča. Na sredi širokega ravnega dna so koncentrični krogi. Na ta pojav je vplivala sigillata (ostanek žiga, ki je tudi pogost na takih pladnjih, n. pr. Ptuj, inv. št. 1072, 3404) in ga zasledimo zvečine v zgodnejšem času (1. in delno 2. stoletje).¹⁵ Iz dobro očiščene gline sta dve žari. Ena je trebušasta, siva (Tab. I, 8), druga pa je jajčasta, s kaneliranim ustjem in rdeče poslikana (Tab. II, 3). Tej prav sorodna žara je med najdbami iz Trubarjeve ulice in žare te oblike so pogoste v zgodnjorimskem grobišču na Zgornji Hajdini. Tudi prvo od pravkar opisanih žar moremo staviti v zgodnejši čas.¹⁶

Pomembnejše keramične najdbe so še vrč v obliki vaze brez ročaja (Tab. I, 9), cvetličnemu lončku podobna čaša (Tab. I, 10; posoda je v Ptuj zelo pogosta, n. pr. inv. št. 2149, 2151, 2152, 7351), skodelica z izvihanim ustjem in fragmenti oljenk z žigom. Vse te najdbe sodijo v isti časovni okvir kot prej opisana keramika, torej v 1.—2. stoletje.¹⁷

Na parceli, kjer je danes gramoznica na Rogoznici, je bilo po materialu, ki ga je uspelo rešiti iz uničenih grobov, v 1. in 2. stoletju ob cesti Poetovio—Savaria grobišče z žganimi grobovi morda ne posebno bogatih slojev. Pokopavali pa so tam tudi pozneje, vsaj nekoliko pozneje, kot bi to mogli soditi po skeletnem grobu, ki ga sicer precej nejasno datira zraven najdena fibula.

Istega leta je dobil muzej še predmete z nekaj gradbišč, vendar je bil tudi tu povsod prepozno obveščen in so predmeti skoraj vsi brez pravih podatkov.

¹² I. Kovrig, Die Haupttypen d. kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien, Dissertationes Pannonicae, Budapest 1937, str. 120.

¹³ Glej opombo 10, vrči.

¹⁴ Bonis, o. c., str. 35, 36; Schörgendorfer, o. c., str. 103, 112, 138, 148, 72.

¹⁵ Glej opombo 10, pladnji.

¹⁶ Bonis, o. c., str. 39, 40.

¹⁷ Schörgendorfer, o. c., str. 103, 147; Bonis, o. c., str. 43, 39, 40.

Iz naselbinskih plasti na Spodnji Hajdini (stavb. parc. 94 k. o. Hajdina)¹⁸ je fragmentirana amfora, in sicer vrat in ročaja. Najdba je zanimiva, ker je na vratu s čopičem in rdečo barvo napisana oznaka vsebine: OL(ivae) | AL(bae) | EX DVL(ci) (Tab. II, 12). Podobne napise poznamo iz Norika (Wels in Magdalensberg).¹⁹ Amfore z vsebino so vsekakor uvožene iz Italije ali Istre.

Na Zgornjem Bregu na parceli 337/4 so leta 1955 gradili hišo. V plasteh je bilo precej antične keramike, pa tudi recentne. Pomanjkanje najdiščnih podatkov onemogoča vsako razlago, zanimivo pa je dejstvo, da se keramika pojavlja na parcelah, kjer doslej ni bilo najdb. Med keramiko so bili fragmenti žar in loncev, okrašenih z glavničastim vrezom, finejših sivih posod, širokih pladnjev ali krožnikov in rdeče poslikanih posod. Zanimiva sta dva večja fragmenta terre sigillate ali imitacije sigillate (Tab. II, 7; III, 9). Prvi je iz stene kupe, kjer se v ornamentalnem traku ponavlja motiv šopka listov in medaljona s ptico nad vencem srčastih listov. Fragment je rumeno žgan, površina je pokrita z motno, rumeno glazuro. (Po ornamentu in izdelavi sodi nekako v 3. stoletje.)²⁰ Drugi fragment je iz stene posode z ostrim klekom. Posoda je bila sivkasta, na površini pa je motna, rumena glazura. Okras tvori motiv žigosanega loka, ki nejasno spominja na izdelke lončarskih delavnic iz vzhodne Panonije.²¹ Najden je bil tudi del ustja amfore z žigom AEL (CRIS) (Tab. II, 8). (Verjetno moremo to ime ene ali dveh oseb dopolniti v Aelii ali Aeliae in Crispini ali Crispinae. Zadnje ime, pisano v ligaturi, se večkrat pojavlja v žigih amfor, tudi v Poetoviu.)²²

V maju leta 1955 so prav na robu dravske terase ob pristavah z domačim imenom Ornigov marof na parc. 395/1 k. o. Zg. Breg kopali vojaki in pri tem prerezali antične kulturne sloje. Iz slojev iz globine ca. 1,5 m so potem mogli muzejski uslužbenci pobrati nekaj neznatnih fragmentov zgodnjorimske, finejše sive in rdeče keramike, del noska reliefne oljenke z volutami, novce in bronasto ploščico z napisom (Tab. III, 1). Novec je restitucijski Avgustov novce, kovan za Tiberija.²³

Ploščica z napisom je precej fragmentirana. Ohranjena sta dva večja kosa iz sredine in spodnjega dela napisnega polja in nekaj fragmentov s strani. Verjetno moramo staviti ob stran dve polkrožni ansi z luknjo. Debelina bronaste pločevine znaša do 1 mm, širina ploščice nekako 14 cm, višina pa 13 cm. Sestaviti oziroma rekonstruirati moremo ploščico najbolje zaradi zadnjih dveh vrstic napisa. Pritrjena je bila, po napisu sodeč, verjetno na delu vojaške opreme, ki si jo je moral centurio sam kupiti.²⁴ Če bi bil ohranjen začetek napisa, bi mogoče izvedeli celo za vrsto predmeta.

¹⁸ Saria, Blatt Ptuj, str. 55.

¹⁹ CIL V, 8111, Wels, kjer so *olivae nigrae*; Egger, Magdalensberg, Ausgrabungen im J. 1954–1955. Carinthia I, 148, 1958, str. 154.

²⁰ Dragendorf, o. c., str. 132; Karnitsch, l. c.

²¹ N. pr. delavnica v Aquincumu, civilno mesto, Poczy, Die Töpferwerkstätten v. Aqu. Acta Archaeol. Academiae Hungaricae VII, 1956, str. 128 sq.

²² CIL III, 12010, 2 in 7; Egger, Magdalensberg, Ausgrabungen im Jahre 1953, Carinthia I, 146, 1956, str. 71.

²³ Mattingly, Roman Imperial Coinage, pag. 95, št. 6.

²⁴ Regling s. v. Tessera, RE IV/2, II. ser., str. 851; Swoboda, Eine tessera militaris aus Carnuntum, Oesterr. Jahreshefte XXXIX, 1952, str. 151 sq.

Napis se glasi:

M..... | L(ucii) CO[RNELII] | MAE[(cia) | CI]LONIS |)(centu-
rionis) LEG(ionis) XIII G[E]M(inae)

Branje imen seveda ni nesporno, vendar nam pri sestavljanju pomaga priimek legije v zadnji vrstici napisa. Pri priimku centuriona manjkata prvi črki ali verjetneje le ena. Torej bi ga mogli dopolniti v Ilo ali Allo (oboje izpričano na napisih, CIL 4580 in 11568) ali v pogostejši Cilo (n. pr. CIL III, 11323, na cesti Aemona—Neviodunum). Pred priimkom pa je najverjetneje skrajšana oznaka tribusa Maecia.²⁵

Za datacijo torej nimamo popolnoma zanesljive opore ne v najdiščnih podatkih in ne v obliki napisa, imena itd. Vemo, da je bila legio XIII. Gemina dvakrat v Ptuj, in sicer v 1. in 3. stoletju.²⁶ Vprašanje je torej, iz katerega obdobja je ploščica. Zaradi značaja izkopa profila v najdišču ni bilo mogoče posneti. Bilo pa je jasno videti starejše in mlajše naselbinske plasti. Ploščica je iz starejših in ob njej so predmeti, ki potrjujejo to datacijo. Vse značilnosti imena (tria nomina, tribus) pa so stvar bolj ali manj pravilne dopolnitve. Vendar oblika črk nasprotuje 3. stoletju in prisotnost praenomena tudi. V prvih črkah druge vrste namreč ne moremo brati drugega kot začetek imena in skrajšan praenomen.²⁷ Po vsem tem bi, mislim, ne grešili preveč, če ploščico uvrstimo v čas, ko je bila legio XIII. Gemina v drugi polovici 1. stoletja redna posadka poetovijskega tabora.

Leta 1956 so v Ptuj začeli z večjimi deli ob polaganju cevi za vodovodno napeljavo. Tako so kopali jarek za napeljavo tudi po južnem robu Mariborske ceste. Ob robu parc. 312/2 k. o. Zg. Breg so našli na verjetno dva žgana groba. Iz njih je uspelo rešiti le tri posode, to sta dve žari jajčaste oblike s površino, pokrito z glavničastim vrezom, in širok raven pladenj z nizkimi, pokončnimi stenami (Tab. II, 9, 10, 11). Po glavnih značilnostih najdenih posod bi mogli soditi, da so nekako iz 2. stoletja.²⁸

Proti koncu leta 1955 in v začetku leta 1956 so kopali tudi temelje za velike stavbe v Gregorčičevem drevoredu, parc. 349 k. o. Ptuj. Pri tem so našli na nedokončano marmorno pepelnico, del marmorne stenske preobleke in zlatnik. Zlatnik je novec Galle Placidije (umrle leta 450) in meri 11 mm v premeru (Cohen VI, str. 489, št. 6).

Fragment plošče, ki je pokrivala steno (sl. 1), meri v višino 45—33 cm. Širok je 34, debel pa 5 cm. Višina reliefa znaša 1,5—0,5 cm. Fragment je iz zrnatnega belega marmora. Na sprednji strani je v reliefu upodobljen spodnji del pilastra. Izdelani so trohili in tori baze. Na pilastru pa so akantovi listi, in sicer najprej venec treh majhnih listov, ki so se zavihnili nazaj, izmed njih pa rastejo trije večji navzgor, le konci jim padajo nazaj.

Tudi nedokončana pepelnica je izdelana iz zrnatnega belega marmora. Dolga je 1 m, široka 0,7 m, visoka pa 0,55 m. Notranja vdolbina meri

²⁵ R. Cagnat, Cours d'épigraphie latine, Paris 1914, str. 63.

²⁶ Ritterling s. v. Legio, RE XII/2 inscr., str. 1713—1715 in 1722.

²⁷ Schober, Die Röm. Grabsteine v. Nor. u. Pann., Sonderschriften d. Oesterr. Arch. Inst. Wien, 1923, str. 10.

²⁸ Bonis, o. c., str. 35—39 in 49—50; Schörgendorfer, o. c., str. 112, 113, 12, 13, 154; E. Thomas, Tacfövenyipuszt, Acta Archaeol. A. H. VI, 1—4, str. 115.

69 × 46 × 31 cm. Fragmentirani pokrov je ravna, 5 cm debela plošča. Pepelnica ima na stranskih in na sprednji steni pripravljena polja za okras in napis, in sicer so ta polja samo obrobljena s kaneluro, izdelano s svedrom. Stranski polji na sprednji strani imata na zgornjem robu pripravljeno noriško panonsko voluto. Razdelitev polj je običajna, na stranskih poljih so bile potem po navadi upodobitve pokojnikov in pogrebne pojedine, na stranskih poljih sprednje strani pa so bile ali upodobitve pokojnikov ali pa genija smrti. Vrsta nagrobnika je za Poetovio značilna.²⁹

Slika 1. Fragment marmorne stenske preobleke
Abb. 1. Fragment einer marmornen Wandverkleidung

V Trstenjakovi ulici (stavb. parc. 319/2 k. o. Ptuj) so pri kopanju temeljev za stavbo našli fragment stene sarkofaga, ki je bil tja verjetno prinesen od drugod. Fragment je iz belega zrnatega (pohorskega) marmora (sl. 2). Širina znaša 0,54, višina 0,26, debelina 0,14 m, višina črk pa 5 cm. Ohranjen je del stranskega okrasnega polja z doprsjem v niši pod noriško panonsko voluto in del profiliranega napisnega polja. Doprsje predstavlja moškega, ki polaga prsta desnice na svitek pergamenta, je pa močno poškodovano. Od zgornjih vrst napisa, kjer so bila imena pokojnikov, so ohranjene samo nekatere haste, začetek vrste s podatkom starosti je dobro čitljiv QVI VIX(IT), zadnje vrste so pa spet samo nejasne haste in črka F. Po stavku, ki navaja starost pokojnika, in po obliki okrasa ali pepelnice moremo staviti fragment v 2.—3. stoletje.³⁰

²⁹ E. Diez, Die Aschenkisten v. Poetovio, Oesterr. Jahreshefte 1948, stran 151 sq.

³⁰ Schober, o. c., str. 11, 231.

V letu 1955 so gradili na zadnjem prostem stavbišču parc. 295, stavb. parc. 136 k. o. Zg. Breg, stanovanjsko hišo.³¹ Lastnik je šele po koncu gradbenih del izročil dva oltarja, posvečena Jupitru. Skoraj ni dvoma, da sta iz svetišča ali kapelice, mogoče v sklopu velikega stavbnega kompleksa, ki ga je kopal Jenny.³²

Prvi obeh oltarjev je bil ohranjen v celoti (sl. 3). Je iz belega, zrnatega pohorskega marmora. V višino meri 1,11, v širino 0,51 in 0,29 m. Črke so v prvi vrsti napisa visoke 5 cm, v ostalih 4,5, v zadnji pa 3,5 cm. Oltar ima ovršje razdeljeno na dvoje. Zgornji ožji del ima jasne akroterije, spodnji pa je močno profiliran. Tudi baza ima profiliran rob. Na sprednji strani trupa pa je dobro ohranjen napis:

Slika 2. Fragment sarkofaga ali pepelnice

Abb. 2. Fragment eines Sarkophags oder Aschenbehälters

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) | PRO SALVTE | PRIMITIVI | AVG(usti)
N(ostri) (LIBERTI) | CIRC(itoris) ILLYRICI | SVORVMQ(ve) OM(nium)
MERCVR|ALIS LIBERT(us) EX | VOTO

Iz njega izvemo, da je oltar po zaobljubi postavil v čast Jupitru osvobojenec Mercurialis, in to za zdravje Primitiva, cesarskega osvobojenca (*liberti* — pisano v ligaturi) in vseh svojih.

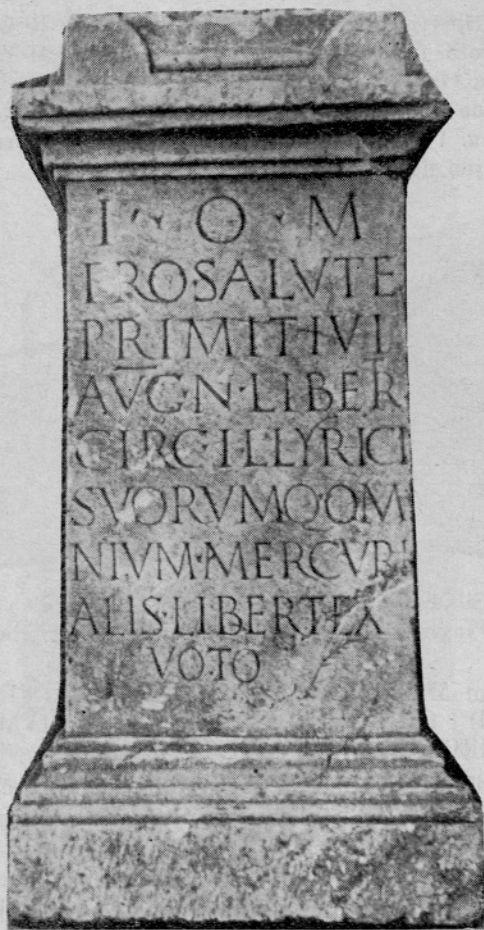
Po vsebini je napis zelo zanimiv. Oltar je torej postavil osvobojenec za blagor cesarskega osvobojenca. Cesarski suženj ali osvobojenec je opravljal službo v neki cesarski ali državni ustanovi.³³ Kakšna ustanova je to bila, vidimo iz besede *Illyrici*, sestavnega dela njenega naziva. Biti je moral torej uslužbenec ustanove, ki je obsegala teritorij večih provinc, celega Ilirika. Od 1. stoletja dalje pa je Ilirik združen le v okviru ene ustanove, in sicer

³¹ Na Zgornjem Bregu je bilo v letih med vojno in tik po vojni z zazidavo uničenih več arheoloških terenov. Dokončna zaščita je izvedena šele v zadnjem času.

³² Saria, Blatt Ptuj, str. 55; Jenny, Mitteilungen d. Zentralkommission, NF XXII, 1896, str. 1 sq.; Schmid, Berichte d. Röm. Germ. Kom. XV, 1923, str. 212, priloga 16.

³³ Rostovtzeff, Gesellschaft u. Wirtschaft in röm. Kaiserreich, Leipzig 1929, I, str. 70 in 159.

carine: portorium publicum Illyrici.³⁴ V Poetoviju je bila carinska postaja in njeno osebje nam je izpričano na napisih, predvsem v 1. in 2. mitreju.³⁵ Tudi to dejstvo nam pomaga, da takoj vidimo v napisu ime uslužbenca ilirske carine. Toda spomenik ni samo zanimiv kot spomenik, ki se nanaša

Slika 3. Jupitru posvečen oltar z Zg. Brega
Abb. 3. Dem Jupiter geweihter Altar aus Zg. Breg

³⁴ A. Dobo, *Publicum portorium Illyrici*, Dissert. Pannon., ser. II, fasc. 16, Budapest 1940, str. 187, 188.

³⁵ Na poetovijskih napisih so doslej omenjene naslednje funkcije carine: conductor (CIL III, 4015, 4017, 14354, 25; AIJ 343, 318; CIL III, 14354, 29 in 30), procurator (CIL III, 14354, 33 in 34, 4024, Oesterr. Jahresh. XVII, 1914, Beibl. str. 139), vilicus (CIL II, 4015, 14354, 25, 26, 29, 30; 15184, 8 in 24; AIJ 348; CIL III, 10876), vicarius vilici (CIL III, 14354, 25, 26, 29, 30; 15184, 24), contrascriptor (CIL III, 14354, 35, 34; 4024, 14062, 15184, 9), arcarius (CIL III, 4015), vicarius arcari (CIL III, 4015), scrutator (CIL III, 14354, 22), tabularius (CIL III, 4063, 15184, 7). To je pretežna večina vseh do sedaj znanih funkcij ilirske carine.

na carino, več, zanimiv je tudi, ker je na njem omenjena doslej neznana funkcija. Po analogijah doslej znanih in na napisih omenjenih funkcij kakršnekoli vrste iz rimskega imperija (indeks v CIL) moremo skrajšano besedo v nazivu Primitiva, ki se glasi CIRC, dopolniti edino v circitor. Ta ali podobno imenovana funkcija pa doslej v zvezi z ilirsko carino še ni znana.³⁶ Circitor nam je znan kot vojaška funkcija 4. stoletja in kot nadzornik vodovodne napeljave v Rimu.³⁷ Iz samega imena moremo domnevati,

Slika 4. Fragmentiran Jupiteru
posvečen oltar z Zg. Brega
Abb. 4. Fragmentierter dem Jupiter
geweihter Altar aus Zg. Breg

da je bil tudi pri ilirski carini circitor nekak nadzorni organ, torej je nadziral delovanje carine na nekem področju. V osvobodjencu Mercurialisu pa moremo morda videti nekega podrejenega uslužbenca, trenutno verjetno na poetovijski postaji.

Imeni Primitivus in Mercurialis sta pogosti pri sužnjih oziroma osvobodjencih v službi pri carini. Nek Primitivus je vilicus v Brigetiu, Primitivos

³⁶ Ne omenja je niti Dobo, o. c., niti De Laet, Portorium, Étude sur l'organisation. Brugge 1949. Za napotke za literaturo v zvezi z besedo circitor se zahvaljujem dr. R. Brataniču.

³⁷ Fiebigier, s. v. circitor, RE III, str. 2568.

pa contrascriptor v Poetoviju (CIL II, 4288 = ILS 1861, CIL III, 14354, 35 in 34 = AIJ 297 in 298). Vendar sta oba privatna sužnja (drugi je suženj prokuratorja Antonija Rufa), torej bi po osvoboditvi ne bila cesarska osvobojenca. Dvakrat je kot carinski uslužbenec omenjen cesarski suženj Mercurialis (Gorička, AIJ 524 in Sublavio, CIL V, 5081 = ILS 3160). Seveda je samo nepotrjena domneva, če v Mercurialisu enega ali drugega napisa vidimo poznejšega osvobojenca iz Ptuja.

Za datacijo nam morejo zelo dobro služiti pravila, ki jih zasledujemo v razvoju carine. Po reformi cesarja Komoda, ko preide carina pod direktno upravo cesarja, so uslužbenci cesarski sužnji in ne več sužnji posameznih conductorjev. V času Septimija Severa ali največ Aleksandra Severa mo-

Slika 5. Ovršje nagrobnika z ležečima levoma
Abb. 5. Oberteil eines Grabmals mit liegenden Löwen

remo najpozneje zasledovati poslovanje ilirske carine, pozneje pa preneha.³⁸ S temi časovnimi podatki je omejen tudi čas, kamor moremo postaviti naš napis. Sodi torej v konec 2. ali začetek 3. stoletja. Datacijo potrjuje tudi oblika črk.³⁹

Drugi oltar iz istega najdišča je bil fragmentiran (sl. 4). Ohranjen je samo del zgornjega dela. Izdelan je bil iz barbarskega peščenca. Fragment meri 0,7 m v višino, v širino pa 0,53 in 0,45 m. Lepo izdelane črke so 8 do 6 cm visoke. Od bogato profiliranega ovršja oltarja je ohranjen le srednji del. Najdalj naprej pomaknjeni srednji rob nosi vgraviran biserni niz.

Od napisa je ohranjena druga polovica prvih treh vrst in se glasi:
[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) | ... LIVS | RIANVS.

Tudi ta oltar je bil torej posvečen Jupitru. V drugi in tretji vrsti pa vidimo ostanke imena posvetitelja.

Pri dataciji fragmenta nam nekoliko pomaga oblika črk in dejstvo, da je bil najden skupaj s pravkar omenjenim oltarjem. Z njim bi ga nekako stavili v isti čas, in sicer v 2.—3. stoletje.

³⁸ Dobo, o. c., str. 191 in 194. Saria, Poetovio, RE suppl., str. 1173.

³⁹ Cagnat, o. c., str. 11—25.

Iste leta (1957) so pri poljskih delih našli na Zg. Bregu, približno 15 m južno od Mariborske ceste, med parc. 312/1 in 301 k. o. Zg. Breg, ovršje nagrobnika (sl. 5). Najdišče ni dosti oddaljeno od mesta, kjer sta bili leta 1956 najdeni zgoraj omenjeni žari. Na sosednjih parcelah je bilo nekaj poznoantičnih grobov.⁴⁰

Ovršje je iz belega zrnatega marmora in je spadalo k steli. V dolžino meri 1,07, v višino 0,51, v širino pa 0,21 m. Tvorita ga dva vsaksebi ležeča leva s šapo na ovnovi glavi. Med njima je brezbrada človeška glava z mehkiimi potezami, širokim nosom in polnimi ustnicami. Glava je tudi pod brado ovita v čepico ali živalsko kožo. Nad njo je valjast nastavek, ki ni jasneje izdelan v cisto ali pokrivalo. Rob na prehodu ovršja v trup stele je profiliran. Ovršje nagrobnika z dvema levoma je v Panoniji, tudi v Poetoviu, precej pogosto, in sicer krasi predvsem stele 2. stoletja. Motiv je bil pozneje verjetno čisto dekorativno uporabljen, prvotno pa vidijo avtorji v njem nekaj orientalskega vpliva (Kibelin kult).⁴¹

Od aprila do junija 1957 so kopali po Prešernovi ulici, Muzejskem trgu in Vičavi jarek za vodovodno napeljavo. Ko so prišli z izkopom ob stran parc. 5/2 in 5/1 k. o. Ptuj, so prvič zadeli na močnejše antične naselbinske plasti. Ker so z deli hitro nadaljevali, so se manjša preiskovanja opravljala vzporedno z njimi (od 28. aprila do 24. maja 1957). Ob strani parcele 5/1 so v plasteh zadeli na močnejši sloj drobcev stenskega ometa, ob severozahodnem oglu parc. 1/1 k. o. Ptuj pa na večje marmorne bloke. Na teh dveh mestih je bil jarek razširjen v sondo S I in S II (glej prilogo 2, točka A in B). Razumljivo je, da sta ti razširitvi mogli dati le delne sklepe.

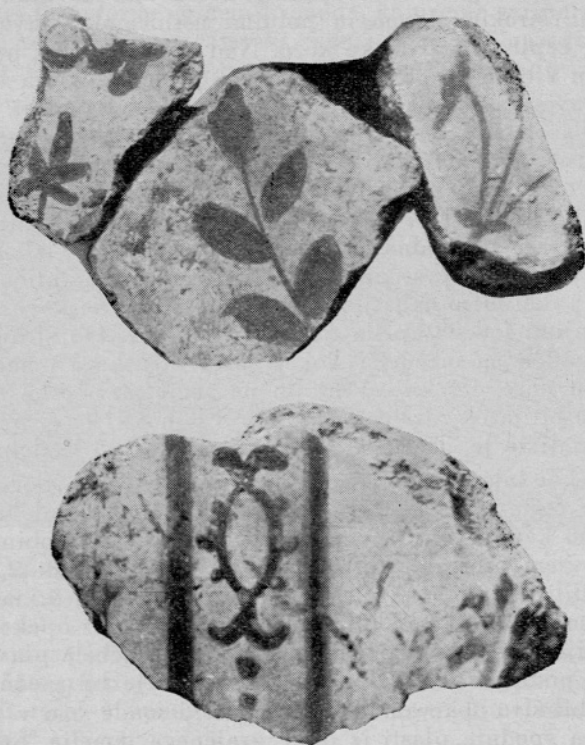
V sondi S I je bilo naslednje zaporedje plasti (glej prilogo 4, profil II). Nasip sedanje ceste je segal v globino 40 cm. Sledili so debeli premešani sloji z recentno keramiko, ruševinami itd. Dosegali so globino do 2,7 m in so z vkopi povsem prerezali antične plasti. V globini 0,8–2,2 m so sledili antični sloji. Bili so takole razčlenjeni: Najprej je bila 0,5 m debela plast ruševin, kjer so bili večji kosi estriha, majhnih kock iz opeke in stenskega ometa s slikarijo. Pod to plastjo je bila 15–40 cm debela plast rumene ilovice, verjetno podlage tlaku. Spodnji del plasti je bil močno pomešan z zemljo, da je bil sivo obarvan. V vzhodni steni sonde smo v globini 1,7 do 2,2 m zadeli na spodnje plasti iz oblic grajenega temelja, orientiranega v smeri N–S. Pod temeljem so se začele plasti dravskega proda.

Kar sklepov nam torej dopuščajo tako skopo odmerjeni podatki ene sonde, bi vendar mogli reči, da je na njenem mestu stala stavba, ki je imela tlak v gl. 0,7 m pod današnjo površino, na plasti rumene ilovice. Drobni najdb v plasteh skoraj ni bilo, za kronologijo stavbe bi pa le nekoliko mogla služiti stenska slikarija. Nabrani fragmenti razpadajo v več skupin. Na nekaj fragmentih so ohranjeni ostanki sivkaste figuralne in arhitektonske ornamentike na temni, vijoličasti in rjavkasti podlagi. V drugo skupino pa spadajo ostanki, kjer je na rumeni podlagi sled belih črt in na zelenem ozadju trak drobnega stiliziranega ornameta rumene barve. Največ pa je fragmentov ravnih trakov vijolične, rdeče, temnorumene, sivkaste in zelene barve. Ob teh raznobarvnih trakovih na beli podlagi so drobni zeleni listki

⁴⁰ Saria, Blatt Ptuj, str. 62.

⁴¹ Schober, o. c., str. 39, 67, 166 in 214.

in rdeči cvetovi (sl. 6). Na belo ozadje so s čopičem naškropljene raznobarne lise. To je degenerirano posnemanje inkrustacije z marmornimi ploščami. Vse te vrste ometa so izdelane v trojni plasti: spodnja plast vsebuje poleg peska malti primešane drobce opeke, srednja je bela peščena malta (deb. 2–3 cm), pokriva pa jo plast najfinejšega ometa (deb. 0,4 cm), ki nosi slikarijo. Po sestavu in debelini raznih vrst malte se razlikujejo skupine ometa, prav kot smo videli, da se po slikariji. Skupina zase je skupina

Slika 6. Fragmenti stenske slikarije
Abb. 6. Fragmente einer Wandmalerei

fragmentov z ostanki slikarije s figuralno in arhitektonsko ornamentiko. Razlikuje se od drugih tudi po sestavu malte. Sodi verjetno k stenskem okrasu drugega prostora ali v drug čas. Mogla bi biti sorodna s stenskim slikarstvom v Poetoviu in sploh v zahodni Panoniji v 1. in 2. stoletju, tako po barvah kot kompoziciji, kolikor je moč o njej soditi s pomočjo ohranjenih fragmentov.⁴² V 3. in 4. stoletju je stensko slikarstvo zahodne Panonije še vedno na prejšnjih tradicijah, vendar je vedno bolj degenerirano in za ta čas je značilna imitacija marmorne inkrustacije s pomočjo naškrop-

⁴² Skrabar, Jahrbuch d. Zentralkommission NF II, 1904, Wien, str. 194 sq. L. v. Nagy, Die röm.-pann. dekorative Malerei, Mitteilungen d. Deutsch. Arch. Inst. Röm. Abteilung, XLI, 1926, str. 82.

ljenih barvnih lis. Po primerjavi z doslej znanimi ostanki stenske slikarije moremo vso drugo skupino uvrstiti v čas 3. in 4. stoletja.⁴³

Naprej proti sondi S II ni bilo v jarku videti močnejših antičnih plasti. Močno jih je poškodovalo poznejše prekopavanje. Ugotovljenih je bilo več poznejših zidov. V vrhnji plasti sonde S II je tekkel v smeri SE—NW zid, verjetno zid iz kompleksa srednjeveškega dominikanskega samostana. Zidovi tega kompleksa so bili ugotovljeni tudi v vrhnjih plasteh pri izkopavanju v današnjem muzejskem parku, ki jih je leta 1928 opravil Arheološki seminar iz Ljubljane.⁴⁴ Južno vrhnjega zidu v sondi S II je ležal tik njega v globini 0,5 m slabo ohranjen skelet brez pridatkov. Pod vrhnjimi plastmi je bila v sondi S II v gl. 1,4 m vrsta marmornih plošč. Zložene so bile tako, da so tvorile nekakšen tlak. Na gladki zgornji strani nekaterih od njih so bili vidni sledovi kolesnice. Pod ploščami so bile delno prstene, delno že prodnate plasti. Drobni najdb je bilo zelo malo, fragmenti keramike so bili pomešani med ostaline drugih dob v zgornjih plasteh.

Marmorne plošče pa so bile zanimive. Nekaj kosov marmora je bilo obklesanega v plošče, zraven pa so bili tudi drugi kosi, deli oltarčkov in arhitekture. Ostanke napisa nosita dva fragmentirana oltarčka. Prvi ima ohranjen del čepasto oblikovanega ovršja in profilacije stranske in sprednje stene pod njim. Je iz belega marmora, meri pa v višino 15 cm in 10 cm v širino. Črke so 2,8 cm visoke. Na najbolj naprej pomaknjenem robu profilacije je ohranjen začetek napisa GEN(10). Drugi poškodovani napis pa je bil s spodnjega roba oltarčka. Tudi ta fragment je iz belega zrnatega marmora. Ohranjena je profilirana baza in del trupa s srednjim delom zadnjih vrst napisa. Cel fragment meri v višino 40 cm, v širino pa 27 cm. Črke so 4—2,5 cm visoke. Del napisa se glasi: ... | ... NE | IL | [VSL]M. Po črki v zadnji vrsti, ki jo moremo dopolniti v merito (votum solvit libens merito), sklepamo, da je pred nami votivni oltarček.

K vrsti arhitektonskih kosov sekundarno uporabljenih blokov marmora spada poškodovan kaneliran polsteber. Dolg je 1,34, širok pa 0,48 m. Je iz belega zrnatega marmora. Kanelure so polkrožne v preseku, 7,5 cm široke, mostički med njimi pa 2 cm široki. Polsteber je počez prelomljen v dva skoraj enaka fragmenta. Zgornji fragment se proti vrhu končuje v anule. Sredi kanelur je vklesana moznica, kar priča o sekundarni uporabi. Najden je bil tudi spodnji del iz več vodoravnih plošč sestavljenega kapitela. Bil je korintski ali kompozitni. Spodnja in zgornja ploskev tega dela sta bili ravno odklesani, za vezavo z drugimi členi je služila moznica. Akantovi listi na stranski ploskvi so bili izdolbeni s svedrom. Plošča je 39 cm široka, visoka pa 12 cm.

Najpomembnejša pa je skupina ploščatih marmornih blokov. Vsi so iz belega zrnatega marmora. Nekaj jih je, kot sem že prej omenila, brez okrasa ali napisa, dva pa imata reliefni okras. Prva je imela močno izlizano površino. Dolga je 0,8 m, široka 0,5 m in 0,2 m debela. Na njej je videti v plitvem reliefu izdelan polkrožen trakast rob. Nad lokom je v enem kotu plošče rep hipokampa, katerega trup bi moral biti na sosednji dotikajoči se plošči. Enako upodobitev jasneje vidimo na največji in obe-

⁴³ Nagy, o. c., str. 119 sq.

⁴⁴ Saria, Blatt Ptuj, str. 38.

Slika 7 a in b. Relief Sola in detajl
Abb. 7 a und b. Relief des Sonnengottes und Detail

nem najpomembnejši plošči. Tudi ta je fragmentirana in je ohranjena le njena zgornja polovica (sl. 7 a, b). Visoka je 1,01 do 0,73 m, široka 1,39 m, debela 0,06 do 0,15 m, relief pa je 5–9 cm visok. Zgornji in oba stranska robova so obklesani, morajo se stikati s sosednjimi ploščami. Vrhnji rob plošče, ki je 28 cm visok, na sprednji strani pa zglajen, da je videti, kako je bila plošča vzdana, in to v strop, sodeč po upodobitvi. Do tega nezglajenega roba seže profilirani polkrožni trakasti svod-lok, enak kot pri prej opisani plošči. V prostih trikotnikih ob stenah so kačasto zviti repi po enega hipokampa. Pod svodom je upodobljeno verjetno doprsje (spodnji del reliefa je fragmentiran) sončnega božanstva. Upodobljeno je kot golobrad mladenič mehkih potez in z bogatimi kodri in krono iz devetih žarkov na glavi. Mladenič je oblečen v spodnjo obleko z dolgimi rokavi in preko nje ima na desnem ramenu z okroglo fibulo spet plašč. Plašč je razvihran v vetru, da izpolnjuje ozadje figure pod svodom. Bog dviga desnico z iztegnjenimi prsti, in sicer ima dlan zasukano naprej. Izdelava reliefa je še zelo skrbna, vendar so gube obleke že dokaj ploske in roka ni v razmerju s telesom.

Po analogijah upodobitev iz ptujskih in drugih mitrejev moramo videti v našem reliefu mitrično kultno podobo. V ptujskih mitrejih je Sol sicer večkrat upodobljen, nobena upodobitev pa ni identična naši (n. pr. AIJ, št. 294 ali 315). Drugod po imperiju sta ji najbližje upodobitvi iz mitrejev z Aventina in Eskvilina v Rimu.⁴⁵

Zanimivo je mesto najdbe našega reliefa. V bližini so že prej našli spomenike Mitrovega kulta. Davno so našli bloke iz rdečega marmora, pozneje pa napisa CIL III, 4039 in 10874.⁴⁶ Prvi od obeh napisov govori, da je dal razrušeno svetišče boga sonca Mitre popraviti dux Aurelius Iustinianus, mož viteškega stanu (vir perfectissimus). S pomočjo Iustinianove funkcije in stanu datirajo napis v začetek 4. stoletja.⁴⁷ Po stilu izdelave datiranih reliefov v ostalih ptujskih mitrejih in po primerjavi z reliefom z Eskvilina, ki je našemu najbližji, dasi stilno ploskovit in datiran v 4. stoletje,⁴⁸ bi datirala naš relief v drugo polovico 3. stoletja. Bil bi torej iz svetišča, ki ga je dal Iustinianus popraviti. Po razrušitvi svetišča pa so relief z ostalim gradivom iz okolice porabili za tlak. Verjetno je relief krasil eno od stranskih sten svetišča. (Tako so bile n. pr. stranske stene mitreja pri cerkvi Sta. Prisca v Rimu okrašene s freskami.)⁴⁹

Približno 20 m naprej sta tekla ob strani parc. 476/2 k. o. Krčevina (glej priložo 2, točka C) dva srednjeveška zidova v smeri od vzhoda proti zahodu. Oba je bilo mogoče vezati s srednjeveškim obzidjem. Pod drugim je bil v gl. 1,6 m spodnji del rimskega temelja 0,5 m debel in visok. V sred-

⁴⁵ Reliefe in stenske slike: Vermaseren, *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis Mithriacae*, Hague 1956, št. 354, 458, 483; Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithra*, Bruxelles 1899, 1896, str. 203, št. 18; Saxl, *Mithras*, Berlin 1931, str. 30.

⁴⁶ Kenner, *Mitteilungen d. Alterth. Vereins zu Wien* XI, str. 94; Premierstein, *AEM* X, 1886, 234 sq.; Saria, *Blatt Ptuj*, str. 39.

⁴⁷ Seeck, s. v. Dux, RE, str. 1869.

⁴⁸ Cumont, o. c., str. 203.

⁴⁹ Vermaseren, o. c., št. 483, str. 198; Vermaseren-van Essen, *The Aventine Mithraeum adjoining the Church of Sta. Prisca, Antiquity and Survival*, no. 1, 1953, str. 3–36.

njeveškem obzidju je bilo vzdanih precej rimskih fragmentov iz pohorskega marmora. Med njimi so trije večji kosi kvadra. Ohranjena je le desna stran tega kvadra. Visok je bil 1,05 m, sedanja širina pa znaša 0,5 in 0,18 m. Na sprednji strani je bil v profiliranem okviru relief: človeška figura na podstavku. Ohranjen je rob tega podstavka, levica gole moške figure, ki drži povodec, in za njo konjska glava in noga. Po analogijah bi mogli soditi, da je relief predstavljal Dioskura.⁵⁰

V srednjeveškem obzidju pa sta bila vzdana tudi dva fragmenta napisov, nagrobnikov. Prvi je iz napisnega polja nagrobne stele. Je iz belega zrnatega marmora, širok je 36 cm in 15 cm debel. Črke so 6—5 cm visoke. Ohranjeni del napisa se glasi: ...|...S....|....VNT....|. (ANNORUM) (XXXV) | [CAR]ISS(imo) (ET) SE...|...PROBO...|...E.S..... Bil je na grobu torej najmanj dveh oseb, od katerih je bila ena stara 35 let. Napis je imel tri besede (*annorum, XXXV, et*) pisane v ligaturi. Drugi fragment je tudi iz zrnatega marmora in je z desne strani nagrobne stele, ki je imela napisno polje obrobljeno s pilastroma z listnatim kapitelom na vrhu. Fragment je 30 cm visok, 25 cm širok, črke pa so 4,5—5 cm visoke. Ohranjeni del napisa se glasi:EC |ND |XS |XX. Po obliki sta fragmenta verjetno dela nagrobnikov iz 2. stoletja.⁵¹

Jarek za vodovodno napeljavo, kopan po cesti naprej, ni dal nobenih pomembnejših najdb. Plasti so bile že prej globoko prekopane in nasute. Samo mestoma je bilo mogoče ugotoviti rimske ruševinske plasti in ostanke temeljev iz lomljenca, ki se končujejo v raznih globlinah med 1 in 2 m. Šele ob strani parc. 519/4 k. o. Krčevina je v dolžini 14 m (glej prilogo 2 pri točki D) jarek prerezal jasnejše antične sloje. Pod cestnim nasipom je bila že v globini 0,5 m ugotovljena rimska ruševinska plast. Ta je prekrivala ostanke temeljev iz lomljenca v gl. 1,2—1,7 m. Med temelji je bilo mogoče pod ruševinsko plastjo določiti razrušene opečne stebričke hipokavsta, ki so v globini 1,7—1,9 m počivali na plasti estriha in prodnikov.

Na cesti na Vičavi so samo ob parc. 460/1, 2 k. o. Krčevina prerezali antične sloje, sicer pa je bil teren nasut. Pod ruševinskimi plastmi so bili v globini 1—2,2 m mestoma ohranjeni tlaki-estrihi in temelji (najjasneje pri točki E—F, priloga 3 A). V dolžini 10 m je bilo mogoče v globini 1—1,2 m slediti prekinjene tlake in njim pripadajoče temelje, v globini 1,4 m, delno pod temi, spet tlake in ob njih temelje, ki so segali do globine 2,2 m in še niso bili v celoti odkopani (Priloga 4, I). Ob strani parc. 495 k. o. Krčevina pri točki G (priloga 3 A) je bil spodnji tlak v globini 1,4 m sestavljen iz opečnih kock na ilovici in na njem sledovi porušениh stebričkov hipokavsta. Pod tem nivojem je bil še temelj, ki ga pa ni bilo mogoče v celoti raziskati. Tudi pri točki H (priloga 3 A) je bil temelj in k njemu spadajoč estrih v globini 1,4 m.

Drobnih najdb je bilo zelo malo, nekaj novcev (od Galliena do Valentiniana I.), fragmenti keramike itd. Nobena pa ne more služiti za datacijo plasti. Bilo je namreč nekaj fragmentov terre sigillate iz 2. stoletja, svetilka

⁵⁰ Klemenc, Relievi Dioskurev in letnih časov na rimskem pokopališču v Šempetru, Vjesnik za arheologiju i hist. dalmatinsku LVI—LIX/2, 1954—1957. Antidoron Abramić II, str. 141 sq.

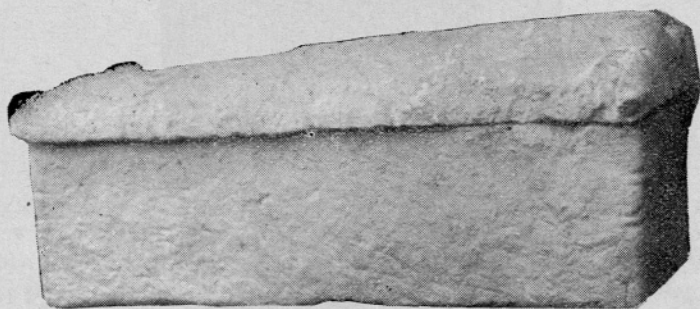
⁵¹ Cagnat, o. c., str. 11 sq.

na salo, ki sodi približno v isti čas,⁵² koščena lasnica s sodčasto glavico in lonček z izpognjenim ustjem in z glavničastim vrezom po površini.

Vsi ti podatki, zbrani ob kopanju napeljuje za vodovod, služijo za izpopolnjevanje topografskih podatkov o Poetoviu. Pri delih se je bilo zvečine nujno omejevati le na opazovanje odkopanih plasti.

Slika 8. Sarkofag iz peščenca
Abb. 8. Sarkophag aus Sandstein

Slika 9. Sarkofag iz peščenca
Abb. 9. Sarkophag aus Sandstein

Spomladi leta 1958 so pred bolnišnico (parc. 278/1 k. o. Ptuj) predelovali vratarski paviljon. Pri tem so našli v zemlji dva sarkofaga iz barbarskega peščenca. Bila sta prazna. Izdelana sta brez napisa in okrasa. Prvi meri v dolžino 1,99, v širino 0,76 in v višino 0,55 m. Stene so 0,1 m debele, pokrov je ravna, enako debela plošča, dno pa je 0,15 m debelo (sl. 8). Drugi meri v dolžino 1,55, v širino 0,6, v višino 0,42 m, stene so 0,1 m debele. Pokrov je malo strehast, akroteriji so komaj nakazani. Največja višina pokrova znaša 0,13 m (sl. 9). Nedaleč stran sta bila dva novca Gordiana Pija. Sarkofaga, po merah sodeč, verjetno mista pepelnici. Staviti ju moramo

⁵² Ivanyi, o. c., str. 20.

verjetno v poznejši čas, ker nekako po 3. stoletju dalje pri nas prevlada pokop celega mrliča.⁵³ Na tem grobišču ob cesti Poetovio—Savaria so že večkrat naleteli na podobne sarkofage. (Prim. Saria, Blatt Ptuj, str. 43.)

Istega leta na jesen je prišlo v muzej nekaj posameznih predmetov iz uničenih grobov na Zgornji Hajdini. Na parc. 443/1 k. o. Hajdina, na nje-

Slika 10. Junoni posvečen oltar
Abb. 10. Der Juno geweihter Altar

nem jugovzhodnem robu so našli pri odkopavanju gramoza za gradnjo mostu dva vrčka, ki ju moremo staviti v 1. stoletje.⁵⁴ Sicer na parceli ni bilo najdb, mogoče sta vrčka iz enega obrobnihih grobov grobišča ob cesti Poetovio—Celeia.

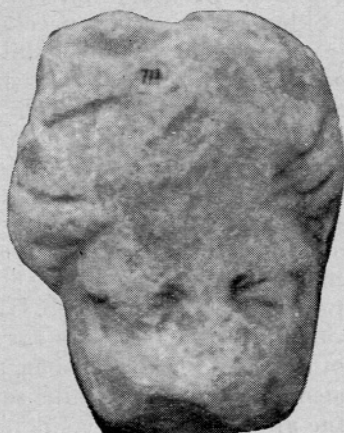
V steni gramoznice v zahodnem delu parc. 435/4 k. o. Hajdina je bilo vidnih nekaj jam. Ob preiskavi se je izkazalo, da so delno prazne, delno

⁵³ Schober, o. c., str. 224; Dietz, o. c., str. 151 sq.

⁵⁴ Gose, o. c., str. 33, in tip 362.

pa že s prekopavanjem uničeni grobovi. V humusu teh vkopov je bilo nekaj neznatnih fragmentov keramike, pomembnejši so le fragmenti pladnja iz imitacije sigillate (oblika Drag. 17) (Tab. III, 8). Na notranji strani dna in po stenah so venci kratkih vrezov. Glina je rumenkastosivo žgana, površina je bila temnejša, izdelava zelo skrbna. (Pladenj sodi v 1. stoletje, v čas, ko v naših krajih terra sigillata še ni bila zelo pogosta.⁵⁵)

V jeseni 1958 so kopali tudi na parc. 1076/2 k. o. Hajdina, tik hiše Sp. Hajdina št. 32, temelj za klet. V bližini so opravljali izkopavanja in sondiranja že prej.⁵⁶ Pri izkopu za klet je bilo mogoče videti takle profil: Na vrhu je bil 80 cm debel nasip humusa z ruševinami, pod njim je bila

Slika 11. Glava kipa
Abb. 11. Kopf einer Statue

nekaj centimetrov debela plast žganine, pod to plast ilovice z manj ruševinami, v gl. 1,2 m pa spet plast žganine, pod to pa sterilna ilovica. Skozi plasti prav do sterilnega proda je segal v gl. 0,5—1,8 m temelj iz oblic. V vrhnji plasti humusa z ruševinami je bil oltar Junoni iz belega zrnatega marmora (sl. 10). Stranska leva stena mu je bila odklesana. Meri 76 cm v višino, 42 in 30 cm v širino, črke pa so 4,3—3,5 cm visoke. Ovršje obrobja profiliran rob, vrh z akroteriji je pa poškodovan. Na desni steni je reliefno upodobljen vrč. Napis se glasi: [I]VNONI | [R(eginae)] D(eorum) M(atri) | ALBV CIA T(iti) F(ilia) | LERINA ? | ALBVCIVS | T(iti) F(ilius) | RVFVS.

Oltar sta torej posvetila Junoni, materi bogov, Albucia, ki moremo njen priimek brati kot Lerina, Titova hčerka, in Albucius Rufus, Titov sin. Oltar bi po obliki črk in izdelavi mogli staviti v 2. stoletje.⁵⁷

V isti plasti z oltarjem je bila zelo izlizana glava marmornega kipa ali figure z reliefa. Ohranjen je zgornji del obraza in del nad čelom v vozle

⁵⁵ Archaeol. Hung. XXXVI, o. c., str. 39; Schörgendorfer, o. c., str. 86.

⁵⁶ Saria, Blatt Ptuj, str. 58; Šašel, Sp. Hajdina, parc. 1076/2, Arheološki vestnik IV/2, str. 308 sq.

⁵⁷ Cagnat, o. c., str. 11 sq.; Mikl, Trije novi napisi iz Poetovia, Živa antika, X/1—2, str. 196 sq.

spetih las (sl. 11). Tako spete lase pogosto najdemo na kipih Apolona.⁵⁸ Glava je 28 cm visoka in 22 cm široka. Blizu nje, še vedno v isti plasti, je ležala preprosta oljenka z valjastim trupom in oglatim noskom (Tab. III, 7; v nemščini imenovana Tiegellampe, Avgustov čas, doslej ni zastopana v zbirki ptujskega muzeja).⁵⁹ V zidu iz oblic je bil malti primešan kos stenskega ometa, kjer je bil na belo ozadje naslikan gol mišičast heroj. Na fragmentu je samo zgornji del telesa. V levici drži heroj sulico, preko prsi pa ima na balteusu obešen meč. Vse opisane najdbe niso bile najdene in situ, marmorna kosa in omet so bili sekundarno uporabljeni.

Poleti 1959 je v steni gramoznice na Zg. Hajdini, parc. 435/4 k. o. Hajdina, izpral dež skeletni pokop. In situ je bil ohranjen le še srednji del skeleta v globini 1,8 m. Sklepi še niso bili v celoti osificirani. Ležal je iztegnjeno v smeri N—S z glavo proti N. Grob je bil vkopan v prod, sledov krste ni bilo mogoče opaziti, prav tako ni bilo pridatkov, razen močno korodiranega železnega obročka, ki je imel ca. 5 cm v premeru. Obroček je bil najden ob hrbtenici v višini pasu. Nekaj metrov južneje od pravkar opisanega groba smo mogli v steni gramoznice preiskati nedotaknjen žgan grob. Segal je do 0,5 m globoko, grobna jama pa je bila 0,6—0,8 m široka. V humusu, ki jo je izpolnjeval, je bilo troje 10—15 cm dolgih železnih žebeljev, lonček in dva vrčka s trakastim ročajem. Poleg vrčkov je bil pepel z ostanki kosti in na njem bronasta pasna spona (Tab. III, 5) in zrcalce v obliki okrogle bronaste, posrebrene ploščice (Tab. III, 6). Lonček je iz sivo-rjavo žgane keramike, pomešane s peskom, ima ravno dno, jajčast trup in značilno, v preseku trikotno ustje. Prvi vrček ima prstanasto nogo in trebušast trup, površina rumenkasto žgane keramike se pa močno otira. Drugi vrček je iz rdečkasto žgane gline s čvrsto površino. Trup vrčka je značilno sploščen in zažet na ramenu. Vse tri posode (Tab. III, 2, 3, 4) so po svoji obliki in izdelavi značilne za 1. stoletje.⁶⁰ Pasni okov in spona sta sestavljena iz treh členov. Jermen je pokrivala in ga držala z zakovicami pravokotna ploščica iz tenke bronaste pločevine, okrašena v predrti tehniki. Na eni strani je bila valjasto uvita, da je pokrivala z zgornje strani prečko spona. Na spodnji strani je držala spono in objemala jermen ploščica iz gladke pločevine. Spona sama pa ima obliko pravokotnega okvirčka z dvema okrašenima izrastkoma na jermenu nasprotni strani. Tako okovje je značilno za Norik in Panonijo in je bilo v teh provincah tudi izdelano. Sodi v 1. stoletje in so bili primeri v ptujskih zgodnjeantičnih grobovih že večkrat najdeni.⁶¹

Nekako v istem času kot pravkar opisana groba so pri poljskih delih nedaleč stran na Zg. Hajdini našli zgornji del marmorne nagrobne stele (sl. 12). Najden je bil na parc. 435/3 k. o. Hajdina. Ni bil več in situ, ležal

⁵⁸ S. Reinach, *Répertoire de la statuarie Grecque et Romaine*, Tome II, vol. 1, Paris 1897, str. 92—107.

⁵⁹ H. Kenner, *Magdalensberg, Ausgrab. im J. 1954—1955*, Carinthia I, 148, 1958, str. 95.

⁶⁰ Lonec: Bonis o. c., str. 37; Schörgendorfer, o. c., str. 150; vrčka: Bonis, o. c., str. 52, 53; Schörgendorfer, o. c., str. 160; Gose, o. c., tipi 359—364; *Archaeol. Hung. XXXVI*, o. c., str. 44.

⁶¹ Noll, *Funde v. Magdalensberg in d. Wiener Antiken Sammlung*, Carinthia I, 147, 1957, str. 128, 139. A. Jalen, *Poročilo o novih najdbah v Ptujju*, *Arheol. vestnik* I/1, 2, Ljubljana 1950, str. 184.

je na nasipu v humozni plasti. Izdelan je zelo lepo iz belega zrnatega marmora. V višino meri 0,86 m, v širino 0,73 m, debel je 0,16 m. Črke so visoke 6,5–8 cm. Stela ima palmete za akroterije in v kotih ob njih po enega delfina z biserom v gobčku. V profiliranem timpanonu pa je lepo izdelana Meduzina glava s kodrastimi lasmi in vozlom kač pod brado. Ob strani napisnega polja sta tordirana korintska polstebra. Spodnji del je fragmentiran. Napis, ki ima široke, lepe črke, se glasi:

Slika 12. Nagrobnik z Zg. Hajdine

Abb. 12. Grabstein aus Zg. Hajdina

GRANIA L(uci) F(ilia) | PROCVLA | DOM(o) AQVIL(eia) | V(iva)
F(ecit) SIBI ET | [.....]IO

Iz njega torej izvemo, da je nagrobnik zgradila zase in za nekega moškega člana svoje družine Lucijeva hči Grania Procula, doma iz Ogleja. Nagrobnik sodi po obliki in vsebini napisa (imena, navedba domovine) v 1. stoletje.⁶² Zanimiv je predvsem zaradi izpopolnitve slike o sestavu prebivalstva Poetovia v 1. stoletju.

Še tudi v poletju 1959 je muzejski preparator našel ob dravski strugi pod sedanjim muzejem del marmornega kvadra ali morda tudi sarkofaga

⁶² Mikl, o. c. in tam citirana literatura.

z zelo izlizanim fragmentiranim napisom. Ta je bil v profilirano uokvirjenem polju, ohranjen je le levi spodnji vogal polja. Fragment meri v višino 39 cm, v širino 53 cm, debel je 11–22 cm, črke so pa 6,5 in 6 cm visoke (dokaj lepo izdelane). Od napisa je ohranjenih le nekaj črk:IRIAE ET..... | FLM?. V prvi vrsti moremo videti del imena ženskega spola v dativu. Fragment je bil najden v sekundarni legi, torej tudi v tem oziru ne more služiti za sklepe.⁶³

Poleti 1959 so nadaljevali s polaganjem cevi za vodovodno napeljavo po glavnih ulicah po mestu in za gradom. Na antične sloje so pri teh delih naleteli le v dolinici med panoramskim in grajskim gričem in na višjem delu Rajčeve ulice za gradom. V tem delu Ptuja je bil že prej ugotovljen del poetovijske naselbine in potek ceste Poetovio—Savaria.⁶⁴ Vendar so bili tudi tu ugotovljeni antični sloji močno poškodovani. Vrhnja humozna plast, pomešana z ostalinami raznih dob, je segala mestoma prav do proda. V srednjem delu dolinice med Panoramo in Gradom je bilo videti temelje iz oblic. Tekli so v smeri NW—SE, segali so do gl. 1,5 m in niso bili odkopani do dna (glej prilogo 3 B med točkama I—J). V dolžini 55 m je jarek pošev sekal antično cesto (glej prilogo 3 B med točkama K—L). Plast cestnega nasipa je bila pod humozno plastjo v gl. 0,9 m in je segala do gl. 1,2 m. Pod njo so se začele sterilne ilovnate plasti. Močnejše naselbinske plasti je jarek presekala še enkrat, in sicer v Rajčevi ulici. Tam je bil (glej prilogo 3 B, točka M) ugotovljen pod humoznim sipom z ruševinami estrih (presekan približno v dolžini 2 m). Ležal je na ca. 6 cm debeli plasti zdrobljene opeke, debel je bil 13 cm. Do dna izkopa je sledila plast sterilnega prodca.

Niže, po današnjem in srednjeveškem delu mesta, je sekal jarek, izkopen za vodovodno napeljavo, samo nasipe in sterilne prodnate in ilovnate plasti. Drobni najdb je bilo ves čas malo, večinoma so bile sekundarno primešane višjim, nasipnim plastem. Vendar so pogledi v plasti tega dela antičnega Poetovia važni, ker potrjujejo dosedanje ugotovitve v zvezi s potekom ceste med grajskim gričem in o obsegu naselbine, kjer tečejo danes ceste.

V Rabeljčji vasi (v severozahodnem kotu parc. 568 k.o. Krčevina) so v septembru 1959 našli pri delih ob drenažnem jarku za hišo svinčeno rakev oziroma oblogo za leseno krsto. Ležala je ca. 1,5 m globoko v ilovnati plasti, v kateri so bili samo zelo neznatni ostanki tegul. V rakvi so bili ostanki kosti, bila je zelo poškodovana in deformirana. Je kvadraste oblike. Izdelana je tako, da sta ožji ploskvi iz iste plošče svinca kot dno, samo zapognjeni navzgor, stranski dolgi ploskvi pa sta posebej pripojeni. Zgornji robovi so zavihnjeni najprej 4 cm navzven, potem pa še navzdol. Za zapognjenimi robovi so bili v ilovnati zemlji ohranjeni sledovi lesa, iz česar je mogoče razbrati, da je svinčena samo obloga lesene krste (notranje strani). Pokrov je bil ravna plošča, pribita na zapognjene robove. Krsta je merila 1,8 m v dolžino, 0,4 m v širino in ca. 33 cm v višino. Debelina svinca je znašala 1 cm. Zdi se, da moramo tudi v tem osamljenem pokopu videti pokop v skrajnem robu grobišča ob cesti Poetovio—Savaria.⁶⁵ Dejstvo, da je pred nami pokop celega mrliča in v svinčeni rakvi, nam da sklepati, da je

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Saria, Blatt Ptuj, str. 32.

⁶⁵ Saria, Blatt Ptuj, str. 42 sq.

bil pokojnik pokopan v pozni antiki. Tipologija krste, pomanjkanje pri-
datkov, dejstvo, da ne poznamo mesta groba v okviru celega grobišča, pa
nam onemogočajo detajlno datacijo. Svinčene krste se pojavljajo v mnogih
poznoantičnih grobiščih drugih provinc,⁶⁶ po ena ali več pa so bile najdene
tudi po večjih poznoantičnih najdiščih naših krajev; take primere hranijo
muzeji v Sisku, Vinkovcih, Sarajevu (iz Srebrenice) in v Sremski Mitrovici.

Leta 1960 je želela Kmetijska zveza Ptuj graditi na parcelah na Zgor-
njem Bregu, na robu dravske terase (parc. 299/1, 299/2, 298 k. o. Zg. Breg)
provizorije. Muzej je moral izreči svoje mnenje. Ker je ta teren še v sklopu
strnjene naselbine, celoten obseg na mestu pa še ni bil ugotovljen pri
prejšnjih izkopavanjih, smo med 21. februarjem in 5. marcem 1960 izkopali
šest kratkih poskusnih jarkov, ki so sekali rob terase (priloga 1).

Skupina omenjenih parcel tvori nekaj širok polotok v nekdanjo inun-
dacijsko ozemlje Drave. Tik pod teraso, ki mu tvori robove, teče, verjetno
v nekdanjem dravskem rokavu, Studenčnica. Stran od nje, proti jugu in
proti vzhodu, pa se teren komaj opazno vzpenja. (Razlika je le nekaj me-
trov.) Ta blaga vzpetinica nosi pri prejšnjih omembah ime Vuršičičeva
vzpetina. Po njej je tekla po današnjem južnem robu naštetih parcel rim-
ska cesta proti dravskemu mostu. Na parc. 299/2 so bila leta 1904 in 1905
izkopavanja, ki pa so ostala neobjavljena. Odkriti so bili ostanki zgradb.⁶⁷
Na parc. 299/1 pa je leta 1894 izkopal Jenny večjo stavbo.⁶⁸

Vsi naši poskusni jarki so tekli skoraj vzporedno po severnem delu
parc. 299/2 in 1. Trije jarki, ki smo jih izkopali na nižjih delih terase in
tam, kjer je terasa najdalj proti severu, so bili brez kulturnih ostalin.
(Nekaj jih je bilo primešanih zgornji humozni plasti z oranjem in erozijo.)
Antično poselitev pa smo zasledili prav do roba terase v skrajnem vzhod-
nem delu parcele, kjer je blaga vzpetina. Tu smo ugotovili, da teko antični
sloji skoraj vodoravno, drugače kot so tla sedaj oblikovana. Vrhnja plast
je povsod humus, ki doseže na mestih, kjer je vzpetina največja, do 1 m
debeline. Primešane so mu razne kulturne ostaline. Med njimi se odlikuje
skodela terre sigillate (oblika Drag. 35) z vdolbenim ornamentom na ustju
in sodi v 2. stoletje, največ 3. stoletje, novci (Trajan, Gordianus Pius) in
železen pečatni prstan z vloženim kamnom, ki sodi že v poznejšo antiko.⁶⁹
(Tab. IV, 7, 5.) Humozni plasti sledi do 40 cm debela, z ogljem mešana plast
žganine. Tudi v njej so bili razni fragmenti keramike, novce Domicijana
in skoraj cela skodelica iz terre sigillate, oblike Drag. 35, z aplicirano
rozeto in volutastima listoma in z vitico in grozdom (posoda sodi v 2.—3. sto-
letje).⁷⁰ (Tab. IV, 6, 8.) V skrajnem vzhodnem delu preiskanega zemljišča
je bila v isti globini z žganino nasuta do 0,5 m debela plast prod. Tvorila

⁶⁶ Fremersdorf, Ergebnisse der Forschungen bei der Severinskirche in Köln.
Neue Ausgrabungen in Deutschland, Röm.-Germ. Kommission, Berlin 1958, str.
329 sq.

⁶⁷ Saria, Blatt Ptuj, str. 54; Schmid, kot opomba 32.

⁶⁸ Jenny, o. c., stavba G, str. 14 sq.

⁶⁹ Skodela iz terre sigillate: tako imenovani Glasschliff se pojavlja v delav-
nicah Lezoux, Rheinzabern in Westerndorf. Oblika pa se pojavlja le v germanskih
delavnicah, nikdar v Lezouxu. Knorr, o. c., str. 1338; Dragendorf, o. c., str. 153;
Déchelette, Les vases céramiques ornées de la Gaule Romaine, Paris 1904, str. 312.
Prstan: Archaeol. Hung. XXXVI, o. c., str. 36.

⁷⁰ Dragendorf, o. c., str. 153.

je mogoče nasip kakega dvorišča ali poti. Spodnji sloj tega nasipa je bil deloma obarvan z zdrobljeno opeko in v njem smo našli Avgustov novce, kovan za Tiberija.

Med dvema najvzhodnejših jarkov smo odkrili ogel stavbe (glej profil prečnega jarka, priloga 4, profil III). Ta stavbni objekt je posegal med pravkar opisane plasti in jih prekinjal. Izkopali smo njegov skrajni severni vogal, in to nekako po 3 m vzhodnega in severnega zidu in pas 2 m med njima. Pri tem je bilo seveda mogoče samo približno ugotoviti orientacijo objekta in nekaj detajlov gradnje. Zidovi so orientirani v smer N—S s približno 20° odklona. S prej odkopanimi objekti na isti parceli so skoraj enako orientirani. Pri zidovih smo spet opazovali znani pojav, da so sistematično izkopani pri kopanju gradbenega materiala. Vzhodnejši zid ima temelj iz oblice, ki se začne pri 1,3 m globine. Prav tam seže do njega tlak-estrih; spadala sta skupaj in k prvi fazi gradnje na tem mestu, ker ležita na sterilni ilovici. Estrih se na severni in zahodni strani prvotno sploh ni končaval v zid, ker je severnejši zid, zgrajen iz ruševinskega materiala (danes ohranjena le še njegova spodnja plast), ležal na estrihu, ki se tudi pod njim konča. Morda moramo v odkopanem oglu stavbe gledati vogal kakega prvotno odprtega hodnika. Na estrihu je ležala do 0,5 m debela plast rumene ilovice, v zgornjem sloju delno močno pomešana z ogljem in v celoti polna fragmentov stenske slikarije. (Na ometu so na belo podlago s čopičem naškropljene barvne lise.) Ta ilovica je bila verjetno tlak ali podlaga tlaku v poznejši fazi uporabe gradbenega objekta. Način slikanja sten s pomočjo naškropljenih barvnih lis, je v naših krajih, kot zgoraj omenjeno, najbolj priljubljeno v poznejših stoletjih (3. in 4. stoletje).⁷¹ Po tem bi mogli soditi, da je bila ilovica nasuta in objekt v celoti pokrpan ali obnovljen nekje v poznejših časih. Koliko prej pa je nastala prva gradbena faza, je težko reči. Odkopani del stavbe je vsekakor premajhen za kakršne-koli sklepe. Po kulturnih ostalinah, med katerimi so ostaline iz 2. in 1. stoletja že kolikor toliko številne, bi mogli sklepati, da moramo z začetkom poselitve vsaj v bližini, če že ne na mestu sondiranja, računati le že v prvih stoletjih n. št.

V marcu 1960 so v novoodprti gramoznici na Zg. Hajdini na južni strani pragerske ceste (parc. 286/1 k. o. Hajdina) našli žgan rimski grob. Dasi je najdišče že daleč stran od tretje dravske terase, sodi grob še v strnjeno grobišče ob cesti Poetovio—Celeia. Pepel pokojnika je bil v rdeče prevlečeni bikonični žari (Tab. IV, 1). Na trupu je imela vodoravna plastična rebra in trakove kratkih navpičnih vrezov. Noga je prstanasta. Zraven je ležal balzamarij z dolgim vratom in kapljastim trupom iz modrikastozelenega prozornega stekla (Tab. IV, 3), okroglo zrcalce s paličastim ročajem s trojnim listom, ki nosi zadaj s koncentričnimi krogi okrašeno posrebrreno ploščico, in del bronaste sponse, ulite v obliki maske (Tab. IV, 2, 4). V grobu je bil tudi bakren Tiberijev novce. Kot novce, datirajo tudi drugi pridatki groba v 1. ali začetek 2. stoletja. Spona, masivno ulita kot ženska maska, je doslej že znana v nekaj primerih v Poetoviu (n. pr. inv. št. 944).⁷²

Ostale najdbe iz leta 1960 bo obseglo drugo poročilo.

⁷¹ Glej opombo 42.

⁷² Žara: Bonis, o. c., str. 38 in 40; zrcalce: Archaeol. Hung. XXXVI, str. 228.

ZUSAMMENFASSUNG

Römische Funde aus Poetovio (1954—1960)

Es wird von neuen, meist zufälligen Funden auf dem Gebiet von Poetovio berichtet.

1. Im Jahre 1954 wurden auf dem Panoramaberg noch zahlreiche beim Pflügen ans Tageslicht gebrachte Gegenstände, meist Keramik gefunden (T. I, 1, 2), außerdem ein Teil eines Münzdepots (Constantius II.—Valentinianus I.).

2. Beim Bau eines Hauses in der Trubarjeva ulica wurden im Jahre 1954 Brandgräber gefunden; nur zwei wurden in situ untersucht. Die Beigaben waren: Krüge, ein Räuchergefäß, Lampen und eine Urne (T. I, 3, 4, 5, 6, 11). Durch sie wird die Zeit, wohl das 2. Jahrhundert, bestimmt.

3. In der Schottergrube von Rogoznica stieß man im Jahre 1955 auf Brand- und Skelettgräber. Unter den Beigaben wurde nur eine Kniefibel (T. II, 6) festgestellt; in den Brandgräbern waren Urnen, Krüge, Teller, Trinkgefäße und ein vasenförmiger Krug (T. I, 1, 7, 8, 9, 10; T. II, 1, 2, 3, 4, 5). Dieser Ort diente wahrscheinlich seit dem Ende des 1. Jahrhunderts als Begräbnisstätte.

4. Beim Bau eines Hauses in einem Teil der römischen Siedlung von Sp. Hajdina wurde eine Amphora mit Bezeichnung des Inhaltes (Weiße Oliven in Honig) gefunden (T. II, 12).

5. Beim Bau eines Hauses in Zg. Breg wurde in den Schichten ziemlich viel römische Keramik gefunden; auf dieser Parzelle (337/4) konnten bisher trotz Sondierungen römische Spuren nicht festgestellt werden. Leider fehlen nähere Angaben (T. II, 7, 8; III, 9).

6. Im Mai 1955 wurde am Rand der Drauterasse von Zg. Breg in der Nähe des Meierhofes mit dem Vulgonamen »Ornigov marof« bei einer vom Militär durchgeführten Grabung in den antiken Siedlungsschichten (Tiefe 1,5 m) etwas römische Keramik, eine Restitutionsmünze von Augustus und ein Bronzetäfelchen mit Inschrift (T. III, 1) gefunden. Das Plättchen ist stark beschädigt, doch macht der rechte Teil der Inschrift mit dem Namen der Legion eine Deutung möglich. Es war an einem Stück der Rüstung eines centurio der Legio XIII. Gemina befestigt. Zur Datierung haben wir sichere Stützen weder in den Fundangaben noch in der Inschrift selbst. Wenn wir aber alle Umstände berücksichtigen, ist es wahrscheinlicher, daß die Inschrift aus einer Zeit stammt, da die Legio XIII. Gemina zur ständigen Besatzung von Poetovio gehörte (zweite Hälfte des 1. Jahrhunderts).

7. Südlich der Mariborer Straße in Zg. Breg wurden im Jahre 1956 beim Legen der Wasserleitung zwei Urnen aus zwei Brandgräbern, wahrscheinlich aus dem 2. Jahrhundert, gefunden (T. II, 9, 10, 11).

8. In der Gregorčičallee wurden bei Bauten eine Goldmünze der Galla Placidia, ein Teil einer Marmorwandverkleidung (Abb. 1) und eine unvollendete Aschenkiste aus Marmor gefunden, bei der die Zierfelder und das Inschriftfeld noch nicht bearbeitet waren.

9. Im Jahre 1956 wurde in der Trstenjakova ulica ein Fragment einer Sarkophagwand in sekundärer Lage gefunden (Abb. 2).

10. Im Jahre 1955 wurden in Zg. Breg beim Bau eines Hauses zwei Jupiteraltäre gefunden. Der eine ist ganz erhalten und hat eine sehr interessante Inschrift (Abb. 3). Danach wurde der Altar für das Wohl des Primitivus, eines

kaiserlichen Freigelassenen und Aufsehers des illyrischen Zolls, errichtet. Der Altar ist nicht nur deshalb interessant, weil er ein neues Denkmal der illyrischen Zollbehörde ist, sondern auch deshalb, weil hier das in Verbindung mit dem illyrischen Zoll bisher unbekannte Amt eines »circitor« erwähnt wird. Der »circitor« war wahrscheinlich ein Aufsichtsorgan der Zollbehörde. Nach dem, was wir über die Organisation des illyrischen Zolls wissen, und nach der Form der Buchstaben stammt der Altar aus dem Ende des 2. oder dem Anfang des 3. Jahrhunderts. Vom andern Altar ist nur ein Fragment erhalten (Abb. 4).

11. Im Jahre 1957 wurde auf der Südseite der Mariborerstraße die Bekrönung eines Grabmals mit zwei Löwen gefunden (Abb. 5).

12. Im Frühjahr und Sommer 1957 wurde in der Prešernova ulica, auf dem Muzejski trg und in der Vičava ein Graben zur Legung der Wasserleitung gegraben. Dabei wurden mehrmals antike Siedlungsschichten mit Bauresten durchschnitten (siehe Plan auf Beilage 2). Die bedeutendsten Funde wurden auf dem Muzejski trg gemacht. Hier wurden die Grundmauern eines Gebäudes und zahlreiche Reste von Wandmalerei festgestellt (Beil. 4, II; Abb. 6). Etwas nördlich davon wurde ein Fußboden gefunden, der aus sekundär verwendeten Marmorblöcken bestand. Darunter waren auch einige Fragmente von kleineren Altären und von Architekturgliedern. Der bedeutendste Fund aber war ein großes, nur zum Teil erhaltenes Relief des Sonnengottes Mithras (Abb. 7 a u. b). Wenn wir die schon früher in der Nähe gefundenen Inschriften (CIL III, 4039 und 10874) berücksichtigen, können wir annehmen, daß sich in der Nähe ein Mithrastempel befand, aus dem auch das oben erwähnte Relief stammt. Der Stil des Reliefs und die Angaben der Inschriften weisen auf die zweite Hälfte des 3. Jahrhunderts hin.

In den mittelalterlichen Bauresten unweit davon wurden Fragmente von Grabmälern und ein Block mit einem Relief, das vielleicht die Dioskuren darstellt, gefunden. In der Vičava durchschnitt der Wasserleitungsgraben in der Länge von 48 m starke römische Siedlungsschichten (Beilage 3 A und 4, III).

13. Im Frühjahr 1958 wurden vor dem Krankenhaus zwei wahrscheinlich spätantike Sandsteinsarkophage gefunden. Beide sind ohne Verzierung und Inschrift (Abb. 8, 9).

14. Im Herbst desselben Jahres gelangten mehrere Gegenstände aus dem frühantiken Gräberfeld von Zg. Hajdina ins Museum u. zw. zwei Krüge und ein Teller, Nachahmung von terra sigillata (T. III, 8).

15. Im Herbst 1958 wurde in Sp. Hajdina beim Bau eines Hauses in den antiken Siedlungsschichten ein der Iuno geweihter Altar gefunden (Abb. 10), ein Marmorkopf (Abb. 11), ein Stück Wandmalerei mit einem nackten Heros und einige kleinere Gegenstände (T. III, 7).

16. Im Gräberfeld von Zg. Hajdina wurden im Sommer 1959 im Steilhang der Schottergrube ein Skelettgrab ohne Beigaben und ein Brandgrab aus dem 1. oder 2. Jahrhundert mit Beigaben (einem Topf, zwei Krügen, einer Schnalle und einem Spiegel) gefunden (T. III, 2, 3, 4, 5, 6). Unweit davon befand sich in der Humusschicht der Oberteil eines Marmorgrabmals aus dem 1. Jahrhundert (Abb. 12), das für die Zusammensetzung der Bevölkerung lehrreich ist (Aquileja).

17. Im Sommer 1959 wurde im Flußbett der Drau eine stark beschädigte Inschrift gefunden.

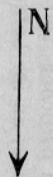
18. Im selben Jahr wurde das Legen der Wasserleitung fortgesetzt. In der Niederung zwischen dem Panorama- und dem Schloßberg wurden im westlichen

Teil antike Siedlungsschichten festgestellt; im östlichen Teil wurde die bereits bekannte römische Straße diagonal angeschnitten; an ihr befanden sich römische Siedlungsschichten (siehe Plan, Beilage 3 B).

19. Östlich vom städtischen Friedhof in Rabeljčja vas wurde ein Skelettgrab mit einem Bleibelag an der Innenseite des Holzсарges gefunden. Die Beisetzung fand wahrscheinlich in spätantiker Zeit statt.

20. Im Februar und März 1960 wurden in Zg. Breg kleinere Sondierungen durchgeführt, um die Ausdehnung der antiken Siedlung auf dem Gebiet festzustellen, wo gebaut werden soll (Beilage 1). In dem etwas höher gelegenen östlichen Teil des untersuchten Geländes wurden Siedlungsschichten und ein Teil eines römischen Gebäudes festgestellt. Die Kulturreste umfassen die Zeit vom 1. bis zum 4. Jahrhundert. Erwähnenswert sind zwei terra sigillata-Schalen (T. IV, 7, 8, 6), ein eiserner Ring mit einem Stein (T. IV, 5) und einige Münzen (Augustus, Domitianus, Traianus, Gordianus Pius).

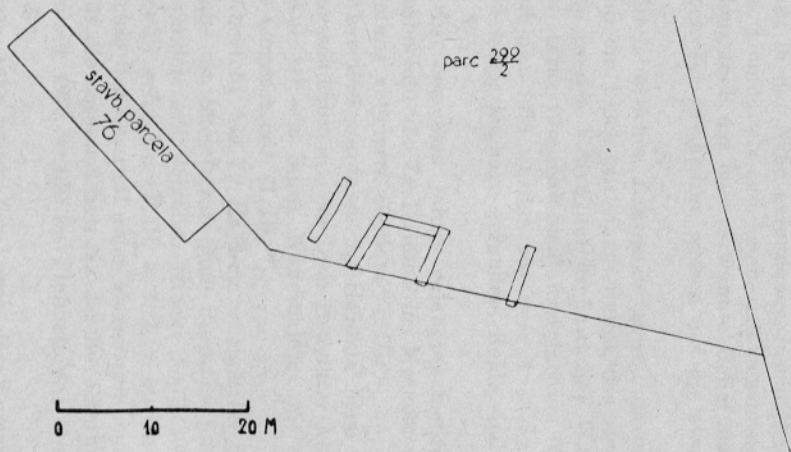
21. Im März 1960 wurde in der Schottergrube von Zg. Hajdina ziemlich weit westlich von der Drauterasse ein Brandgrab aus dem 1. oder 2. Jahrhundert gefunden, das aber noch zu dem bekannten Gräberfeld gehört. Beigaben waren: eine Urne, ein Balsamarium, eine Schnalle von Maskenform, ein Spiegel und eine Tiberiusmünze (T. IV, 1, 2, 3, 4).

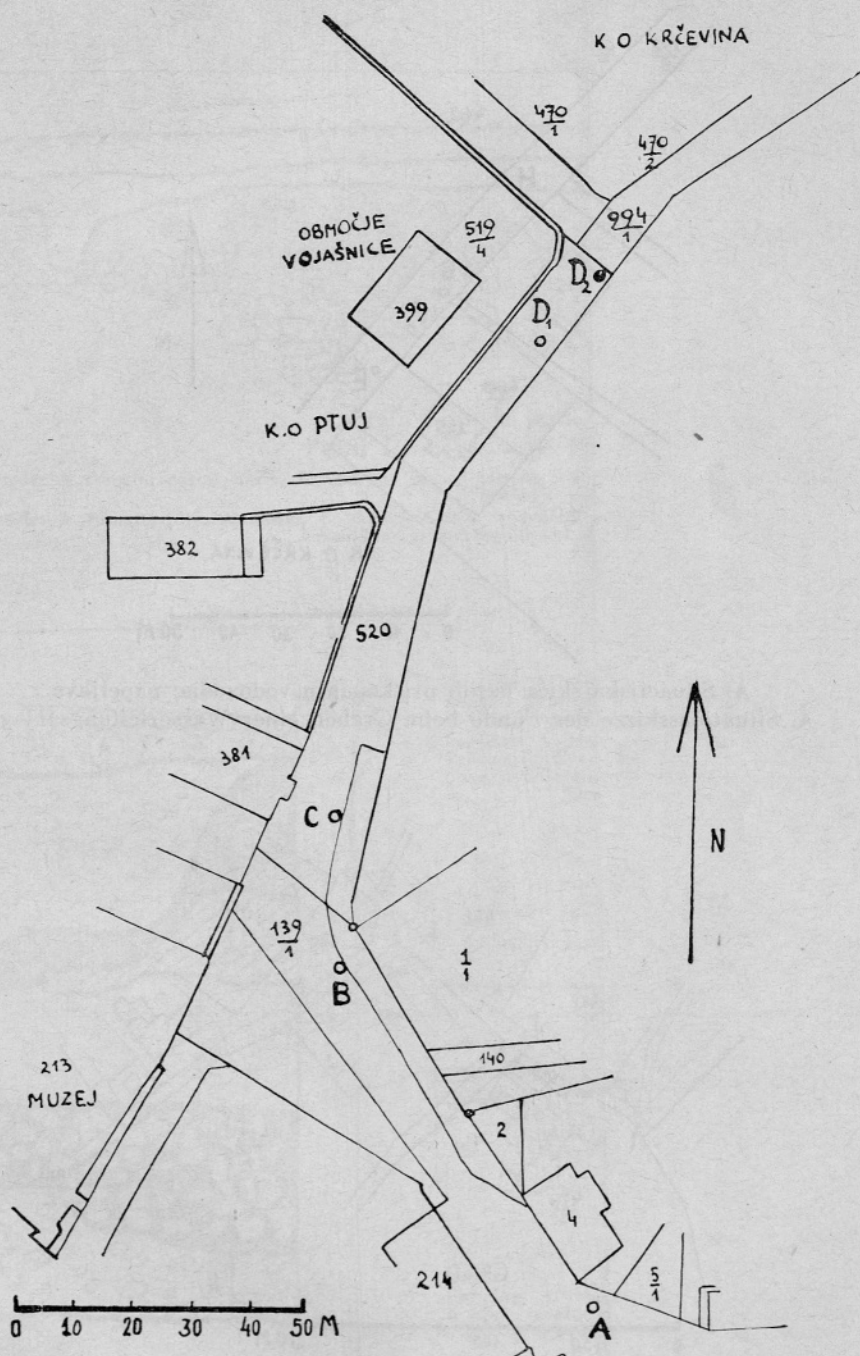
parc. $\frac{290}{1}$

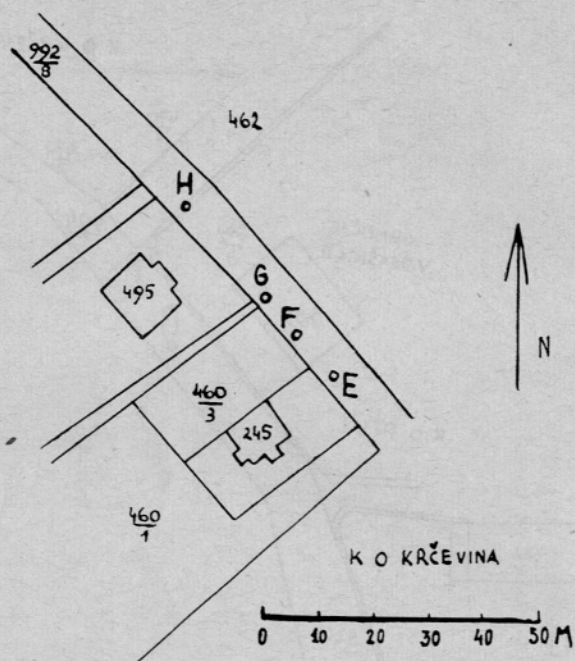
parc. $\frac{290}{2}$

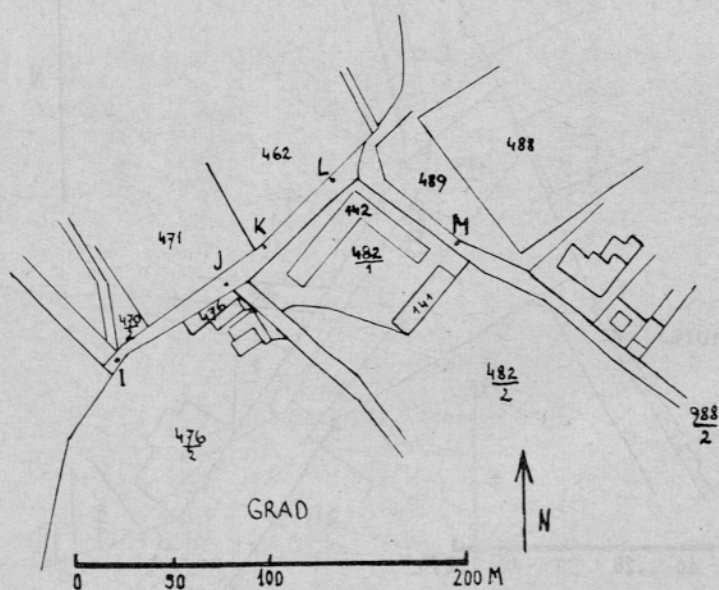
Situacijska skica sondažnih jarkov na Zg. Bregu
Situationsskizze der Sondegräben aus Zg. Breg

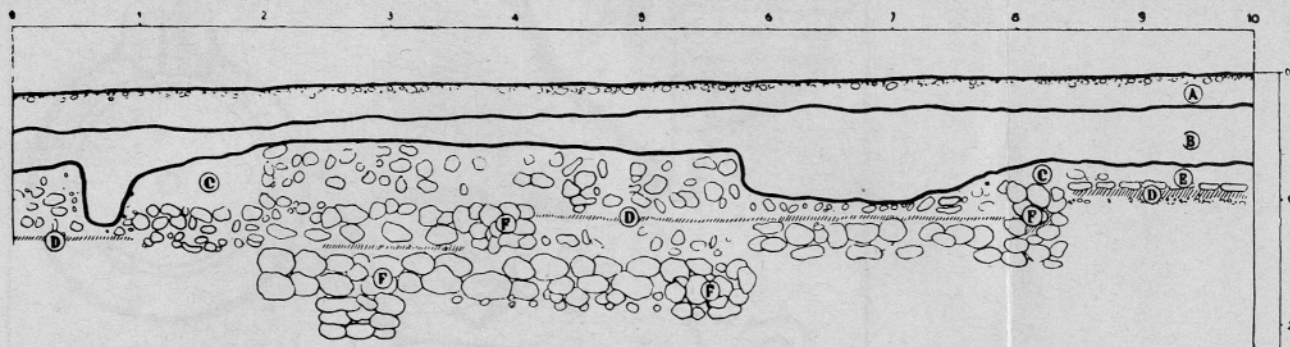
Situacijska skica najdb pri kopanju vodovodne napeljave
 Situations-skizze der Funde beim Graben einer Wasserleitungsanlage

A. Situacijska skica najdb pri kopanju vodovodne napeljave
A. Situationsskizze der Funde beim Graben einer Wasserleitungsanlage

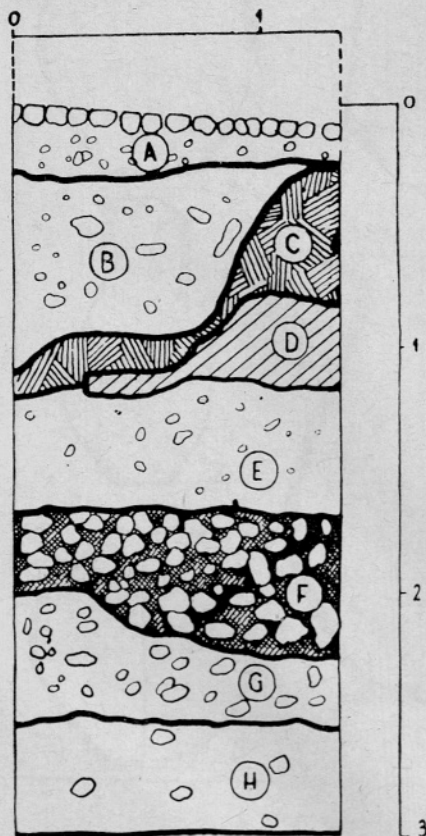
B. Situacijska skica najdb pri kopanju vodovodne napeljave
B. Situationsskizze der Funde beim Graben einer Wasserleitungsanlage

Profil I. Stena jarka za vodovodno napeljavo
Profil I. Grabenwand für eine Wasserleitungsanlage

Legenda: A recentni cestni nasip, B humozna plast, pomešana z ruševinami, C antična ruševinska plast, D tlak -estrih, E tlak iz zložene opeke, F temelji iz lomljenca

Legende: A rezenter Strassendamm, B Humusschichte, vermisch mit Trümmern, C antike Trümmerschichte, D Estrichfussboden, E Fussboden aus zusammengefügt Ziegeln, F Fundamente aus Bruchstein

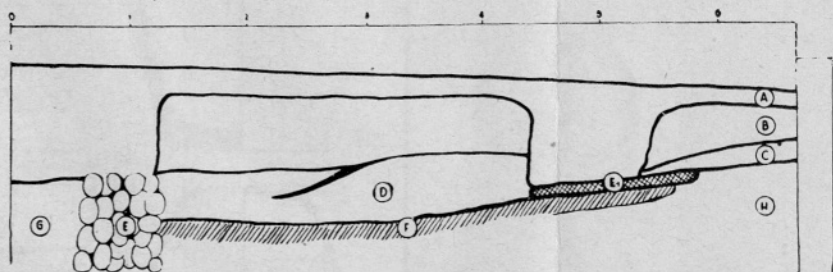

Profil II (levo). Vzhodna stena sonde I.

Profil II (links). Ostwand der Sonde I.

Legenda: A recentni cestni tlak in nasip, B humozna plast z raznimi ruševinami, C plast antičnih ruševin, stenskega ometa, D rumena ilovica, E sivkasta, s kamenjem pomešana ilovica, F temelj iz z malto vezanih oblic, G prodnata plast, H prodnata ilovnata plast.

Legende: A rezentes Strassenpflaster und Damm, B Humusschicht mit verschiedenen Trümmern, C antike Trümmerschichte des Wandverputzes, D gelbe Lehmmerde, E grau-liche, mit Gestein vermischte Lehmmerde, F Fundament aus mit Mörtel zusammengefügt Rundsteinen, G Schotterschichte, H Schotterschichte aus Lehm.

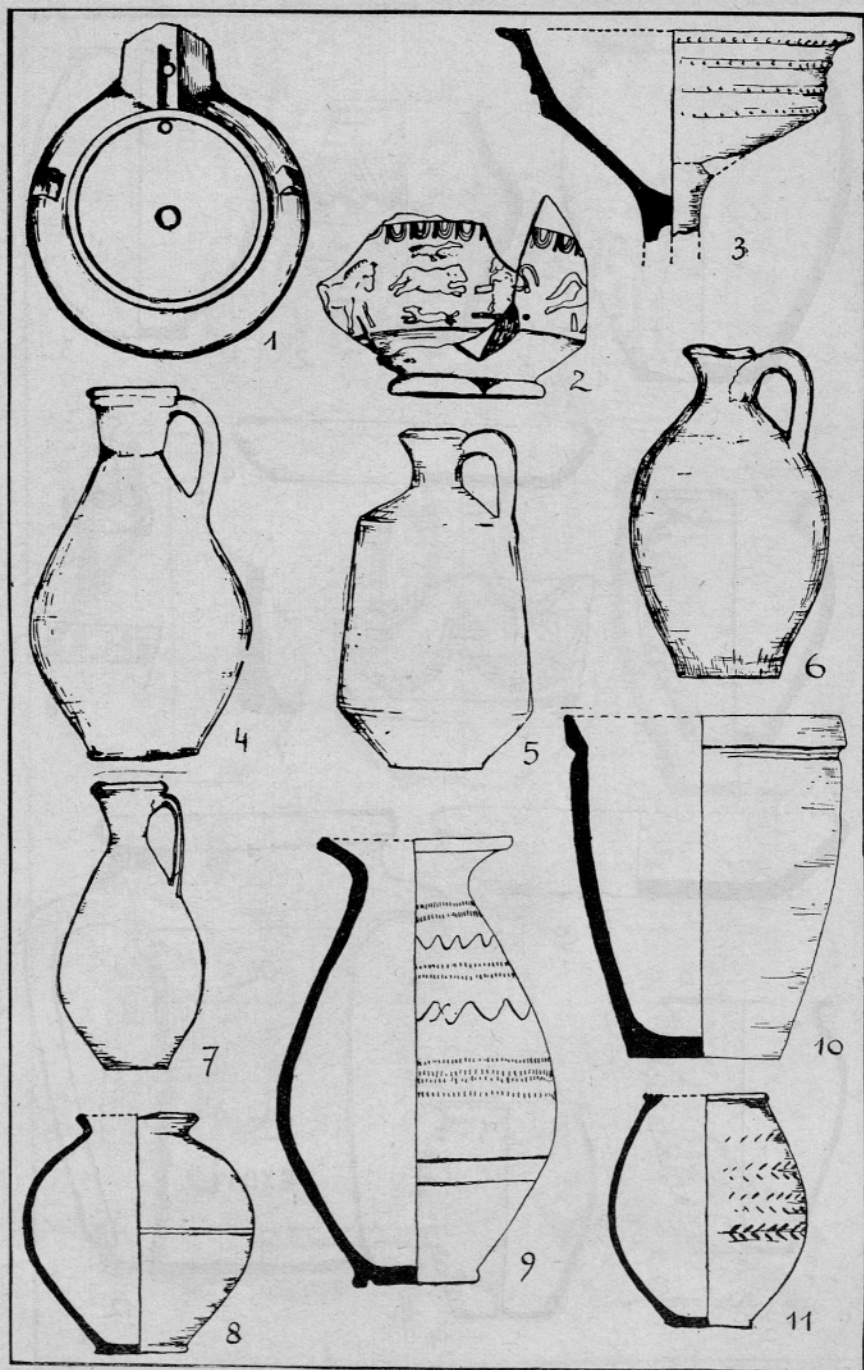

Profil III. Stena prečnega jarka

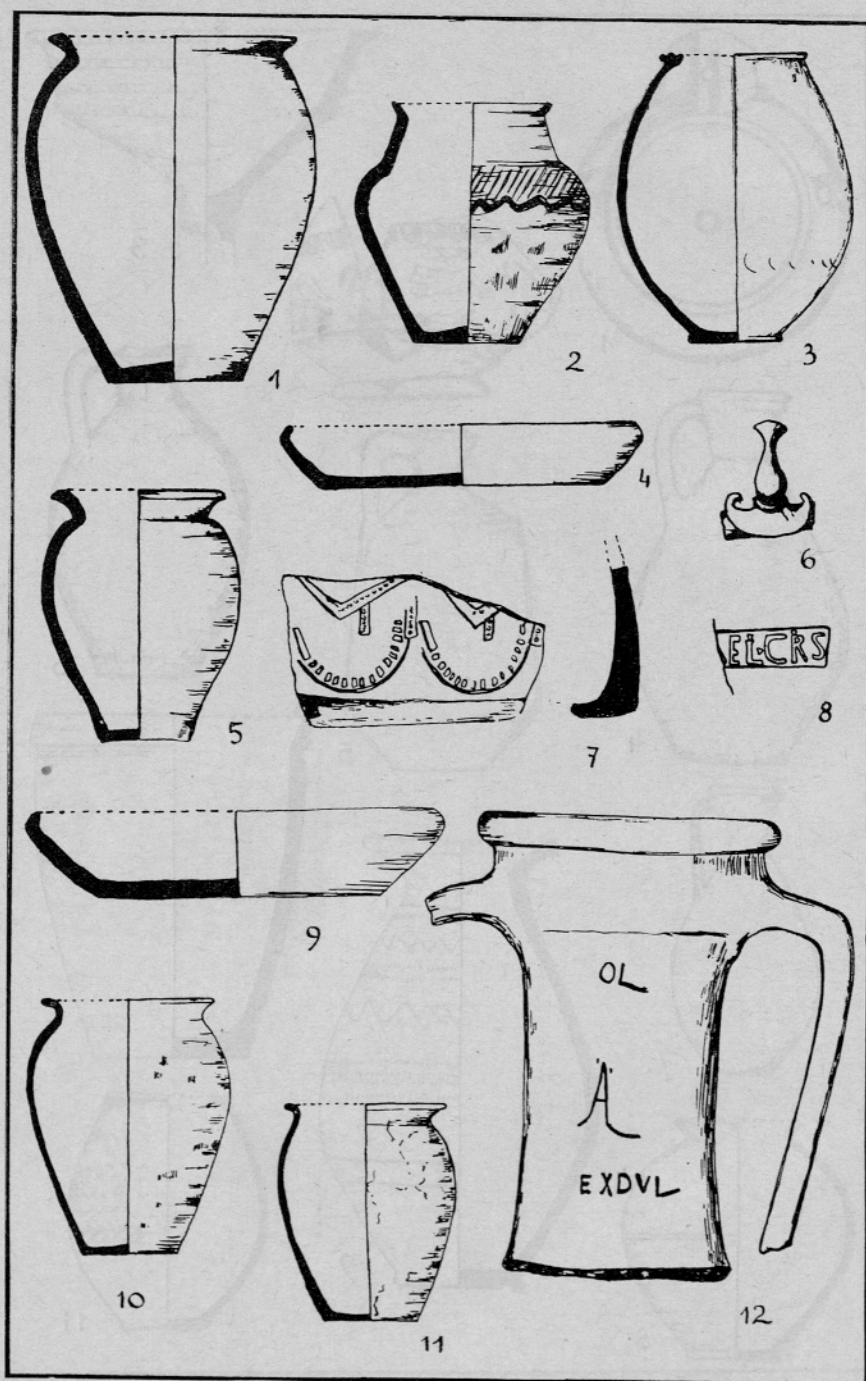
Profil III. Wand des transversalen Grabens

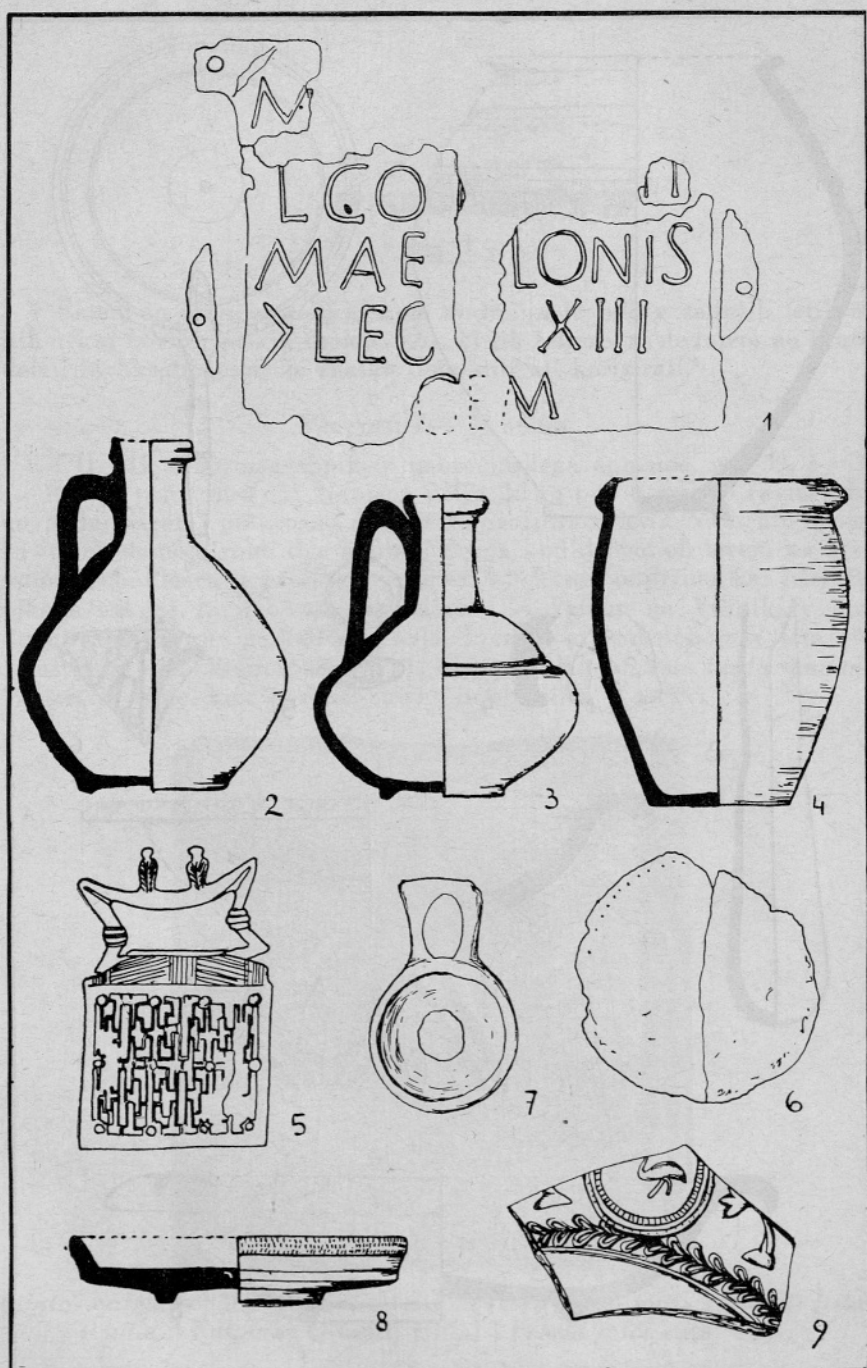
Legenda: A vrhnja humozna plast, B humozna plast z raznimi kulturnimi ostalinami, C plast žganine z antičnimi ostalinami, D rumena ilovica, pomešana z drobcu ometa in s pasom ogljenine, E temelj iz oblic, vezanih z malto, E 1 plast malte (ostanek zidu), F tlak-estrih, G prodnata plast, H siva sterilna ilovica

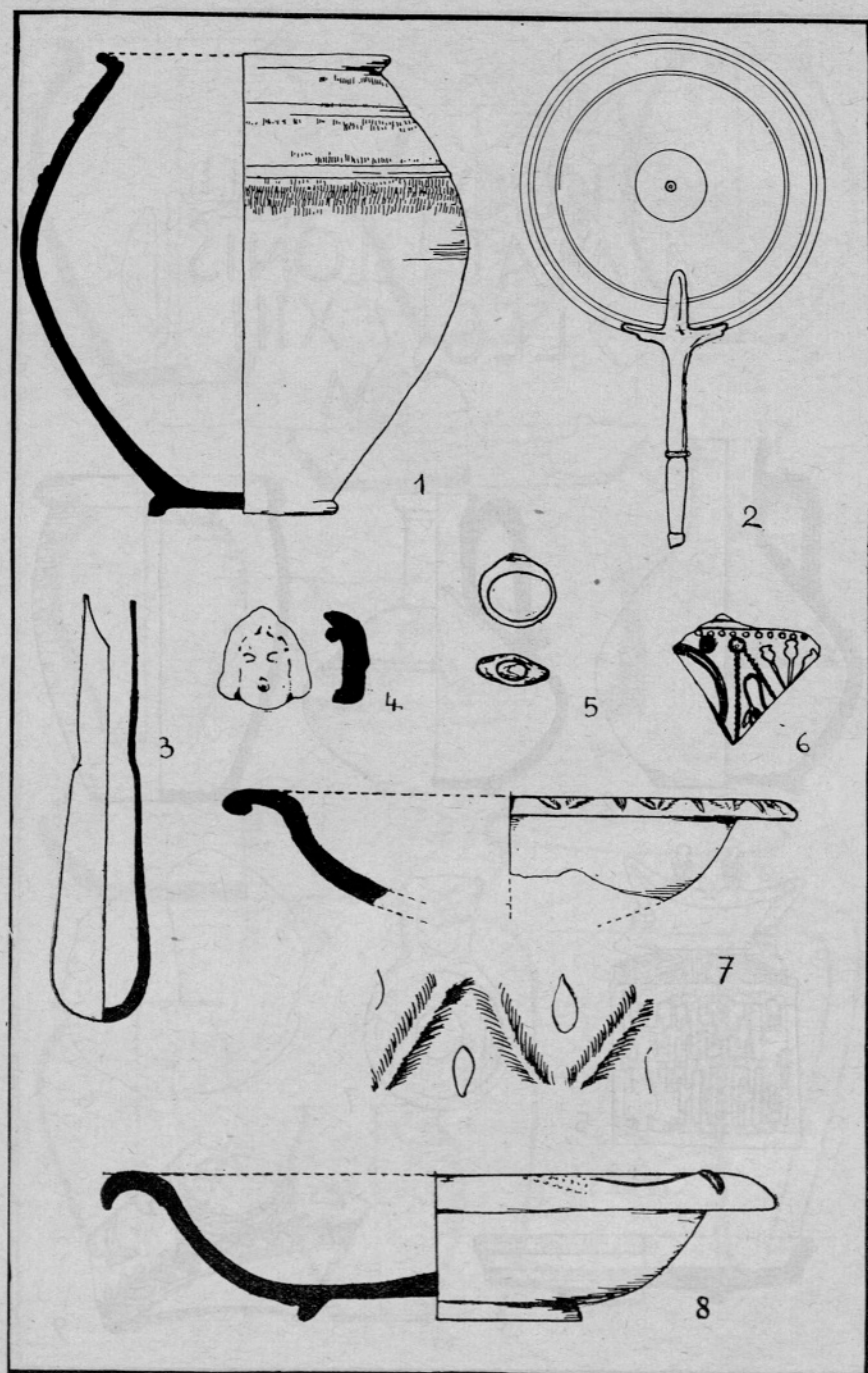
Legende: A obere Humusschichte, B Humusschichte mit verschiedenen kulturpflanzlichen Resten, C Brandschichte mit antiken Resten, D gelbe Lehmmerde, vermisch mit Splintern des Wandverputzes und einem Kohlenstreifen, E Fundament aus Rundsteinen mit Mörtel zusammengefügt, E 1 Mörtelschichte (Rest der Wand), F Estrichfussboden, G Schotterschichte, H grauer keimfreier Lehm

1, 10 = $\frac{1}{2}$; 2-6, 9 = $\frac{1}{4}$; 7, 8, 11 = $\frac{1}{8}$

EPIGRAPHICA

J. ŠASEL

V Emoni in njenem geografskem področju je bilo v zadnjih letih odkritih nekaj novih rimskih spomenikov, ki jih želim v naslednjem na kratko obdelati in hkrati nekaj že znanih dopolniti ali korigirati.¹

Nauportus — Vrhnika

1. CIL III, 3780, nagrobnik iz nabrežinskega apnenca, v = 59, š = 59, db = 19, v. č = 5,5 in 4 cm. Napisno polje, ki je pod 6. vrstico ravno odrezano, obdaja zgoraj polkrožno zaključen, profiliran okvir. Na hrbtu spomenika sta ob desnem robu dve moznici druga pod drugo, ob levem pa nizek plastičen rob. Plošča je prebita v velikosti 9 × 9 cm z odprtino, ker je služila prejkone nekaj za nabiranje milodarov. — Vzidan na Vrhniki v jugozahodni steni župne cerkve sv. Pavla, kjer je bil zabeležen že leta 1507 (Augustinus, cod. Vind. 3528, fol. 73: *in parochiali ecclesia iuxta ianuam*); 1959 vzet iz stene, kjer je trpel škodo, in shranjen v cerkvi.

*Q(uinto) Fulginas | M(arci) [f(ilio)] v(iva) f(ecit) | Cannutia Ti(berii) f(ilia) |
Paulla. | Fulginas Q(uiti) f(ilia) | Procla h(ic) s(ita) e(st).*

¹ Pregled po vojni v Emoni najdenih tekstov bo prinesel 5. zvezek muzejskega glasila Situla.

CIL III, 3780, ki citira starejšo literaturo. 1. Napis interpretirajo vsi v nom. 2. *M. [.] v. f. Müllner*, Emona 1879, n. 173; *A [...] I. f. CIL*. 4. Zanimivo sovpadanje cerkvenega patrona z imenom na nagrobniku. 5. *Gentile* izvaja Müllner iz krajevnega imena *Fulginae* v Umbriji. *Gens Cannutia* je oskiško-etrusčanskega izvora, dokaj razširjena na koncu republikanskega obdobja, epigrafsko dokumentirana posebej v mestih *Roma*, *Salernum*, *Ocriculum*, *Tuder*, *Parma*, *Bononia*, *Opitergium*, *Mantua*; drugod, izven Italije, zelo sporadično.

Čas: zgodnje avgustejsko obdobje, ker je oče *M. Fulginas M. l.* dokumentiran kot *magister vici* v Nauportu proti koncu republikanskega obdobja; cf. A. Degrassi, *Inscriptiones Latinae liberae rei publicae*, I (1957), n. 34, ter CIL I², 2286; III, 3777.

2. Nagrobnik iz apnenca, ohranjen zatrep, v = 60, š = 142, db = 28 cm. Zatrep obdaja plastičen, delno odbit rob; v sredini rozeta v obliki kolobarja. Na vrhu slemena sled moznice. — Zabeležil 1958 na Verdu št. 110, kjer je služil pri poslopju posestnika Franca Stražišarja kot vogalni odbijač; sedaj hranjen v Bistri v križnem hodniku.

Nagrobnik je za vzhodnoalpske pokrajine, kjer merijo v širino povprečno po 70 cm, izrednih dimenzij. Nedvomno je pripadal nekropoli vzdolž akvilejske ceste pred Nauportom.

3. Gradbeni napis iz lokalnega, površinskega apnenca, v = 119, š = 72, db = 62, v. č = 7—4 cm. Napisno polje obdaja profiliran okvir; analogen okvir obdaja tudi levo in desno stranico bloka; ostale ploskve so grobo uglajene in brez moznice. — Spomenik je bil zabeležen leta 1507, in sicer vzdignan v Bistri in *porticu interna deambulatoria* (Augustinus, cod. Vind. 3528, fol. 73). Kasneje — verjetno v teku 18. stoletja — je bil zazidan. Odkrit ponovno in na istem mestu pozimi 1958 ob prezidavi in restavracijskih delih. Hranjen v istem poslopju v križnem hodniku.

Neptuno | Aug(usto) sacr(um). | L. Servilius L. fil. | Vel(ina) Sabinus | aedem | et porticum | fecit | pecunia sua.

CIL III, 3778, ki navaja starejšo literaturo. 3. Končni *l* pomanjšan. *I. Servilius I. f. I* Schönleben, *Carniolia antiqua et nova sive annales Carnioliae*, Labaci, I, 1, 1681, 221. 6. *em* ali *en* namesto *et* navaja Schönleben, ki dopušča možnost, da bi bil spomenik iz Ljubljane, *ex ruinis Emonae in aedibus Cartusianorum*. Schönlebova domneva je možna, čeprav ne na dlani. Verjetneje je namreč, da sta bila Neptunov tempelj in pripadajoča

porticus na prostoru ali v območju Bistre, polni nenavadnih, fantazijo vzbujajočih močnih vrelcev kristalne vode, ki takoj omogočajo plovbo do Nauporta ali v Emono. Pot iz Nauporta na Borovnico — v kasni antiki tudi na Pokojišče — in Podpeč je vodila skozi Bistro, ker zaradi Barja ni imela druge možnosti.

Čas: druga polovica 1. stoletja po n. št.

4. Nagrobnik iz lokalnega površinskega apnenca, v = 183, š = 92, db = 24, v. č = 6 cm. Napisno polje obdajata pilastra z listnim kapitelom, ki nosita profilirano prečno gredo; v zatrepu — skoraj povsem odbrušena — rozeta, v zaklinkih navzdol plavajoča delfina. Spomenik je po površini nasekan, da se ga je malta bolj držala, ko je bil sekundarno porabljen; zatični zob na kraju delno fragmentiran. — Odkrit ob restavracijskih delih v Bistri pozimi 1958, vzidan v južni steni križnega hodnika iz 15. stoletja; vzet iz stene in hranjen v istem poslopju.²

² Dovoljenje za objavo spomenika mi je dal kustos Tehniških muzejev Slovenije, tovariš M. Vidmar, za kar se iskreno zahvaljujem.

*D(is) m(anibus). | C. Bolonio Maximo | Aurelia Bona co(n)iu|gi pientissimo
m{a}e|moriam posuit.*

Črke niso posebno skrbno klesane. 2. *im* v lig. 3. *coiugi* narečna oblika. 4. *ae* v lig.; *maemoria* pravopisna napaka.

Gentilno ime moža je redko, tudi v Akvileji doslej nepoznano. Ali je kamen iz Nauporta ali iz območja Bistre same, je še nemogoče odločiti.

Čas: prva polovica 3. stoletja.

Emona — Ljubljana

5. AIJ 160, Merkurju posvečena ara, ki je bila izkopana 1916 na vrtu poslopja Nunska (sedaj Veselova) ulica št. 3 — detajlneje J. Mantuani, *Carniola* NS 8, 1917, 242 ss. — je bila 1958 odkrita na Vrhniki v privatni posesti in predana — izredno slabo ohranjena — Mestnemu muzeju v Ljubljani.

6. Žrtvenik iz apnenca, ohranjen v zgornji polovici; v = 51, š = 39, db = 25, v. č = 5,5 cm. — Najden januarja 1947 v Gregorčičevi ulici v Ljubljani, pri raziskovanju emonske kloake pod cesto SD I v sektorju med KM in UK II, in sicer 80 cm nad njenim dnom. Hranjen v Narodnem muzeju v Ljubljani.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | | —

Najdba, ki je prišla v kloako kot razbit, zavržen kos — vsekakor ne slučajno — je zanimiva tudi zato, ker izvira iz neposredne bližine foruma, torej tudi templja Kapitolske triade.

Čas: morda 3. stoletje.

7. Počastilni napis vladarju, odlomek iz belega marmora, v = 27, š = 45, db = 18, v. č = 6,5 cm. — Izkopan 1959 kot ruševina v hipokavstnem prostoru na zahodnem robu insule UKI—DD v Emoni; hranjen v Mestnem muzeju.

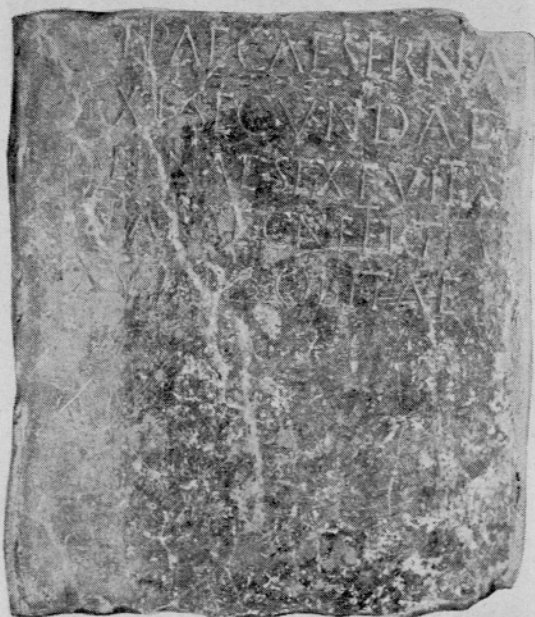
[Imperator]i Caesa[ri] | [P. Licinio] Valer[iano] | | —

J. Šašel, Kronika 9, 1961, 12 s. Širina vrstice je določena na osnovi nedvomno ugotovljivega prostora med besedama *Caesari* in *Valeriano*.

Čas: Teoretično prihajajo v poštev leta 253—260. Dvomim, da bi bilo omenjeno tudi Galijenovo ime, kajti napis so vrezali prejkone ob prejemu prvih vesti o novem vladarju — saj so ga izklicale tudi enote iz podonavskih trdnjav, ki so se kmalu vračale preko Emone — tedaj pa sin še ni

bil pritegnjen k vladi. Za kasnejšo časovno opredelitev ni pravega razloga niti verjetnosti, ker je Valerijan stalno živel v štabu na vzhodni fronti med Sirijo in Mezopotamijo, medtem ko je Galijen upravljal Balkan in zahodne province.

8. Nagrobnik, fragment spodnje polovice iz apnenca, v = 65, š = 52, db = 30, v. č = 4 cm. Besedilo, pisano s pravilnimi, visokimi črkami, sega na uglajeni ploskvi od roba do roba. — Odkrit 1956 kot stavbni člen v dvoriščnem zidovju Križevniškega samostana v Ljubljani pri obnavljanju ometa; zaščiten in puščen na istem mestu.

— | [A]cceptae, Caesernia[e] | Sex. f. Secundae, | [C]aeserniae Sex. f.
Vital[i], | [C]aepariae Cn. f. Tertiae | uxori obitae.

1. pt, ni v lig. 3. ni v lig. 4. ri, te v lig.

J. Šašel, *Živa antika* 10, 1960, 201 ss. V podrobnem komentarju k novemu napisu Caesernijev v Emoni se da — v detajlni obdelavi vseh k familiji (ki razpada v glavnem na dve veliki veji) spadajočih elementov — ugotoviti njih primarni center v Akvileji, sekundarni v Emoni, kjer pa kaže enakomerna raztresenost pripadnikov po teritoriju ter pojava imena ob iztočišču panonske poti na limesu ob Donavi, na ekonomsko pogojeno sistematiko poseljevanja. Na določeno ekonomsko usmerjenost familije kaže tudi obilje oproščencev z grško-orientalskim kognomenom v Akvileji; na njeno imovitost pa socialno višje stoječi pripadniki ter številni oproščenci — *VI viri*. Razni elementi spričujejo, da je enotno ekonomsko bazo familije

predstavljala prejkone njena povezava z metalurgijo, predvsem železarstvom ter predelovalnimi obrtni v zvezi z njim. Med te elemente je prišteti prvič etruščanski izvor Caesernijev; drugič dejstvo, da so z njimi sorodstveno združene familije (kot tudi *Caesernii* sami), kakor je delno direktno sporočeno, povezane z metalurgijo; ter — tretjič — intenzivno poselitev Emone kot kovaškega centra in tistih točk v njenem področju, ki so znana najdišča železne rude. Tako — vse kaže — je železarstvo na Kranjskem v antiki živelo z enakim zagonom kot v prazgodovini; ena od akvilejskih familij, ki ga je v 1. in 2. stoletju po n. št. prejkone posebej forsirala, pa so bili *Caesernii*.

Čas: druga polovica 1. ali prva polovica 2. stoletja.

9. Nagrobnik iz sivega apnenca, odlomek osrednjega dela, v = 41, š = 75, db = 17, v. č = 5,5–4,5 cm. Napisno polje v profiliranem okviru; od zatrepā ohranjena spodnja polovica z bršljanovo vitico, v zaklinkih delfina. — Spomenik je leta 1507 notiral Augustinus, cod. Vind. 3528, fol. 74, in *curia Teutonicorum* v Ljubljani; leta 1958 ga je zasledil A. Valič vzdignega v pokopališkem obzidju podružne cerkve v Britofu pri Kranju, ga vzel iz zidu in shranil v cerkvi.³

C. Calvio | Prisco an(or)um XLV | [e]t Secundae matri | [—

CIL III, 3856, z navedbo starejše literature, vendar pomotoma priključuje na ta tekst fragment nagrobnika A. Müllner, Emona 1879, n. 212. Prim. tudi A. Valič, 800 let Kranja, Kranj 1960, 36.

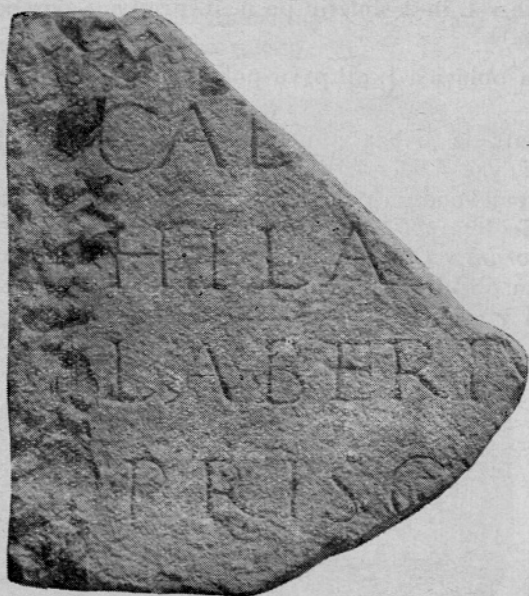
1 ex. *Hedera distinguens*. 3. Augustinus je videl vrstico nepoškodovano; tr, ki se skoraj ne vidi, mora biti v lig. Pri kontroli sem dobil vtis, da je bilo napisano *Maxi* | [—, ne da bi se mogel zatrdno uveriti.

Kako in kdaj bi spomenik prišel iz Ljubljane v Britof pri Kranju, še ni pojasnjeno, vsekakor so ga že vse preteklo stoletje prištevali med pogrešane.

Čas: 2. stoletje po n. št.

³ Na južni strani pokopališkega obzidja zunaj je vtična baza rimskega nagrobnika iz apnenca; v = 50, š = 86, db = 61, velikost izreza = 16 × 53 × 14 cm.

10. Nagrobnik iz podpeškega apnenca, ohranjena leva polovica osrednjega dela, v = 43, š = 50, db = 15,5, v.č = 5,5 cm. Profiliran okvir ob levem robu je bil odklesan. — Spomenik je bil odkrit 1947 v Ljubljani pri podiranju pokopališča sv. Krištofa kot *spolia* v obzidju; prepeljan nato k poslopju Bičevje 13 (last. Nace Oblak) v Ljubljani, kjer je bil vzidan na vzhodno južnega podboja zahodnih hišnih vrat; 1958 vzet iz stene in predan Mestnemu muzeju v Ljubljani.⁴

— | Cal[—] | Hilar[—] | Laberiu[s —] | Priscu[s —] | | —

Fragmentirani *nomen* je skoraj gotovo treba dopolnjevati v *Cal[p]ius*, ker to približuje prejšnji spomenik in pa dejstvo, da je ime — enako kot *Laberius* — v Akvileji pogosto izpričano. Za emonske prebivalce je namreč značilno, da skoraj nimajo imena, ki ne bi kazalo na vezi z Akvilejo. Ime *Calp[us]* je razširjeno predvsem v Rimu in po severni Italiji, drugod občutno manj; cf. TIL onom. s. v.

Čas: prva polovica 2. stoletja.

11. Nagrobnik, odlomek iz podpeškega apnenca, v = 16, š = 31, db = 9, v.č = 3,5 cm. Ohranjen je le neznaten del zatrepa ter prvi dve fragmentirani vrstici na napisni ploskvi, ki je obdelana z zobatim kladivom. — Najden pri poštno-telefonskih delih ob cestišču Vošnjakove ulice št. 10 v Ljubljani 1953, in sicer v neposrednem območju rimskega groba v nasutem materialu. Hranjen v Mestnem muzeju v Ljubljani.

⁴ Na spomenik me je opozoril prof. S. Mikuž.

D(is) m(anibus). | [.....]vius Antonin[us —] | | —

2. Možnosti za dopolnitev gentilnega imena je mnogo.

Čas: prva polovica 3. stoletja.

12. Nagrobnik iz apnenca, ohranjen spodnji del, v = 60, š = 65, v. č = 5 cm. Na gladki napisni ploskvi je opaziti šest plitvih skledičastih vglobitev — na pričetku, v sredi in na kraju v. 1 ter analogno razporejene nad spodnjim robom — ki se jih je kamnosek ognil. — Napis je zabeležil J. G. Thalnitscher 1688, cf. A. v. Premenstein, J. G. Thalnitschers Antiquitates Labacenses, JOeAI 5, 1902, Bbl. 20, n. 8, kjer citira njegov rk. a² 46', in sicer z oznako *in horto N. Perne civis Labacensis in suburbio fragmentum eru-*

tum anno 1688 (cf. št. 13). V svojem delu *Historia ecclesiae cathedralis Labacensis*, Labaci 1882, 74, n. 5, kjer je tekst objavljen, je označeno tudi nahajališče: *in seminario antequam in aedem ingredimur*; poslopje je bilo zgrajeno med leti 1708—1713. Po njem povzema V. Steska, IMD 3, 1885, 107. A. v. Premenstein, o. c., Bbl. 21, pripominja — po A. Müllnerju, Argo 6, 1899, 174, op. 1 — da v Davčni knjigi Ljubljane iz leta 1688 meščan po imenu N. Perne ne obstaja; in ker je spadal spomenik tedaj med pogrešane, ga je obsodil kot *falsum*. CIL III, 14354, 15, ga šteje med originalne, medtem ko ga p. 2328, 189 — verjetno na osnovi Premensteinovih ugotovitev — odrine med *falsa* n. 405*; na p. 2328, 188, pa izraža mnenje, da ga je dal Thalnitscher sam izklesati. Kamen je bil 1960 ob odstranitvi ometa odkrit na

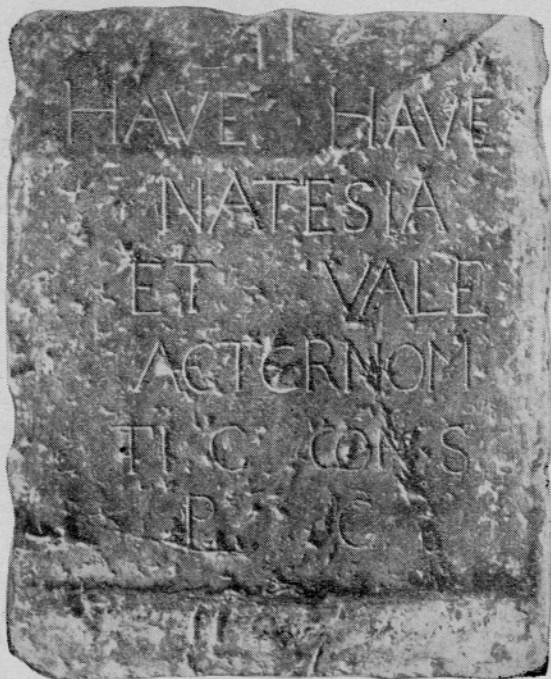
vzhodnem robu pročelja Semenišča, kjer je sedaj tudi zaščiten. Nedvomen original.

— | | *L. Sulp(icius) Claud(ianus) | fec(it) sibi et | l(ibertis) l(ibertabus) p(osteris)q(ue) e(orurum).*

1. *L(elius) Sulp(itius) Claud(ianus)* Thalnitscher a² 46' *L. Suel. Claud.* id. Historia. 3. Verz smatra za korumpiran CIL III, 14354, 15; pravilno ga dopolnjuje šele v. Premerstein, l. l.

Čas: druga polovica 1. stoletja po n. št.

13. Nagrobnik iz sivega apnenca, v = 92, š = 72, v. č = 8 cm. Gladka napisna ploskev. — Ljubljana.

Have, have | Natesia | et vale | aeternom. | Ti. C () con(iugi) s(uae) | p(onendum) c(uravit).

Gladka napisna ploskev, v kateri je tekst simetrično razporejen. Visoke in formalno pravilne črke dajejo vtis, kot bi jih bila oblikovala ne dodobra izurjena roka. Puntuacija dosledna. 1. Oba *h* neznatno presegajoča. 4. Antikvarna oblika, zaradi katere morda tudi raba črke epsilon namesto latinskega *e*. 5, 6. *Titus Gnaeus coniugi suae poni curavit* Vodnik, *Ti(berius) G(ai servus) cons(ervae) p(ietatis) c(ausa)* ali *p(onendum) c(uravit)* Lunjak.

Spomenik je zabeležil J. G. Thalnitscher kmalu po 1688; cf. A. v. Premerstein, Thalnitschers Antiquitates Labacenses, JOeAI 5, 1902, Bbl. 21, n. 9, kjer citira njegov rk. a² 46' in reproducira podatek: *est et alia ibidem* [= in

horto (personae) n(omine) Perne civis Labacensis, in suburbio] *detecta*, namreč leta 1688; glej zgoraj napis št. 12, ki je bil najden na istem svetu. V svojem delu *Historia ecclesiae cathedralis Labacensis*, Labaci 1882, 73, n. 4, navaja, da je plošča vzdana v Semenišču, zgrajenem v letih 1708 do 1713, na katerega južnem pročelju je še danes.

Ker so pričeli pozneje v pristnost spomenika dvomiti, navajam kompletno problematiko.

Spomenik so reproducirali že M. S. Maffei, *Museum Veronense* 1749, p. 452, 10. A. T. Linhart, *Versuch einer Geschichte von Krain I*, 1788, 270 op. V. Vodnik, *Laibacher Wochenblatt* 1818, n. 34. Po slednjem je povzel F. Richter, *Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst* 1829, 261. F. Ullepitsch, *MHK* 3, 1848, 19, n. 2, Tab. VI, 2. F. Kandler, *L'Istria* 6, 1851, 152. Steiner, *Codex inscriptionum Rom. Danubii et Rheni* (cf. *CIL* III, p. 481), 3834. J. Richter, *Archiv für Landesgeschichte des Herzogtums Krain* 2—3, 1854, 151, n. 7. Petrucci, *MHK* 19, 1864, 75, ki domneva kot najdišče spomenika Loko pri Igu in s starejšimi silno hvali svežo originalnost formulacije. F. Pichler, *MHS* 1871, 117. T. Mommsen, *CIL* III, 197*, poudarja *examinavi lapidem et vidi inscriptionem falsam esse, quam nisi argumentum, vel sola forma litterarum et vocabulorum non punctis, sed interstitiis separatio facto condemnaret*. Mommsen odbija formulacija epigrafskega teksta, čeprav je zanj nemalo analogij, na primer F. Bücheler, *CLE* 2033 iz Cirta; *CIL* III, 7868, v. 6 iz Dacije; V 1939 ter 75* iz Konkordije; X 2752 iz mesta Puteoli; posebno pa oblika črk, ki je do neke meje res neobičajna, vendar le glede na neizurjenost kamnoseka; ter kršitev tihega principa, da so besede ločene s pikami. Čeprav se dajo dokumentirati tudi teksti brez pik, opozarjam, da so na tem nagrobniku dobro vidne, posebno sedaj, ko je kamen očiščen. A. Müllner, *Emona* 1879, 325 s., se strinja z Mommsenovimi argumenti in dodaja, da je dal Dolničar napis vrezati za ženo, ki da je umrla 1717, dve leti pred njim, kar razvidi iz v. 5, ki ga dopolnjuje T(hal)ni(tscher) G(regorius) itd. Proti temu argumentu odločilno govori dejstvo, da je bil spomenik ob dograditvi Semenišča 1713 že v njegovi južni steni, tedaj pa bi po njegovem podatku žena še živela. V reviji *Argo* 1, 1892, 38 ss., navaja zanj drugo smrtno leto sedaj pravilno 1699, ter dokazuje, da se skriva v imenu Natesia anagram njenega deklinškega imena Saneti + a. Hkrati opozarja na sličen, tudi med falsificirane prišteti napis iz Konkordije, *CIL* V, 75*, ki naj bi ga Dolničar poznal, ker je 1679 v Bologni promoviral za dr. utr. iur. in potoval skozi Konkordijo. Napisa sta si nedvomno podobna, vendar je analogij še več. Iz Dolničarjevega originala povzame tekst ponovno V. Steska, *IMD* 8, 1898, 106—108, kjer odločno zagovarja njegovo originalnost; predvsem pa je tehtna ugotovitev, da je nagrobnik Dolničarjeve žene poznan, cf. P. v. Radics, *Blätter aus Krain* 7, 1863, 191, z ostalimi podatki iz njegovega življenja, ki navaja njeno ime v variantah: Sanetti, Sanethi, Zanethi. A. Müllner, *Argo* 6, 1898, 173 ss., pobija Steskove razlage za pristnost predvsem z ugotovitvijo, da osebe Perne, na čigar vrtu sta bila 1688 ta in prejšnji napis (št. 11) najdena, ni v davčni knjigi za leto 1688, kjer bi — kot posestnik in meščan — vsekakor morala biti označena. Čitanje v. 5 pa korigira v T(hal)nit(scher) I(oannes) G(regorius). Müllnerja zavračajo dejstva, ki jih je sam morda spregledal. V Mestni davčni knjigi za leto 1688, ki jo hrani Mestni arhiv v Ljubljani,

Cod. XVII/72, fol. 17', je oseba Georg Perne omenjena, in sicer stanujoča med leti 1680—1696 v hiši Am Platz, ki ustreza — kot je ugotovil Fabjančič v svojem rokopisnem delu Knjiga hiš III/647 — poslopju na današnjem Cankarjevem nabrežju št. 7. Člani te rodbine pa so arhivalno dokumentirani tudi pred tem.

I. Lunjak, Die Grabinschrift der Natesia, GMS 10, 1929, 17 ss., zagovarja pristnost napisa. K elegični formulaciji v. 1—4 vzporeja zaključek Katulove pesmi c. 101 *in perpetuum, frater, ave atque vale*, dalje Verg. Aen. XI, 97, *salve aeternum mihi, maxime Palla, aeternumque vale*, kar je modificirano porabil tudi sestavljalec nagrobnega epigrama v Cirti, CLE 2033, *salve aeternu(m) mihi Maxime frater eternum(ue) vale*; in, končno, CIL V, 75*, *have, have Herotion, et vale aeternom*, katerega vzporednost z emonskim razlaga z domnevo, da sta bila izdelana v Akvileji, od koder izvira tudi žena, ki da nosi ime po tamkajšnji reki Natisso-Nadiža. Zaradi rahlo zmanjšanega razmaka med poslednjima črkama, poizkuša dopolnjevati v. 5, 6 *cons(ervae) p(ietatis) c(ausa) ali p(onendum) c(uravit)* sotrpini, e. g. *Ti(berius) G(ai servus)*. Pripomba redakcije k Lunjakovi razpravi izraža na str. 21 skepsa, predvsem iz epigrafskih razlogov — pisava črke *m* ter *e* —; vzporejanja iz literature pa ji dvom prej povečujejo kot zmanjšujejo.

Že iz navedenega je razvidno — prvič — da spomenik na epigrafskem področju vsebinsko in tekstno ni posebnost; prim. še Thesaurus linguae Latinae epigraphicae II (1935), 25 ss., v. *ave*, posebno p. 27, kjer navaja komparativno gradivo k formulaciji *ave et vale* v ogromnem številu, med drugim CIL III, 7868, *have puella multum adq(ue) in aevm (!) vale*; XI, 1036, *have Gavidia Q. l. Clara et vale*; XIII, 2058, *have in aeternum Q. Anchari aeternumq(ue) Mariane vale*; ter A. Brelich, Aspetti della morte nelle iscrizioni sepolcrali dell'impero Romano, Budapest (Diss. Pann. I, 7) 1937, 70. Drugič, oblika *ave* je razširjena le po Hispaniji, Galiji in Germaniji, sicer absolutno *have*. Tudi to dejstvo govori za pristnost nagrobnika. Tretjič, tovrstno izražanje je v zgodnji antiki tudi v literaturi razširjeno. Četrtič, menjajoča se raba grških in latinskih črk na istem tekstu je dokumentirana tako v numizmatiki (kjer je dobro poznana) kot epigrafiki, n. pr. CIL III, 7088 (d in delta), 7172 (epsilon, delta), 7181 (epsilon) itd. Kot rečeno, obstajajo na tem napisu tudi — sprva zanikane — pike med besedami. Kamen se po materialu ne loči od emonskih napisov, zanj je porabljen lokalni apnenec iz bližine. Oseba, na katere vrtu — verjetno gre za neki sektor v območju Dunajske ceste — je bil leta 1688 izkopan, je realna; dokumentacijo o najdbi je rokopisno ohranil Dolničar, ki je poskrbel tudi za spomenik in ga dal vzditi v Semenišče. Hkrati s tem spomenikom je bil na Pernetovem vrtu odkrit še en nagrobnik (zgoraj št. 12), v Korpusu pod Premersteinovim vplivom naknadno proglašen za ponaredbo, ki pa je original. Tudi to dejstvo potrjuje verodostojnost Natesijinega nagrobnika. Skratka, vsi navajani dvomi v pristnost se dajo zavriniti oziroma je razvidno, da so skonstruirani. Res je ženino ime redko in ductus napisa ni dognan, ker ga je prejkone izdelala nevešča roka. To je pa spričo siceršnje dokumentacije premajhen razlog za dvom.

Oba spomenika sta pripadala srednjemu sloju, kar bi dajalo nekaj opore za sklepanje, da gre za neproste osebe. Izjemno oziroma nerazložljivo

pa bi bilo, da bi se suženj imenoval *Ti(berius) C()*; medtem ko Lunjakova hipoteza *Ti(berius) C(ai servus)* epigrafsko ne pride v poštev. Po splošni razširjenosti in po pogosti povezavi na *praenomen Ti.* bi najprej pomislili na *C(laudius)*.

Kamen je prišteti torej med pristne.

Čas: sredina 1. stoletja, saj manjka *cognomen* (v. 5) ter posvetilo *Ma-*nom. Svobodnejše, individualno oblikovanje teksta, ki skupno z ženinim imenom ter antikvarno 4. vrstico kaže na grške vplive, približuje misel, da gre za akvilejske koloniste, nove državljane.

14. Nagrobnik iz podpeškega apnenca, ohranjena spodnja desna četrtina z zatičem, v = 44, š = 65, db = 18, v. č = 4—7 cm. Napis obdaja profiliran rob. — Najden 1957 v zasipnem materialu greznice iz 18. stoletja pod vzhodnim stranskim prostorom na koncu vhodnega hodnika v hišo št. 27 na Mestnem trgu (Magistrat) v Ljubljani. Hranjen v istem poslopju.⁵

— | | [.....c]ar|[issi]m^o coniugi | suo v(iva) f(ecit).

3 ex. Končni *i* pomanjšano klesan.

Čas: druga polovica 2. ali prva polovica 3. stoletja.

15. Nagrobnik iz belega marmora, ohranjen odlomek z levega spodnjega dela, v = 32, š = 32, v. č = 5 cm. Napisno polje je gladko in brez roba; rahlo vglobljeno reliefno polje pod njim je bilo obrobjeno s pilastroma, od katerih je ohranjen levi ornamentirani kapitel; med obema je bil venec, od katerega je viden le segment. — Kamen je bil vzdign v zahodni stranici stopnic, ki vodijo na visoki parter vile Titova 38a v Ljubljani.⁶

⁵ Spomenik je rešil prof. S. Vilfan, ki me je nanj tudi opozoril.

⁶ Na fragment me je opozoril konservator P. Petru, njega pa ravnatelj Narodnega muzeja J. Kastelic.

—] | *sit tib(i) [terra levis]*

Najden prejkone ob temeljnih kopih za zidavo vile med obema vojnama. Pozimi 1962 pri podiranju vile uničen.

Čas: prejkone 3. stoletje.

16. Kos spodnjega dela prejkone nagrobne plošče iz podpeškega apnenca, v = 21, š = 26, db = 21, v. č = 4 cm. Od napisa, ki ga je obdajal 1 cm visok plastičen rob, so ohranjene zgolj tri črke poslednje vrstice. — Najden o priliki restavracijskih del na velikem dvorišču Križank v Ljubljani. Vzidan prav tam v južni steni paviljona.

— *pat|er p(osuit ?)*

Čas: verjetno 2. stoletje.

17. Odlomek terminalnega napisa z nagrobnika iz svetlosivega apnenca, v = ca. 25, š = 50, v. č = 15 cm. — Vzidan je v višini oken 1. nadstropja vzhodne stene peterokotnega južnega stolpa ljubljanskega Gradu.

ΛΟΝ

[locus] mon(ument) [—

Monumentalne črke.

Čas: druga polovica 1. ali prva polovica 2. stoletja.

18. Nagrobnik (?) iz apnenca, fragment, v = 10, š = 21, db = 19, v. č = 7 cm. — Odkrit 1955 pri obnovitvenih delih Križank v Ljubljani, v katerih je bil vzidan kot stavbni material. Hranjen v Mestnem muzeju v Ljubljani.

—|otio|— ΟΤΙΟ

Interpretacija nima kake opore; prejkone gre za dativ moškega osebnega imena.

19. Odlomek napisa z monumentalnimi črkami (od katerih je ohranjena samo ena) iz svetlosivega apnenca. — Obrnjeno vzidan v višini oken 1. nadstropja v južni fronti stolpa, ki je prvi zahodno od peterokotnega stolpa ljubljanskega Gradu; v = ca. 22, š = 50, v. č = 15 cm.

R

V ljubljanskem Gradu je vzidanih mnogo obdelanih blokov, prvenstveno iz apnenca ter grajskega peščenjaka, profiliranih fragmentov plošč, kamnov z moznicami. Na severni strani (nekako vis à vis Kamniškemu sedlu) je v višini človeka vidna vrhnja ploskev bloka z dvema moznicama, od katerega bi utegnil v zidu tičati še dober del. Levo od njega — na drugi strani okroglega stolpa — je kamen iz peščenjaka z vrezanim križem. V južni steni, levo od velike razpoke, je pri tleh več profiliranih kosov, prejkone od napisov.

Antični spomeniki — z Gradu jih je dokaj dokumentiranih — so predvsem drobni fragmenti, ki *eo ipso* kažejo, da so bili pripeljani nanj kot gradbeni material. To sklepanje potrjuje dejstvo, da gre pretežno za odlomke nagrobnikov — torej z ene od emonskih nekropol.

20. Odlomek monumentalnega antičnega napisa iz apnenca, v = 24, š = 25, v. č = 15 cm. Na odlomku sta ohranjeni samo dve kvadratni črki. — Vzidan v vzhodnem zidu ob stopnicah, ki tvorijo izhod Gosposke ulice na Cozovo cesto v Ljubljani.

[N. A] Ν Ζ

Mogoče, da gre za napisni odlomek, ki definira velikost grobnega areala, na primer *i|n a|gro* —. Monumentalne črke taki interpretaciji ne bi nasprotovale, ker so v Emoni na tovrstnih napisih že mnogokrat izpričane.

21. Kos podpeškega apnenca, $v = 28$, $\bar{s} = 45$, $v.\check{c} = 15$ cm. — Vzidan v južni steni skrajnega zahodnega stolpa emonskega obzidja na Mirju.

C

Morda sploh ne gre za črko, ampak za kako kamnoseško skico?

Ager Emonensis — Emonsko področje

22. Nagrobnik iz apnenca, ohranjen fragment zgornje desne četrtine; $v = 60$, $\bar{s} = 28$, $v.\check{c} = 3,5$ cm. Nad delom napisnega polja je vidna ploskev zatrepa, v zaklinku delfin. — Kamen je od nekdanj vzidan v Semenišču v Ljubljani, levo od portala; A. Müllner ga lokalizira na Ig.

[D(is)] m(anibus) | [.....]rnae | [.....]o XXVIII | [—

A. T. Linhart, Versuch einer Geschichte von Krain I, 1788, 424. V. Vodnik, LW 12, 1818, VIII, 14, n. 34, § 18, po katerem povzema F. Richter, Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst 1829, 261. Id., Archiv f. d. Landesgeschichte des Herzogtums Krain 2—3, 1854, 151, n. 8. A. Müllner, Emona 1879, p. 109, n. 46. T. Mommsen, CIL III, 3879. Cf. tudi A. v. Premenstein, JOeAI 5, 1902, Bbl. 31, n. 47, kjer opozarja, da ga Dolničar ne omenja.

Ker je dal Dolničar večino spomenikov, ki so vzdani v semenišče in stolnico, prepeljati z Ižanskega, je poizkus Müllnerjeve lokalizacije nedvomno točen. Verjetno je bil kamen šele ob transportiranju poškodovan in ga zaradi neznatnosti v svojih rokopisih ne omenja.

1. Vsi izpuščajo. 2. Širina je ugotovljiva iz ohranjenega dela spomenika, dopolnjevanja pa bi bila negotova.

23. Nagrobnik iz podpeškega apnenca, zgornji in desni rob odbita, $v = 79$, $\bar{s} = 60$, $db = 45$, $v. \check{c} = 4-4,5$ cm. Napisno polje obdaja profiliran okvir; enak okvir obroblja tudi obe stranski ploskvi, ki sta okrašeni z velikima, navzdol plavajočima delfinomoma, od katerih je desni skoraj povsem odbit. V stojno ploskev je vrezana moznica. — Do leta 1959 je bil vzidan v temelj podružne cerkve sv. Helene v Tlakah pri Škofljici, desno od glavnega vhoda, tako da je bil viden zgolj delfin;⁷ 1959 pa je bil vzet iz stene in nameščen v cerkvi pod prižnico.

⁷ Relief omenja že B. Saria, GMS 22, 1941, 37.

— | | *Rai*[.....] | *filio qui p[ix(it)]* | *ann(os) XVII m(enses) III*|*I* | *d(ies)*
VI | *Quintianus* | *pater*.

Črke relativno pravilne, *t* in *f* izrazito v aktuariji, punktuacija dosledna.

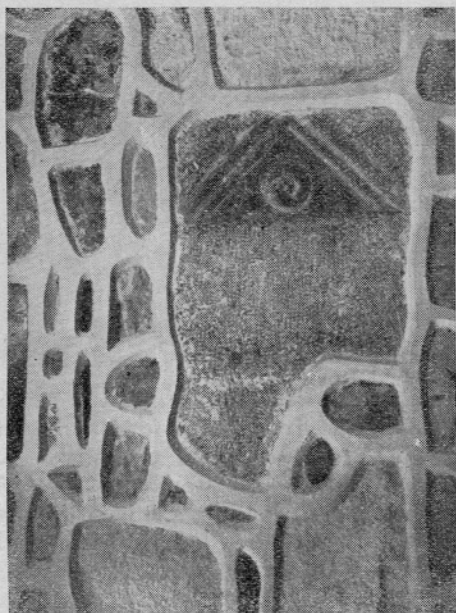
Relief delfina omenja že B. Saria, *GMS* 22, 1941, 37, n. 3. Škoda, da je spomenik poškodovan na mestu, kjer bi bil najzgovornejši! A tudi takšen kot je, je pomemben tako topografsko kot po svoji obliki — moznica kaže, da je bil nagrobni monument razčlenjen — ki bi jo bilo zanimivo raziskati, ker je v Emoni ni, pač pa nekajkrat v okolju.

Čas: druga polovica 3. stoletja.

24. Nagrobnik iz podpeškega apnenca, odbit spodnji del, *v* = 49, *š* = 32, *v. č* = 4 cm. Nad napisnim poljem, na katerem je komaj še kaka sled nekdanjih 4—5 vrstic, je profiliran zatrep z rozeto v obliki plastičnega kolo-barja; v zaklinkih navzdol plavajoča delfina. — Najden spomladi 1959 v župni cerkvi v Komendi ob snemanju ometa na zahodni podbojni steni severnega stranskega izhoda. Očiščen in puščen na istem mestu, to je v krstni kapeli, v katero je bil severni stranski izhod predelan.

Zidar je napisno polje spomenika, na katerem so bile ob najdbi črke še čitljive, pretolkel z zobatim kladivom.

Tako dobiva *ager Emonensis* čedalje več točk, ki bodo omogočale dejajno analizo njegove poselitve in ekonomskega izkoriščanja. Iz Komende je poznan še neprečitani nagrobnik, ki ga omenja F. Stele, *Politični okraj Kamnik, Ljubljana* 1929, 374.

25. AIJ 20 ara *I. O. M. Cul(minali)*. — Spomenik je izkopal posestnik A. Tomše, Sava 5 (prej 20) leta 1932 trdo ob severozahodnem vogalu hiše tik pod cestno škarko, skupaj z nekim lončkom. Najdišče leži pod srednje-visoko skalno kopo, ki obvladuje pregled nad vasjo Sava in nad reko.⁸ Posestnik je 1959 spomenik prodal Narodnemu muzeju v Ljubljani.

26. Nagrobna plošča iz apnenca; trije robovi so povsem odbiti, od spodnjega je viden le del izbočenega pasu ter nad prvo vrstico bodisi sled odklesane plastične grede, bodisi sekundarno vrezane vertikalne raze; v = 40, š = 55, db = 15, v. č = 6—3 cm. Pričetki in konci vrstic napisa manjkajo. črke so neenakomerno visoke. — Nagrobnik je bil najden poleti 1953 na Šenčurskem hribu nad Tržiščem, okr. Novo mesto, kot *spolia* v temeljih nekega zidovja poleg cerkve. Hranjen v cerkvi.⁹

C. Mullonius Ve[r]us vet(eranus) leg(ionis) X g(eminae) f(ecit) s(ibi) s(uisque) vi(v)us. | [Ad n]omen suum subiecit [T.] | Mulloni {et} Secundian[i] f(iili) | sui o(biti), eq(uitis) praet(oriani), stip(endiorum) Vlll | an(norum) XXV.

3. Prvi i neznatno presegajoč; ex. praenomen samo e. g. 4. Med besedama — preko radiranega et, od katerega so vidni le še medli ostanki — vklesana *hedera distinguens*; zadnji i neznatno presegajoč. 5. Prvi i neznatno presegajoč; o(bitus) pisano s *theta nigrum*.

⁸ Na jugoslovanski specialki 1:50.000 je najdišče prva hiša vzhodno od Savskega Potoča tik severno železniške proge.

⁹ Na kamen me je opozoril in mi ga prepustil v obdelavo konservator M. Zadnikar, za kar se iskreno zahvaljujem.

Da od napisa niti na pričetku niti na kraju ne manjka kaj več kot posamična črka, bi sledilo predvsem iz evidentno simetrične razporeditve zadnjih dveh vrstic, kjer mora zaključni praznini v 5. vrstici — ki kaže z nenormalnimi razmaki znakov v številki *VIII* izrazito željo, doseči vrstično simetrijo — ustrezati podobna začetna praznina. Torej manjka na pričetku 3. vrstice le toliko prostora, kolikor ga manjka na nedvomnem začetku 5. vrstice. Na kraju vrstic pa nekako po dve črki, kot bi več ali manj zagotovo sledilo iz zaključka 4. vrstice.

H gornji rekonstrukciji teksta bi bilo pripomniti naslednje. Dopolnitev za *cognomen* v. 1 je na eni strani pogojena s prostorom, na drugi pa je med maloštevilnimi možnostmi, ki so na razpolago, ta najverjetnejša. Kratice — v. 2 — sem izpolnil, kot bi normalno pričakovali. Glagol *subiecit*, v. 3, ima obj. [n]omen suum, ki ga je treba pritegniti še k naslednjemu gen. explicat. *Mulloni Secundian[i]* scil. *nomen subiecit*, torej je neka povezava — in sicer v danem prostoru — nujna. V. 4: Med besedama *Mulloni Secundian[i]* je bila pomotoma vrezana kopula *et*, ki jo je bilo treba radirati. Razura ni povsem uspeša; da bi pa izpolnil nastali razmak ter zakril sledi obeh črk, je kamnosek vrezal čez — ne pregloboko — ornamentalen bršljanov list z vejico.

Časovno je kamen mogoče dobro opredeliti. Da spada v severiansko ali poseveriansko dobo, kaže izredna mladost veteranovega sinu ob vstopu v pretorianske enote. Vstop v te enote je šele *Septimius Severus* silno olajšal.¹⁰ Nekako v označeno dobo gre tudi gostejša raba formule *o(bitus)*. Glavni argument, ki govori, da spada kamen v prvo polovico ali v sredino 3. stoletja, pa je specialno v tem obdobju dokazano bivanje enot X. legije v bližnjem okolju najdišča.¹¹ Končno bi to datacijo podpirali tudi oblika črk, pleonastično izražanje ter iz imena *Secundus* izvedena oblika *Secundianus*, kar datira A. Schober na noriških in panonskih nagrobnikih v kasnejšo dobo.¹² Po vsej verjetnosti pa tudi manjka formula *d(iis) m(anibus)*, ki izginja pri nas s pričetkom 3. stoletja.

Ko je *Mullonius* odslužil rok službe, se je naselil — morda na odkazanem posestvu — na današnjem Dolenjskem. Ali je v aktivnem službo-

¹⁰ Cass. Dio LXXIV, 2.

¹¹ N. pr. AIJ 229, 233, 240, 243 itd.

¹² A. Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien 1923, 10.

vanju opravljal samo dolžnosti navadnega vojaka, iz napisa samega ni razvidno; vendar to ni verjetno, ker bi bilo težje razlagati zveze, ki jih je gotovo imel, da je spravil že 17-letnega sina v pretorijanske enote; drugič pa bi njegova naselitev v bližini beneficiarske postaje *Praetorium Latobiorum*, ki jo je v 3. stoletju upravljala *legio X g.*, nakazovala možnost, da je bil delno prav v njej nameščen.

Že v obdobju svojega pokoja je bil *C. Mullonius Ve[r]us* obveščen, da je pri opravljanju dolžnosti nekje padel sin. S tem nagrobnikom mu je postavil kenotaf.

Legio X gemina je bila po državljanskih vojnah nastanjena v Hispaniji *ulterior* ter ostala tam do Neronove dobe, nadomestila leta 63 v Orient prestavljeno legijo *XV Apollinaris* v Karnuntu, vendar bila že leta 69 poslana v južno Hispanijo in leta 70 za dalj časa v Germanijo. Kmalu po prvi Dačanski vojni je prišla v *Aquincum*, od tod pa — še pod Trajanom — za stoletja v Vindobono. Z detaširanimi oddelki se je udeleževala vsakega večjega bojevanja v tem delu imperija. Ko je bil *Septimius Severus* dne 13. aprila 193 v Karnuntu proglašen za vrhovnega komandanta in vladarja, se mu je — izgleda — odločno priključila.¹³ Lahko je razumeti, da je stala zaradi tega pred njim v drugačni luči kot druge in uživala morda tudi kak privilegij.

Rekrutacijsko območje pretorijanskih enot so bile po Kasiju Dionu do obdobja Septimija Severa Italija, Hispanija, Makedonija in Norik,¹⁴ vendar dokazujejo napisi, da pravilo ni bilo v strogi veljavi. Po Septimiju Severu pa Panonija kot rekrutacijsko področje za te enote povsem prevladuje.¹⁵ Pretorijanski konjeniki, *equites praetoriani*, so bili grupirani v turme in vključeni v centurije, po rangi šteti k principalom, to je med vojake, ki so bili oproščeni težjih taboriščnih del. Napredovali so lahko v čin *optio*, komandant turme. Sicer pa so bili na stopnji beneficiarija *tribuni*.¹⁶ Služiti v pretorijanskih enotah je bila odlika in nedvomno tiha želja mnogih legionarjev.

Tako ilustrira nov nagrobnik antiko na koščku naše dežele v prvi polovici in sredini 3. stoletja ter postavlja v ospredje usodo dveh po rodu keltskih ljudi v razgibanih časih, ko je jela prehajati iniciativa političnega življenja na živelj v ilirskih provincah imperija.

ZUSAMMENFASSUNG

Epigraphica

In Emona und auf ihrem geographischen Gebiet wurden in den letzten Jahren einige neue römische Denkmäler entdeckt, die ich in den folgenden Ausführungen kurz behandle. Die technische Beschreibung, den epigraphischen Text und die Bibliographie siehe im slowenischen Text.

¹³ E. Ritterling, *Legio*, RE XII (1925), 1678 ss.

¹⁴ M. Dury, *Les cohortes prétoriennes*, Paris 1938. A. Passerini, *Le coorti pretorie*, Roma 1939.

¹⁵ Cf. tudi številčno razmerje, ki ga prinaša R. Cagnat, DA IV, 656 a.

¹⁶ A. v. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Bonn 1908, p. 1 s. ter 23 s.

Nauportus — Vrhnika

1. Das Grabmal CIL III, 5780, ist jetzt gründlich gesichert und in der Pfarrkirche des Hl. Paulus in Vrhnika untergebracht. Die Inschrift gehört in das früh-augusteische Zeitalter, da der Vater des Verstorbenen als *magister vici* gegen Ende der republikanischen Epoche dokumentiert ist; cf. A. Degrassi, *Inscriptiones Latinae liberae rei publicae* I (1957), n. 54, und CIL I², 2286; III, 3777.

2. Das Tympanon des Grabmals, das im Jahre 1958 — sekundär verwendet — in Verd entdeckt wurde, ist jetzt im Museum in Bistra untergebracht. Die Breite des Denkmals zeugt von seiner ausserordentlichen Grösse; zweifellos gehörte es zur Nekropole längs der aquilejischen Strasse vor Nauportus.

3. Bei den Restaurierungsarbeiten im einstigen Kloster — dem jetzigen Museum — in Bistra wurde die schon Jahrhunderte vermisste Bauinschrift des Nep-tuntempels entdeckt, CIL III, 3778, welche in die zweite Hälfte des ersten Jahr-hunderts n. Chr. gehört.

4. Bei denselben Restaurierungsarbeiten wurde in Bistra ein zweites Grabmal aus der ersten Hälfte des dritten Jahrhunderts n. Chr. entdeckt, das — unter anderem — einen neuen Gentilname *Bolonius*, in Erscheinung bringt.

Emona — Ljubljana

5. Die dem Merkur geweihte *ara* AIJ 160, die nach dem Krieg bereits als ver-misst galt, befindet sich jetzt im städtischen Museum in Ljubljana.

6. Gelegentlich der archäologischen Untersuchungen unweit des Forums von Emona wurde im Hypokauston am Westrand der Insula UK I—DD das Fragment einer Widmungsinschrift für Kaiser Valerian entdeckt.

7. Der dem Jupiter geweihte, im Jahre 1947 in der Kloake unterhalb der Strasse SD I entdeckte Opferaltar, ist im Nationalmuseum in Ljubljana auf-bewahrt. Vielleicht stammt er aus dem dritten Jahrhundert.

8. Als Bauglied im Mauerwerk der Križanke (früheres Kloster des Deutschen Ritterordens) wurde bei Erneuerung des Mauerverputzes der untere Teil des Grab-mals für die Mitglieder der Familie *Caesernii* entdeckt. Der Stein wurde gesichert und an demselben Platz belassen. Er gehört in die zweite Hälfte des ersten oder in die erste Hälfte des zweiten Jahrhunderts.

9. Das verschollene Grabmal CIL III, 2856 — wo es irrtümlicherweise mit einem anderen vereinigt wurde, cf. A. Müllner, *Emona* 1879, n. 212 — wurde in der Friedhofsmauer in Britof bei Kranj entdeckt. Wann es dorthin überführt worden war, ist nicht klar. Es gehört in das zweite Jahrhundert n. Chr.

10. Aus dem Bereich der nördlichen Nekropole Emonas stammt ein Grabmal-fragment, das Mitglieder der Familien *Cal[via]* und *Laberia* erwähnt; wahrschein-lich aus der ersten Hälfte des zweiten Jahrhunderts.

11. Fragment eines Grabmals aus dem Bereich der nördlichen Nekropole Emonas, wahrscheinlich aus der ersten Hälfte des dritten Jahrhunderts.

12. Das bisher vermisste Grabmal CIL III, 14354, 15 — später auf Grund einer Annahme Premiersteins den *falsa*, CIL III, 405*, beigezählt — wurde im Jahre 1960 unter dem Mauerverputz der Fassade des Priesterseminars in Ljubljana entdeckt, wo es auch konserviert ist. Man muss annehmen, dass der Stein aus der zweiten Hälfte des ersten Jahrhunderts n. Chr. stammt, und ist zweifellos echt; vergleiche auch das nächste Denkmal Nr. 15.

13. Das Grabmal, CIL III, 197*, gab zu zahlreichen Analysen Anlass, die dessen Echtheit oder dessen Fälschung unter Beweis zu stellen versuchten. Ausführlicher sind die bisherigen *pro et contra* im slowenischen Text behandelt. Eine neuerliche Untersuchung zeigt, dass das Denkmal auf dem epigraphischen Bereich dem Inhalt und dem Text nach keine Besonderheit ist, dass eine derartige Ausdrucksweise in der frühen Antike auch in der Literatur in Gebrauch war und dass die doppelte Anwendung der Buchstaben auch sonst dokumentiert ist, ferner dass Punkte zwischen den Wörtern vorhanden sind. Bezeichnend ist auch die Verwendung der Form *ave* statt *have*, die erstere vorwiegend in Hispania, Gallia und Germania dokumentiert, cf. TLepigr. II (1935), 25 ss. Der Stein unterscheidet sich, was das Material betrifft, nicht von anderen emonensischen, da ja der örtliche Kalkstein aus der Umgebung verwendet wurde. Die Person, auf deren Garten der Stein ausgegraben worden war — wahrscheinlich handelt es sich um einen Sektor aus dem Bereich der nördlichen Nekropole Emonas — ist real; die Dokumentation über den Fund wurde handschriftlich von J. G. Thalnitser erhalten, der auch für das Denkmal Sorge trug und es in das damals erbaute Priesterseminar einbauen liess. Gleichzeitig mit diesem Denkmal wurde in demselben Garten noch ein Grabmal (siehe Nr. 12) entdeckt, im Korpus ebenfalls als Fälschung bezeichnet, das jedoch — man zweifelt schwer daran — als Original zu betrachten ist. Auch diese Tatsache bestätigt die Glaubwürdigkeit des Grabmals von *Natesia*. In kurzen Worten, die Zweifel über die Echtheit kann man zerstreuen, beziehungsweise kann man beweisen, dass sie künstlich konstruiert worden waren. Zwar ist der Name der Frau selten in Gebrauch und der *ductus* der Inschrift nicht ausgefeilt, weil er wahrscheinlich von einer unkundigen Hand ausgefertigt worden war. Dies ist aber mit Rücksicht auf die übrige Dokumentation ein zu geringer Grund, um an der Echtheit zu zweifeln. Wahrscheinlich gehört es in die Mitte des ersten Jahrhunderts, da ja der Beiname (V. 5) und die Widmung für die Manen fehlen. Wegen der freieren, individuellen Formulierung des Textes, die mit dem Namen der Frau und antiquarischen vierten Verszeile auf griechischen Einfluss hinweist, ist der Gedanke nicht von der Hand zu weisen, dass es sich um Kolonisten aus Aquileja handelt.

14. Grabmalfragment, das sekundär verwendet im Magistratsgebäude entdeckt wurde.

15. Fragment eines Denkmals aus dem Bereich der nördlichen Nekropole Emonas.

16. Fragment eines Grabmals von Emona, das anlässlich der Restaurierungsarbeiten im grossen Hof von Križanke (früheres Kloster des Deutschen Ritterordens) in Ljubljana in der Südwand des Pavillons gefunden wurde.

17. Bruchstück eines *cippus terminalis*, das im Schloss von Ljubljana eingebaut ist.

18. Fragment eines Grabmals (?), das bei den Restaurierungsarbeiten der Križanke (früheres Kloster des Deutschen Ritterordens) in Ljubljana entdeckt wurde, wo es als Baumaterial eingebaut wurde.

19. Fragment einer jetzt im Schloss von Ljubljana eingebauten Inschrift, wohin es — wie auch andere in dessen Mauerwerk — zweifellos aus den Ruinen von Emona gebracht wurde.

20. Fragment einer Inschrift von Emona, vielleicht der Teil, der die Grösse der Grabparzelle bestimmte.

21. Im äussersten westlichen Turm des südlichen Mauerwerkes von Emona ist ein Stein mit dem Fragment eines Buchstaben oder einer Steinmetzerskizze (?) eingebaut.

22. Grabmalfragment, CIL III, 3879, das wahrscheinlich aus Ig bei Ljubljana stammt, ist in die Fassade des Priesterseminars in Ljubljana eingebaut.

Ager Emonensis

23. Grabblock mit Inschrift, an der Seitenwand Delphine; im Jahre 1959 wurde er aus der Kirchenwand der Hl. Helena in Tlake bei Škofljica genommen und im Innenraum daselbst aufgestellt. Bisher war nur das Relief bekannt. Das Denkmal gehört in die zweite Hälfte des dritten Jahrhunderts.

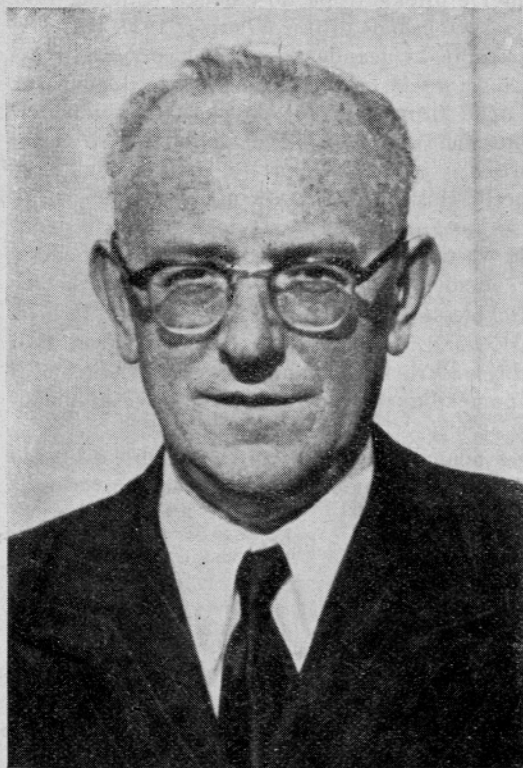
24. In der Pfarrkirche in Komenda wurde bei der Beseitigung des Mauerverputzes ein Grabmal entdeckt, dessen Inschrift von einem Maurer bei den Bauarbeiten zerstört wurde.

25. Die Ara AIJ 20 befindet sich jetzt im Nationalmuseum in Ljubljana.

26. Fragmentierter *titulus* aus Kalkstein, nur der untere einfach erhöhte Rand teilweise erhalten, das Versende der Inschrift beschädigt. Gefunden 1953 am Senčurski hrib ob Tržišče, Bezirk Novo mesto. — V. 4: zwischen beiden Wörtern und über einem schlecht radierten *et* ist *haedera distinguens* eingemeisselt. Zeitlich gehört die Inschrift in die erste Hälfte, beziehungsweise in die Mitte des dritten Jahrhunderts, für welche Periode Angehörige der *leg. X g.* in der weiteren Umgebung der Fundstelle schon öfters dokumentiert sind, cf. AIJ 229, 235, 240, 242 usw. Der genannten Zeit entsprächen weiters sowohl die Formel *o(bitus)* als auch der Hang zur pleonastischen Ausdrucksweise, die abgeleitete Namensform *Secundianus* und das wahrscheinliche Fehlen der Zueignung *D(iis) m(anibus)*. Die Entwicklung des *nomen Mullonius* aus einer keltischen Wurzel scheint kaum einem Zweifel zu unterliegen.

IN MEMORIAM

BOŽO ŠKERLJ

Slovensko znanost je zopet prizadela težka izguba. Zavrtna bolezen je mnogo prekmalu, dne 10. novembra 1961, prekinila delavno in izredno plodno življenje univ. prof. dr. Boža Škerlja, ustanovitelja slovenske antropologije in arheološkega sodelavca.

Rojen je bil 28. septembra 1904. leta na Dunaju. Po maturi leta 1922 je absolviriral na ljubljanski univerzi študij naravoslovja in geografije. Na osnovi disertacije »Prispevek k antropologiji Jihoslovanů« je bil 1927 promoviran za doktorja naravoslovnih ved. Higiensko službo pri šolski polikliniki v Ljubljani je nastopil leta 1929. Za privatnega docenta iz antropologije je bil na Ljubljanski univerzi habilitiran leta 1933, imenovan za izrednega profesorja leta 1946, za rednega pa leta 1953. Na daljših študijskih potovanjih in na mednarodnih kongresih, kjer je poročal o svojih znanstvenih izsledkih, je bil v Češkoslovaški,

Poljski in v Nemčiji, na Norveškem in Švedskem, v Angliji, Franciji in Švici ter dvakrat v Ameriki. Kraljevi antropološki inštitut Velike Britanije in Irske v Londonu ga je leta 1953 izvolil za svojega častnega člana. Mnogo je predaval tudi doma, tako na akademijah v Ljubljani in Zagrebu, v Prirodoslovnem in Geografskem društvu ter drugod. Prav posebno pozornost je posvetil predavanjem v raznih poljudnoznanstvenih ustanovah. Bil je izvrsten pedagog in odličen organizator. Na fakulteti se je uveljavil kot dekan in prodekan, zlasti v Prirodoslovnem društvu kot večletni odbornik in predsednik. Arheološki vestnik

se ga mora spominjati kot svojega sotrudnika in sourednika. Dolga leta je bil član strokovnega sveta Sekcije za arheologijo SAZU. Njegovi nasveti so bili vedno globoko premišljeni in koristni. Vsak čas vedrega značaja in v vseh okoliščinah optimist je bil dober tovariš, ki je rad pomagal, če je le mogel. Delo za OF ga je zadnje leto vojne pripeljalo v koncentracijsko taborišče Dachau.

Bibliografija znanstvenih in poljudnoznanstvenih del prof. dr. Boža Škerlja obsega nad 200 naslovov knjig, razprav, člankov in prispevkov. Slednje je priobčeval v najrazličnejših revijah doma in na tujem. Razumljivo je, da je povsod obravnaval probleme iz fizične antropologije, kar bo prav gotovo vrednoteno na drugem mestu. Za nas je važno njegovo pojmovanje antropologije v najširšem smislu po anglo-ameriškem vzorcu, kar se je pokazalo zlasti v njegovi načelni razpravi »Arheologija, paleantropologija, paleoetnologija« (Arheološki vestnik 1951, 93—110). Že pred vojno je začel proučevati prednike človeka in njihovo sistematiko, tako n. pr. razmerje pitekanropa do človeka (Etnolog 1938, 257—262). V razpravi o kanibalizmu v starem paleolitiku (Quartär 1939, 108—119) je že tedaj zastopal mnenje, da je krapinski neandertalec živel istočasno s sapientnim človekom. V znatno večji meri se je antropogenezi posvetil po vojni. Plod teh prizadevanj je bila njegova učna knjiga »Razvoj človeka« (1950), v kateri je prikazal neandertalca le kot vzporedno vejo človeškega rodovnika. Z vsemi znanstvenimi argumenti in z vso strastjo je utemeljeval to naziranje zlasti v razpravi »Današnji problemi evolucije človeka« (Arh. vestnik 1951, 40—59). V istem smislu je v več člankih tudi še kasneje pojasnjeval vlogo in mesto neandertalcev v človeški evoluciji (Arh. vestnik 1956, 347—368; Antiquity, London 1960, 90—99, in drugod). Odlično je sodeloval tudi pri problemih pozne arheologije. Antropološko je obdelal okostja blejske nekropole (SAZU 1. razr.: Dela 2, 1950, 67—103; Razprave III, 1953, 313—333). S tem v zvezi je proučeval tudi orientacijo grobov v nekaterih srednjeveških nekropolah Slovenije (Arheološki vestnik 1952, 108—136) in priobčil pomemben prispevek k srednjeveški demografiji (Arheološki vestnik 1952, 250—256).

Pokojni prof. dr. Božo Škerlj je z neumornim delom zarezal globoke brazde v njivo naše znanosti in kulture. Ostal bo ne samo antropologom, temveč tudi arheologom v trajnem hvaležnem spominu.

S. B.

KNJIZNA IN DRUGA POROČILA

Festschrift für Lothar Zotz. Steinzeitfragen der Alten und Neuen Welt. Str. 610. Bonn 1960.

Zajetna in bogato opremljena knjiga, ki zajema najrazličnejša vprašanja kamene dobe v starem in novem svetu, je izšla za 60. obletnico rojstva erlangenskega profesorja prazgodovine L. F. Zotza. Stevilni njegovi strokovni prijatelji iz mnogih dežel so v počastitev prispevali kar 38 člankov.

Jubilanta, ki se je že kot štirinajstletni deček udeležil paleolitskega izkopavanja, je uvodno predstavila G. Freund. Študiral je prirodoslovje in doktoriral iz geologije, kot asistent geološkega inštituta v Freiburgu pa se je posvetil prazgodovini. Ko kmalu nato nastopi muzejsko službo v Hanovru, je ta že njegovo glavno zanimanje. Mimogrede proučuje tudi mlajše kulture, vendar mu je študij stare kamene dobe življenjski cilj. Pozneje slušbuje v Wrocławu in Berlinu. Po zasedbi Čehoslovaške zasede stolico prazgodovine na nemški univerzi v Pragi, kjer ostane do 1945. leta. S češke strani ne čujemo proti njemu nobenih očitkov, pač pa ga češki strokovnjaki cenijo in pogosto citirajo njegova znanstvena dela. Od konca vojne dalje je profesor prazgodovine na univerzi v Erlangenu.

Bibliografija prof. Zotza obsega 12 samostojnih knjig in nad 100 važnejših člankov, nedvomno spoštovanje vzbujajoč opus. Dodamo naj še, da je že pred vojno dvakrat obiskal tedaj znane slovenske paleolitske postaje in se udeležil tudi izkopavanja v Spehovki. O naših postajah je potem mnogo pisal, jih često omenjal in mu gre nedvomno zasluga za njihov sloves v mednarodnem znanstvenem svetu. V zadnjih letih je bil dvakrat v Jugoslaviji, kjer so ga zanimala zlasti naša nova odkritja na Krasu.

Komentar vseh člankov bi zahteval preveč prostora. Avtorji se ukvarjajo s kamenodobnimi vprašanji Srednje in Zahodne Evrope, Afrike ter Južne in Severne Amerike. Obravnavane so najrazličnejše kulture, od najstarejših do najmlajših. Tematika je pestra: geologija, paleontologija, kronologija, tipologija, kult in še drugi posebni problemi. Paleolitski umetnosti je posvečenih 10 člankov, kar je morda odraz dejstva, da jo je prof. Zotz v povojnih letih mnogo proučeval in napisal več važnih razprav.

Med važnejšimi prispevki je zlasti pomemben članek H. Breuila »Le solutréen«. Znano je, da je problem nastanka in razvoja te kulture pereč pravzaprav že od nekdanj. Nasprotje med klasičnim francoskim solutréenom in zlasti madžarskim je preveliko. Šele ko so srednjeevropski paleolitičarji, med prvimi prof. Zotz, začeli reševati problem ne glede na klasični francoski solutréen, so se vprašanja začela jasiti. Najdbe v Srednji Evropi kažejo, da se je »solutréen« razvil iz moustériena. Ta korak je bil vsekakor revolucionaren, kajti navada, jemati za osnovo vedno francoske kulture, je izredno močno ukoreninjena in huda ovira za tako spoznanje. Članek H. Breuila je važen prav zaradi tega, ker v njem priznava navedeno možnost. Obenem dopušča, da so se solutréenske oblike razvile na več krajih in v različnih kulturah (tudi časovno). Francoski solutréen je potemtakem le posebno visoka razvojna stopnja enega teh začetkov. Ker gre v srednji Evropi za srednjepaleolitske kulture, je »solutréen« v splošni shemi kulturnega razvoja starejši od aurignacien. Že Mortillet je solutréen

postavil pred aurignacien, kar pa je H. Breuil v prvih letih tega stoletja ovrغل in je zamenjava obeh kultur obveljala za več kot petdeset let. Njegov dokaz je bil in je veljaven seveda za Francijo oziroma za Zahodno Evropo, medtem ko so imele druge dežele zmerom težave zaradi tradicionalne navezanosti na francosko shemo. Na prvi pogled se morda zdi, da gre tu le za sicer važno, toda samo principialno zadevo. Toda na češko-moravsko-madžarskem prostoru se »solutréenske« kulture prepletajo z olševienom, to je s področjem, ki tudi nas močno zanima. Ni izključeno, da bodo novi nazori, ki jih danes sicer še ne moremo imeti za splošno priznane, ki pa slej ali prej najbrž bodo, zajeli tudi interpretacijo naših postaj. Pri tem se nadalje še vprašamo, ali niso tudi druge kulture francoske sheme samo stranske, toda bogato razvite veje doslej nepoznanega debela? Saj je Zahodna Evropa tako majhna v primeri z drugimi področji.

Zanimiv je dalje članek H. Lindnerja »Hohlmeisselgeräte«. To je naziv za orodje, ki ga ne moremo prevesti in nas opozarja, da bo treba problem naše paleolitske nomenklature čim prej rešiti. Avtor obravnava razširjenost teh orodij in ugotavlja, da so v Vzhodni Evropi in predvsem v Ukrajini zelo pogosta, medtem ko se na zahodu pojavljajo le sporadično. V razpravi zavrača razlago z migracijo ljudstev, ki so ta orodja rabila, in izraža mnenje, da nastajajo enaki tipi zaradi enakih potreb in življenjskih pogojev kot konvergenčni pojavi. Ponavljja se torej ista ideja kakor glede solutréena, čeprav oba članka nista seveda v nobeni zvezi. V primeru solutréena jo brez posebnih pomislekov lahko sprejmemo, ker je dobro utemeljena in vsaj v sedanjem stanju najbolje zadovoljuje dejstva. Posploševanje, kadar se pokažejo težave, pa seveda ni dopustno. Vse preveč često se te rešujejo z migracijami. Toda pojem migracije bo najbrž treba deliti: eno je migracija ljudstva in drugo je migracija kulture. Ta je lahko zelo počasna in se lahko poslužuje raznih plemen in družin v mnogih generacijah.

Tayacien je še vedno neka skrivnostna kultura, ki še ni dovolj opisana, da bi bila nedvoumna. S tem se ukvarja A. Tode, ko vprašuje »Kaj je tayacien«. Vprašanje smo že večkrat slišali, rezultat, ki ga prinaša Tode, je vsekakor ohrabrujoč. Tayacien je mogoče opredeliti kot originalno kulturo, čeprav je za sedaj jasen le v najdišču Fontéchevade ter le v manjši meri še ponekod drugod.

Presenetljive misli je razvil W. Wundt v članku »O absolutni kronologiji zemeljske zgodovine in prazgodovine«. Po Penku in tudi po Milankovičevih računih naj bi trajala ledena doba okoli 600.000 let. V tem merilu bi odpadlo na zadnji würmsko poledenitev okoli 120.000 let. V zadnjem času pa so z metodo C¹⁴ ugotavljali mnogo manjše številke, ki sicer leto za letom verjetno zaradi izpopolnjevanja metode naraščajo. Vendar utegnejo biti Milankovičeve starosti res nekaj previsoke, Brouwer van Woerkom je z nekaterimi dopolnitvami izračunal novo krivuljo, ki jo sedaj Wundt uporabi za novo razlago. Würmu prisodi le zadnja dva ledena sunka, medtem ko ima še prejšnjega za riškega. V tem primeru se začne würm pred dobrimi 70.000 leti, kar se že kar sklada z zadnjimi rezultati C¹⁴. Vsekakor zanimiv poskus, ki je vreden temeljitega premisleka.

Končno je omeniti še dva prispevka s tematiko iz naših najdišč. M. Brodar je priobčil članek o visokoalpski aurignaški postaji v Mokriški jami, S. Brodar pa o enormnih količinah vodnega peska v kulturnih plasteh Potočke zijalke.

M. Brodar

Raffaello Battaglia: *Preistoria del Veneto e della Venezia Giulia*. *Bullettino di paleontologia Italiana*, 67—68 (1958—59). Roma 1960. Strani 450, slik 152, s karto najdišč in indeksom krajevnih imen.

Pred nekaj leti preminuli R. Battaglia je v prvi vrsti kot arheolog pa tudi kot antropolog, etnolog in speleolog posvetil vse svoje izredne sposobnosti raziskovanju vseh treh Benečij. Izsledke je priobčeval v najrazličnejših, nam v mnogih primerih težko dostopnih revijah, ni mu pa uspelo, da bi jih združil v obsežnejšem zaključnem delu. Šele po njegovi smrti je M. Ornella Acanfora zbrala in uredila vse članke, ki obravnavajo paleolitik in ves čas do vključno bronaste dobe. Po enotni znanstveni zamisli jih je spretno povezala in vključila tudi še nekatere neobjavljene spise, slike in risbe. V tej obliki smo dobili neke

vrste učbenik in priročnik, ki nas v kronološkem redu seznanja z vsemi prehistoričnimi najdbami na ozemlju sosednje severovzhodne Italije, severno od reke Pada tja do Gardskega jezera na zahodu. Pod pojmom Julijske Benečije zajema, kar še posebno poudarjamo, tudi še naše Primorje in Istro, kjer je R. Battaglia za časa okupacije v polni meri arheološko deloval. Ker so bila posamezna poglavja pisana v različnih časih, kakor je pač prišlo do novih odkritij, je razumljivo, da nekatere interpretacije ustrezajo še tedanjemu stanju znanosti in se zmerom ne skladajo z današnjimi nazori. Vendar prihajajo do izraza v člankih iz polpreteklega časa že vsi zadnji dosežki, saj uporablja že radiokarbonsko metodo za določitev starosti. V celoti avtor ne rešuje do potankosti zgolj tipološko arheoloških vprašanj, temveč jih z dobrim znanjem ozko veže s problematiko naravnega okolja. Njegove kronološke datacije so zlasti za starejša obdobja utemeljene s podrobno obravnavo stratigrafije najdišč, njihove favne in flore.

V prvi polovici knjige obravnava avtor beneški paleolitik in mezolitik. Uvodni članek o geoloških in favnističnih spremembah v Julijski Benečiji za časa pleistocena je dober kažipot za razumevanje najstarejših naselitev. Sledi razprava o redkih sledovih abbevilliena in clactoniena zahodno od Piave. Tipičen pestnjak je znan le iz najglobljih plasti najdišča Quinzano pri Veroni, na vznožju Lessinskih Alp. Artefakte, ki izpričujejo clactonsko tehniko, pa so ugotovili v površinskih najdiščih na območju Evganejskih gričev in na visoki planoti Asiaga. Vendar clactonske tehnike ne smemo istovetiti s clactonsko kulturo, saj nastopa tudi še kasneje prav do eneolitika. Primitivna kultura Evganejskih gričev utegne biti starejša od moustériena, vsekakor pa se clactonski elementi spodnjih interglacialnih plasti Quinzana družijo z moustérienom arhaičnega tipa. Nasprotno pa je prisoditi clactonske artefakte iz okolice Asiaga že würmski poledenitvi in gre tu le za zapoznelo tehniko.

Antropološka je v naslednjem poglavju obdelava okcipitalnega dela človeške lobanje iz Quinzana. Čeprav je bila odkrita v mlajšepaleolitski plasti, gre po sodbi avtorja za močno fosilen fragment izredne debeline, katerega prvotno ležišče v spodnjih interglacialnih plasteh, vsebujočih arhaični moustérien in clactonske elemente, nakazuje sprijeta ilovnata prevleka na kosti. Vendar po morfoloških znakih neandertalski paleantrop ne prihaja v poštev, pač pa fosilni človek, kakor n. pr. v najdiščih Swanscombe in Fontéchevade.

O moustérienskih industrijah Benečije meni avtor, da nimajo enotnega aspekta. Poleg interglacialnega arhaičnega moustériena v Quinzanu, vsebujočega clactonske in levalloiske elemente, razlikuje dve skupini. Alpskemu moustérienu pripadajo industrije iz jame Pod Kalom pri Nabrežini in iz najdišč na visoki planoti Asiaga. Značilni so grobo obdelani majhni nepravilni odbitki, obrobno le delno retuširani in včasih odbiti od prodnikov. Vmes so clactonski odbitki, ki so v nekaterih najdiščih morda že v drugotni legi. Kamení inventar spremlja tako imenovana protolitska kostna industrija. Jamski medved in alpski svizec spadata med tipične živalske vrste alpskega moustériena, ki ga je prisoditi prvim fazam würmske poledenitve in ponekod morda tudi interstadialu I/II. Popolnoma drugačen je moustérien tipa La Quina v Lessinskih Alpah. Tehnika ročnih konic in strgal je dosegla že visoko stopnjo. Pomembno je najdišče na 1000 m visoki planoti M. Loffa, kjer leže artefakti v rdeči ilovici. Isti tip moustériena so ugotovili tudi v Quinzanu pri Veroni nad plastmi z arhaičnim moustérienom. Že dolgo so znane najdbe iz okolice Asola, na desnem bregu Piave. Vsa najdišča pripadajo z veliko verjetnostjo würmski poledenitvi.

V nadaljnji razpravi je govor o razmeroma redkih najdiščih mlajšega paleolitika. Le mimogrede je omenjeno, da so za lovci alpskega moustériena živeli v jami Pod Kalom tudi mlajšepaleolitski naseljenci, kar naj bi bilo podprto tudi z odkritji v Betalovem spodmolu pri Postojni. V Lessinskih Alpah je zanesljivo ugotovljenih nekaj jamskih najdišč pri Ponte di Veja. Industriojo sestavlja večinoma majhna, le malo retuširana ozka rezila (vmes lepa gravetna konica), mikroliti in koščeni gladilci, ki so pa različni od podobnih artefaktov v istočasnih francoskih kulturah. Spremlja jo alpska favna (alpski svizec, kozorog). Na prostem je znan manj značilen mlajši paleolitik iz 3. plasti Quinzana pri Veroni. Drugo središče so jame v območju Bericijskih gričev. Preluknjano koščeno iglo iz neke jame pri Lumignanu je že Mochi prisodil magdalénieniu.

V jami Broion pri San Cassianu je Leonardi izkopal obredno pokopan skelet z ovratnico iz jelenovih zob in s sileksi »gravetnega« tipa. Industrija nastopa tu v družbi z jamskim medvedom in alpskim svizcem. V neki drugi jami (»Covolo fortificato« di Trene) se druži analogna industrija z značilnimi gravetnimi mikroliti in s prvič v Italiji ugotovljeno solutrénsko listno konico, kar bi morda kazalo na odnose z vzhodnoevropskim mlajšim paleolitikom (Kostienki I). Gravetno konico poznamo poleg drugih tudi iz jame Covolo di Paina. Vse te navedbe nas močno spominjajo na podobno mlajšepaleolitsko kameno industrijo naših kraških postaj (Betulov spodmol, Parska golobina, Jama v Lozi, Zupanov spodmol, Ovčja jama, Roška špilja).

Mezolitiku je prisodil Zorzi površinske najdbe v bližini neke jame pri Monte di Malo v okolici Vicenze, vendar meni avtor, da gre le za star neolitik z epipaleolitsko-mezolitsko tradicijo. Potemtakem je tipičen mezolitik na ozemlju Benečije doslej še neznan.

Za nas posebno zanimivo je obsežno poglavje o našem Krasu v pleistocenu, o sedimentih na planem in v jamah ter o njihovi paleontološki vsebini. Zlasti pa še razpravljanje o fitoklimatskih pogojih na kraških visokih planotah za časa zadnjega glaciala in korelaciji s favnističnimi združbami. Avtor zaključuje, da so na Krasu tedaj obstajali tako gozdovi kakor tudi tundre in kraške stepe, ne upošteva pa pri tem podrobnejše razčlenitve würma.

Strogo paleontološka je razprava o jamski hijeni iz Postojnske jame, ki je živel na Krasu, prav tako kakor jamski medved, do konca würmske poledenitve. Tu najdemo tudi nekaj stratigrafskih podatkov za Otoško jamo.

Med najpomembnejša avtorjeva raziskovanja sodi njegovo izkopavanje v jami Pod Kalom pri Nabrežini. Zlasti dragocen je podroben stratigrafski opis jamskih sedimentov, nič manj podatki o bogati in raznovrstni favni ter o litični kulturni vsebini, ki jo spremlja tako imenovana protolitska kostna industrija. Predvsem zaradi slednje je avtor za kulturo postavil novo označbo alpski moustérien, ki kronološko ne pripada samo riško-würmskemu interglacialu, temveč tudi würmu. Visokoalpski lovci jamskih medvedov naj bi se bili preselili z napredujočo würmsko poledenitvijo v nižje predalpske predele. Ker je protolitska kostna industrija tudi v Potočki zijalki močno zastopana in tu ne manjka tudi grobo obdelanih kamenih rezil in odbitkov, prisoja njeno kulturo kljub značilnim aurignaškim koščenim konicam posebnemu tipu alpskega moustériena. Zdi se mu, da gre za kompleks, ki se razlikuje od francoskega aurignaciena. S tem mnenjem se seveda ne moremo strinjati. Za alpski moustérien značilni artefakti protolitske kostne industrije se v luči novejših raziskovanj kažejo kot povečini naravne tvorbe, po drugi strani pa je bila ugotovljena kasneje tudi v Mokriški jami, visoko v Kamniških Alpah, tipična aurignaška koščena konica s precepljeno bazo, ki pa je kronološko vsekakor starejša od francoskega aurignaciena.

Članek o Medvedji jami pri Gabrovici (na Tržaškem ozemlju blizu Proseka) vsebuje važne podatke o bogati würmski favni v zadnjem delu jame. Pri vходу v jamo so ugotovili neo-eneolitsko kulturno plast (vmes dva fragmenta obarvane keramike s spiralnim motivom), pri koncu jame pa je avtor zasledil med pleistocenskimi živalskimi kostmi tudi pogostne drobce lesnega oglja. Ker o artefaktih ni bilo sledu, meni, da izvirajo od ognjišč, ki so jih utegnili kuriti paleolitski lovci v neposredni bližini jame. To se mu zdi še toliko bolj verjetno, ker paleolitska postaja Pod Kalom ni daleč vstran.

Tudi nadaljnja dva članka razpravljata o jamah na Tržaškem ozemlju. V Losovi jami so v glacialni breči ugotovili mnogovrstno würmsko favno, v neki jami pri Slivju pa kostne ostanke pragoveda, ki vsi pripadajo isti živali. Bolj zanimiva je najdba losovih kosti v Tomažkovi jami pri Sežani, ki jo avtor zaradi lepih kapnikov imenuje Caverna dei Cristalli. Tedaj je bil los na tem ozemlju še redko ugotovljena pleistocenska vrsta, danes pa vemo, da je bil zelo razširjen tudi po Pivški kotlini. Zaradi drobcev lesnega oglja, pomešanih med losovi kostmi, meni avtor, da so bila ognjišča paleolitskega človeka tudi tu v bližini.

Razprava o najstarejših človeških ostankih v Julijski Benečiji obravnava dve najdbi z našega Krasa. V manjši jami pri Loki (v okolici Podpečí) v severni Istri je bila odkrita človeška spodnja čeljustnica in blizu nje ostanki jamskega

medveda. Prav tako iz manjše jame pri Baderni (v okolici Poreča) v srednji Istri pa izvira že v preteklem stoletju najdena človeška lobanja. Fosilnost obeh najdb je enaka in prav taka, kakor jo imajo kosti pleistocenskih živali. Zato ju je kronološko prisoditi finalnim fazam pleistocena ali prav začetku holocena, kulturno pa poznemu mlajšemu paleolitiku ali mezolitiku. Toda morfološki znaki ne izpričujejo nobene v srednji in zahodni Evropi znanih mlajšepaleolitskih ras, temveč mediteransko raso, ki je po avtorjevem mnenju naseljevala ta teritorij tudi še kasneje v neo-eneolitiku (lobanje v Škocijanskih in drugih kraških jamah).

V drugem delu knjige je zbranih precej tudi še neobjavljenih Battaglievih razprav o neo-eneolitskih in bronzastodobnih kulturah vseh treh Benečij, tako na planem kot v jamah. Na začetku je obravnava neo-eneolitske campignaške skupine. Njeno razprostranjenost in časovno opredelitev ugotavlja avtor predvsem na osnovi kamenega gradiva posameznih najdišč. Po njegovih zaključkih so morali prebivati nosilci te kulturne skupine na planih seliščih, a tudi v zaveščenih pod abriji. Istočasna so nadalje tudi še jamska najdišča v Tridentinski Benečiji, ki jih avtor posebej opisuje v naslednjem poglavju. Keramični elementi pa kažejo, da so bile te jame naseljene tudi še pozneje.

V več nadaljnjih zaporednih poglavjih podaja avtor pregled materialne kulture beneškega eneolitika in bronzaste dobe. Najbogatejša najdišča teh obdobij so na hribovitih planotah okrog Verone (gričevje v okolici Montenella in Asola), v okolici Vicenze (Quinzano in Le Colombare di Negrar) in na Evganejskih gričih v Poadižju jugozahodno od Padove. V teh poglavjih razpravlja obširneje o kameni industriji in keramiki, predvsem pa o bronzastem orožju in orodju posameznih najdišč, označuje način pokopa, življenja in ekonomiko tedanjih prebivalcev ter končno kronologijo celotnega gradiva.

Zanimiva je avtorjeva razprava o bronzastodobnih koliščih (palafittih) v Benečiji. Po geografski legi jih razdeli v tri glavne skupine: kolišča ob Gardskem jezeru in kolišča pod Evganejskimi in Bericijskimi griči. Pri vseh treh skupinah obravnava po najdiščih glavne značilnosti materialne kulture, skupne probleme življenja in nehanja ter časovno opredelitev ostalin nosilcev te mostiščarske kulturne skupine.

Zadnja poglavja prenese avtor na slovensko in tržaško ozemlje. Razpravlja namreč o eneolitskih jamskih najdiščih Julijske Benečije. S tem v zvezi se dotakne tudi tovrstnih najdišč na našem Krasu. Uvodoma razpravlja o geografskih in etničnih činiteljih, ki so vplivali na naselitev kraških jam. Podaja pa tudi glavne karakteristične elemente (pintadere, posode s kvadratnim ustjem, vrezane inkrustirane ornamente na posodah in grafitiranje površine posod), ki se vežejo s severnoitalijanskimi eneolitskimi najdišči na planem, in opozarja na sorodnost materiala v ligurijskih jamah.

Obširneje dokumentira avtor nato jamo Pečino (Grotta delle Gallerie). Opira se predvsem na material in dognanja prejšnjih raziskovanj, objavlja pa tudi dokaj novega gradiva, zlasti keramičnega, in s tem v zvezi citiranega slovstva. Iz jame nad vasjo Boljunc (Caverna dei Molini) so zanimivi podatki o skeletnih človeških ostankih različnih predzgodovinskih dob in o piščalki, ki je izdelana iz femurja mlajše osebe. Ostanke pokopa in grobne pridatke omenja tudi iz Pečine pri Rakniku (Cavernetta sepolcrale del Tasso). Vse tri jame so v erozijski dolini Glinščice jugovzhodno od Trsta.

Prav na obmejnem ozemlju se odpirajo jame, ki jih pisec opisuje pod naslovom »Bivališča jamskega človeka v okolici Repentabora in Fernetičev«. Tu govori o treh jamah. Najzanimivejša je vsekakor že dolgo znana »Grotta delle tre Querce«, v kateri so se ohranili razen eneolitske keramike tudi posebni koščeni izdelki, ki jih ima avtor za igle pri izdelovanju mrež. Študijo je Battaglia objavil že leta 1927 v reviji »Le Grotte d'Italia«.

V zadnjem poglavju, neke vrste povzetku že objavljene študije v »Atti del Mus. Civ. di St. Nat. di Trieste« leta 1942, obravnava avtor v kronološkem redu ponovno kulturno ostalino in naseljitvene probleme Tominčeve jame in Roške

špilje v Škocijanskih jamah. Izven tega jamskega sistema podaja še materialno kulturo in stratigrafske podatke bližnjih jam: Luknje v Lazu, Jame I na Prevali in Pečine v Sapendolu. Ostale jame, v prvotni študiji obširno opisane, navaja tu le poimensko,

S. Brodar-F. Leben

Georg Kossack, Südbayern während der Hallstattzeit. Römisch-Germanische Forschungen, Band 24. Berlin (Walter de Gruyter Verlag) 1959. Textband: VIII, 315 str., 48 sl., 5 tab. Tafelband: VI str., 156 tabel.

Leta 1959 smo dobili tri knjige, ki so postavile raziskovanje halštatske periode na nove temelje: Kossackovo, ki jo tu ocenjujemo, Kromerjevo izdajo Hallstatta, najdišča, ki je dalo našemu obdobju poimenovanje, in Müller-Karpejevo Kronologijo kulture žarnih grobišč, ki zadeva naš čas sicer samo na začetku, pa vendar dovolj, da jo moramo tudi za probleme jugovzhodnega halštata nujno pritegniti. Kossackova knjiga je med temi najpomembnejša tako po širini problematike kot po novih problemih, ki jih postavlja in nanje odgovarja s suverenum obvladanjem gradiva in predvsem s prodorno mislijo zgodovinarja, ki se ni izgubil v svojih virih in našel v njih larpurlartistični užitek, ampak se vseskozi zaveda, da je njegov končni cilj zgodovina obdobja, ki ga obravnava.

Pot, ki jo pri tem uporablja, gre preko vprašanj kronologije (str. 12–56) — kronologija je torej izhodiščno in ne zaključno poglavje! — in se nato ustavi pri dveh središčnih problemih. Prvo obravnava pod naslovom, Temelji naselitve v halštatskem času (str. 57–83), geografske danosti naselitve od klime in vegetacije, surovin, ki jih je halštatski prebivalec imel na razpolago, prostora, ki si ga je izbral za bivanje, orisov poti in prometa, ki je prebivalce povezoval med seboj in s sosedi, do končnega vprašanja v tem poglavju, ali je prebivalec južne Bavarske svojim geografskim danostim podlegel, ali pa so imele večjo moč družbene silnice in kontakti s sosedi. Drugi središčni problem pa vidi avtor v tem, kako se je halštatska kultura južne Bavarske prilagodila danostim tal, kakšne so bile njene tehnične možnosti pri obvladanju narave, kako je svoja tehnična sredstva za doseg namenov uporabljala in kakšne družbene in gospodarske formacije so pri tem nastajale. Naštejmo vsaj naslov in podnaslove tega velikega in važnega poglavja (str. 84–126)! Pod glavnim naslovom Tehnične in kulturne pridobitve, njihove arheološke izrazne oblike in družbene posledice so podpoglavja: 1. Stanovanjska kultura, naselja, obrambni sistem, 2. Pridobivanje hrane, živinoreja, promet, 3. Oborožitev, bojna tehnika, 4. Noša, 5. Način proizvodnje, delitev dela in delavnice. Zadnje podpoglavje pa obravnava nasproti tem tehničnim vprašanjem ekonomske in družbene probleme (Gospodarstvo, običaji, družbena in politična organizacija). Zarisana je torej zemlja, v kateri je tedanji prebivalec živel, in vse, kar mu je zemlja dajala, orodje, ki mu je bilo v borbi z njo na razpolago in ki si ga je v tem času znal ustvariti, stvaritve njegovega dela, kolikor nam je po arheološki metodi dosegljivo, in končno gospodarske in družbene oblike življenja, ki so zrasle v njegovi borbi z zemljo in okoljem. Obdana pa so ta vprašanja na eni strani z zgodovino dosedanjih raziskav in predvsem na koncu z obširnim katalogom (str. 131–275), seznamom najdišč in z registri (do str. 315). V posebni knjigi pa imamo slikovno gradivo in geografske karte, kjer je zbrano v 156 tabelah domala vse halštatsko gradivo južne Bavarske in kjer najdemo tudi kartografska ponazorila k izvajanjem v tekstu. Omenimo vsaj načrte posameznih nekropol, geološke karte južne Bavarske, glavno karto najdišč in predvsem celo vrsto kart razprostranjenosti, od katerih so prenekaterne važne tudi za slovenski halštat.

Zaključke svojega raziskovanja je avtor sam strnil v kratko poglavje Izsledki, kjer je še enkrat formuliral rezultate svojih raziskovanj na južnem Bavarskem. Južna Bavarska leži v senci treh velikih kulturnih halštatskih provinc: zahodnoalpske, jugovzhodne alpske in prostora med Ennsom in Salzachom, važnim zaradi soli in križišča trgovskih poti. Kulturne spremembe so nastajale v sosednjih provincah in s tem tudi zgodovinske spremembe. Južna Bavarska je nasproti svojim sosedom ohranila nespremenjene temelje svoje ekonomske eksistence, poljedelstva, živinoreje, načina naselitve, druga življenjska območja

ključen s časom okrog 490 in sega le v pokrajinah, ki ne poznajo horizonta knežjih zgodnjelatskih grobov, kot Ha D 3 še do srede petega stoletja, tako da je Ha D 3 v bistvu istočasen z Lt A po Reineckeju.

Na tem mestu nas predvsem zanima Kossackova datacija našega jugovzhodnoalpskega halštata. Kossack je sprejel Staretovo kronološko shemo Vač, vendar je vanjo prinesel precejšnje spremembe. Tako je razdelil Vače I na dve podstopnji, Vače Ia in Vače Ib, od katerih je prvo vključil še v kulturo žarnih grobišč, druga pa naj bi ustrezala njegovi Ha C 1. Vače IIa ustreza Kossackovi stopnji Ha C 2 in le delno še tudi Ha D 1 (horizont grobov z oklepom iz Stične in Novega mesta), Vače IIb pa ustreza tako stopnji Ha D 1 kot Ha D 2, ne da bi skušal Kossack tu podrobneje razdeljevati naše gradivo. Največjo spremembo pa je seveda Kossack vnesel v absolutno datacijo Staretovih skupin in s tem tudi v njegovo primerjalno kronologijo. Stopnja Vače I (= Ha B 3 in C 1) se konča s 650, Vače IIa traja od 650 do 600 in morda še kako desetletje v šesto stoletje nasproti Staretovim 600–450. Po Staretovi formulaciji ustreza stopnja Vače IIa srednjeevropski stopnji Ha D 1–3, po Kossacku pa gotovo pravilneje Ha C 2 in malenkostno še tudi Ha D 1. Vače IIb pa je postavil Stare v čas 450–350, jo je torej primerjal z Lt A in B v srednjeevropskem smislu, medtem ko jo stavlja Kossack vzporedno s Ha D 1 in 2. V bistvu je torej Stare v svoji kronologiji Vač zastopal še mnenje, da je slovenski halštāt retardirana provinca, medtem ko je pri Kossacku jasno prišlo do izraza, da je slovenski halštāt vodilna kulturna provinca, ki predvsem ustvarja in daje in ne samo sprejema. Kossackovo prevrednotenje Staretove kronologije je vsekakor pozitivno in jo v dokaj podobni obliki zastopa sedaj tudi Stare sam, kot to nakazuje, vsaj za starejši čas, njegova kronološka tabela v Arh. vestniku 8, 1957, 254. Do podobnih rezultatov kot Kossack je prišel tudi avtor te ocene (cfr. Situla 1, 1960, 49 ss.). Vsekakor je Kossackova datacija v bistvu pravilna in obvezna, vse dokler ne bomo z izdajo novih katalogov in z novimi izkopavanji pridobili širše osnove za nova presojanja. Seveda pa Kossack za slovensko ozemlje ne rešuje vseh kronoloških problemov in se nekaterih sploh ne dotika. V Kossackovi dataciji je še vedno sporna delitev stopnje Vače I v dve podstopnji, ali povedano z drugimi besedami, sporna je še posebna stopnja med horizontom groba z antenskim mečem iz Podzemlja in horizontom grobov z oklepom iz Stične in Novega mesta. Njeno upravičenost za sedaj le bolj slutimo, konkretno z grobnimi celotami pa je še ne moremo dokazati. V tem je tudi razlika v datacijski shemi med Kossackom in Müller-Karpejem. Müller-Karpe stavlja horizont groba z antenskim mečem še v celoti v Ha B 3 in začenja Ha C horizont šele s horizontom stiško-novomeškega groba. Vprašanje bo lahko dokončno rešilo šele večje število grobnih celot, predvsem pa celotni izkop večje nekropole. Nekoliko labilen je postal s stopnjo Ha C 2 tudi prehod iz Ha C 2 v Ha D 1, ki ga bo treba postaviti na historične temelje, predvsem pa bo potreba še podrobno izdelati probleme kasno halštatske kulture na Slovenskem v času srednjeevropskega zgodnjega latena in eventualno njegovo življenje še v poznejšem času. Pri kronoloških problemih nam je le še omeniti, da dokazuje Kossack po Miložiču absolutni začetek Ha C 1 stopnje v zadnja desetletja pred 700 med drugim tudi s fragmentom bronzaste skodele s pleteninastim ornamentom, ki je bil izkopen v Ljubljani-SAZU v grobu 31 in ki je po Miložiču »zanesljiv grški import iz zadnje četrtine osmega stoletja«. Ta kronološki dokaz je zame dvomljive vrednosti. Prvič Miložič in Kossack ne prinašata nobenega dokaza za svojo trditev. Lahko sicer verjamemo Miložičevi avtoriteti, to je pa tudi vse. Za svojo trditev ni Miložič navedel niti ene paralele, niti povedal poti, po kateri naj bi grški import v tem času prišel v naše kraje. Drugič so bili fragmenti omenjene skodele raztreseni in je bil najden en konec v grobu 31, drugi pa nad grobom 57. Tretjič omenjena groba sploh ne predstavljata kakšnega tipičnega Ha C 1 horizonta. Četrtrič pa je grški import v tem času še popolnoma izoliran (po kakšnih poteh?), tako da tudi v pozitivnem primeru zaradi svoje osamljenosti nima toliko dokazne moči, da bi lahko nanj opirali absolutno kronologijo.

Ta kronološka vprašanja smo obravnavali širše le zaradi tega, ker nova Kossackova kronologija nadomešča sedaj Reineckeja in pri nas Hoernesa in korigira, kot smo videli tudi moderne poizkuse, tako pri nas Stareta. Ne bi pa

pa so se, kolikor se da to arheološko zajeti, spreminjala. Le tempo spreminjanja je bil različen.

V starejšem halštatu vidimo v naseljih kontinuiteto s prejšnjim obdobjem kulture žarnih grobišč. Zato menjava prebivalstva ni verjetna oziroma vsaj ni arheološko dokazljiva. Od predhodne kulture žarnih grobišč se halštatska kultura razlikuje le formalno-stilistično, le v redkih primerih tudi vsebinsko-funkcionalno. V to zadnjo spremembo sodi način pokopa, upeljava nove vrste konjske opreme in voza, pribora za pitje. Kolikor je starohalštatska kultura nadaljevanje tradicije, je južna Bavarska vključena v okvir zahodne halštatske kulture. Novosti pa so presenetljivo enotna last celotnega halštatskega prostora.

V mlajšem halštatu se naselitveni areal razširi. Tako dobimo sekundarni naselitveni prostor, ki je bil z vidika tradicionalnega poljedelstva in živinoreje manj ugoden, pač pa je boljše ustrežal novim gospodarskim potrebam po surovinah in trgovskih poteh, ki so sedaj nastale. V starejšem halštatu moramo imeti celotno južno Bavarsko za enotno provinco, sedaj pa lahko ločimo že tri kulturne province. Nasproti starejšemu halštatu so sedaj vplivi sosednjih kultur močnejši kot tradicija. Tako izginejo zadnji ostanki kulture žarnih grobišč, nove pridobitve pa so vzete dokaj enakomerno iz vseh vodilnih sosednjih provinc, tako iz zahodnoalpske, kakor tudi iz jugovzhodnoalpske, katere vplivi so posebej močni na začetku mlajše stopnje (Ha D 1). To so rezultati Kossackovih raziskovanj za južno Bavarsko. Ti rezultati pa daleč presegajo lokalni okvir ne samo zaradi metode, zaradi katere je avtor lahko prišel do svojih novih rezultatov, ampak tudi zaradi širine obravnavanja. Čeprav je v središču avtorjevega zanimanja južna Bavarska, je mogel priti do njene arheološke podobe po nič manj izčrpnem poznanju in analizah sosednjih halštatskih provinc, v katerih sencah, kot smo rekli, južna Bavarska živi. To pa ne pomeni nič drugega kot obravnavo celotne srednjeevropske halštatske kulture in njene problematike.

Kossackovo delo se izrazito deli v dva dela. Prvi, najobširnejši, v knjigi postavljen na drugo mesto, je kataloški in je nepogrešljiva osnova vseh avtorjevih izvajanj v prvem delu. Čeprav poudarek dela ni na njem, je že sam po sebi novost. To ni katalog v običajnem smislu besede, kjer se več ali manj na široko in podrobno opisujejo posamezni predmeti — tak opis je omejen na najnujnejše, ali pa je sploh izpuščen, in govori o predmetu predvsem risba v slikovnem zvezku z navedbo kraja, materiala in merila pod tabelo — ampak kompletan prikaz vseh arheoloških virov, združen z opisom načina pokopa in lege posameznih nekropol. Opis je razdeljen po najdiščih v posameznih političnih okrožjih. Pri vsakem posameznem najdišču je pridejano tudi značilno primerjalno gradivo za posamezne arheološke predmete, natančna datacija, vsa važnejša literatura in muzej, kjer se gradivo hrani. Že v katalogu torej najdemo vse tisto, v čemer se navadno izčrpavajo arheološke objave boljše vrste, stisnjeno skrajno ekonomično na ožek prostor in kljub temu podano pregledno. Kdor je imel opravka s takim delom, bo znal ceniti že dragoceno vrednost samega kataloškega dela. V njem je združena nemška solidnost in pridnost, preglednost in uporabnost s spoštovanjem vrednim znanjem in obvladanjem gradiva.

Če je kataloški del omejen na obravnavano ozemlje južne Bavarske, pa črpa teoretični zgodovinski del res suvereno iz celotne srednjeevropske halštatske kulture. To dobro vidimo že v kronološkem poglavju.

Georg Kossack je v kronologiji pridržal Reineckejevo periodizacijo z dopolnitvami, ki jih je izdelal za zahodnoalpski kulturni krog Zürich za delitvijo mlajše halštatske stopnje v Ha D 1—D 3. Sam pa je razdelil tudi Ha C na dve podstopnji, Ha C 1 in Ha C 2. Absolutni začetek starejšega halštata je Kossack prestavil iz leta 800 (Reinecke leta 1111) oziroma 750 (Reinecke in drugi pozneje) na zadnja desetletja osmega stoletja oziroma na čas malo pred 700. Tako ostaja za posamezne stopnje čas le ene oziroma dveh generacij. Kljub temu lahko zasleduje Kossack dokaj prepričljivo omenjene časovne stopnje in podstopnje vse od zahodnega alpskega halštatskega kulturnega kroga, preko svoje Bavarske, jugovzhodnoalpskega kroga v Severno Italijo. V zvezi z etruščanskimi in posredno grškimi kulturami postavlja tudi absolutne temelje svoje kronologije, po katerih postavi začetek starejšega halštata, kot smo že omenili, nekaj pred 700, posamezne podstopnje pa trajajo približno 50 let, tako da je mlajši halštāt za-

hoteli s tem vzbujati videza, da so Kossackova kronološka razmišljanja središčni del knjige. Zelo dragocen del so in prepričani smo, da ga bo srednjeevropska halštatska kronologija tudi sprejela, toda podobno kot katalog so le v službi obeh središčnih poglavij, ki smo ju na kratko zarisali na začetku naše ocene.

Središčni poglavji sta novi po metodi in rezultatih. Tu je prvič uspel moderen poskus, priti do širših rezultatov po imanentnih poteh prazgodovinske arheologije. Pri tem je avtor seveda uporabljal vrsto pomožnih ved, od paleobotanike in geologije pa do primerjav z zgodovinskimi epohami in teoretičnih ugotovitev moderne gospodarske zgodovine in sociologije. S tem so bila hvaljevredno prekoračena vrata prazgodovinske arheologije v tradicionalnem smislu, kjer gre pogosto vse bolj le za prikaz razširjenosti in starosti posameznih arheoloških oblik. Doslej so bili vsi taki prehodi neuspeli ali pa so se celo postavljali v službo dnevne politične ideologije, za kar imamo primer prav v Nemčiji (na primer Reinerth in njegova šola). Kossackov prehod v zgodovino in kulturno zgodovino je drugačne narave. Predvsem ga je napravil avtor, ki do natankosti pozna gradivo svoje vede in se docela tudi zaveda po naravi dane nezadostnosti arheoloških virov. Avtor je Merhartov učenec in je ves prežet s kritičnostjo in metodo šole. Vendar je tudi samostojen iskalec novih poti, ki čuti, da je pozitivistični oklep zgolj zgodovine materiala mogoče predreti in da ga je treba predreti. Seveda s tem pogosto stopiš tudi iz pozitivnih tal v hipotezo. Mislim, da je treba tvegati tudi to, saj je lahko hipoteza znanstveno plodnejša kot cela vrsta pozitivnih ugotovitev, ki se gibljejo na meji že znanega. Nemogoče je, da bi na tem mestu posamezna Kossackova izvajanja podvrgli podrobni kritiki, čeprav bi vsaka po svoje zaslužila podrobno obravnavo. Vrsta Kossackovih izvajanj nas prepriča, čeprav niso izpeljana na arheološko običajen način. Omenimo le duhovito in odlično napisana razpravljanja o konjski opremi, vozu, bojni opremi in bojni tehniki itd. V drugih seveda zopet bolj občutimo hipotetičnost, ki je pogosto pogojena po stanju raziskav, včasih pa že tudi po omejenih možnostih arheološke metode same po sebi. Pa tudi v takih primerih ne moremo avtorju odreči duhovite bistroumnosti in razgledanosti. Pikolovec bi lahko naštel tudi kake manjše pomanjkljivosti, n. pr. nepopolnosti v kartah razprostranjenosti. Toda take pomanjkljivosti tako rekoč nikoli ne spreminjajo teze, ki jo avtor želi z določeno karto pokazati. To se ponavlja še pogosto. Neredko čutimo, da ima avtor za svoje trditve v gradivu premalo dokazov in vendar je njegova teza notranje verjetna in vredna nadaljnjega raziskovanja.

Kossackova knjiga tako na eni strani združuje vse pozitivnosti Merhartove šole, na drugi pa že odpira pota v novo. Knjiga sama je že dragocen prispevek novih prizadevanj, prepričani pa smo lahko, da bo še dolgo ostala živa pobuda na tej novo odprti poti tudi za raziskovalca jugovzhodnoalpske halštatske kulture.

Stane Gabrovec

Karl Kromer, *Das Gräberfeld von Hallstatt. Mit Beiträgen von W. Ehgartner, A. Kloiber, F. Morton und F. Stroh. Association Internationale d'Archéologie classique. Monographie I. Sansoni-Firenze 1959. Textband, (XVI) + 225 + (V) str., 45 tabel, 151 slik, 10 kart, 1 priloga. Tafelband. 260 tabel, 1 priloga.*

Pred več kot 100 leti, od 1846 do 1863, je izkopal rudniški mojster J. G. Ramsauer v bližini solnega rudnika nad Hallstattom okoli 1000 prazgodovinskih grobov. S tem je bila dana mogočna vzpodbuda za nastanek prazgodovinske vede: kajti v tem času so bili v znanosti pojmi bronaste in železne dobe le še bolj mitološki in ne znanstveni, njuna starost pa je bila še celo zagrnjena v temo. Enajst let po končanih Ramsauerjevih izkopavanjih je Hans Hildebrand prvič znanstveno orisal pojem halštatske dobe in kulture, ki je danes trden in osnovni pojem srednjeevropske arheologije. Ko imamo sedaj pred seboj zbrano celotno gradivo, lahko tudi rečemo, da je bil srečno izbran in da v njem ni izražena le muhavost naključja.

Ramsauer je bil prvi, ki se mu mora Hallstatt zahvaliti za svoje ime. Druga sta Hildebrand in Sacken. Hildebrand je iz tega lokalnega imena naredil znan-

stveni pojem, Sacken pa je prvi obširneje objavil gradivo, ki je do sedanjega kataloga bila edina publikacija materiala. Tretji v tej vrsti je bil Hoernes, ki je Ramsauerjevo delo na terenu dopolnil z inventarizacijo v muzeju (sedem let je trajala inventarizacija!) in ga s tem za vedno znanstveno obvaroval pred usodo toliko drugih zbirk, ki so bile v tem času izkopane, poleg tega pa je dopolnil tudi Hildebranda, s tem da je pojem halštatskega časa in kulture vsestransko znanstveno izpopolnil in poglobil, tako da v bistvu še tudi mi uporabljamo njegova dognanja. Kot četrti se je enakovredno postavil v to častitljivo vrsto K. Kromer z izdajo kataloga, ki ga na tem mestu ocenjujemo.

Kromerjeva zamisel kataloga sloni na dvojnih podstavkah: prvič naj bo katalog dokončna objava gradiva, iz katerega bo odslej lahko vsak raziskovalec tega obdobja dobil vse podatke, ki mu jih grobišče lahko dá, in drugič naj katalog vendarle pokaže, da Hallstatt ni le neki suh znanstven pojem, ampak da predstavlja res enkratno zbirko tvornosti prazgodovinskega človeka, ki se lahko, če smem uporabiti Kromerjeve ustmene besede, »mirno merijo tudi z grško in rimsko antiko«. Zaradi druge avtorjeve težnje je postal katalog tako po svojem formatu kot po obsegu monumentalen, ne pa najbolj praktičen za vsakdanje delo. To najbolj vidimo, če primerjamo Kromerjev katalog s katalogom k Müller-Karpejevi Kronologiji žarnih grobišč. V Müller-Karpejevem delu je zrisano približno še enkrat več gradiva kot v Kromerjevem in vendar je še vedno praktičnejši od Kromerjevega, ki je tako zaradi svoje teže kot obsega dokaj nepriročen. Na drugi strani pa lahko Kromerja tudi razumemo: Hallstatt je res enkrat in naj bo enkrat že po zunanji monumentalnosti tudi njegov katalog!

Risarsko stran kataloga je izdelal W. Strasil (z izjemo 135 grobov iz Deželnega muzeja v Linzu, ki jih je zrisal W. Pertlwieser) z večšo roko in z željo, dati katalogu poleg dokumentacijskega tudi monumentalen učinek. Oboje mu je uspelo, čeprav bi lahko imeli glede dokumentacije tudi nekaj pripomb. Preseki zapestnic včasih niso zrisani oziroma so tako, da ne vemo, ali gre za votle ali polne zapestnice. Nekateri so nerazumljivo veliki in v obliki, kot n. pr. tab. 109, 6, gotovo napačni. Zdi se nam, da je to nastalo, ker je Strasil večkrat namesto profila hotel pokazati razgrnjeno zapestnico, ni pa to vedno najbolj jasno, niti nima tak razviti profil pravega smisla. Včasih bi si sploh morda želeli še več presekov. Na tem mestu naj tudi omenimo, da je navadno v primeru dveh več ali manj enakih predmetov narisani le eden, n. pr. pri zapestnicah, fibulah očalarkah in še kdaj. Samo na sebi je to krajšanje dela razumljivo, vendar ni izvedeno dosledno. Navadno je na podlagi Hoernesove inventarizacije. Če je dal Hoernes dva predmeta pod isto inventarno številko, je podana tudi le ena risba, sicer sta pa obe. To bi pa moralo biti označeno tudi na risarski tabeli (na primer z 2-krat), tako da bi bili že iz samega risarskega kataloga poučeni o stvarnem stanju. To je važno zaradi tega, ker vedno bolj postajajo moderni katalogi grajeni predvsem na optičnem efektu, kar je nujno za obvladanje tako ogromnega gradiva, kot ga danes mora obvladati prazgodovinski arheolog, medtem ko opisi sami skoraj popolnoma izginjajo, s tem da je snov, iz katere je izdelan predmet, že tudi označena na tabeli, vse drugo pa je razvidno iz risbe in merila. Ta optični efekt motijo tudi taki resda izjemni primeri, kadar imamo en grob na dveh tabelah, ki si ne sledita (n. pr. grob 299 na tab. 47 in 49, 12—16). Vse to pa so seveda malenkosti nasproti res preciznemu risanju — če kontrolirate mere, navedene v katalogu, z risbo, se ujemajo do milimetra! — in grafično odlični izvedbi. Senčenje daje risbam predvsem izvendokumentarne kvalitete, ki se dobro skladajo s konceptom tako reprezentativnega kataloga, za samo znanstveno stran pa je v tej bujnosti nepotrebno ali včasih celo škodljivo. Odlična pa je misel, da je kataloški zvezek izdan v mapnih listih.

Kromer daje v kataloškem delu tekstnega zvezka najprej opis grobov z lego predmetov, nato pa še originalni Ramsauerjev zapisnik. Kolikor se ostali zapisniki ne skladajo z originalom, podaja tudi te. Takoj za tem ugotovi tudi druge razlike z današnjim stvarnim stanjem v zbirki. Kritična objava grobnih zapisnikov je nadvse dragocena in moramo biti Kromerju hvaležni, da se je odločil zanjo in jo tudi tako kritično izvedel. Katalog bo nedvomno še vir neštetihi

študij in vsi raziskovalci bodo avtorju hvaležni, da je objavil tudi zapisnike, ki bodo pri iskanju marsikaterih rešitev in tez bistvene važnosti. Isto velja tudi za objavo Engelovih grobnih risb. Sam opis predmetov je pravilno skrajšan na minimum in je razširjen le v primerih stvarne potrebe.

Če je Kromer v uvodu sam poudaril, da želi biti katalog predvsem objava materiala brez znanstvene obdelave, se s tem seveda ni odrekel vsem znanstvenim interpretacijam, le da jih je omejil na vprašanja, na katera se dá odgovoriti z gradivom grobišča, ki ga objavlja katalog, in z arhivom izkopavanj. Tako podaja Kromer zgodovino izkopavanj (str. 6—12), pregled terenskih zapisnikov in izkopavanj (str. 12—15), način pokopa (str. 15—18), horizontalno stratigrafijo grobišča (18—23) in končno kronologijo grobišča s 13 tabelami značilnega gradiva za posamezne časovne enote (str. 23—28). W. Ehgartner in A. Kloiber obdelujeta skromno preostali antropološki material, ki je ohranjen večinoma na Dunaju, delno pa tudi v Linzu in samem Hallstattu. Vse uporabno antropološko gradivo je tudi podano v odličnih fotografijah. Geografski položaj Hallstatta je orisal F. Morton, ravnatelj muzeja v Hallstattu, za tako resno znanstveno knjigo vse preveč s klicaji in v stilu turističnega prospekta. Odlični pa so fotografski posnetki, ki kažejo situacijo grobišča in mesta ob jezeru. Vsekakor se ima Hallstatt zahvaliti za svojo vlogo solnim rudnikom in trgovini s soljo, zato v Mortonovem opisu pogrešamo tudi orisa prazgodovinskih poti, po katerih se je opravljala trgovina.

Kromer je tudi v znanstveni interpretaciji, čeprav ni niti mogla niti hotela iti v širino in preko zahtev strogega kataloga, prinesel nova spoznanja. V poglavju Način pokopa je treba omeniti Kromerjevo kritično obravnavo »delnih sežigov«, ki jih je avtor, gotovo pravilno, odklonil. Popolnoma novo je poglavje o horizontalni stratigrafiji (Anlage und innere Ordnung des Gräberfeldes), kjer je z modernimi metodami horizontalne stratigrafije skušal reševati tako kronološke kot sociološke probleme. Hallstatt z velikim številom grobov, od katerih ima žal le prva skupina svoj načrt, se naravnost ponuja za tako analizo. Odgovor je dosti zamotan, to se pravi, da ne moremo kar pokazati na najstarejši del grobišča in nato na smeri, v katerih se je grobišče v poznejših časih širilo. Stanje je dejansko dosti bolj komplicirano, pri čemer pa je Kromerju vendarle uspelo ugotoviti neke zakonitosti, ki se kažejo v razporeditvi skeletnih in žganih grobov, kakor tudi v razporeditvi knežjih grobov z orožjem starejšega in mlajšega tipa. Kromer je tudi ponovno kritično pretresel vprašanje moških in ženskih grobov in zavrgel Hoernesovo misel, da bi bili vsi grobovi brez orožja in z okrasom ženski. To delno drži, vendarle bo po vsem videzu treba računati z večjim številom ženskih grobov, kot je pripravljen verjeti Kromer. Verjetno so v gradivu še preciznejše možnosti za razločevanje moških in ženskih grobov, pri čemer pa ne bomo smeli gledati statično, to se pravi, da se ni spreminjal samo predmet sam, ampak se je spreminjala tudi moda kot taka. Tako so si moški spenjali svoja oblačila v starejšem halstatu z iglo in šele v mlajšem začno uporabljati tudi fibulo. Takih skritih možnih kombinacij je v gradivu gotovo še več.

Kronološko je Kromer v glavnem pridržal Hoernesove ugotovitve. Važna novost je predvsem to, da je na podlagi novih Mortonovih izkopavanj podaljšal uporabo grobišča vse do leta 500, to je do začetka srednjelatenske stopnje. Tako je sedaj Hallstatt razdeljen na tri časovne stopnje, pri čemer je Kromer tretjo najmlajšo stopnjo še ponovno razdelil na fazo grobov brez latenskega gradiva in na grobove z latenskim gradivom. Ta Kromerjeva ugotovitev je tudi za nas izredno važna, saj lahko na podlagi nje nedvomno tudi mi podaljšamo naš halštatski čas vse do Lt C stopnje, saj je gradivo iz tretje najmlajše stopnje v Hallstattu neposredno in najožje povezano z našim jugovzhodnim alpskim prostorom. S tem sta Hallstatt in jugovzhodni alpski prostor povezana tako na svojem začetku, kjer imamo v obeh prostorih še toliko žarnogrobiščnih usedlin, da moramo začetek postaviti pred Ha C v srednjeevropskem smislu, na drugi strani pa ga moramo tudi še podaljšati v čas srednjeevropskega zgodnjega latena, in sicer ne samo A stopnje, kot je to storil že Hoernes, ampak tudi B, kot je sedaj to storil Kromer za Hallstatt in avtor te ocene za Slovenijo (v Prazgodovini Gorenjske).

Ni pa šel Kromer v podrobnejša razloževanja (Ha C 1—2 in Ha D 1—3), ki sama na sebi res nimajo prehudih vrednosti, večkrat pa so koristna zato, da pomagajo podreti nekatera ustaljena mnenja, ki pa že ne drže več. Eno izmed takih bo pač tudi to, da bi bila skledasta čelada šmarješkega tipa mladohalštatska. Tudi gradivo iz Hallstatta dobro kaže, da jo lahko stavimo že v starejši halštatski čas, v tako imenovani Ha C 2 pa prav gotovo, cfr. le grob 25 iz Deželnega muzeja v Linzu (tab. 233, 1—7)! Celo tako standardno mladohalštatsko orožje, kot je bodalo, ne bo izključno le mlajše. V bistvu namreč ni vzroka, da ne bi smeli staviti n. pr. grob 462 b (tab. 77 in 78, 1) v Ha C 2 stopnjo. S tem se skladajo tudi nekatere novejša analize (cfr. W. Schüle, *Germania* 38, 1960, 1 s., in grob iz Sesto Calende s čelado sestavljenega tipa!). Jasno, da bodo zaradi tega ostala antenska bodala še vedno v bistvu karakteristično orožje mlajše halštatske stopnje, vendar dobimo tako prav v samem Hallstattu skoraj dokaz, da je antensko orožje žarnogrobiščne periode in antensko bodalo iz mlajše halštatske stopnje nekeje v zvezi, cfr. v tej zvezi tudi grob 500 (tab. 93, 1—5) iz Hallstatta, ki časovno gotovo ni daleč od groba 462 b. Na drugi strani pa je seveda tudi prav, da se je Kromer odrekel takim malo tveganim analizam in pustil govoriti gradivo samo, ne da bi že naprej vsiljeval svoje teze.

In v tem je vsekakor pomen tega kataloga. Res srečno naključje je, da poznamo iz tako zgodaj odkritega grobišča, katerega važnost je enkratna, tako razmeroma odlično dokumentacijo. S Kromerjevo izdajo je postala dostopna znanosti in prepričani smo lahko, da se s tem prava problematika Hallstatta šele odpira. Podobno kot je pred sto leti njegovo odkritje dalo ime celotnemu prazgodovinskemu obdobju, tako bo sedaj katalog s celotno objavljenim gradivom zmožen odpreti nove probleme in jih reševati. Kajti če pred sto leti pojem Hallstatta in njegove kulture sploh ni obstajal, stojimo tudi danes šele na pragu njegove celotne skrivnosti. Novi katalog nam bo pomagal bistveno naprej. O tem se že prepričamo, če samo prelistavamo tabele tega gradiva, ki stoji v tako bogatem razkošju na meji dveh kultur. To prelistavanje nas tudi prepriča, da je prav, da je dal Hallstatt celotnemu časovnemu obdobju svoje ime. Včasih smo mislili ob pogledu na naše Vače, da si je Hallstatt samo zaradi slučajne časovne prednosti uzurpiral ime, ki bi ga pravzaprav zaslužilo naše vaško najdišče, sedaj pa vidimo, da so to pretiravanja. Res pa je, da je Hallstatt tako rekoč brez zaledja, da stoji osamljen na meji dveh kulturnih prostorov in jemlje sedaj od zahoda, sedaj od jugovzhoda, sam izredno bogat, a vendar nekeje kulturno steril. Hallstatt je postojanka, ki raste iz industrijske in trgovske baze in ne iz prakorenin zemlje in njenih sadov kot naša domača ilirska kultura. S tem imamo v Hallstattu že prav moderne probleme tehničnih in industrijskih kultur. Toda za take probleme je naša prazgodovinska arheologija res morda še vedno premlada. Toda kup drugih enako važnih dejstev je, ki se nam odpirajo z izdajo Kromerjevega kataloga. To so sociološka, ki jih je Kromer sam že uspešno načel v *Arch. Austriaca* 24, 1958, in s tem samo jasno pokazal, da se avtor kataloga zaveda še mnogo drugih problemov, ki jih v katalogu samem še ni mogel načeti. To so kulturna, kjer nam je še točneje določiti delež zahodne halštatske kulture na eni in jugovzhodne in severnoitalske na drugi strani, kjer je treba še izluščiti tudi sam originalni prispevek našega najdišča halštatski kulturi. Predvsem pa je določiti mešanje teh različnih vplivov in njih menjave v posameznih časovnih obdobjih, saj se odkriva prav v takih premikih prava zgodovina.

Vsi avstrijski prazgodovinski arheologi po prvi svetovni vojni so čutili potrebo po katalogu Hallstatta in so ga več ali manj že pripravljali. Kromer je velikodušno pobudo mecenstva Mednarodne zveze za klasično arheologijo — *Association Internationale d'Archéologie classique* — takoj zagrabil in jo v rekordnem času dveh let uresničil. Seveda se je v tem kratkem času moral odreči marsikateri analizi, ki bi jo sicer gotovo še rad pridal. Toda pravilna je njegova misel, da je treba čimprej dati spregovoriti gradivu samemu. In to je s Kromerjevim katalogom dobro spregovorilo. Zaradi tega se tudi Kromerjevo ime enakovredno uvršča med že omenjeno četvorico velikih raziskovalcev Hallstatta.

Stane Gabrovce

Jovan Kovačević, *Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka*, Vojvodanski muzej, posebna izdanja II, Novi Sad 1960, 60 str. teksta i bilježaka, 7 str. franc. résumé-a, XX tabla s 97 slika i 6 slika u tekstu, 8 karta.

Kako se iz naslova ove knjige razabire, odlučio je autor, profesor Univerziteta u Beogradu, prikazati »pregled varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV veka do početka VII veka oslanjajući se na arheološki materijal, pisane izvore i toponomastičke podatke«, što on ističe u predgovoru (str. 5). Arheološki materijal grupiran je donekle po većim historijsko-geografskim jedinicama i taj obuhvata zapravo glavninu njegovih izlaganja, pa ovdje namjeravamo u našem kritičkom osvrtu na tu knjigu u prvom redu posvetiti pažnju arheološkoj osnovici. Historijske podatke, kao i toponimička pitanja, što ih autor navodi, ostavit ćemo uglavnom po strani, odnosno osvrnut ćemo se na njih samo mimogred, ne ulazeći u uža razmatranja historije tog vremena.

Tematika same knjige predstavlja u našoj znanstvenoj literaturi prvi pokušaj sintetiziranja ranosrednjovjekovnih arheoloških podataka u sustavnom prikazu na velikom prostoru, koji dijelom prelazi današnje državne granice Jugoslavije, jer je autor naveo više nalaza iz susjednih zemalja. U prvom poglavlju citira on nekolice imena inostranih i domaćih stručnjaka, koji su se bavili pitanjima seobe naroda s arheološkog i historijskog vidnog kuta, dotaknuvši se i problema seobe Južnih Slavena, u što autor de facto ne ulazi. Arheološku ostavštinu Avara i s njome povezane ranoslavenske nalaze na južnoslavenskom tlu nije on pobliže uzeo u obzir u toj knjizi, zadovoljivši se s općenitijim opservacijama (str. 8—9, 42, 44). Autor je svoju najveću pažnju posvetio zapravo arheološkom materijalu predslavenske epohe seobe naroda, odnosno germanskim nalazima, nastojeći prikupiti sve njemu dostupne podatke, što mu je u stanovitj mjeri i uspjelo. Valja imati u vidu, da nije lak i jednostavan posao sustavno prikupljanje bilo kakove arheološke građe, napose ako je ista porazmještena u mnogim zbirkama pod različitim uslovima, pa se mora autoru odati priznanje na tom trudu. Bez obzira na objektivne i subjektivne poteškoće, koje prate svaku takovu djelatnost, posao tog prikupljanja obično nije potpun, bez obzira na to, da li je autor nastojao prikupiti sve postojeće podatke u svakoj pokrajini Jugoslavije i u kolikoj mjeri su mu ovi podaci bili raspoloživi. Valja već sada spomenuti, da je relativno najpotpuniji broj nalaza autor prikupio s područja Srbije, dok je relativno najnepotpuniji broj nalaza naveo iz Hrvatske i Slovenije. Nije ovdje mjesto raspravljati o brojčanom stanju odgovarajućih nalaza iz Hrvatske, jer će o njima biti govora opširnije na drugom mjestu. Drugo poglavlje knjige obuhvata približno geografski arheološke nalaze Balkanskog poluotoka s jadranskom obalom, Istrom i Slovenijom, dakle i krajeve u jugoistočnim Alpama, dok su u trećem poglavlju prikazani arheološki nalazi iz Panonske nizine, s jednim ekskursom o pojavi Avara. Četvrto poglavlje knjige govori općenito o prodiranju barbara preko rimskog limesa bez završnih zaključaka o iznesenom arheološkom materijalu, iako bi se ti u tom posljednjem poglavlju zapravo morali očekivati. Ponešto začuđuje završna formulacija posljednje rečenice »Time zalazimo u mračni, enigmatični, istoriji i arheologiji ne mnogo jasni VII vek južnoslovenske istorije«, po stilizaciji i po upadljivom verzalu štampanih slova.

Prije kritičkog razmatranja iznesenog, ponajviše germanskog arheološkog materijala u toj knjizi, moramo se u prvom redu osvrnuti na sam termin »kolonizacija«, kojim se autor služi ne samo u naslovu, već i u tekstu knjige (str. 22, 27, 28, 35, 36, 44 itd.). Valja imati u vidu, da se tim terminom obično obilježava neko trajnije nastanjivanje ili naseljavanje, koje po našem mišljenju u dinamičkom zbijanju vremena seobe naroda na teritoriju Jugoslavije samo iznimno postoji, pa termin »kolonizacija« nije umjestan, baš zbog kratkoće boravka tih naroda na tom tlu. Tako je npr.: »Prava kolonizacija Huna u Panoniji« (str. 35) neumjestan termin za doista kratko vrijeme hunskog osvajanja i vladanja u Panonskoj nizini, ograničenog na tlo rimske provincije Panonije od 425. g. do 453. g.; nadalje formulacija: »sa problemima germanske kolonizacije u Bosni« (str. 22) itd., također nije podesna, jer je za vrijeme od poslije 490. g. do približno iza 535. g., dok je trajalo vladanje Istočnih Gota u tim krajevima, isprav-

nija upotreba termina »okupacija« ili slično, S terminom »kolonizacija« slažemo se u slučaju naseljavanja Gepida u Srijemu (str. 32) i pogotovo u Banatu (str. 35), gdje je doista moguće govoriti o trajnijem naseljavanju, koje je ostavilo traga čak i poslije početka avarske vladavine 568. g., posebice u Banatu.

Iako se ne upuštamo u historijska razmatranja, valja ipak upozoriti na ovo: »Zna se takodje da su Zapadni Goti 478 god. prešli preko Makedonije da bi zauzeli Novi Epir« (str. 13). Ova rečenica predstavlja historijsku netočnost, jer se svi Zapadni Goti nalaze u 5. st. od 415. g. u Galiji, odnosno u sklopu tzv. tolozanske države u Akvitaniji, sve do 507. g., kad je Klodovig potukao Alarika II. Ovakove za neupućenog kobne pogreške trebala je redakcija ispraviti barem na knjizi priloženom listiću »važnije štamparske greške«, gdje je, međutim, u autorovu tekstu pravilno pisano ime istočnogotskog vladara Teodahada (str. 19) krivo ispravljeno u Teodada.

Za Salonu spominje autor dvije crkvene općine — pravoslavnu i arijansku (str. 25). Arijskanu se, dakako, pripisuje gotskom vladanju, ali nam izgleda neumjesno, da je autor pridjev »ortodokсна« preveo s riječi »pravoslavna«. Tu se radi o nepodijeljenom kršćanstvu nikejskog »vjerovanja« i crkva nije još tad bila razdijeljena. Dyggve upotrebljava baš u takovu slučaju u jednom od svojih novijih radova o Saloni, pisanom na našem jeziku, doslovce naziv »ortodokсна vasiljenska crkva« i »nikejska pravovjerna crkva« (E. Dyggve, Zbornik Fil. Fak. Beograd, I, 1948, str. 369), dakle sigurno točnije i pravilnije nazivlje od autora.

Arheološki materijal, što ga autor donosi, napose u ilustrativnom dijelu knjige, predstavlja uglavnom nakit seobe naroda, koji je i za nestručnjaka i za stručnjaka doduše uvijek veoma atraktivan i često doista važan za to zbiljanje, ali je ipak šteta, da je autor načelno odustao od reproduciranja ostalog specifičnog arheološkog materijala. Od oružja, koje nije manje važno, reproducirao je samo dva šljema na provjesla, i to šljem tipa Baldenheim iz okolice Batajnice (sl. 55) i samo jedan od poznata dva šljema tipa Baldenheim iz Vida kod Metkovića, tj. Narone (sl. 54), reproducirajući umjesto drugog šljema tog tipa iz neshvatljivih razloga začudo kasnoantički šljem (sl. 35), nađen u Naroni; taj ne pripada Istočnim Gotima i o njemu autor u svom prikazu tog (dalmatinskog a ne hercegovačkog) lokaliteta (str. 23) i ne govori. Veoma tipični dvosječni mačevi (spate) izostavljeni su u slikama, iako ih se spominje usput u tekstu (str. 34); broj tih već objavljenih mačeva mogao bi se dandanas i povećati. Nema traga bojnim noževima, umbima od štita, veoma tipičnim češljevim a itd., a pogotovu je izostavljena sva keramika seobe naroda, što nije opravdano u tako koncipiranoj knjizi, kojoj nije glavna tema nakit seobe naroda, već »varvarska kolonizacija«. Od posuda reproducirana je samo lijepa kasnoantička staklena čaša (sl. 60), nađena u gepidskoj nekropoli Kormadin u Srijemu. Taj izuzetni slučaj vrijedilo je registrirati, ali se ne možemo otići dojmima, da je autor pri izboru reproduciranog materijala od preko stotinu slika išao suviše za dopadljivim efektom, a ne u dovoljnoj mjeri prema znanstvenom kriteriju. Taj naš opći dojam potvrđuje također i relativno zanemarivanje značaja grobnih cjelina u tekstu, koje je potencirano i u ilustrativnom dijelu knjige.

Opširnije je autor prikazao nalaze s važnog ranobizantskog gradskog naselja na Caričinom Gradu (Justiniana Prima) u Srbiji (str. 18), što ih se povezuje u literaturi s postjustinianskim razaranjem tog grada, pri čemu su nesumnjivo sudjelovali Slaveni. Autorov komentar o mogućem kasnijem razaranju Caričina Grada po numizmatičkim nalazima daje doduše povoda za razmišljanje o specifičnim okolnostima na ovom lokalitetu, ali se ne možemo suglasiti s njegovom nedovoljno obrazloženom skepsom glede slavenske pripadnosti određenih oblika pontskih lučnih fibula, što ih se susreće i na tom nalazištu. Smatramo, da argumentacija B. Ribakova i J. Wernera, pogotovu nakon novo iznesenih uvjerljivih dokaza, nije izgubila svoju važnost (vidi J. Werner, Germania 38, 1960, str. 114 i d. sa svom potrebnom literaturom). To vrijedi, dakako, za sve ostale fibule tog tipa kod nas, što su već registrirane u navedenom smislu kao slavenski nakit 7. st. iz pontskih radionica (Opuscula Archaeologica, III, 1958, str. 18, 21, 24, tab. XVII, 8, 9; XVIII, 1—4). Novu potvrdu pruža još zatvoreni grob 14 s takovom fibulom iz groblja 7. st. s otoka Csepel na Dunavu (vidi A. Cs. Sós, Arch. Ért., 88, 1, 1961, str. 42, 50, tab. 11, 1).

O bogatim priložima vanredno značajnog ženskog groba iz Ulpijane kod Gračanice na Kosovu polju (str. 19) dao je autor također niz zanimljivih historijskih podataka, što ih ovdje ne ponavljamo. Nabrojio je čitav inventar tog Justinianovim zlatnikom jasno datiranog groba, pretežno nepoznatog znanstvenoj javnosti, a reproducirao je dvije fibule, i to jednu manju lučnu fibulu (sl. 16) — zapravo postoji par takovih fibula, što autor nije naveo — i jednu veliku lučnu fibulu (sl. 15). Kako se on ograničio samo na zbir historijskih podataka, ne obazirući se na arheološko obilježje ovih reproduciranih fibula, potrebno je osvrnuti se našim arheološkim komentarom barem na te dosad neobjavljene fibule, dok ostale grobne priloge, uglavnom bizantskog obilježja, ostavljamo ovdje po strani. Par manjih fibula (sl. 16) predstavlja sjevernjački import vjerojatno iz Tiringije, gdje su ti oblici bili u modi poslije 500. g. i u tom smislu mogu se nadopuniti autorovi historijski podaci o Amalfidovu boravku u tom kraju. Inače se za par fibula iz Ulpijane mogu naći čak istovremene anglosaksonske paralele (E. T. Leeds, *A corpus of early Anglo-Saxon great square-headed brooches*, 1949, str. 30 i. d.; *British Museum Guide to Anglo-Saxon Antiquities*, 1923, fig. 57). Sjevernjački import je doduše rijedak u jugoistočnoj Evropi, ali ovaj primjer nije jedinstven, dovoljno je podsjetiti na pojavu nepatvorene skandinavske fibule 6. st. u gepidskoj nekropoli Szolnok-Szanda na Tisi (vidi *Archäologische Funde aus Ungarn*, 1956, str. 308). Velika fibula iz Ulpijane rađena je bezuvjetno od langobardskog zlatara, i to u prvoj polovici 6. st., tj. prije odlaska Langobarda u Italiju. Kao paralelu za glavu fibule navodimo radionički srodne primjerke blaga u Akvinkumu (I. Bóna, *Acta Arch. Hung.*, 7, 1956, str. 217 i. d., tab. XLVIII, 1) i langobardske fibule iz Ravenne, što su ih Langobardi bili donijeli sa sobom iz Podunavlja (J. Werner, *Die langobardischen Fibeln aus Italien*, 1950, str. 55, tab. 1, A, 1). Osim toga imamo za nogu fibule iz Ulpijane dobru analogiju u odavna objavljenoj, doduše manjoj i skromnije oblikovanoj, ali ipak nesumnjivo langobardskoj fibuli od pozlaćene srebrne slitine iz Siska (J. Brunšmid, *Vjesnik*, n. s. VIII, 1905, str. 216, sl. 32, 4), rađenoj također prije odlaska Langobarda u Italiju. Nije jasno zašto autor uopće nije arheološki atribuirao barem reproducirane fibule neobično bogatog i tipološki kompliciranog grobnog nalaza iz Ulpijane, a smatramo propustom, da ni važnu sisačku fibulu nije uopće determinirao, iako je nju kratko spomenuo u svom tekstu (str. 33) i također skicozno reproducirao (sl. 71 desno dolje). Zato smo se u našim glosama zadržali nešto više na tim izuzetno rijetkim primjercima nakita.

Mnogo pažnje poklonio je autor teritoriju Srbije, registrirajući poznate i dijelom nepoznate germanske nalaze tog vremena (str. 17, 20, 21); među njima valja olovnu aplikaciju (sl. 10) — ona nije fibula kako tvrdi autor — s Trajanova Mosta svakako izlučiti kao sumnjivi nalaz, jer ne pripada vremenu seobe naroda. U knjizi je izostavljen neobjavljeni primjerak sive germanske keramike 5. do 6. st. iz Orešca (srez Zaječar), te neobjavljena bronzana cikada 5. st. iz Kamen-dola kod Brestovika na Dunavu, što ih čuva Narodni muzej u Beogradu. Autor ukazuje napose na nalaze tog vremena iz Beograda i okolice, tako na važan već prije objavljeni istočnogotski nakit iz Ostružnice itd., ali nije uzeo u obzir neobjavljene istočnogotske grobove s Rospi Čuprije u Muzeju grada Beograda. Pored germanskih nalaza iz Beograda navodi on i keramiku sličnu tzv. praškom tipu (str. 21) srodnu donekle keramici što se u Moravskoj pripisuje Slavenima 7. st., međutim, tipološki znatno sličnije keramičke primjerke praškom tipu iz Hrvatske nije u tekstu nigdje spomenuo (*Archaeologia Jugoslavica*, I, 1954, str. 71 i. d.). Ostaje ipak još uvijek otvoreno pitanje, da li je sva ta keramika s teritorija Jugoslavije doista ranoslavenska?

U ovdje recenziranoj knjizi marljivo se nastojalo registrirati svaki nalaz seobe naroda iz Bosne i Hercegovine; u slučaju poznatih lučnih fibula s Pećinske Rike blizu Travnika (str. 21, sl. 27) zaboravio je autor navesti ukrasno zrno od kalcedona (?) i srebrnu naušnicu s poliedrom (P. Hoffer, *WMBH*, V, 1897, str. 258, sl. 6, 5). S poznatog antičkog lokaliteta Mogorjelo na krajnjem jugu Hercegovine, spominje autor »lep bronzani nakit iz sredine VIII veka nordiskog porekla« (str. 23, sl. 33). Autorovo datiranje u polovicu 8. st. je točno preuzeto od J. Wernera (*Germania* 57, 1959, str. 186, 191, tab. 24, 11, 12), koji te značajne dijelove garnitura pojasa ranog karolinškog stvaranja, rađene pod utjecajima inzularnog

stila, određeno smatra franačkim importom (za detaljnu obradbu vidi J. Werner, GZM, n. s. XV—XVI, 1961, str. 243 i d., sl. 2 i tab. I, 3; II, 1, 2). Zagonetno je zašto se autor našao zapravo ponukan unositi u svoju publikaciju s materijalom »od IV do početka VII veka« (naslov) i ovaj nalaz? Ako je on smatrao potrebnim reproducirati tu znatno kasniju garnituru 8. stoljeća iz Mogorjela radi njezina vizuelnog efekta, mogao je uzeti u obzir još efektiniji primjerak objavljene kadiionice iz Stare Vrljke, koja pripada također ranom karolinškom krugu vremena Tasilova kaleža (Starohrvatska Prosvjeta, III, ser. 6, 1958, str. 93 i d., sl. 1, 2). Odgovor na postavljeno pitanje ostaje otvoren, jer u ovdje recenziranoj publikaciji inače uopće nema govora o bilo kojim drugim nalazima i ostalim problemima 8. st. na tlu Jugoslavije.

Već je prije spomenuto, da je autor izostavio iz Hrvatske više nalaza vremena seobe naroda, što vrijedi jednim dijelom za lokalitete s obale i zaleđa Jadrana. Među ostalim propustima, ovdje upozoravam samo na pojedine, kao što je to npr. krasna iako oštećena lučna fibula ukrašena almandinima iz okolice Knina (vjerojatno Biskupija). Nju je objavio 1958. g. J. Werner (Kölner Jahrbuch itd., 3, 1958, str. 57, tab. 11, 3), a pripada vremenu vladanja Teoderika i potječe iz istočnogotskih zlatarskih radionica ranog 6. st., poput nakita ukrašenog polihromnim stilom iz Solina, Mrvinaca i Sućurca, što ga je odavno već objavio A. Riegl (Spätröm. Kunstindustrie, 1901, tab. I, 1, 6, 8). Autor reproducira doduše ovaj solinski nakit (vinjeta na str. 11), ali u toliko preuveličanoj gotovo deformiranoj maniri svog crteža, da originale nije lako prepoznati; kako je zaboravio u tekstu (str. 25) citirati Rieglovo djelo i Arheološki muzej u Splitu, gdje se taj nakit čuva, može samo stručnjak pogoditi o čemu se radi, dok će to npr. kod studenta stvoriti zbrku. Čitalac će se također čuditi autorovoj površnosti, kad on uspoređuje brončanu aplikaciju s krstolikim ukrasom iz Solina (str. 25) s navodnom fibulom s Trajanova Mosta (str. 17, sl. 10), o čemu je već bilo ranije riječi. Vjerojatno se radi o usporedbi s brončanom aplikacijom iz Dubrave (Margum) u Srbiji (sl. 19 sredina), koju je autor pri svojem osvrtu na taj lokalitet (str. 20) proglasio srebrnom fibulom s glavom u obliku razvijenog krsta; to nije fibula već aplikacija, pa je suvišno autorovo nastojanje (str. 20) oko uspoređivanja s tzv. cruciform brooches iz Engleske (vidi H. Kühn, Die german. Bügel-fibeln itd., 1940, str. 170 i d.) s kojima dubravička i solinska aplikacija nemaju veze, jer predstavljaju barbarizirani proizvod provincijalne antike. Autoru nije poznata srebrna fibula iz Solina (Arheološki muzej Split), koja će biti uskoro objavljena na drugom mjestu kao veoma zanimljiv slučaj srednjoevropskog germanskog importa iz Turingije ili iz Češke; fibula pripada skupini tzv. fibula s glavom oblika klijesta (Zangenform), datiramo je u vrijeme poslije 500. g., a na solinsko tlo dospijela je u ranijem 6. st., tj. prije 535. g. Autor je reproducirao, pored iz literature poznate dvije tipične istočnogotske četvrtaste kopče iz Drniša (ispravije Unešić kod Drniša), još jedan neobjavljeni ulomak takove kopče (str. 25, sl. 42), ali taj nije iz Drniša, kako to navodi autor, jer potječe iz Biskupije. On je zaboravio na velik i veoma tipičan primjerak istočnogotske kopče iz Solina, koji je u kvalitetnoj reprodukciji već objavio A. Riegl (sp. dj., tab. XXI, 2). — Nisu nadalje uzete u obzir životinjske fibule i okovi 6.—7. st. iz Solina, od kojih je veoma karakterističan solinski srebrni primjerak, što ga je objavio E. Dyggve (History of Salonitan Christianity, 1951, str. 67, sl. III, 8. Vidi nadalje fibulu iz Solina u GZM, n. s. XI, 1956, str. 81, tab. VII, 47), kao i primjerak iz Vrgorca (Bull. Dalm., XXV, 1902, str. 211 i d., tab. XII, 7). Tu se radi o ukrštavanju utjecaja germanskih došljaka s »jadransko-bizantskim« stilom tog vremena, kojemu pripadaju i »bizantske« kopče, poput primjerka iz Stona, što ga je objavio autor (sl. 43), ali s golemim radiusom rasprostranjenosti sve od Kavkaza do preko Pirineja. Od nakita 6.—7. st. izostavljen je zlatni prsten iz Studena (Bull. Dalm., XXV, 1902, str. 211, tab. XII, 5); isto vrijedi i za zanimljive naušnice s košaricom, npr. s Crikvine u Klapavici (Bull. Dalm., XXX, 1907, tab. IX, 3), iz Golubića kod Knina (Lj. Karaman, Vjesnik dalm., LI, 1950/54, tab. XVIII, sredina), iz Vrdolja u Hercegovini (V. Paškvalin, GZM, n. s. XIV, 1959, str. 153, tab. I, 1, zatvoreni grob), s Baline Glavice blizu Drniša, iz Siska (Festschrift Wiener Schule itd., 1954, str. 564 i d., sl. 1, 2). O naušnicama s košaricom u ovoj publikaciji uopće nema spomena, iako se o njima raspravljalo u našoj literaturi (J. Kastelic, Archaeologia,

Jugoslavica, II, 1956, str. 119 i d.) još prije objave nekropole Bled I (J. Kastelic, Dela SAZU, XIII, 1960), štampane istovremeno s ovdje recenziranom publikacijom. Po navedenim podacima se lako razabire, da rasprostranjenost tog nakita nije vezana samo uz alpski kraj nekropole Bled I, budući da se javlja i na drugim lokalitetima, pa ga nije trebalo u cijelosti mimoći.

Autor ističe s pravom Brežac kod Buzeta kao najznačajniji lokalitet za barbarske nalaze u Istri (str. 27), ali nije točna njegova tvrdnja, da su »fibule sa dvema glavama« (sl. 45) sigurno langobardske, kako on to spominje, povodivši se za N. Abergom (Goten und Langobarden in Italien, 1923, str. 70 i d., 150). Prema tome bi i fibula iz Osora na Cresu (str. 25, sl. 44) mogla biti langobardska, što ni sam autor ne tvrdi. Fibule tog tipa (tzv. gleicharmige Fibeln) susreće se doduše u langobardskim nekropolama Italije, ali one pripadaju lokalnim nelangobardskim radionicama u Italiji za langobardskog vladanja, kao što su to npr. tamošnje naušnice s polukuglasto oblikovanom košaricom, pa već spomenute »bizantske« kopče i dr. Na nelangobardskoj pripadnosti takovih fibula 7. stoljeća insistiraju baš S. Fuchs (Bericht VI. Int. Kongress f. Arch., 1939, str. 664) i J. Werner (Die langobardischen Fibeln aus Italien, 1950, str. 63). Fuchs (n. sp. mj.) smatra i po tome, da za langobardsko naseljavanje Istre nedostaju arheološki argumenti. Tu literaturu autor doduše citira u svojoj bilješci 79, ali nije koristio iz nje te važne podatke za istarski teren, čija je osebnost složena s obzirom na Buzet poznata i po Marušićevim radovima (B. Marušić, Arheol. Vestnik, VI, 1, 1955, str. 98 i d.). Zahvaljujemo Marušiću na podatku o postojanju jednog još neobjavljenog langobardskog konjaničkog groba iz Brešca (čuva Museo Civico u Trstu), iz vremena oko 600. g. (za pojedinu nalaze vidi B. Marušić, Istra u ranom srednjem vijeku, 1960, tab. VI, 1—4). Jedino taj nalaz dokazuje jasno arheološku potvrdu pojave Langobarda u tada bizantskoj Istri. Osim toga upozoravamo autora još na to, da je već A. Gnirs (Jahreshefte ÖAI, XXVI, 2, 1930, str. 189 i d.) ukazao na grobove seobe naroda u Puli, i to ne samo južno od Amfiteatra, koji su po Marušiću (sp. dj., str. 8) istočnogotska ostavština.

Daleko najveća nekropola vremena seobe naroda u Jugoslaviji, s više od 750 grobova, ustanovljena je u Kranju i autor se osvrnuo na nju, ističući njezinu važnost u jednom zacijelo prekratkim pasusu (str. 28), s obzirom na njezin značaj, kako u znanstveno internacionalnom smislu, tako i u relaciji na ostali po autoru prikazani materijal iz Jugoslavije. Mora se doista prigovoriti površnosti načina prikazivanja ove nekropole s položaja Lajh u južnom predgrađu grada Kranja, pri samom ušću Kokre u Savu. Tamošnji su grobovi otkriveni u vremenu od 1898. do 1905. g. i o njima postoji relativno opsežna literatura, koju ovdje svu ne navodimo, a pogotovu se ne upuštamo u recenziju u bližu analizu samog materijala. Ipak valja, barem s obzirom na autorov odnos prema Kranju, istaknuti ovo: a) Autor je netočno datirao tu nekropolu riječima »od kraja IV do kraja VI veka« (str. 28), jer ona počinje kao germansko groblje najranije u završnom 5. st., a traje svakako do u rano 7. st., s težištem na 6. st. b) Autor navodi više nalaza novca iz grobova u Kranju, i to od germanskih Teoderika i (pogrešno) Atanariha (str. 28), iako se radi o Atalariku. To su zapravo po dvije silike Teoderika-Justina (493.—526.) i Atalarika-Justiniana (526. do 534.). Spominje se također novac Zenona (478.—491.), ali je autor propustio navesti, da je to italski solidus iz kovnice u Ravenni, što ga je (po Stefanu) kovao Odoakar (476.—493.). Nadalje je autor previdio postojanje za nas važne srebrne silike, koju se (po Stefanu) pripisuje kovnici srijemskih Gepida kasnijeg vremena (oko 567. g. ili čak poslije?), iako se taj novac tumačilo (po Šmidu) doduše kao srebrnjak langobardskog vladara Klefa (573.—575.). Po autoru je najkasniji novac Justiniana (527.—565.), to je de facto triens po Justinianu I i od njega je nesumnjivo kasnija netom navedena srebrna silika, čini se, iz sirmijske kovnice. Osim toga je izostavljen zanimljiv probušeni suberatni istočnogotski triens Atalarika s legendom Justiniana (526.—536.), kovan za Atalarika, ili čak poslije njega (usmeni podatak J. Wernera), pa pored njega još i langobardska patvorina bizantskog novca Justina II (565.—578.), što se sada ne može bliže determinirati, a u literaturi (Šmid) nema dovoljno točnih podataka o njemu. Sve numizmatične nalaze nekropole Kranj — u njoj su nađene čak i dvije monetarne vage 6. st., jedinstveni primjerci iz čitavog langobardskog fun-

dusa uopće — trebalo bi revidirati, jer literatura o njima ne pruža jednoglasne podatke. Optjecaj novca prestaje u toj nekropoli u kasnom 6. st., ali arheološke priloge njezinih grobova valja jednim dijelom datirati, po njihovu tipološkom obilježju i paralelama, kasnije od vremena kolanja novca, i to sve do u 7. st. To npr. dokazuje Šmidov bogati ženski grob 43, koji sadrži spomenuti probušeni suberlatni istočnogotski triens, ali grob pripada po nakitu ipak završnom 6. st. ili vremenu prijelaza u 7. st. (taj pismeni podatak dugujemo susretljivosti J. Wernera). c) Od grobnog materijala iz Kranja spominje autor samo nešto nepotpunih podataka o nakitu (sl. 47, 48). U našim glosama nije moguće iznositi nadopune u smislu određene sustavno-potpune tipologije, stilskih zapažanja, kao ni probleme radionica i rasprostranjenosti bogato variranih oblika nakita uglavnom iz ženskih grobova, jer bi to tražilo zasebnu raspravu, a ne recenziju. Baš na osnovu bogatstva nakita mogu se donijeti određeniji zaključci o radioničkom atributiranju, etničkoj pripadnosti itd. Autor ne navodi pored ostalog, značajnu činjenicu, da lučne fibule Kranja potječu samo iz istočnogotskih i srednjoevropskih radionica, koje su dijelom alamanske. Langobardski nakit sačinjavaju uglavnom brojne pločaste i »S« fibule, nekoliko ptičjih fibula i ukosnica (od kojih je jedna vanredno luksuzno radena), naušnice s kockom i s poliedrom, prstenje, te različiti derdani i narukvice sa zrnima od paste, stakla, millefiori, almandina, kalcedona, gorskog kristala, kosti, roga, jantara i dr. K tome postoji i više bizantskih kopča i okova od srebra, predica od gorskog kristala, ima tekstila protkanog zlatnim nitima, toaletnog pribora, importirano nomadsko metalno ogledalo itd. Upadljiv je golem broj koštanih češljeva, dijelom bogato ukrašenih ornamentom, figuralnim i scenskim prikazima i sl.; k tome grob obrtnika s alatom za izradbu češljeva potvrđuje postojanje takovih radionica. Broj muških grobova relativno je manji od ženskih, a samo njih 7 sadrži oružje; ističe se, uz ostalo, nekoliko doista kvalitetnih primjeraka langobardskog oružja, posebice jedna vanredno tauširana spata itd. Sve to autor nije uzeo u obzir. d) Za starije predlangobardske grobove smatra autor, da su oni alamanski, ali bez obrazloženja i bez citata odakle je taj podatak uzeo; tako neupućeni čitalac može pretpostaviti, da je to lično autorovo mišljenje. Istini za volju ukazujemo na rad pokojnog arheologa Zeissa, koji je već prije trideset godina upozorio na smještaj alamanskog življa po želji Teoderika 506. ili 507. g. u te krajeve i naveo nekoliko lučnih fibula iz Šmidova ženskog groba 11 u Kranju s alamanskim paralelama (H. Zeiss, *Germania*, 14, 1930, str. 21—23, sl. 5 = W. Šmid, *Jahrb. f. Altertumskunde*, I, 1907, sl. 11. Taj Zeissov rad naveden je doduše u autorovoj bilješci 84 samo kao naslov bez točnijeg citata, ali se ta bilješka ne odnosi na Kranj; za sam Kranj autor navodi u svojoj bilješci 82 jedino spomenuti izvještaj Šmidov, ne spominjući u svojim inače doista opsežnim bilješkama veoma važan izvještaj J. Zmauca, *Jahrb. d. Zentral-Kommission*, N. F. II, 1904, str. 254 i d., kao i ostalu potrebnu literaturu o Kranju izašlu poslije Šmidova izvještaja.). Pored mogućih alamanskih grobova valja ukazati još na nesumnjivo istočnogotski nakit u predlangobardskim grobovima (A. Riegl, *Jahrb. d. Zentral-Kommission*, N. F. I, 1903, tab. III i sl. 207), što je svakako propustio autor navesti. Prisustvo Istočnih Gota u Kranju dokazuje, uz ostalo, npr. lučna fibula iz Kranja (sl. 47 dolje desno), koju je autor preuzeo od Riegla (sp. dj., tab. III, 7), radionički srodna s istočnogotskom fibulom iz Plavna kod Knina (sl. 41 dolje desno). U nekropoli Kranj je broj istočnogotskih i mogućih alamanskih elemenata, sudeći po nakitu, relativno malen u odnosu na statistiku langobardskih elemenata: langobardski grobovi su iz vremena možda već od poslije 546. g., a sigurno od 568. do poslije 600. g. Langobardski nakit može se povezati radionički s pojedinim langobardskim nalazima iz Panonije (npr. Várpalota), ali u većoj mjeri ima paralela s ranijim langobardskim italjskim nakitom iz furlanskog središta u Čedadu (Cividale) (vidi J. Kastelic, 900 let Kranja, 1960, str. 41). U Kranju je postojala langobardska utvrda čedadskog vojvodstva barem do 610. ili 611. g., kada je stradao furlanski vojvoda Gizulf u bitci protiv Avara i Slavena, od kojih su se ovi potonji trajno naselili na Gorenjskom. Pripominjem još i to, da izuzetno velik broj langobardskih grobova iz druge polovice 6. i ranog 7. st. (s velikim postotkom skeleta ženskog spola) dozvoljava iznimno opravdanost termina »kolonizacija« u slučaju naselja uz nekropolu Kranj. Ona predstavlja najveću dosad

otkrivenu langobardsku nekropolu uopće i u Srednjoj Evropi i u Italiji, približno je istovremena s najstarijom langobardskom nekropolom Italije, a to je San Giovanni u Čedadu, koja traje do oko 630. g., naprotiv valja datirati u prvu polovicu 7. st. čuvene nekropole Castel Trosino i Nocera Umbra u Srednjoj Italiji, dok drugoj polovici 7. st. pripadaju npr. nekropole Civezzano, Brescia, Lazise na sjeveru i Benevento na jugu Italije (S. Fuchs, MSF, 39, 1951, str. 12 i d.).

Autor je nabrojio još nekolicinu lokaliteta seobe naroda iz Slovenije (str. 29), spomenuvši, bez citata odakle je preuzeo podatak (vidi Jahrb. RGZM, 4, 1957, str. 140, sl. 14), objavljeni primjerak cikadnog nakita iz Drnova (sl. 50 gore), koji funkcionalno ne predstavlja fibulu već okov 5. st., tj. gotski relikv u antičkom Neviodunumu. Valja pripomenuti, da u Jugoslaviji postoji barem dvadesetak primjeraka nakita u obliku cikada (sp. dj., str. 136 i d.). Taj je nakit nesumnjivo barbarski, pripada 5. st., kako je to uvjerljivo dokazao H. Kühn (IPEK, 1935, str. 85 i d.); potpuno je proizvoljna autorova tvrdnja, da se takav nakit »ne mora uzeti kao izrazito varvarski« (str. 20). Od langobardskih nalaza Slovenije poznat je autoru samo još par »S« fibula iz Vača (sl. 49), što ih je u daleko preciznijem crtežu već odavna bio reproducirao nespomenuti B. Šalin u svom poznatom djelu (Altgerman. Thierornamentik, 1904, sl. 185). Izostavio je dva langobardska grobna nalaza 6. st. s Dolenskog: jedan potječe s lokaliteta Vinji Vrh (srez Novo Mesto), drugi s lokaliteta Bela Cerkev, odakle je objavljen samo ukrašeni okov (vidi Die bildende Kunst in Österreich, 1936, str. 158, sl. 149), a o njima će biti govora na drugom mjestu. Također autoru nisu poznati neobjavljeni nalazi naušnica s kockom iz okolice Šmarjete i Moravča pri Sv. Križu na Dolenskom, nadalje iz Stajerske objavljeni srebrni primjerak iz Laške vasi pri Celju itd.

U međuvremenu je objavljena nekropola Bled I (J. Kastelic, Dela SAZU, 13, 1960), u kojoj je signifikantan uglavnom nakit 7. st. Autor je na lokalitet samo upozorio (str. 29), ali nije bio u mogućnosti koristiti navedenu publikaciju. Važan etnički elemenat je u nekropoli Bled I onaj bezimni autohtoni romanizirani živalj, jer su Slaveni na tom tlu u 7. st. historijski, dakako, postojali, ali ih se još ne može arheološki determinirati. Potpuno je pogrešna hipoteza J. Korošca o navodnoj pripadnosti Bleda I Langobardima (Arheol. Vestnik, II, 2, 1951, str. 158 i d.; GZM, n. s. VII, 1952, str. 16), jer je samo jedna »S« fibula iz groba 210 iz Bleda langobardski nakit (paralele: Kranj, Šmidov grob 160 i Várpalota, grob 1 i grob 4b), dok ostali nakit ima dodirnih točaka s bajuvarskim i pojedinim alamanskim središtima, kao i s nakitom iz radionica s Blatnog jezera. Kako u muškim grobovima nekropole Bled I nema oružja, teško je moguće doista dokazati etnički Germane u toj nekropoli, iako se njih za Bled ponovno isticalo (J. Korošec, Zgod. Casop., VIII, 1954, str. 23 i d.). Specifičnost Bleda I predstavljaju naušnice s košaricom i naušnice s kockom, inače nakit dosta čest u germanskim grobovima. Taj nakit, međutim, ne mora biti rađen u germanskim radionicama i ne pojavljuje se kod nas samo u alpskoj oblasti, već i u drugim krajevima na našem tlu (npr. spomenuti zatvoreni grob kasnoantičkog obilježja iz Vrdolja u Hercegovini), što nam dokazuje i nedavno otkriveno groblje Rakovčani kod Prijedora na Sani. Autor nije u svojoj publikaciji vodio računa o rasprostranjenosti nakita, pa bi se to zorno moglo pratiti na kartama rasprostranjenosti, s kojima on ne operira. Naušnice s kockom, odnosno i one s poliedrom, nailazimo, bez obzira na navedena groblja, razasute u Istri, Kranjskoj i Koruškoj, a ponegdje na lokalitetima od Stajerske kroz Posavinu u sjevernu Bosnu i u Srijem; luksuzno izrađene primjerke s poliedrom susreće se češće na panonsko-podunavskim lokalitetima. Odvelo bi nas predaleko spominjati ovdje nalazišta s pojedinostima, pa samo mimogred ukazujemo na tu potrebu budućih razmatranja, koja iziskuju kartiranje nalaza. Sagledamo li sveukupno naše napomene o tom nakitu, ograničit ćemo se ovdje na tvrdnju, da pored utjecaja germanskih radionica nakita, valja nesumnjivo voditi računa o radionicama autohtonog življa iz vremena barbarizirane antike, koje su djelovale sve do u 7. stoljeće.

U svojem uvodnom pasusu trećeg poglavlja (str. 50), posvećenog materijalu Panonske nizine, autor reproducira svoju kartu o rasprostranjenosti Gepida, Herula i Langobarda u 6. st. Neupućeni čitalac dobit će potpuno iskrivljenu

predodbu o smještaju Gepida u međurječju Drave—Dunava i Save, koji sežu na toj karti u savsko-dravskom međurječju na zapad gotovo do meridijana Zagreba, iako je zapravo kao najzapadnija međa njihova boravka u tim krajevima moguće približno meridijan Osijeka. Središte Gepida bilo je u Banatu i u Transilvaniji, a njihov boravak u Srijemu (Pannonia Sirmiensis) bio je dijelom ometan istočnogotskim vladanjem. Provincija Savia sa Sisciom nije bila naprotiv obuhvaćena od Gepida, premda autor suprotno ističe bez obrazloženja (str. 33). Sve su to dobro poznate činjenice. U istom pasusu autor se ponajviše bavi historijskim podacima u vezi s njemu omiljenim Herulima. Iako se baš Herule u Srijemu, ali i van njega, ne može arheološki determinirati, autor nastoji niz značajnih lokaliteta u istočnom Srijemu pripisati njima bez arheološke argumentacije, jer historijski moguće kratkotrajan boravak Herula u jugoistočnom kutu Srijema početkom 6. st. još uvijek ne pruža autentičan dokaz, da nalazi s tih lokaliteta nisu gepidski ili dijelom istočnogotski. To vrijedi prvenstveno za kneževski grob iz okolice Batajnice, u kojemu je šljem tipa Baldeheim zacijelo import iz istočnogotske Italije, dok je sam grob gepidski, sudeći po ostalom grobnom inventaru i po jasnim historijskim podacima (Situla, 2, 1957, str. 24 i d.). Herulska hipoteza je proizvodna i po riječima samog autora »stoji u kontradikciji sa lokalitetima na kojima je nadjen isti tip šljema« (str. 31), pa ne treba o njoj dalje raspravljati. Istočnogotska pripadnost tog kneževskog groba je i zato manje vjerojatna, jer se po današnjem stanju istraživanja može tvrditi, da su Istočni i Zapadni Goti samo izuzetno, za razliku od Gepida, Alamana, Franaka itd., običavali shranjivati mrtvaca-ratnika s oružjem; to vrijedi za boravak Gota na Apeninskom i Pirinejskom poluotoku, a također i za Galiju (izuzevši kneževski grob Pouan, vidi E. Salin, Gallia, XIV, 1, 1956, str. 75). Ovo želimo pripomenuti uz ostale (n. sp. mj.) iznesene argumente.

Gotovo svi daljni lokaliteti iz Srijema registrirani su već u literaturi. Nisu još objavljeni (str. 32) novootkriveni grobovi s Kormadina (26 grobova) kod Jakova, odnosno Surčina (Narodni muzej Zemun). Po našem mišljenju je to groblje gepidsko (a ne herulsko) i pripada 6. st., što smo već tvrdili 1957. g. (sp. dj., str. 30, 34, 50) pri objavi izbora prijašnjih nalaza (Arheološki muzej Zagreb) s tog značajnog lokaliteta. Deformacija kormadinskih lubanja također je tipična pojava u gepidskim grobovima (vidi J. Werner, Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches, 1956, str. 15). Neobjavljeni grobovi dozvoljavaju uže datiranje od 535. do 567. g., kada su opet Gepidi vladali u Srijemu; lučne fibule (grob 5 i grob 13) analogne su gepidskim primjercima u Mađarskoj (npr. Bökeny-Mindszent, vidi J. Hampel, Alterthümer itd., III, 1905, tab. 56, 7, 10), veća fibula (grob 13) donekle je slična tipološki Kühnovu tipu Hahnheim, a to je vrijeme oko 550. g., kada počinje III. skupina Wernerovog kronološkog sistema (vidi H. Kühn, Die german. Bügelfibeln itd., 1940, str. 151 i d.; J. Werner, Münzdatierte austrasische Grabfunde, 1955, str. 39, tab. 4 A, 1, 2). Jednosječni mačevi (Situla, 2, 1957, str. 34, sl. 83, 84) i trokrilne strelice (grob 2) indiciraju barem kontakt s Avarima. Nekropola Kormadin bit će uskoro objavljena (zahvaljujemo D. Dimitrijević, Zemun, na podacima iz njezina rukopisa). Iz sela Surčin postoji još nekoliko neobjavljenih primjeraka oružja i nakita, što ih je autor izostavio, nadalje germanska keramika (Vojvodanski muzej Novi Sad i Arheološki muzej Zagreb). To su također nalazi iz gepidskih grobova, moguće da dijelom pripadaju nekropoli s Kormadina. — Poznatu veliku lučnu fibulu iz Sr. Karlovaca, s položaja Rovine (sl. 63) smatramo gepidskom, iako ona može biti i istočnogotski nakit, izrađena je od srebra, a ne od bronce, i to po svojem spiralno komponiranom ornamentu vjerojatno u kasnom 5. st.; potječe iz većeg uništenog groblja u sjevernom Srijemu na Dunavu, pa njezino pripisivanje Herulima ne možemo smatrati ni realnim ni opravdanim. Tipološki je veoma važan također često spominjani istočnogotski luksuzan nalaz ženskog groba iz Zemuna (sl. 54), zbog tipoloških osobitosti na obim pontsko-podunavskim lučnim fibulama iz sredine ili druge polovice 5. st., što se na sličnim fibulama na Krimu mogu doduše pratiti i u prvoj polovici 6. st. Autor to nije uzeo u obzir, nabacivši za zemunski nalaz (str. 31) netočan podatak o postojanju tobože samo jedne fibule, iako se radi o sačuvanom paru, kojeg je autor zaboravio atribuirati i datirati. Također nije naveo gdje je objavljena spata iz Zemuna, za koju nije potvrđeno, da je nađena na istom polo-

čaju sa spomenutim ženskim grobom, a prema novijem stanju istraživanja veoma je vjerovatno, da ovo oružje potječe iz gepidskog groba. — Od brojnih nalaza seobe naroda iz Novih Banovaca popisao je autor po literaturi više njih (str. 31—32), ali je trebao upozoriti na mogućnost postojanja radionice nakita u ovom čuvenom dunavskom kastelu Burgenae, našto ukazuju, uz ostalo, dva loše lijevana i nedovršena primjerka fibula (Situla 2, 1957, tab. XVI, 43, 48). — Ni za zlatnu kopču 5. st. iz Neština (sl. 67) autor ne donosi uobičajeni citat literature, u kojoj je ona već prije objavljena.

Od novootkrivenih nalaza u Srijemu, valja posebice upozoriti na par većih lučnih fibula iz ženskog groba u Sr. Mitrovici (str. 33, sl. 66 sredina), za koje autor pogrešno tvrdi, da navodno imaju masku na nozi, jer se tu radi o pravom završetku noge u obliku životinjske glave, analogno onoj na spomenutoj fibuli iz Rovina. Mitrovačke fibule autor uopće ne datira i zadovoljava se samo s konstatacijom, da su germanske. Kako se tu radi o veoma značajnom novom nalazu, valja autorove preopćenite podatke ovdje nadopuniti. Prema našem mišljenju su te bogatim spiralno komponiranim rovašnim ornamentom i almandinima ukrašene fibule iz Sr. Mitrovice tipološki najbliže fibulama istočnogotskog zatvorenog ženskog groba iz Domolospuszte, datiranog u vrijeme oko polovice 5. st. (J. Dombay, A Janus Pannonius Múzeum Évk., 1956, str. 104 i d., 128, tab. XVII—XX), te fibuli iz češće spominjanog groba u Beregovu (Beregszász), datiranog u drugu polovicu 5. st., tj. najkasnije do blizu 500. g. (A. Alföldi, Arch. Hung., IX, 1932, sl. 14; G. Thiry, IPEK, 1935, str. 74). Tom vremenu pripadaju i kvalitetno rađeni tipološki srodni primjerci lučnih fibula iz Beograd-Ostružnice (M. Tatić, Zbornik Nar. muz., I, 1958, str. 169, sl. 1), iako im je dekor drugačije varijiran. Mitrovačkim fibulama je radionički po stilskim značajkama znatno bliža spomenuta fibula iz Rovina, koju datiramo u kasno 5. st. ili oko 500. g., ali ona tipološki ne pripada 6. st., kako je autor datirao tu fibulu (str. 32); isto vrijedi za fibule iz Pećinske Rike u Bosni (str. 21, sl. 27) i za analogne fibule s lokaliteta Reka Devnija u Bugarskoj (str. 16, sl. 2). Sve to su fibule s izrazito spiralnim dekorom iz vremena kasnijeg 5. st. ili oko 500. g., još bez motiva pletenice, a one su vjerovatno mogle biti u upotrebi, ne samo na balkanskom tlu, sve do u ranije 6. st. Nije opravdano datirati sve te fibule samo u 6. st., kako je to simpliciistički uradio autor ili ih uopće ne datirati, što smo morali uočiti pri novom značajnom nalazu iz Sr. Mitrovice. Fibule iz tog groba su nakit druge polovice 5. st., rađene prije 500. g., one mogu biti gepidske ili istočnogotske pripadnosti. Na tlu Sirmiuma je po svoj prilici terminus a quo za taj ženski grob s navedenim fibulama 473. g., ali je kao terminus post quem za sahranu moguće čak i ranije 6. st. Tada se tek pojavljuje ornament pletenice na glavi fibula, kako se to razabira na prekrasnim primjercima iz blaga Reggion Emilia (vidi M. Degani-J. Werner, Il tesoro romano barbarico di Reggion Emilia, 1959, str. 10, tab. XVII); taj se motiv primjenjuje po prvi puta na lučnim fibulama Istočnih Gota nakon njihovog dolaska u Italiju, tj. poslije 493. g.

Autor spominje iz Srijema nedavno otkriveni nalaz germanske keramike iz Obreža (str. 32), ali je izostavio novootkrivenu tipičnu gepidsku keramiku iz Sr. Mitrovice i iz Kuzmina (Muzej u Sr. Mitrovici). — U ovdje recenziranoj publikaciji navode se češće numizmatički podaci, što smatramo veoma korisnim autorovim nastojanjem. Glede gepidskog novca Kunimundova, kovanog u Sirmiumu, ukazuje on (str. 33) na važan rad J. Brunšmida (Strena Buliciana, 1924, str. 681 i d.); znatno više podataka sadrži Stefanova publikacija o sirmijskoj kovnici za Istočnih Gota i Gepida (F. Stefan, Die Münzstätte Sirmium itd., 1925). U vezi s numizmatičkim nalazima upozoravam još na barem dva primjerka zlatnih trienta langobardske pripadnosti iz Osijeka, na kojima je carski lik (Justinianov?) prestiliziran u obliku ptice grabilice (usmeni podatak F. Stefan, Hamburg 1958). U Osijeku je nađena osim toga jedna veoma rana brončana fibula s trorogom glavom, najkasnije vjerovatno iz 4. st., koju je autor previdio, iako on donosi veoma sličan primjerak iz Banata (sl. 76 druga lijevo). To su oblici nakita barbarizirane antike, a njegovi nosioci mogu biti i Germani carskog vremena. — Nalazi iz Siska, što ih spominje autor, iz vremena seobe naroda, prikazani su najsumarnije po literaturi, i to nepotpuno. Već smo naprijed upozorili na to, da je on previdio postojanje tipične langobardske fibule iz Siska,

kao i zlatne naušnice s košaricom; zanimljivu jabučicu mača iz Siska objavio je osim toga B. Salin (sp. dj., sl. 257) itd. Napominjemo, da iz Siska postoji još niz neobjavljenih nalaza, što autoru nisu bili poznati, uglavnom su oni istočnogotski nakit 5. i 6. st., uz jedan tipično langobardski okov 6. st. Svi ti objavljeni i neobjavljeni nalazi pružaju, sagledani sveukupno, korisne arheološke podatke za 5. i 6. st. o antičkom emporiju Siscia, koji je ostao nerazoren sve do dolaska Avara i Slavena oko 600. g.

Opširnije se autor pozabavio nalazima seobe naroda iz Banata, upozorio je na u inozemstvu nezapaženu zlatnu aplikku s dunavskog otoka Sapaja kod Banatske Palanke (str. 37, sl. 76 desno), ali ona nije ukrašena almandinima, već navodno crvenim emajlom (podatak R. Rašajski, Vršac). Rana lučna fibula od bronce s trorogom glavom (str. 37, sl. 76 druga lijevo) ne potječe s otoka Sapaja, već s položaja Karaula kod Pančeva (podatak R. Rašajski, Vršac). Već smo istaknuli, da je to carskodoban nalaz nakita, raden pod utjecajem barbarizirane provincijalne antike u 4. st., ako ne i ranije. Možda bi trebalo pripisati Vandalama, pored u mađarskoj literaturi spominjanog slučajnog nalaza ostruge sa Sapaje (sl. 76 lijevo), također i zlatno blago druge polovice 4. st., nađeno još prošlog stoljeća u Starčevu (R. Noll, Vom Altertum zum Mittelalter, 1958, str. 59), s barbariziranom patvorinom solidusa Konstantina Velikog kao najkasnijim novcem. Točno je autor atribuirao u inozemnoj literaturi nepoznatu doista ranu pontsko-podunavsku lučnu fibulu od lijevanog srebra s lokaliteta Šurjan (str. 38, sl. 82) na Tamišu, koja je donekle slična jednoj minijaturnoj lučnoj fibuli od srebrnog lima iz Novih Banovaca u Srijemu (J. Brunšmid, Vjesnik, n. s. VIII, 1905, str. 212, sl. 32, 1) i ranija je od srebrne lučne fibule iz Rakovca (sl. 65) u Srijemu, zbog rombično proširenog završetka nožice na šurjanskoj fibuli završnog 4. st. Autor navodi doduše još nekoliko fibula tog vremena iz susjedne Rumunjske (str. 38), ali nije uočio to, da najvažniju paralelu za šurjansku fibulu predstavlja srebrna fibula iz blaga Tekeröpaták u Transilvaniji, datirana s 3 jedva rabljena u Trieru kovana solidusa Gracijanova (umro 383. g.) u kasno 4. st. (Z. Székely, Folia Arch., V, 1945, str. 95 i d., tab. I, 1; II, 1; J. Werner, Die Fibeln d. Sammlung Diergardt, 1961, str. 26). Jedino bi u ovom slučaju mogli doći u obzir i Zapadni Goti, dok su ostali nalazi lučnih fibula od lima u Jugoslaviji uglavnom svi istočnogotski; valja imati u vidu činjenicu, da je inače pri tom nakitu teško moguće prema tipološkom kriteriju razlikovati zapadnogotske od istočnogotskih fibula u Podunavlju. Osim toga je autor mogao naći analogije šurjanskoj fibuli opet u Transilvaniji, i to primjerke od srebra iz Kluža (Cluj) (K. Horedt, Untersuch. z. Frühgesch. Siebenbürgens, 1958, sl. 21), nadalje primjerke od bronce u poznatoj zapadnogotskoj nekropoli Sintana de Mureș (Maros-Szentanna) (E. Brenner, 7. BRGK, 1912, str. 264, sl. 2) itd. — Orlovsku kopču iz Kovina (str. 37) navodi autor opet bez potrebnog citata literature u kojoj je ta kopča, kao i drugi primjerak nepoznatog nalazišta, već prije bila objavljena. Na svojoj slici 77 autor je za obe orlovske kopče stavio zajednički lokalitet Kovin, što je netočno. Nadalje on spominje nekolicinu nalaza iz rumunjskog Banata po literaturi, ali se u tom slučaju moglo ukazati i na prekrasnu rovašenom tehnikom ukrašenu četvrtastu kopču od pozlaćenog srebra, navodno s lokaliteta Varadia (A. Götze, Gotische Schnallen, 1907, str. 27, sl. 26). — U nekropoli s položaja Mečka kod Aradca vidi autor (str. 37–38) tobože germanske grobove; po našem mišljenju to nije točno, jer glavnina od devedesetak istraženih grobova pripada ranijem 7. st., tj. vremenu prvog avarskoga kaganata (Opuscula Archaeologica, III, 1958, str. 12; materijal objavio S. Nad, Rad VM, 8, 1959, str. 45–101, napose tab. I–IV, VIII, XIII–XVI, XXI–XXVII itd.). Jedino slučajni nalaz ukrašene predice s nesačuvanim trnom (sl. 78, bilj. 116) potječe od velike kopče (četvrtaste ili orlovske?) iz uništenog gepidskog groba na položaju ove avarske nekropole. Autor je također upleo među germanske lokalitete iz Banata dva značajna nalaza iz konjaničkih grobova, jedan s dobro poznatog lokaliteta Felnac (Fönlak) i drugi s lokaliteta Novi Kneževac, o kojima će biti još govora.

Bačka je u literaturi poznata po nekolicini veoma značajnih pretežno ženskih grobnih nalaza, koji su gotovo svi u toj knjizi uzeti u obzir (str. 40–41). Autor je najtočnije prikazao nalaz Zmajevu s pravilnim datiranjem u kasnije 5. st. Neprilika je za čitaoca samo u tome, da je, čini se, pri štampanju nastala

pomuinja u slikama sa Zmajevom (zapravo sl. 85 predstavlja dio tog nalaza, a ne sl. 90). Također su klišeji zamijenjeni u štampi u slučaju pozlaćene brončane fibule iz okolice Subotice (sl. 95) i zlatne okovice Atilina vremena iz Zmajeva u Baranji (sl. 94). Valja prigovoriti autoru, da je propustio datirati sve ostale nalaze iz Bačke, osim Zmajeva, a Karavukovo je pogrešno vremenski opredijelio u 6. st. Vremenska determinanta izgledala bi po našem mišljenju dakle ovako: Najraniji je grob iz Karavukova, datiran od 443. do 454. g. (vidi niže), on je istočnogotski ili hunski, a svakako je hunskodoban; iz vremena poslije 450. g. je istočnogotski grob iz Koluta s velikim fibulama od srebrnog lima (sl. 93); grobovi iz Bačkog Monoštora (sl. 92) pripadaju drugoj polovici 5. st., kao i spomenuti grob iz Zmajeva; subotički gepidski grob (sl. 95) je najkasniji od svih tih bačkih lokaliteta, jer fibula pripada završnom 5. st. ili ranom 6. st. Zlatne naušnice groba iz Kule daleko su mlađe, njih valja datirati u rano 7. st. (pripadaju nakitnom krugu tzv. tipa Szent Endre) i ne može ih se pripisati germanskom već avarskom grobu. Ovi su netom navedeni grobovi — osim onoga iz Kule — većinom istočnogotski, gepidski su, pored subotičkog, još neobjavljeni nalazi iz Nadrljana na Tisi. Inače je u Bačkoj, slično kao i u Srijemu, gdje kad teško moguće diferencirati jedne od drugih. Groblje u Bačkom Monošturu sadrži pored jaziških i germanske grobove (M. Párducz, *Acta Arch. Hung.*, 11, 1959, str. 321 i d.), koje se htjelo pripisati Gepidima (M. Párducz, *Arch. Hung.*, XXX, 1950, str. 122); s naše strane smo ukazivali na vjerojatnu istočnogotsku pripadnost tih grobova (*Jahrb. RGZM*, 4, 1957, str. 156), što je prihvatio i autor (str. 40). Novija se literatura uglavnom pridržava ove potonje atribucije s opravdanim insistiranjem na datiranju tih monoštorskih grobova u drugu polovicu 5. st. (J. Werner, *Slov. Arch.*, VII, 2, 1959, str. 429, fig. 7), a također je Csallány u svojoj novoj niže citiranoj velikoj publikaciji o Gepidima isključio Bački Monoštor iz popisa gepidskih lokaliteta na tlu među Dunavom i Tisom. Znameniti ženski grob iz Karavukova, poznat u literaturi pod mađarskim nazivom Bácsordas, jasno je datiran izvršno sačuvanim i jedva rabljenim solidusom Teodozija II (408.—450.), koji je kovan 443. g. (J. Werner, Münzdatierte austrasische Grabfunde, 1955, str. 32, bilj. 5 s literaturom; J. Dombay, sp. dj., str. 128; L. Huszár, *Acta Arch. Hung.*, 5, 1954, str. 66), a ne, kako to tvrdi autor (str. 40), zlatnikom cara Anastazija (491.—518.). Nije shvatljivo gdje je autor našao podatak o Anastaziju i datiranju Karavukova u 6. st., svakako taj ne postoji ni u onoj brojnoj literaturi, što je on nabraja u svojoj bilješci 150. Luksuzno radena kopča (sl. 88) je najznačajniji nakit iz groba u Karavukovu i prema toj kopči nazvana je čitava skupina radionički srodnog nakita s rovašenim spiralnim ornamentom na kopčama i fibulama (tzv. skupina Bácsordas) iz pretežno podunavskih nalaza druge polovice 5. st., obično pripisanih Istočnim Gotima od poslije 443. g. do njihova odlaska u Italiju 489. g. (J. Werner, n. sp. mj.; H. Bott, *Reinecke Festschrift*, 1950, str. 28; J. Dombay, n. sp. mj.; J. Werner, *Slov. Arch.*, VII, 2, 1959, str. 424, 431, bilj. 26 itd.). Nedavno je Csallány u svojem opsežnom djelu o Gepidima (*Arch. Denkmäler d. Gepiden* itd., *Arch. Hung.*, XXXVIII, 1961, str. 230, 338, 340) pripisao nalaz Karavukovo ostavštini zadnjeg desetljeća (443.—454. g.) vladanja Huna u Panonskoj nizini. Autor nabraja ostali inventar nalaza Karavukovo i dijelom ga reproducira (sl. 89); uočio je važnost spomenute kopče (sl. 88) i spominje za nju neke analogije (navedena je kopča iz Košica, ali taj grad ne leži u Moravskoj, već na istočnom rubu Slovačke, blizu današnje mede CSR—SSSR). Slučaj važnog nalaza Karavukovo morali smo u našim kritičkim glosama staviti na pravo mjesto.

Iz Baranje (str. 41) registriran je gotovo čitav postojeći materijal prema literaturi, i to s točnim podacima i korektnim datiranjem nalazišta Zmajevac (sl. 94), Batina (sl. 96), Beli Manastir (sl. 97) itd. Izostavljena je neobjavljena srebrna fibula kasnog 4. st. s antičkog groblja na Dragojlovom brijegu kod Kneževih Vinograda, približno analogna paru ranih fibula iz Batine (sl. 96). Ovdje bi trebalo jedino prigovoriti tome, da je uz bilješku 157, u kojoj se citira publikacija odakle su preuzeti podaci za jugoslavenske Baranje, autor prikladio neposredno u istoj bilješci navode u dužini od 75 redova petita iz različite literature ponajviše o lokalitetima Mađarske, i to počevši s Potisjem, iako to nema više veze s Baranjom. Kad je već autor želio svu tu literaturu (str. 59—60) nabrajati,

tad je barem bilo uputno donijeti za to posebnu bilješku ili više njih s odgovarajućim tekstom, a ne pripisati istu literaturu jednostavno baranjskim nalazima uz lučnu fibulu od srebrnog lima iz Belog Manastira, što zapravo dovodi neupućenog čitaoca u zabunu, pa i stručnjak ne razumije pravu svrhu ovakova nizanja literature.

Medu materijalom seobe naroda iz Jugoslavije postoji i niz tzv. pontsko-podunavskih lučnih fibula od srebrnoga lima, što ih je autor prema svojim mogućnostima nastojao registrirati. Gotovo sve su one već od prije u literaturi poznate, osim šurjanske od srebra (sl. 82) i sapajske od bronce (sl. 76), a uz njih bi se moglo pribrojiti još nekoliko autoru nepoznatih primjeraka s različitim lokalitetima u Hrvatskoj. Autor je uočio važnost tih specifičnih limenih fibula, podijelivši ih prema njihovoj veličini u divovske, srednje i minijature (str. 20). Za divovsku fibulu iz Grocke (str. 20, sl. 20) na Dunavu tvrdi da pripada završetku 4. i početku 5. st., poput šurjanske (str. 38) — iako je šurjanska po našem mišljenju sigurno znatno ranija od one iz Grocke. Divovski par fibula iz Iloka (str. 33, sl. 68) na Dunavu, dug poput fibule iz Grocke, datirao je autor naprotiv u završno 5. st., nadalje velike fibule iz Mominog Broda (str. 16—17, sl. 6) u Bugarskoj začudo opet u početak 5. st. Veće primjerke iz Siska (str. 34, sl. 70), Koluta (str. 41, sl. 93) i Perjamoša (str. 38, sl. 84) u rumunjskom Banatu uopće nisu datirane itd. Autorovu očitu nekonsekventnost pri datiranju, napose u slučaju relacije Grocka—Ilok, valja bezuvjetno ispraviti. Sve veće i pogotovu divovske limene fibule tog tipa u Podunavlju treba nesumnjivo datirati u vrijeme oko 450. g., odnosno do u drugu polovicu 5. st., što vrijedi ne samo za Grocku, Ilok, Momin Brod, Perjamoš, Kolut, Beli Manastir, Sisak itd., već i za druge ovdje nespomenute podunavske nalaze. Išlo bi predaleko zadržati se u našim glosama još na ostalim tipološkim razmatranjima o varijantama oblika nožice i o ukrasu takovih fibula, nadalje na osobitostima pontsko-krimskog, podunavskog i pirinejskog radioničkog središta takova nakita, ali barem ono što smo spomenuli bilo je potrebno navesti. Inači bi lučne fibule 5. st. zaslužile na drugom mjestu obradbu u posebnoj studiji.

Valja se još u našim glosama posebice osvrnuti na ekskurs o Avarima (str. 42, 44) uklopljen između dva kratka paragrafa, od kojih jedan (str. 41—42) sadrži nešto historijskih podataka o Vandalima, a drugi (str. 44—45) se opet vraća na hunsko vrijeme s nizom enigmatičnih imena naroda, kao što su Amilzuri, Itimari, Tonozuri, Boisci i dr. Zašto je smješten ekskurs o Avarima — oni se ne pojavljuju u našem Podunavlju prije druge polovice 6. st. — među ova dva gotovo suvišna paragrafa o barem dva stoljeća ranijem zbivanju, nije razumljivo, pa takav raspored na preskok može neupućenom čitaocu stvoriti zbrku. O Avarima donosi autor samo nekolicinu historijskih podataka za 6. st., začudo bez ikakove dokumentacije iz literature. Avarsko se prodiranje nastavlja, kao što je poznato, u 7. st. na balkanskom tlu, a taj se proces avarskog osvajanja u jugoistočnoj Evropi, odnosno i na našem tlu, može pratiti po određenom arheološkom materijalu završnog 6. i 7. st. Autorova skepsa nije opravdana, jer se i na jugoslavenskom teritoriju zrcali to zbivanje u arheološki odredivom horizontu nalaza, s kojim je povezana historijski i seoba Južnih Slavena, premda je ovu potonju prilično teško arheološki sigurno fiksirati (vidi *Opuscula Archaeologica*, III, 1958, str. 4 i d., 10 i d., s glavnom literaturom, tab. I—XVIII). Pogrešna je autorova tvrdnja, da bi bizantski novac iz grobova potjecao samo iz 7. st., i to navodno u većini slučajeva iz druge polovice 7. st. (str. 44). Već je D. Csallány (*Acta Arch. Hung.*, 2, 1952, str. 235 i d.) registrirao — skupivši sve podatke o kolanju bizantskog novca avarskog vremena iz grobova i iz skupnih nalaza ponajviše u Karpatskoj kotlini — npr. baš za 6. st. i ranije 7. st. ne manje od 14 lokaliteta s Justinianom I, 5 lokaliteta s Justinom II, 6 lokaliteta s Mauricijem Tiberijem, 7 lokaliteta s Fokom i 12 lokaliteta s Heraklijem I i Heraklijem Konstantinom; posljednji je bizantski zlatnik avarskog vremena onaj Konstantina IV Pogonata iz kasnijeg 7. st. (sp. dj., str. 247). Csallányevi podaci pružaju nam svakako bitno drugačiju sliku od neargumentiranog navoda autora. U Panskoj nizini postoji nedjeljivi horizont kasnog 6. i ranog 7. st., obilježen, počevši od najranijeg Justinianovog zlatnika iz dobro poznatog ključnog nalaza

u konjaničkom grobu Kunágota s više grobova ranog 7. st. u Mađarskoj, datiranih bizantskim novcem (Op. Arch., III, 1958, str. 9); tome se može pribrojiti grob iz Srpskog Krstura u Banatu sa zlatnikom Heraklija I (sp. dj., str. 12), konjanički grob iz Lovćenca u Bačkoj sa zlatnikom Heraklija I i Heraklija Konstantina (sp. dj., str. 13), dakle opet iz prve polovice 7. st. Za ostalih četrdesetak lokaliteta u Jugoslaviji pretežno iz ranijeg 7. st., upućujemo na gore navedenu raspravu, koja unosi barem nešto arheološke jasnoće u još uvijek »ne mnogo jasni VII vek južnoslovenske istorije« (str. 48). Radi ove arheološke jasnoće valja upozoriti još i na to, da je autor naveo nekolicinu arheoloških nalaza, što de facto nisu povezani s ostalim uglavnom germanskim materijalom, koji predstavlja arheološku osnovicu njegovoj knjizi. Pored već prije navedene keramike slične praskom tipu i problema određenih oblika lučnih fibula iz pontskih radionica, spomenutih s odgovarajućom literaturom ranije u slučaju Caričina Grada (vidi o tim fibulama sp. dj., str. 18, 21, 24 i d.), postoje još naušnice tipa okrenute piramide, npr. iz Kule (sl. 91), Rama (sl. 17), Vel. Kladuše (sl. 28) itd., što ih autor donosi samo kao »varvarske«; njih nikad nema u germanskim grobovima, jer pripadaju horizontu prvog avarskog kaganata u panonskom Podunavlju (sp. dj., str. 24), a poznato je, da su ih po bizantskim uzorima dijelom izrađivali putujući zlatari u ranom 7. st. (sp. dj., str. 9, 24). To dokazuje grob zlatara groblja Kun-szentmárton (sp. dj., bilj. 42) s matricom za tiještenje baš takovih naušnica (sp. dj., bilj. 192). Znamenit je osamljeni grob zlatara s obale Moriša iz Felnaca (Fönlak), danas u rumunjskom Banatu, datiran poput prethodnog u prvu polovicu 7. st. (sp. dj., bilj. 41). Autor netočno obilježava taj felnački nalaz, govori naime o tobožnjoj »nekropoli... pretežno kestheljskog karaktera« (str. 39), iako se tim zastarjelim terminom ni prije nije obilježavalo tako rane grobove avarskog vremena. Nepostojanje nekropole u Felnacu izričito opisuje već J. Hampel (Alterthümer itd., II, 1905, str. 747). — Pri tumačenju zlatne garniture iz konjaničkog groba u Novom Kneževcu, kojom se autor potanje bavio zbog rijetkog bizantskog monograma 6. st. (str. 38, sl. 79—81), on je dobro uočio, da je to doista bizantski import, samo je ostavio otvoreno pitanje etničke pripadnosti jahača u tom grobu s riječima, da se tu radi o nekom »od varvarskih vodja u Banatu« (str. 38). Ovo se mišljenje razlikuje od autorove prijašnje atribucije tog groba navodno Gepidima ili Herulima (prema zapisniku autorova predavanja na II. Kongresu historičara FNRIJ u Antičkoj sekciji 24. XI. 1958. g. u Zagrebu). Prijašnje atribuiranje autora je krivo, jer se nigdje de facto ne nalazi takova ili slična bizantska garnitura u gepidskom ili čak herulskom grobu. Novija mu je atribucija neodređena, baš kao i u slučaju spomenutih naušnica tipa okrenute piramide, ali je ona ipak bliža istini. Valja jasno istaknuti, da bizantska garnitura tog barbarskog groba u Novom Kneževcu (sl. 79—81) pripada Avarinu prve polovice 7. st. i potječe iz vremena cvata prvog avarskog kaganata, odnosno starijeg horizonta avarsko-slavenske kulture. Za to postoje dovoljno precizne arheološke paralele u inozemnoj i u domaćoj literaturi (sp. dj., str. 10 i d., 20, tab. III, 1—9). U tom smislu bilo je potrebno dijelom ispraviti i dijelom nadopuniti autorovo tumačenje novokneževačkog nalaza.

Posljednje poglavlje (str. 46—48) sadrži, pored anegdote o Prisku iz Atilina vremena (ta je vjerojatno štamparskom pogreškom u bilješci 140 pripisana našem hamburškom referatu o avarskim nalazima 7. st. u Jugoslaviji, iako u referatu nema o anegdoti govora), još nekolicinu više ili manje poznatih podataka i razmatranja o pitanjima odnosa barbarskih naroda s Rimskim carstvom na limesu itd. U tom poglavlju nedostaju bilo kakovi zaključci na osnovu iznesenog arheološkog materijala s teritorija Jugoslavije, tako npr. s obzirom na gustoću lokaliteta, bilo prema historijskim pokrajinama, bilo prema današnjem administrativnom uređenju. Statistiku se nije uopće primijenilo u toj knjizi, nema u njoj autorovih karata rasprostranjenosti, ali se u tekstu reproducira četiri takove karte prema mađarskim autorima, koje su, dakako, nepotpune za jugoslavenski teritorij, pa ih se moglo barem nadopuniti. Preostale četiri historijske karte imaju svrhu prikaza kretanja naroda u tom dinamičkom zbivanju i mogu biti neupućenom od stanovite koristi, ako se korigira već navedenu netočnost o smještaju Gepida u savsko-dravskom međurječju (str. 30). Arheologa bi nesumnjivo u većoj mjeri zanimalo fiksiranje određenih horizonata po statistici

nalaza, i to će biti jedna od zadaća budućnosti arheologije seobe naroda u Jugoslaviji.

Ilustrativni materijal, što ga je autor sâm crtao po originalima ili fotografijama, prezentiran je u knjizi na neuobičajen način. Grafička slika rasporeda tih klišeja je nemirna i neujednačena, crteži ponekad iskrivljeni češće nisu dokumentarno točni i moglo bi se postaviti pitanje javnosti anonimnoj redakciji ove publikacije, da li ima smisla reproducirati u budućnosti arheološki materijal po fotografiranim crtežima? Valja zamjeriti autoru i redakciji znanstvenu nekorektnost, da nije u popisu slika (str. 68—69) navedeno odakle su, tj. po kojem ranijem autoru, preuzeti reproducirani crteži na dvadeset tabla, analogno tome, kako je to učinjeno samo u slučaju karata rasprostranjenosti. Od svog reproduciranog materijala, s preko stotinu reprodukcija, samo približno četrnaest reprodukcija su izvorne, dok je sve ostalo preuzeto iz literature.

Sagledamo li cjelokupno nastojanje autora, valja mu, usprkos mnogim i češće krupnim ispravcima, kao i nadopunama brojnih propusta manjeg ili većeg značaja, priznati njegov napor pri ne baš uvijek jednostavnom poslu prikupljanja i tumačenja arheoloških podataka, koji su zapravo služili kao osnovica našim glosama. Rad na arheologiji seobe naroda sâm je po sebi prilično složen, a bio je do nedavna kod nas relativno zanemaren, pa ovdje recenzirana publikacija predstavlja, kako smo već uvodno napomenuli, ispunjavanje postojeće praznine u domaćoj stručnoj literaturi. U tom smislu može ta publikacija koristiti onome tko želi dobiti kakav takav uvid u postojeći arheološki fundus seobe naroda iz Jugoslavije iz vremena prije seobe Južnih Slavena, iako arheološka slika stanja doista nije — pogotovu za Hrvatsku i Sloveniju — u Kovačevićevoj publikaciji ni potpuna ni znanstveno besprijekorna.

Dr. Zdenko Vinski

Dr. Rastislav Marić, Iz numizmatične zbirke Narodnog muzeja. Zbornik II. Narodnog muzeja 1958/59, Beograd 1960, pp. 191—224, table I do XIX.

Tretja objava akvizicij numizmatične zbirke Narodnega muzeja prinaša obilico bogatega gradiva, nabavljenega v zadnjih letih. Izstopa veliko število depojških najdb, katere je kljub običajnim težkim okolišnostim vendar uspelo vodstvu Narodnega muzeja v Beogradu rešiti pred raztresenjem in jih tako ohraniti znanosti.

Kdor dela na numizmatičnem področju, bo v prvi vrsti vesel dejstva, da je dr. Marić, kot pravi v uvodu, posamezne dele zbirke definitivno uredil in vpisal v inventarne knjige. Tako bo sedaj deloma težko dostopni material verjetno kmalu v celoti na razpolago strokovnim krogom, kar je bila vroča želja nas vseh.

V uvodu nam Marić posreduje podatke o številčnem stanju zlatnikov, ki so z Vajfertovo in Ferrarijevo kolekcijo prišli pred časom v muzejsko zbirko. Doda tudi zadnje akvizicije, stanje ob prevzemu leta 1945 in sedanje stanje, kot je bilo v juniju 1959. Omenja tudi prvi rokopisni inventar Šafárika. Ta kuriozitetu nam je ohranila podatke o dvanajstih aureusih iz najdbe v Viminaciju, ki naj bi štela 102 aureusa, ki so kasneje prešli v državno blagajno. Žal sta od dvanajstih aureusov v današnji zbirki samo še dva.

Sledijo novejšje akvizicije.

V prvem poglavju je opisanih 8 rimskih aureusov in solidov ter multipla Konstancija Gala. Ob teh kosih bi imel naslednje pripombe:

Navadni aureus Lucille bi bil prav malo zanimiv, ko ne bi bil kovan z žigoma, katerih odtisi so nam znani v zelo mnogih primerkih. Nekateri numizmatiki so te novce zaradi čestega pojavljanja osumili nepristnosti. Novci, kovani s temi žigi, ki so razpoznavni po majhni napaki v polju avera pod črko G in F ter drugih znakih na reveru, so se pojavili v prvi polovici tega stoletja v velikih količinah v Parizu. Če je provenienca našega primerka res zanesljiva, t. j. da je bil res najden v Rudniku, potem je tu dokaz za pristnost žigov. Nastane vprašanje, kako to, da je bilo izkovanih toliko novcev z enim parom žigov in da so ti kosi ohranjeni v tolikem številu. Seveda, kolikor namreč ne bi bilo mogoče zanesljivo ugotoviti najdišča, bi to lahko bil eden od kosov, ki so jih predvojni

beograjski zbiraleci neredko prinašali iz Pariza v zameno za niške denarije, kar je bila v tistem času splošna praksa. Iz gornjega je torej razvidno, da je predvsem važno preveriti zanesljivost najdišča, seveda, kolikor je to danes še mogoče.

Aureus (ne solidus) Maximiana Daze je že znan, toda dragocen kos za sistematsko zbirko, to tembolj, ker so kovi aleksandrijske kovnice redkejši.

Lepi solidus Konstantina I. Marić žal še vedno — sledeč Mauriceu — dodeljuje kovnici Tarracco v Španiji. Ta kovanec spada v Ticinum, ker Tarracco sploh ne kuje v tem času. O te sem že mimogrede pisal v Numizmatičnem vestniku III/5, str. 79 sl.

Sledi odlično ohranjeni solidus Julijana III. iz Sirmija. Pri vseh teh kovancih pa žal niso podane teže, kar je še posebno važno za Konstantinov primerek.

Aureus Maximiana Herkula spada v Treveri, in sicer v prvo obdobje po letu 293, torej po reformi. Ti reveri so za Maximiana v rabi še v Rimu, Antiohiji in Nikomediji. Kos je poznan, hrani ga Bundessammlung na Dunaju in ga navaja Pink. Marić pravi, da v RIC V2 ni našel paralele za rever, kar je seveda popolnoma razumljivo, kajti brezupno je iskati analogijo za poreformni aureus med predreformnimi antoniniani. Tu je odveč vsaka nadaljnja pripomba. Med navajanjem (op. 11) vsebinsko sorodnih reverov pride do zaključka (p. 145): »da je naš zlatnik iskovan između 285 i 295 g. u kovnici Ticinu čiju oznaku ima na reversu« in se sklicuje na »oznako te kovnice v RIC VI, 372«. Pri tem pa ne upošteva reformo, ko dopusti razpon dvanajstih let od 285 do 295 in napačno tolmači oznako za kovnico, kratice PT pa seveda v RIC VI, z iz razumljivih razlogov ni našel. Medtem ko napačno dodeljuje novce kovnici Ticinum, tudi ne upošteva stilnih značilnosti portreta, ki so pri pripisovanju kovnicam v sodobni numizmatiki često važnejše od samih signatur.

Sledi najbolj markanten kos cele publikacije — multipla za dva solida od Konstancija Gala. Ta izvira po mojem mnenju iz emonske najdbe medaljonov, za kar govori več okolnosti. Sestav emonske najdbe multipel je, če ji pridamo Konstancija Gala, natanko tak kot najdba iz istih dni, odkrita pri gradnji klasične gimnazije v Ljubljani, ki je sestavljena pretežno iz Magnencijevih majorin, v zelo majhnem odstotku pa so zastopani tudi nominali Konstancija Gala. Analiza obeh najdb, ki jo pripravljam, bo dala še jasnejšo sliko o tem.

Kovanec do danes ni bil poznan in je, kot ugotavlja Marić, varianta h Cohenu 31. Da je Marić uporabil Bernuolija za potrditev portretne podobnosti, preseneča. Ta ikonografija je že mnogokrat korigirana in zastarela, posebno kar zadeva kasno antiko. Sicer pa ni bila nikdar praksa numizmatika, da bi se zatekel za ikonografska vprašanja k skulpturam, ampak ravno obratno. Portret na našem novcu ne more biti Konstancija II., ker je samo Gal upodobljen z golo glavo, Konstancij II. pa redno z vencem. To je v numizmatiki že utrjeno in vsestransko priznано dejstvo že nad pol stoletja. Kos pri Cohenu (Constantius II) 152, ki je brez referenc in slike (torej ga ni mogoče preveriti), je zato kovanec Konstancija Gala, kar že Marić (p. 196) pravilno domneva.

Multipla je pravilno datirana v leto 351. Vendar se dá datirati še točneje. Ker je bil Konstancij Gal proglašen za cezarja 15. marca, je bila multipla kovana neposredno po tem dogodku, torej vsaj v prvi polovici leta 351. Bitka pri Mursi je bila 28. septembra istega leta. Umik Magnencija preko Trojan in takoj zatem preko Emone pa je potekal jeseni 352, ker šele v tem letu pade Aquileja in Konstancij II. prezimuje 352/53 v Mediolanu. Ob tej priložnosti pa je bila tudi zakopana emonska najdba. Ohranjenost multiple, na drugi strani pa natanko tak sestav sorodne najdbe iz klasične gimnazije, kakor tudi dejstvo, da je bila multipla neposredno po ljubljanskem odkritju ponujena Narodnemu muzeju v Beogradu, medtem ko je bila najdba dveh solidov v Batajnici, kateri skuša Marić brez vsakih argumentov pripisati ta kos, najdena že leta 1951, samo potrjuje, da je kovanec pripadal emonski najdbi multipel.

Važno je ugotoviti, da je kos pripadal emonski najdbi, v kateri so bile izključno multiple, zgolj zato, da se najdba znanstveno rekonstruira. Vse pohvale vredno pa je, da je Narodni muzej v Beogradu ta kos kupil in tako rešil drobce te najdbe, ki bi se nam sicer gotovo ne ohranil.

Solidus Teodozija II. je pomotoma označen kot nova varianta. V Sabatieru je namreč poznan, le zaradi tiskovne pomote je v tekstu netočno opisan, vendar

je na tabli pravilno slikan. Kdor ima opravka s Sabatierom, ve, da so take napake pri njem pogoste. Da je poznan, je razvidno tudi iz Tolstoja, ki ga navaja na str. 66 pod št. 17, ter Ratto, Monn. Byz. 152.

V drugem poglavju se vrste predhodna poročila o dvanajstih depojskih najdbah.

Kot prva je opisana velika in pomembna najdba keltskih zlatih staterjev (ne »zlatnikov«, ta izraz je primeren za dnevni in ne strokovni časopis). Seveda ima odstavek o najdbi le obliko predhodnega poročila, saj na tako malo prostora ni bilo mogoče povedati najnujnejše, zato bo potrebna popolna in temeljita obdelava. Vendar moram pripomniti, da že tu nekaj navedb ne ustreza dejanskemu stanju. Tako imenovani školjkasti staterji niso ravno redki. Trditev, da se »ovaki zlatniki nalaze jedino u našem Podunavlju«, ni točna, saj jih poznamo v najdbi Leva v Karpatih na Slovaškem (Pink-Alföldi) ter v najdbi iz Lemberga pri Celju. Dalje pravi Marić: »Skordisci nisu morali koristiti srebrne rudnike u Domaviji, da bi dobili metal potreban za kovanje njihovog novca kako pomišlja Karl Krist.« To so trditve Pinka in ne Krista. Zadnji jih le omenja v svojem poročilu o znanstvenem delovanju na področju keltske numizmatike, kot Pinkove hipoteze. Da je Paulsenovo delo — *Die Münzprägungen der Boier* — »katalog«, je pač lapsus calami.

Sledi notica o najdbi iz Batajnice. Dva (!) solida. In tej najdbi naj bi pripadala multipla? Za to bi bilo potrebno več argumentov. Presenetljivo je, da se francoski resumé bistveno razlikuje od teksta v domačem jeziku. Tam namreč ni omenjena multipla v zvezi s to najdbo.

Tretja najdba izvira še izpred vojne, iz leta 1930. Vsebovala je solide Justinijana I. in Justina II.

Cetrto najdbo sestavljajo novoveški zlati in srebrni nominali.

Peta, v Paračinu odkrita najdba, vsebuje predvsem beneške in turške novce. Povsem razumljiva in običajna mešanica za konec 16. stoletja. Zaradi objektivnih težav Marić tu ni mogel dokončno določiti vseh kovancev turškega izvora, kar ne moti, ker je najdba podana v skrajšani obliki in jo bo treba tako še obširno objaviti. Da je najdba »u svakom slučaju iz vremena Sulejmana I«, je morda prenačljeno trditi, dokler nad dve tretjini novcev ni določenih.

Sesta najdba je iz Pančeva, odkrita leta 1954. V fragmentarnem stanju šteje danes pet enkratnih dukatov in en španski dublon. Da je najdba, kakor pravi Marić, last neke osebe, ki je prišla iz Zahodne Evrope, ni z ničimer podprto. Nasprotno, vse naše najdbe, tudi tiste, ki so bile zakopane na nekdanjem turskem ozemlju, so sestavljene pretežno iz zahodnoevropskih novcev.

Naslednja najdba je bila odkrita v Smoljincu. Vsebovala je šest dukatov, od katerih je eden napačno določen. Opis se glasi: »Ujedinjenje provincije Belgije, imitacija dukata Ferdinanda III, (na reversu natpis Caspar Melch Baltha).« Ta dukat (slika 9) pripada mestu Köln v sklopu rimsko-nemškega cesarstva, za kar jasno govori napis in grb. Kaj naj pomenijo tu še združene provincije Belgije? Dukati so znani Nossu (št. 402) in Friedbergu (11). Zakaj je treba neinteresanten in relativno pogost kovanec povečati kar trikrat, tudi ne vem.

Osma najdba, odkrita 1929, izvira iz Titovih Užic.

Sledi zelo majhna najdba iz Boljevca, sestojeca iz treh beneških in enega turškega dukata ter enega dubrovniškega dinarja.

Največja tu omenjena najdba je bila odkrita v samostanu Studenica. Po srečnem naključju, se zdi, da je bila rešena za Narodni muzej v Beogradu v celoti. Ne morem deliti mnenja z Marićem, ko pravi: »... lice čiji je ovo bio novac prikupilo u Dalmaciji pod mletačkom upravom.« Beneški dukat je namreč v velikih količinah krožil v osmanskih deželah. Celó v Anatoliji se pojavlja masovno v najdbah. Zato je tembolj jasno, da je zastopan tudi v mnogih najdbah na našem ozemlju. Zanimivost te najdbe je goriški soldo iz leta 1735, ki pa je pozlačen, in kot kaže, krožil kot enakovreden z ostalimi dukati.

Pri enajsti najdbi se vprašam: ali smemo dva kovanca, katerih najdišča ne poznamo, imeti kar za depojsko najdbo?

Kot zadnja je opisana novoveška najdba iz Aleksinca. Ta najdba je res v pravem pomenu besede moderna. Najstarejši novce je iz leta 1855, najmlajši

iz leta 1881. Razen tega je obdelanih 43 od prvotno 108 kosov. Kaj je bilo med ostalimi 65 kosi, ne ve nihče. Vmes so bili lahko novci z letnico 1915.

Kaj nam pa pove taka najdba v numizmatičnem ali pa historičnem oziru? Spominjam se, ko je bila odkrita v Ljubljani skupina modernih zlatnikov, ki so bili zazidani med drugo svetovno vojno, pa je bil, kolikor sem mogel ugotoviti, najmlajši kos 20-lirski zlatnik Umberta I. iz leta 1897. Zato se ob objavi take najdbe vprašam: cui bono? Takšna najdba naj se sicer registrira, material pa je za v Narodno banko, ker nakup numizmatično neinteresantnega materiala samo bremeni že tako omejene kupne možnosti Narodnega muzeja.

Sledi opis Domicijanovega suberata denarija. Za suberat se mi izraz »furniran« ne zdi ravno najboljši. Mislim, da bi bil primernejši izraz »preoblečen« ali pa morda še najboljši »suberat« od subaeratus, izraza, ki se nam je ohranil neposredno iz antike (Persius, satyra 5). Sicer pa naj o tem sodijo jezikoslovci.

V tretjem poglavju obravnava Marić nekaj srednjeveških novcev. Mnenje o tem prepuščam strokovnjakom za srbsko numizmatiko. Dotaknil bi se le čisto tehničnega primera. Kovanec na tabli XIII, sl. 14, je namreč navadno pogrešno kovanje, pa ga imenujmo dvojno kovanje (Doppelschlag), pogrešno kovanje (Fehlprägung) ali kakorkoli, ne pa, kot meni Marić, »oštečen kalup« in dalje: »... na kojima se lepo vidi kako su ti majstori tako vešto umeli da sastave kalup iz fragmenata da se na površini novca i pri znatnom uveličanju ne primećuje krpljenje.« Komentar res ni potreben.

Četrto poglavje je posvečeno papirnatemu denarju. Pet strani, zanimivih predvsem za tiste, ki se ukvarjajo s tem področjem.

Sledi še francoski resumé in 19 tabel.

Tako nam tretja objava iz zbirke Narodnega muzeja v Beogradu zgovorno priča o obilici materiala, ki ga ta zbirka vsebuje. Pričujoče poročilo obravnava le nekaj kosov, najdbe pa so podane sumarno. Ker gre inventariziranje proti kraju, v zbirki pa je brez števila nadvse zanimivih in v mednarodnem merilu nenadomestljivih kosov, pričakujemo, da bo začel Narodni muzej sistematično objavljati ali pa katalogizirati antični del zbirke, kakor tudi, da bo objavil nekatere važnejše depojske najdbe v celoti in izčrpno, kot zahteva sodobna numizmatična veda. To si želimo predvsem za več nadvse numizmatično in zgodovinsko zanimivih antičnih najdb.*

E. Pegan

Hermann Müller-Karpe, Münchener Urnenfelder. Katalog. Kallmünz 1957. 80 strani, 56 tabel s karto 1 : 100.000.

Muzej Prähistorische Staatssammlung v Münchenu je pričel z obravnavanim delom objavljati svoje gradivo po zaporedju njegovega pomena in stopnje raziskovanja, sodeč po prvem zvezku, v obliki katalogov, katerih namen je predvsem, biti »vodnik k originalom in prvi vir informacij«. Okvir in obseg kataloga ima v novejši nemški literaturi že standardno obliko — v tekstu zgoščeni podatki o najdbah, kronologiji in kulturni opredelitvi, v tablah pa nekoliko shematizirane risbe predmetov z nekaj tlorisi, fotografijami in kartografskim pregledom obravnavanega področja. Iz priložene karte v merilu 1 : 100.000 je najjasneje razvidna regionalna omejitev tega kataloga in razpored najdišč. Katalog zajema poleg grobišč tudi depoje in nekaj posamičnih najdb. Poslednji dve skupini sta znani tudi iz ožjega mestnega središča Münchena, medtem ko so žarna grobišča odkrita izključno izven mesta, pretežno v skupini severno od Passinga. Z izjemo te skupine se ostala najdišča vrstijo predvsem vzdolž rek Würma in Isarja.

V celoti obsega katalog gradivo desetih žarnih grobišč s 400 grobovi, od katerih nobeno ni izkopano v celoti, temveč večinoma le neznatno število grobov. Vendar domneva avtor, da je katero izmed njih imelo tudi do 1000 grobov. S tem so katalogu, katerega namen naj bi bil namesto tematskih obravnav podati »popolno objavo najdb zaključenih najdiščnih skupin«, podane obvezne omejitve, toda temu se ni mogoče izogniti. Kronološka analiza gradiva nudi zanimivo dejstvo, da pripadajo obravnavana grobišča okrog Münchena v celoti v obdobje bronaste dobe D in obeh faz stopnje Ha A, medtem ko so grobovi mlajše dobe

* Numizmatike, ki so z veseljem pričakovali nadaljnjih objav R. Marića, je vest o njegovi smrti — medtem ko je redakcija revijo že oddala v tisk — globoko užalostila.

le redki. Seveda opozarja avtor, da izvira ta za migracijske tokove obdobja žarnih grobišč zanimivi pojav od fragmentarno poznanih grobiščih morda le iz naključja. Kronološki pregled tipov ponazarja tabela značilnih najdb za stopnji Ha A-1 in Ha A-2, izdelan na podlagi bronastih predmetov. Gradivo teh faz ima značilnosti tiste dobe žarnih grobišč, ki je v Sloveniji še malo znana. Tudi na obravnavanem področju h grobiščem še niso znane pripadajoče naselbine. Očitna je tradicija kulture gomil v začetni fazi grobišč. Redke najdbe stopnje Ha B, med katerimi je tudi nekaj Ha B-3 predmetov, ne dajejo odgovora ali tudi tod veljajo novejša ugotovitve o prelomu nemotenega razvoja med Ha B-1 in Ha B-2 fazo v južnonemškem prostoru, podprte s klimatskimi dogajanjem. Grobišča segajo v dobo med 13. in 11. oziroma 8. stoletjem. Skeletnih grobov ni, žgani grobovi imajo običajno podobo, le da še ni pojavov pokrivanja žar s skodelami, temveč so poredko pokrite s kamni. Avtor domneva, da so med kovinskimi pridevki bili nakitni predmeti s telesa in obleke mrtvega istočasno sežgani, uporabni predmeti pa posebej položeni v grob, čeprav je bilo včasih ravno obratno. Kot že pri analizi grobišča pri mlajšem najdišču Kehlheim, skuša avtor tudi tu ločiti moške in ženske grobove na podlagi kovinskih pridevkov. Za oznako ženskih grobov navaja pare igel z debelo glavico, pasne sponse, fibule, kolesaste obeske, več zapestnic in nanožnic, ovrtnice, prstani in vijčki, za moške pa meče, osti pšic, britve, dvojne gumbе, pincete, bronaste skodelice in ovčje astragale. Noži so pripadali obojim grobovom. Včasih so bili »ženski« in »moški« pridevki v istem grobu, pri čemer pa brez analize neohranjenega pepela ni mogoče presoditi, ali gre za dvojne grobove (sežig vdov?).

Keramika teh grobišč je jugovzhodnemu alpskemu področju tuja, sorodna le v splošni tipiki in zvrsteh, njeno kulturno območje pa sega le še v severo-vzhodni alpski prostor. Avtor vidi v Isarju ločnico vzhodnih in zahodnih žarnogrobiščnih elementov, ki se kot regionalne razlike na tem področju stikajo. Med značilnosti vzhodnega območja, ki segajo v Münchenski prostor, sodi predvsem ornament keramike v tehniki »odtisa tordiranega obročka« po novejši razlagi, ki je reden pojav tudi v kompleksu žarnogrobiščne keramike Ha B obdobja v jugovzhodnem alpskem področju. Nasprotno pa je ornamentika »glavničastih vrezov« značilna za jugozahodno Nemčijo in je le izjemoma znana tudi v Sloveniji.

Bronaste najdbe kažejo deloma lokalne značilnosti, predvsem fibule z osmičasto spletenim lokom. Avtor ponovno opaza v Isarju ločnico med iglami s profilirano glavico na zahodu in iglami z narebreno veliko vazasto glavico »tirolske skupine« na vzhodu, kot so redke znane tudi iz Slovenije. Po celotnem značaju najdb sodi, da se je kultura žarnih grobišč v Münchenskem prostoru razvila na domačih tleh ob različnih stikih s sosednjimi področji. Kot posebnost grobov omenja astragale, ki so značilni tudi za Tirolsko in Nižjo Avstrijo, pojavljajo pa se tudi pri nas. Razlomljeni meči v nekaterih grobovih so prav tako do zahodne Madžarske segajoč značilen pojav, medtem ko so v zahodnem severno-alpskem področju meči nepoškodovani v grobovih.

Katalog najdišč in najdb je izdelan v jedrnatem navajanju podatkov. Avtorju je pri analizah posameznih grobišč uspelo za Unterhaching ugotoviti notranjo kronologijo grobišča na podlagi vodoravne stratigrafije. Risbe so delo avtorja in izvrstno ponazarjajo najdbe, urejene po grobnih enotah. Enobarvna karta omogoča precizno lokaliziranje najdišč. Katalog Münchenskih žarnih grobišč je v celoti vzoren primer jedrnatega obravnavanja in podajanja najdiščnih skupin iz muzejskih zbirk in s tem izraža tudi v Sloveniji že pričeto realizacijo teženj po objavljanju sicer teže dostopnega gradiva. Izkušnje zadnje vojne kažejo, da je s tem dokumentarnost najdb ob morebitni izgubi gradiva vsaj bolj zanesljivo ohranjena.

Stanko Pahič

Friedrich Morton, Salzkammergut, Hallstatt 1956, 166 strani, 90 fotografij in risb, 1 podrobni načrt.

V zbirki poljudnih monografij, ki jo izdaja muzej v Hallstattu, je neumorni raziskovalec kraja izdal tretji zvezek, ki ob dveh poprejšnjih, posvečenih kraju v njegovih poglavitnih zgodovinskih obdobjih, podaja »predzgodovino slavne

pokrajine« v celoti. S posvetilom zveznega ministra za prosveto H. Drimmla je tu na poljuden način, a s strokovnim poznavanjem podan oris prazgodovine gorate deželice, ki jo je Hallstatt napravil slavno v arheološkem svetu. Nekaj važnejših najdišč ji je postavilo trdne mejnike in F. Morton jih izčrpno opisuje.

Prvič se pojavlja Salzkammergut v prazgodovini s koliščarsko kulturo »Mondsee-skupine«, obsegajočo 14 najdišč. Kot pozneje ostala obdobja, jo prikazuje avtor v luči tistih najdb, ki omogočajo razlago vsakdanjega življenja in tako dajejo nazoren vpogled v zgodovinsko dogajanje davnine. Večina najdišč je razvrščena ob Atterskem jezeru, ki so po avtorjevi domnevi doživela še rano bronasto dobo. Raztresene najdbe kamnitih sekir dopolnjujejo podobo neolita v Salzkammergutu.

Bronasta doba je najbolj znana po obsežnem, a pretežno uničenem in malo raziskanem gomilnem grobišču v Gmundenu. Gomile iz naloženih plasti kamnov so pokrivale na tla položene skrbce s pridevki, ki jih avtor komaj omenja. Poleg posamičnih najdb predvsem bronastih sekir opozarja na depojsko najdbo v Kienbergwaldu, ki sodi že v rano žarnogrobiščno dobo. Izmed najdb je omenjen le »Riegsee« meč, medtem ko ostale najdbe niso navedene. Precej bronastih najdb je tudi iz hallstattskega okoliša, med njimi depo Ha B obdobja z do 100 kg predmetov, ki so bili večinoma pretaljeni, preostale najdbe pa raztresene po domačih in tujih muzejih. Te najdbe presoja F. Morton kot dokaz, da se je pridobivanje soli v Hallstattu pričelo že v bronasti dobi.

Težišče prazgodovinskega dogajanja v Salzkammergutu je vsekakor »hallstattsko« obdobje Hallstatta. Morton podaja najprej zgodovino odkritij in podrobnejši oris nekdanjega rudarstva, o čemer je doslej zbranih že precej podatkov, a obstaja še mnogo neznank. S številnimi skicami podprto razpravljanje nudi nazorja podobno o problematiki rudarstva in pojavih v zvezi z njim. Mnogo manj pa je znanega o naselju tega obdobja, saj so bile priložnostno odkrite le redke lesene hiše iz brun. Ko razmotriva možnosti transporta soli iz dežele, se pisec nagiba k suhozemskim potem spričo gorskega značaja rečice Traune, ki edina odpira vrata v svet. Sledi opis grobišča, posameznih grobov in najdb, ki so dale glavno materialno podobo hallstattske kulture. Izven Hallstatta so bili odkriti grobovi te dobe le še pri Traunkirchen, na prometni poti iz solnega rudnika v svet. S pomočjo citatov iz del Pittionija, Barba, Kossacka in Eggerja pripoveduje Morton o vprašanih religije v prazgodovinskem Hallstattu.

Ranolatenske najdbe stopnje B iz latenskega dela grobišča dokazujejo izkoriščanje rudnika do stopnje C, ko ni nobenih najdb. Pač pa se v poznem latenu pojavi nova naselbina v višinski legi nad rudnikom Dammwiese, katere pomen in obseg spričo nezadostnih dosedanjih kopanj še vedno nista razjasnjena, a sta gotovo v zvezi s pridobivanjem soli na planem. V ostali pokrajini so latenske najdbe redke.

V antiki je v sredini 1. stoletja nastala rimska naselbina na ravnici ob jezeru, ki so jo sestavljale vile in gospodarska poslopja, in je trajala še v 4. stoletje. Centralna kurjava, marmor, bogate najdbe steklenine in terre sigillate so dokaz pomembne postojanke ob solnem rudniku, kjer pa za izkoriščanje v antiki ni trdnih dokazov. Bogatejše so najdbe ob Hallstattskem in Atterskem jezeru (zakladna najdba z več sto srebrniki je bila pretopljena), ki jih avtor podrobneje navaja in pričajo o intenzivni naselitvi Rimljanov tudi v tej težko dostopni pokrajini.

Mortonova prikupna knjižica z mnogimi izbranimi fotografijami in 257 številk obsegajočim seznamom literature nudi laiku izčrpno podobo življenja v prazgodovinskem in antičnem Salzkammergutu. Arheologu pa ob znanstvenem poznavanju obsežnega gradiva, ki je medtem našlo v Kromerjevem katalogu Das Gräberfeld von Hallstatt reprezentančno publikacijo, odpira poglede tudi v tiste strani dogajanja, ki tvori kulturnozgodovinski okvir slavne hallstattske davnine.

Stanko Pahič

Dr. W. Ludowici, Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinabern, Katalog VI der Ausgrabungen in Rheinabern 1901—1914. Tafelband. Bearbeitet im Auftrage der R-G Kommission von Heinrich Ricken, Darmstadt (1948).

V kratkem časovnem sosledju notiramo že drugo temeljno delo o terri sigillati. Poleg Karnitscheve publikacije o sigillati iz Lauriaci smo dobili še šesti katalog z oblikovnim zakladom mojstrov v Rheinzabernu, in sicer takih, ki so delovali v tem središču med leti 120—240 (po Oswald-Pryceu). Delo je pripravil že Ludowici, izpopolnil in priredil pa ga je Friedrich Sprater. Ta je ohranil osnovno Ludowicijevo razdelitev in celo posvetilo je ostalo nespremenjeno.

Gotovo je za Arezzom največji antični center lončarstva Rheinzabern v spodnji Germaniji. Glede na idealno lego ob važni prometni žili, Renu, ter zaradi bližnje Donave je kmalu zasenčil ostala središča, kot Heiligenberg, Ittenweiler, Eschweilerhof in Blickweiler. Delitev dela v sami figulini je bila nov porok napredku in kontinuiteti ter je tako prispevala k pocenitvi izdelkov. Na izkušnjah prejšnjih stoletij se je vedno bolj razvijal proizvodni proces in razvil izvedence za posamezno delovno fazo. Ti specialisti so se delili v take, ki so krasili posodo, v izdelovalce kalupov, oblikovalce modelov, mešalce gline itd. Delo se je pospešilo in tovarne so dnevno izgotovile številne posode, razprostranjene celo preko meja imperija.

Z ogromnim delom, inventarizacijo in kategorizacijo celotnega gradiva, odkopanega v številnih lončarskih delavnicah, se je spoprijel W. Ludowici; res, da je imel pri delu ugodnosti, glavna je pač ta, da je kopal na lastnem posestvu in v bližnji sosesčini, kjer je zatem izbiral gradivo za gigantske kataloge. Po naključju je pri prvih izkopavanjih odkril 11 okroglih in 7 pravokotnih lončarskih peči z dragocenimi kosi modelov in številnimi fragmenti terre sigillate. Kasneje se je izkazalo, da je posod na tisoče. Zato se je namenil Ludowici izdati vse gradivo v katalogih. Sam je pripravil za tisk pet katalogov in zajel v njih mojstre, kolikor jih je zasledil na 13.000 s pečati zaznamovanih fragmentih, ter podal pri tem oblikovni zaklad mojstrov in časovno sosledje. V pripravljalnih delih ga je sredi dela zadela smrt leta 1929. Obdelavo so nato poverili H. Rickenu, ki se je izkazal že pri publiciranju tovrstnega gradiva iz tabora v Saalburgu. Delo je končal že leta 1942, vendar je izšel iz tiska šele katalog. Spremni tekst avtor zaključuje, toda ovira ga huda bolezen.

Glede na to, da hrani naša največja zbirka terre sigillate gradivo iz Rheinzaberna, mislimo pri tem na bogato zapuščino v ptujskem muzeju, je delo za nas že v tej obliki, brez vrednotenja v spremnem tekstu, zelo dragoceno še posebej, ker je ptujsko gradivo pretežno iz istega obdobja.

Peter Petru

Paul Karnitsch, *Die Reliefsigillata von Ovilava*, Schriftenreihe des Institutes für Landeskunde von Oberösterreich, Band 12; 79 strani teksta in 186 tabel ter zemljevid in kronološka tabela.

Ko je pred leti umrl vneti raziskovalec starožitnosti današnjega Welsa — *colonia Aurelia Antoniniana Ovilava* — F. Wiesinger, je zapustil veliko zbirko terre sigillate. Po njegovi smrti je kazalo, da bo zbirka ostala neobdelana, nakar se je lotil, na pobudo direktorja RKG v Frankfurtu dr. W. Schleiermacherja, tega velikega dela P. Karnitsch. Ne le, da je zamenjal prejšnje, za objavo neprimerne risbe s povsem novimi tabelami, marveč je moral spričo dvajsetletnega novega dotoka tovrstnega gradiva tudi v celoti spremeniti sistem obdelave. Pri gradivu, ki šteje skoraj poldrug tisoč ostalin, je bilo to težaško delo, s katerim pa je avtor dostojno počastil spomin Ferdinanda Wiesingerja, kateremu je knjigo tudi posvetil.

V pričujoči razpravi o okrašeni terri sigillati je skušal avtor podati tudi pregled izvora in importa z vsemi gospodarsko-ekonomskimi in historičnimi odnosi, zanimivimi za rast te antične kolonije. Prav zato je priložil knjigi zemljevid, v katerem podaja pregled poznanih izdelovalnih centrov terre sigillate, še posebej pa je označil tista mesta, ki so pošiljala terro sigillato v Ovilavo. S tem je ponazoril, kako dolgo pot so naredili izdelki od proizvajalca do odjemalca. Z naraščajočim importom sigillate v obdonavskih mestih moremo namreč razlagati tudi ekonomsko rast ter blagostanje teh provinc v srednjem cesarstvu. Znanstveno pomemben pa je priključek s kronološko tabelo, kjer podaja avtor ne le seznam lončarjev, ampak tudi časovno opredelitev njihovega delovanja. Podobne kronološke izvide so podali že drugi, vendar pa je Karnitsch prekosil vse po dokumen-

tirani in premišljeni podrobni časovni odreditvi, kjer je celo popravil dosedanje kronološke tabele Knorra, Oswalda, Comforta, Ohlenrota in Stanfield-Simpsonovo. Z mnogimi novimi, z novci datiranimi kosi okrašene terre sigillate, izdelane v Rheinzabernu, pa je celo zelo odločilno posegel k reviziji doslej veljavne kronologije materiala iz Rheinzaberna.

Pri obdelavi materije je avtor v uvodu razložil način izdelave terre sigillate in razvoj, po katerem se pojavi terra sigillata nekako v 4. stoletju pr. n. št. v Grčiji in se razširi po rimski okupaciji Helade v Italijo, kjer vzcvetita predvsem obe znani delavnici v Puteoliju in Arezzu. Med ustvarjalci izbornih posod velja posebej omeniti G. ATEIUSA. Delovanje tega lončarja je orisal Karnitsch v izčrpni analizi. Pomembno pa je tudi to, da prično nove delavnice v Obrenju proizvajati terro sigillato že v avgustovski dobi; predvsem obe manjši delavnici v vojaškem taboru v Xantenu in Moguntiacumu.

V nadaljnjem razvoju italске sigillate zavzema eno vidnejših mest aretinski mojster L. GELLIUS, ki je prvi prenehal uporabljati pravokotni pečat in ga zamenjal s *signatura in planta pedis*. Po drugi strani pa je prav ta mojster slovel po nalepkah na posodah.

Sočasno z uvajanjem novega pečata prične z delovanjem doslej še neodkrita figulina v Padski nižini, ki je prav za naše ozemlje izredno pomembna. Morda bi lahko po pričevanju Plinija, *n. h. XXXV, 160*, lokalizirali, kljub nekaterim pomislem P. Karnitscha, center padanske sigillate v Hadrijo na Padu. Spričo tega, da je v Sloveniji v zgodnjih rimskih fazah skoraj izključno le keramika tega centra, odpira to delo bodočemu študiju zgodnje sigillate pri nas še velike možnosti in seveda odgovor o morebitnem dogovoru med lončarskimi koncerni o območjih, na katerih so lahko prodajali svoje izdelke le posamezni lončarji iz strogo omejenih lončarskih središč.

O južnogalskih delavnicah podaja Karnitsch izčrpen pregled, vendar pa je gradiva v Welsu relativno manj kakor pa iz kasnejših srednjegalskih in renskih delavnic. Vznik novega središča razlaga Karnitsch z eksistenčno borbo lončarjev in z iskanjem novih tržišč. Tu prednjačijo predvsem delavnice v Lezouxu, Vichyju, Lubieju in Martres de Vevre. Med izdelovalci pa predvsem PATERNUS, ATTIANUS, CRICIRO, CENSORINUS, LAXTUCISSA, ALBUCIUS in CINNAMUS. Mnogo teh izdelovalcev srečujemo tudi v gornjegermanskih keramičnih centrih, ki so vzrastle po Domicianovi izgradnji limesa med gornjo Donavo in Renom. JANUARIUS, VERECUNDUS in predvsem mojster F ali izdelovalec »majhnega medaljona«, so tisti, ki jih srečujemo med gradivom Ovilave najbolj pogosto. Zato je P. Karnitsch posebej obdelal dejavnost mojstra F, ki ga, sicer z rezervo, istoveti z lončarjem TARTUSOM.

JANUARIUS pa je že okoli leta 140 n. št. zapustil Heiligenberg in se preselil v Rheinzabern. Bogata ležišča ila in ugodne prometne vezi so pripomogle, da je mesto postalo najpomembnejši proizvajalec terre sigillate vse do nenadne uničenja v letu 260.

Številne ostaline posod lončarjev, ki so delovali v Rheinzabernu, pa avtor ne razlaga le s pripravnejšo trgovinsko mrežo, ampak tudi z vzponom Ovilave. Medtem ko je do M. Avrela bil Virunum središče in glavno mesto Norika, se je v markomanskih vojnah prenesla upravna oblast na poveljnika v Ovilavi stacionirane legije, in ta preložitev je povzročila, da je del uradov bil v neposredni bližini legata in da je začelo življenje v Ovilavi še močneje utripati. Tudi v sosednjem Lauriacumu se je utaborila legija — *II. Italica*. Prav tu pa so nova izkopavanja veliko doprinesla h korekturi dosedanje kronologije, kajti s skrbno analizo odkritega gradiva so lahko ugotovili mnoge nove sklepe o kronologiji lončarjev iz Rheinzaberna. Reubelova in Oswaldova časovna opredelitev je, kot kažejo piščeva dognanja, postavljala višek delovanja posameznih lončarjev bolj zgodaj, kakor bi mogli glede na najdbe dokumentirati.

Tako so mogli ugotoviti, da je CERALIS deloval pred COMITIALISom, verjetno sočasno z LATINIJem. Prav tako je z izdelki CERALISA IV, katerega lončenina mora biti starejša kot so izdelki v naslednji plasti odkritih črepov lončarja COMITIALISA II in JOVENTIJA; ob fragmentu posode slednjega so našli namreč denar S. Severa iz leta 197—198. Delovanje lončarja LATINUSA moremo sedaj, po skrbnih opazovanjih pri izkopavanju v Lauriacumu, postaviti v 3. sto-

letje; še posebej, ker so našli ob fragmentih denar Elagabala in as Maximinusa Traxa. Končno pa je za mojstre iz Rheinaberna priložil avtor še posebno kronološko tabelo s seznamom vseh v Lauriacumu najdenih in z novci datiranih posod predvsem naslednjih lončarjev: JANUARIUS, CERIALIS V, COMITALIS II, COMITALIS III, COMITALIS VI, RESPECTUS, PRIMITIVUS III, PRIMITIVUS IV, JULIUS II, JULIANUS I in HELENIUS.¹

Interesantna je tudi najdba posode z vpraskanim napisom *Panna publica Ioviana*, ki jo je podarila skupnost mladinski organizaciji v Ovilavi.

Na koncu omenja avtor še lokalne delavnice, o katerih pa sedaj še ni dovolj podatkov, da bi jih mogli lokalizirati. Vendar pa je med fragmenti terre sigillate v Welsu tudi nekaj takih kosov, ki dajejo slutiti zelo zgodnje zametke panonskih in noriških lončarskih delavnic.

Po obsegu in konceptu ter predvsem z našemu gradivu zelo sorodnimi formami in lončarji predstavlja za nas Karnitscheva knjiga zelo dragocen pripomoček. Bogata kolekcija materiala in temeljito poznavanje terre sigillate z zahoda ustvarjajo iz knjige izvirno in pomembno tovrstno delo. Glede na to, da je včasih kos terre sigillate dragocena opora za točno klasifikacijo in datacijo najdišč in kulturnih plasti ter stratov, bi morala pričujoča knjiga stati na mizi slehernega izkopavalca antike.

Peter Petru

Pro Austria Romana, 1, 1951 — 10, 1960. Nachrichtenblatt für die Forschungsarbeit über die Römerzeit Oesterreichs. Herausgegeben von der Oesterreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte. Schriftleiter: Rudolf Noll.

Ob desetem letniku.

Pro Austria Romana je rokopisno tiskani dvomesečnik, ki ga izdaja združenje strokovnih delavcev za prazgodovino, antiko in zgodnji srednji vek v Avstriji, vodi pa ravnatelj dunajskega Umetnostno-zgodovinskega muzeja Rudolf Noll. Osnovna težnja publikacije je, prinašati pregledna in zaporedna poročila o preiskovanju antičnega obdobja v Avstriji. Sestavki so informativnega značaja, kratki. Vsebinska struktura časopisa je naslednja: 1. Poročila o delu, 2. Iz prakse, 3. Načrti za delo, 4. Poročila uredništva, 5. Posebna obvestila, 6. Personalna poročila, 7. Bibliografska priloga.

Časopis je avstrijskim arheologom priročnik tekočih problemov, raziskav in dognanj. Zaradi marsikaterega sestavka ali drobne najdbe, ki zlepa ne zagleda dneva v arheoloških revijah, in posebej še zaradi bibliografske priloge pa je dragocen tudi tujim delavcem na arheološkem področju, za nas posebej zaradi rednih notic s Koroškega.

Desetletni obstoj časopisa, ki je vzoren primer složnega sodelovanja arheologov neke dežele in občudovanja vrednega truda, ki ga urednik vlaga vanj, tudi mi z najboljšimi željami iskreno pozdravljamo.

J. Šašel

Robert Göbl, *Der römische Münzfund von Apetlon*. Eisenstadt 1954.

Avtor, ki nam je poznan predvsem po delih iz sasanidske numizmatike, je tokrat objavil manjši rimski depozit iz 3. stoletja. Najdba je obdelana na zelo skrajšan način; razdeljena je v dva dela, od katerih prvi obravnava obseg in stanje, drugi pa pomen in historično vrednost depozita.

Najdba je bila odkrita leta 1953 in je štela preko 361 kovancev, od katerih so trije denariji, ostali pa izključno antoniniani. Zakop datira pisec najkasneje v leto 260.

Katalog je sestavljen na zelo skrajšan, toda pregleden način. Pisec že upošteva kovnice Samosata in Viminacium ter neko nedoločeno kovnico izven Rima. Za Viminacium seveda še ni dokaza za tako zgoden obstoj (pod Decijem), vendar daje pisec prednost tej kovnici pred milansko, sledeč izvajanjem Pinka (*Aufbau* IV, 1936, 23). Posnemanja vredno je tudi pravilno imenovanje nekaterih vladarjev, kot Decius II., Quintus etc., namesto napačnega Herennius in Hostilianus, na kar je že pred časom tudi Elmer opozoril.

V drugem delu pa pisec navaja nekatere trditve, s katerimi se ne morem strinjati.

Tako je brez osnove trditev, da je apeltionska najdba pomembnejša od drugih sorodnih depozitov, predvsem zaradi njene dobre ohranjenosti. Večina najdb iz Valerijansko-Galijenskega obdobja je odlično ohranjenih. Že zaradi kratkega časovnega razpona, pa tudi zaradi čestega poslabševanja vsebine novcev v tem času, pride do rednega menjanja kovancev, ki so bili v obtoku. Še manj je verjetna trditev, da je lastnik »zbiral« le odlično ohranjene novce. Tudi mnenje pisca, češ da je ta depozit bil last nekega vojaka, ni prav z ničimer podprto.

Da v najdbi ni več nobenega denarija Severa ali Domne, je popolnoma razumljivo. Göbl pravi, da se nasprotno apeltionski, v drugih sorodnih najdbah iz tega časa še sem in tja pojavijo. Seveda ne računa, da številčno majhna apeltionska najdba ne dovoljuje, da bi bili še zastopani tako zgodnji denariusi, ki so bili v tem času v prometu že dokaj redki. Zaradi majhnega odstotka takrat še krožečih denarijev je matematična verjetnost minimalna, da bi se v depozitu s tri sto kosi pojavil še kak tak kovanec. Pri številčno veliki ali pa nekoliko zgodnejši najdbi pa bi bili lahko še vsebovani taki primerki. Jasno, da iz istega razloga manjkajo tudi relativno redki denariji Gordiana III., predvsem pa Pupiena in Balbina. Vsa razmišljanja pisca o nekem izločanju novcev, »ker je lastnik želel novce z žarkovno krono«, so popolnoma neosnovane.

Rešitev je preprosta; v času Galiena je v obtoku le še minimalen odstotek starih denarijev z večjim odstotkom srebra. Ti nominali se v času, ko so bili v obtoku že skoraj izključno antoninijani slabe zmesi, topijo in prekujejo v antoninijane. Ker se je s prekovanjem starih denarijev v antoninijane prvim povečala vrednost za enkrat, je država težila za tem, da vse stare denarije potegne iz prometa in jih prekuje. Zato imamo v sami najdbi lep primer v antoninijanu Driantile, ki je prekovan na stari denarij Severa Aleksandra.

Na koncu omeni Göbl nekaj sorodnih najdb, za katere je Polaschek menil, da so bile zakopane v zvezi z uzurpacijo Regaliana. Najdba iz Apetlona je seveda bila zakopana po tem dogodku, ker že vsebuje antoninijan Driantile. Avtor sklepa, da je apeltionska, kot ostale najdbe, zakopana v zvezi z vdorom Germanov preko limesa in ne zaradi upora Regaliana. Pravilnost te trditve potrjujejo tudi najdbe na našem ozemlju. Predvsem najdba iz Dugopolja in še nekatere druge, ki so bile zakopane v tem času. Nemogoče je namreč, da bi upor Regaliana ali pa nekoliko prej Ingenua bil vzrok zakopom tako daleč na jugozahodu. Temu je vzrok niz vpadov Germanov preko limesa, ki so trajali celo Galijenovo obdobje tja do zmage Klavdija pri Naisosu. Na posameznih sektorjih pa še tja do nastopa Avreliana. Pisec napravi še nekaj zanimivih zaključkov. Predvsem ugotovi, da najdba potrjuje, v nekaterih primerih pa seveda korigira, že postavljeno kronološko zaporedje reverov v posameznih kovnicah.

V ekskurzu nam avtor podaja še nekaj misli o Regalianu in Driantili in zbere kritično ves do sedaj poznani numizmatični material.

Publikaciji sta dodani dve tabeli, na katerih je zrisanih preko sto tipov reverjev, ki so na novcih, vsebovanih v najdbi. Majhna najdba je sicer skromno, toda vestno obdelana in objavljena, ter tako dostopna vsem, ki jo v znanstvene namene potrebujejo. Način objave, pa tudi format publikacije lahko služi za zgled, kako se majhna najdba na soliden, obenem pa cenen način objavi.

E. Pegan

Lauriacum — Lorch bei Enns. Ob publikacijski seriji Forschungen in Lauriacum, 1, 1953—6-7, 1960. Institut für Landeskunde von Oberösterreich, Linz.

Edina legijska trdnjava, ki je v Sloveniji znana in delno preiskana, je Ločica pri Šempetru v Savinjski dolini; zgradila jo je iz taktičnih potreb za vojne z Markomani *legio II Italica*, ki je bila nato v njej stacionirana. Se v teku operacij pa je bila enota prestavljena na Donavo, sprva v Albing, nato v *Lauriacum*, kjer je ostal njen štab do rimskega propada.

Ker je legija ostala po markomanskih vojnah v Noriku — dotlej *provincia inermis* — je to povzročilo reorganizacijo provincialne administracije, ki je iz rok cesarskega prokuratorja prešla na legijskega legata. Spremembo ilustrirajo napisi

celejanske beneficiarske postaje; njeno moštvo niso več *beneficiarii procuratoris*, ampak *beneficiarii (legati) consularis*, ker je bil legijski legat tedaj po položaju *consularis*. Enote so opravljale varnostno in stražno službo tudi po slovenskem delu Norika.¹

Slovenski arheologi in historiki so zaradi teh razlogov živo zainteresirani na rezultatih izkopavanja v Lauriaku, ki so jih v letu 1950 pričeli Avstrijski arheološki inštitut ter muzeja v mestih Enns in Linz. Publikacijska serija, ki je sledila tem izkopavanjem, že prinaša podroben vpogled v rimsko postojanko; analize tam najdenih arhitektonskih ostankov in materialne kulture² bodo za naš študij zelo važne, posebno ko se bodo pričela sistematična odkopavanja legijske trdnjave v Ločici, ki jih Mestni muzej v Celju že dolgo planira. Poleg tega pa so rezultati, do katerih prihajajo analitiki gradbenih in ruševinskih slojev v Lauriaku, tudi historično važni: v njih tiči zgodovina, ki včasih ne presega lokalnega značaja, včasih — kot v primeru vdora Markomanov ali Jutungov in Alamanov — pa vključuje ves vzhodnoalpski in severnoitalski prostor in neposredno veže naša mesta z Lauriakom.

Zaščitna izkopavanja v civilnem sektorju Lauriaka so začasno — v skladu z zazidalnim načrtom — sicer zaključena.³ Institut für Landeskunde von Oberösterreich pa ima namen publicistično dejavnost nadaljevati z izdajo monografskih obdelav doslej najdenega gradiva, med drugim tudi z obdelavo lokalne domače keramike (E. Polaschek), kar je nedvomno eden naših velikih desideratov.

Ob takem premišljevanju, in ker 6.—7. zvezek zbirke *Forschungen in Lauriacum* obsežna terenska dela začasno zaključuje, menim, da ni odveč podati oris tega, kar je o Lauriaku danes znano, s posebnim ozirom na nova arheološka raziskovanja.⁴

Nekdanja keltska postojanka — z latiniziranim imenom *Lauriacum* — leži južno ob Donavi, na sečišču solne ceste Hallstatt—Ischl—Aist, ki vodi proti severu na Češko, s prazgodovinsko prometno smerjo po Donavi ter potjo, ki vodi po dolini reke Enns k noriškemu rudogorju. Rimljani so zgradili novo cesto: čez prelaz Phyrn na *Virunum*-Gospodsvete in Akvilejo.⁵ *Itinerarium Antonini* pa izpričuje direktno povezavo Lauriaka z mestnimi središči *Sirmium*-Sremska Mitrovica, *Taurunum*-Zemun, *Veldidena*-Wilten in *Augusta Vindelicum*-Augsburg, ki je nastala v teku 1. in 2. stoletja.⁶

Po ureditvi provincialne administracije za Klavdija je ta noriški sektor prešel v sestavni del obdonavskega obrambnega pasu, limesa, ki so ga stražile med velike trdnjave enakomerno razmeščene auksiliarne enote. Ena od teh je imela kastel v Lauriaku. Preprost, z nasiپی ograjen kastel za alo je velik 71 × 124 m in podoben tiberijskim v Porenju.⁷ Hkrati so se — verjetno na prostoru keltskega selišča — razvijale *canabae*.⁸ Onstran Donave pa so živeli tedaj Naristi in Kampi, med katere so čedalje močneje pronicali Markomani in Suebi.

Vas staroselcev je bila na kastel, ki je bil upravno podrejen prefektu ale, ta pa štabu v Vindoboni, vezana z vedno gostejšimi vezmi. Ščutil je municipalna

¹ B. Saria, *AIJ*, p. 2. Id., *GMS* 20, 1939, 134 ss.

² H. Vettters, *Allgemeines zur Mauertechnik*, *Fil* 1, 1953, 7 ss. H. Deringer, *Die medizinischen Instrumente des Enns-Museums*, ib. 2, 1954, 144 ss. Id., *Schlüssel und Schlossteile aus Lauriacum*, ib. 6–7, 1960, 101 ss. P. Karnitsch, *Die verzierte Sigillata von Lauriacum*, ib. 3, 1953, z zemljevidom delavnice. Zanimiva sta tudi sestavka H. L. Werneck, *Kulturpflanzen aus Lauriacum*, ib. 2, 1954, 85 ss., ter E. Hofmann, *Holzkohlenreste aus der römischen Zivilstadt Lauriacum*, ib. 6–7, 1960, 99 s.

³ Razen na prostoru cerkve sv. Lavrentija, ki jo je nujno potrebno preiskati.

⁴ Orientacijsko literaturo citiram sproti. Osnovo za sestavek so dali: A. Gaheis, *Lauriacum, Führer durch die Altertümer von Enns, Linz* 1937. W. A. Jenny, H. Vettters, *Lauriacum — Lorch, Südost-Forschungen* 16, 1957, 1–24. *Forschungen in Lauriacum*. Cf. tudi R. Egger, *Oberösterreich in römischer Zeit*, *JbOOeMV* 95, 1950, 133–168, ter H. Mitscha-Märheim, *Ur- und Frühgeschichte des Landes zwischen der Enns—Erlaf—Ybbs—Donau bis zum Ende der Ungarnherrschaft*, izšlo v: Ed. Stepan, *Das Ybbstal, II* (Wien—Göstling a. d. Ybbs: Verl. E. Stepan, 1951), p. 5–26.

⁵ H. Deringer, *Die römische Reichsstrasse Aquileia—Lauriacum, Carinthia* 159, 1949, 193–221; 140, 1950, 171–228, 1017–1026.

⁶ *It. Ant.* (Cuntz) 231, 11; 241, 3; 256, 4; 258, 2; 276, 1. K cestam: R. Noll, *Römische Siedlungen und Strassen im Limesgebiet zwischen Inn und Enns*, Wien 1958. G. Pascher, *Römische Siedlungen und Strassen im Limesgebiet zwischen Enns und Leitha*, Wien 1949. F. Pfeffer, *Oberösterreichs Strassennetz in der Römerzeit*, *OOeHbl* 14, 1960, 65–96, 169–180.

⁷ P. Karnitsch, *Das römische Erdkastell*, *Fil* 2, 1954, 107.

⁸ Na to kažejo predvsem številne najdbe iz 1. in 2. stoletja.

področja v globini province, pot v Italijo, okolišne zaselke in v bližini naseljene družine veteranov. V nekaj desetletjih je nastala okrog njega homogena plast.

Včasih je življenje v teh krajih burneje vzvalovilo. Tako ob kakem zimskem vdoru čez Donavo; ob Neronovi smrti; ko je Hadrian podelil 35 km oddaljenemu naselju *Ovilava*-Wels municipalne pravice. Hudo cezuro v normalni razvoj pa je vrezal vdor germanskih plemen v Panonijo in Norik za Marka Avrelija, ki je zaključil eno obdobje provincialnega življenja in načel drugo: leta 167 prvi sunki, izbruh uničujoče kužne epidemije; leta 171 prodor do Akvileje, ki ga ponazarjajo močne ruševinske plasti po številnih raziskanih mestih, n. pr. *Iuvavum*-Salzburg, *Ovilava*, *Lentia*-Linz, *Lauriacum*, *Solva*-Leibnitz. Le z naporji je uspelo generalštabu rimskih podonavskih enot vzpostaviti na ruševinah stari red.⁹

Važna vloga, posebno v naših krajih, je pripadla tedaj legiji *II Italica*. Leta 166 jo je v Italiji formiral *M. Claudius Fronto*,¹⁰ bila je takoj poslana na vezbanje v *Salonae*-Solin, kjer je dokumentirana 169 pri obnovi mestnega obzidja. Okoli 172 je taborila pri Ločici, varovala cesto v Italijo, čistila teren germanskih grup. Ker je sestrška enota *III Italica* dogradila obdonavsko trdnjavo *Castra Regina*-Regensburg leta 179,¹¹ je bila zelo verjetno v istem taktičnem manevru predstavljena od Ločice k Donavi tudi *II Italica*, sprva v Albing, kjer jo dokumentirajo žigi na opekah in novci, leta 191 napis; leta 205 pa v tedaj dograjeno, 5 km oddaljeno trdnjavo *Lauriacum*.¹²

Čeprav življenje v obmejni postojanki poslej ni bilo več mirno, je mnogo večja trdnjava z desetkrat močnejšim moštvom, kot je bilo v kastelu, položaj kmalu asanirala in vzpostavila v glavnem staro atmosfero, saj je bilo okolje že romanizirano. Legijski komandant je postal eo ipso šef civilne administrativne službe, oziroma *Noricum* je po markomanskih vojnah zaradi večje varnosti Italije v celoti prišel pod kontrolo generalnega štaba.

Ugled postojanke je močno narastel, ko je stopila odločno na stran Septimija Severa in ga podprla kot *legio fidelis* v časih negotovosti ob njegovem nastopu.¹³ Zahodno od trdnjave je bilo hkrati z njo — kot kaže orientacija cest¹⁴ in morda tudi parcelacija¹⁵ — zasnovano civilno naselje, ki je že za Severovega sinu Karakale prejelo mestni *status*. V fragmentih je ohranjena *lex municipalis*.¹⁶

Geometrično zasnovano in na trdnjavski *cardo* orientirano civilno mesto — nedvomno zavestno oblikovano kot bodoči municipij — ima vse važne politične in javne objekte. Ima torej svoj *forum*, tempelj, baziliko, *thermae* ter stanovanjske četrti.¹⁷ Prvo gradbeno fazo v mestnem sektorju Lauriaka zaključuje požar — verjetno lokalna katastrofa — proti koncu vlad Aleksandra Severa. Temeljit požig v letu 270—271 pa je posledica vdora Alamanov in Jutungov. Sledi počasna izgradnja preko Diokletijanovega obdobja, ko je po državni reformi *Lauriacum* pripadel v *Noricum ripense* pod upravo prezidialne pisarne. V sredini 4. stoletja je v plaste opazen ponoven požig, ki ga v trdnjavi ni zaslediti; pogorel je *forum venale*, pogorele so terme in bazilika, pa tudi velik del stanovanj — morda za Magnentija ali v kaki zvezi z vdorom Jutungov v Retijo 357. Izkopavanja kažejo novo izgradnjo pod Valentinianom I; na prehodu iz 4. v 5. stoletje pa v glavnem dokončno uničenje. Stavbe upravnega in javnega značaja so ostale neobnovljene, po stanovanjskem predelu so opazna mestoma kaka nova tla ali manjša obno-

⁹ Primerjaj E. Swoboda, *Carnuntum, seine Geschichte und seine Denkmäler*, Graz-Köln 1958², 46 ss. K. Ovilavi: A. Betz, *Die antiken Zeugnisse für Ovilava*, *Jahrbuch des Musealvereines in Wels* 1955, 98—102.

¹⁰ W. Zwikker, *Studien zur Markussäule I*, Amsterdam 1941, 55 in pass.

¹¹ CIL III, 11965; cf. L. Voit, *Raetia Latina*, Düsseldorf 1959, 38 s., s fot.

¹² W. Heydendorff, *Zur Baugeschichte der römischen Legionslager Albing und Lauriacum*, *Unsere Heimat* 21, 1950, 72—76. K. Albingu prim. G. Pascher (zgoraj op. 6), s. v.

¹³ A. Betz, *Aus Oesterreichs römischer Vergangenheit*, Wien 1956, 30 s. E. Ritterling, *RE* XII, str. 1501 s.

¹⁴ H. Vettters, *Das Strassensystem der Zivilstadt*, *Fil* 1, 1953, 5 ss. Id., *Zum Verbaunungsplan der Zivilstadt*, ib. 6—7, 1960, 13 ss.

¹⁵ F. Brosch, *Agrarische Centurien in Lorch?* *JbOOeMV* 92, 1947, 187—198; cf. id., *Romanische Quadrafluren im Lande Salzburg*, *MGSLLK* 88—89, 1948—1949, 95—107, *ter Romanische Quadrafluren in Ufernoricum*, *JbOOeMV* 94, 1949, 125—177.

¹⁶ S. Riccobono, *Fontes iuris Romani antejustiniani*, I, *Leges*, Florentiae 1941, 220. A. Betz, *Ein neues Fragment der Lex Lauriacensis*, *JÖAI* 39, 1952, 153—158. H. Vettters, *Ein neues Fragment des Stadtrechtes von Lauriacum*, *Fil* 2, 1954, 68 ss.

¹⁷ Z izkopavanji sta zajeti predvsem centuria I in II, od ostalih pa posamične hiše; podrobnosti v *Fil*.

vitvena dela. Skorajda izključna navezanost na lastne sile in naraščajoč pritisk s severa in zahoda sta primorala civilno prebivalstvo vse češče zapuščati nezavarovano mestno naselje in se zatekati v trdnjavo, ki je sprejemala begunce tudi od drugod.¹⁸

Trdnjava meri $538,75 \times 597,8$ m ali 195.000 m^2 , ima 36 stolpov, obrambni jarek in obhodni nasip. S cestami, *via quintana*, *principalis*, *praetoria*, *sagularis* in drugimi je razrezana na pravilne stavbne komplekse za kasarne, ali bolje rečeno, barake za moštvo po manipulih (70×18 m), postavljene po kohortnem redu. Odkrit in identificiran v glavnem je *scamnum tribunorum*, *praetorium*, *quaestorium*, *valetudinarium*, *thermae* in verjetno tudi poznoantična *fabrica scutaria*.¹⁹

Legijska trdnjava kaže po dograditvi v letu 205 več gradbenih faz, katerih prvo zaključuje velik požig v letih 270–271 kot posledica vdora Jutungov. Sledi obnova pod Avrelijanom in Probom z viškom pod Dioklecijanom in Konstantinom. V to obdobje spada reforma taktičnih enot s tendenco po ekonomski in obrambni avtarkiji. Legija je bila reducirana na $\frac{1}{5}$ prejšnje sile, težišče premaknjeno na konjenico; dokumentirani so *lancearii Lauriacenses*, izpričana *classis Lauriacensis* ter lastna tovarna ščitov.²⁰ Neenakomeren propad, ki sledi tej fazi, zadrži začasno Valentinijan I.,²¹ se pa nezadržno razblini v nesistematično izgradnjo 4. in 5. stoletja, ko taborišče ni več služilo samo vojaštvu. Naslednje temeljito uničenje v prvi polovici 5. stoletja je morda že potrebno vezati na Atilo.

Kršćanstvo je zapustilo — po dosedanjih ugotovitvah — le nekaj sledov, predvsem v materialni kulturi in v grobiščih. Mučenca sv. Florijana, uradnika noriške prezidialne pisarne, pa dokumentira *Martyrologium Hieronymianum*²² že v letu 304: *In Nurico ripense loco Lauriaco natale Floriani ex principe officii praesidis, ex cuius iussu, ligato saxo collo eius de ponte in flubio Aniso missus est, oculis crepantibus praecipitatum, videntibus omnibus circumstantibus*. Verjetno je bil na koncu 4. stoletja adaptiran del valetudinarija za preprosto molilnico-cerkev. *Eugippius* sporoča, da je bil *Lauriacum* škofijsko mesto.²³ Spričo dejstva, da je bila župna cerkev mesta Enns skozi ves srednji vek pri 1 km oddaljeni cerkvi sv. Lavrentija, točno na prostoru Lauriaka, ni izključeno, da bo škofijska cerkev prav pod njenimi temelji.

Po Atilini smrti v 5. stoletju je bil *Noricum* kot rimska provinca v razsulu, o centralni oblasti je bilo komaj še mogoče govoriti, vse je razpadalo na mestne samoobrambne enote. Heruli, Tiringi in Alamani so prodirali preko zahodne meje, z vzhoda Goti; v severovzhodni Norik so prodirali Rugi, katerih glavno mesto je bilo na prostoru Kremsa. Njim nasproti je v Favianah deloval sveti Severin, ki je našel neke možnosti sožitja z njimi. Njegova politika je hotela ustvariti možnosti za čim ugodnejšo rešitev z vseh strani ogroženega ljudstva. Pred nevdzdržnim pritiskom Alamanov je bilo potrebno izprazniti zahodne kastele *Quintanis-Künzing*, *Batavis-Passau*, *Boiodurum-Innstadt*, *Ioviacum-Schlögen*. Začasno centralno taborišče za begunce je bil *Lauriacum*. Pa tudi tega ni bilo mogoče braniti. Zato je Severin organiziral umik pod Rugijsko nadoblast, predvidel pa propad vsega Norika. Šest let po njegovi smrti je bila na Odoakarjev ukaz izvršena preselitev prebivalstva iz le še nominalne province *Noricum ripense* v Italijo, leta 488.²⁴

Kljub temu pa so ostali neki zametki mestnega življenja v Lauriaku — zaradi obrtnikov so bila preseljujoča se ljudstva na njih posebej zainteresirana — kakor tudi trdnjava, ki je kasneje postala bajuvarska obmejna postojanka.²⁵ Na prehodu

¹⁸ H. Vettres, Zur Datierung der Straten der einzelnen Bauperioden, *FIL* 6–7, 1960, 15 s., s podrobno navedeno literaturo. Begunce v Lauriaku omenja Eugipp. v Severini c. 31, 1.

¹⁹ Literaturo k raziskovanju legijske trdnjave navajajo podrobneje E. Polaschek, *RE* XVII, 1004; A. Gaheis (op. 4), p. 15 in 91 s.; R. Noll (op. 6), p. 46 s.

²⁰ Not. dign. occ. XXXIV, 39, 43; V. 109 = 259 = VII, 58; IX, 21.

²¹ Ki je posebej izgrajeval limes, cf. gradbeni napis za burgus iz mesta Ybbs, *CIL* III, 5670 a = *ILS* 774, ki so ga gradili milites auxiliares Lauriacenses.

²² L. Duchesne, *AA* SS November II, 1894, IV Non. Mai. H krščanstvu v Lauriaku izčrpno R. Noll, *Frühes Christentum in Oesterreich*, Wien 1954, 22 ss in pass.

²³ Eugipp. v. Severini 30, 2.

²⁴ Cf. R. Noll, *Eugippius*, Das Leben des hl. Severin, Linz 1947.

²⁵ Cf. literaturo v op. 4 in 28. H. v. Petrikovits, Das Fortleben römischer Städte an Rhein und Donau im frühen Mittelalter, *Trierer Zeitschrift* 19, 1950, 72–81 = *Vorträge und Forschungen* 4, 1958 (Studien zu den Anfängen des europäischen Städtewesens), 63–76. F. Miltner, Zum Kontinui-

iz 7. v 8. stoletje so *Lauriacum* zasedli Avari in Sloveni, ki so zavrnilo Bajuware čez reko Traun. Tedanje stanje orisuje legenda o sv. Emeramu († 706), ki jo je okoli 770 sestavil freisinški škof Arbeo. Pod Tassilom III. je prišlo področje spet pod Bajuware. Leta 791 je Karel Veliki iz Lauriaka nastopil vojno proti Avarom v Panoniji, postavil v trdnjavi karolinški dvorec s prenočišči za sle in sedež mejnega grofa. Verjetno je bila takrat obnovljena starokrščanska cerkva v valedudinariju.²⁶ V začetku 10. stoletja pa je bila iz rimskih ruševin v Lauriaku zgrajena Ennsburg — kot celica visokosrednjeveške naselbine, ki je 1212 prejela meščanske pravice.

Arheološko je ta obdobja težko zajeti, ker ni prave opore za datiranje gradbenih ostankov. Odkritih je bilo nekaj koč, prejkone germanskih. Ponekod so ležali kostni depoji, predvsem poginulih konj. Med civilnim naseljem in trdnjavo je bilo na planem najdenih več enakomerno razporejenih ognjišč, poleg enega avarska puščica.²⁷ Izredno zanimivo je grobišče, izkopano v zadnjih letih na prostoru tiberijskega kastela in vzdolž južnega obrambnega jarka velike trdnjave (Ziegelfeld), ker sega od druge polovice 4. stoletja preko 5., 6., 7. (najstarejši bajuvski grobovi!) in z bogatim vojaškim grobom v prvo polovico 8. stoletja, vseskozi v krščanskem pogrebem ritusu, in kar je značilnejše, vsi grobovi — tudi tisti iz dobe po rimskem zlomu — so razvrščeni po enotnem redu.²⁸

To je skica o Lauriaku po virih in izkopaninah. Zgodovinarje je zgodaj pritegnil, že v 16. stoletju. Odtlej si podatki o tem najdišču redno sledijo in se zgoštuje posebno v 19. stoletju, ko ustvarijo amaterji in lokalni interesi v Linzu, pozneje tudi v Ennsu, prve publikacijske serije, kot Linzer Museal-Jahresbericht ter Jahresberichte des Musealvereines für Enns und Umgebung. Prelomnico s staro, v glavnem zbirateljsko tradicijo predstavlja sklep Avstrijskega arheološkega inštituta, trdnjavo *Lauriacum* načrtno raziskovati. Poročila so objavljena v tematski publikaciji *Der römische Limes in Österreich* 7, 1906, 5 ss., ter poslej skoraj v vsakem letniku. Ločeno so izhajale nekatere drobne analize, kot n. pr. zanimiv poskus: G. Elmer, *Der römische Geldverkehr in Lauriacum und Ovilava*, *Numismatische Zeitschrift* 67, 1954, 31 ss. Izčrpno zgodovino, topografijo, popis najdb s fotografijami in bibliografijo je podal A. Gaheis, *Lauriacum, Führer durch die Altertümer von Enns*, Linz 1937, ki je še danes važna sinteza, in ji je za dopolnitev dodati J. Amstler, *Zur Geschichte des Museums und des Museumsvereines »Lauriacum«* in Enns, *Führer durch das Museum der Stadt Enns*, 1950.

Osnovo za poznavanje naselja poleg trdnjave dajejo sedaj Forschungen in *Lauriacum*, kjer raziskovalci vestno objavljajo nova odkritja;²⁹ zaporedna poro-

tätsproblem römischer Siedlungen im Ostalpenraum, *Der Schlern* 24, 1950, 389—392. Id., *Zur Frage der Kontinuität römischer Siedlungen in Oesterreich*, *Fontes Ambrosiani* 26, 1951 (= *Miscellanea G. Galbiati II*), 117—134.

²⁶ E. Swoboda, *JOeAI* 30, 1937, Bbl. 284 ss.; id., *JbOOeMV* 87, 1937, 439 ss. E. Ennen, *Die Bedeutung der Kirche für den Wiederaufbau der in der Völkerwanderungszeit zerstörten Städte*, *Köln-Untersuchungen*, Ratingen 1950, 54—68.

²⁷ W. A. Jenny, *H. Vettors, Südost-Forschungen* 16, 1957, 22.

²⁸ A. Kloiber, *Die Gräberfelder von Lauriacum*, *Ziegelfeld*, *FiL* 4—5, 1957, delu je priložena tudi arheološka karta širšega področja. K vojaškemu grobu iz 8. stoletja cf. P. Karnitsch, *FiL* 2, 1954, 117 ss., ter zanimivo antropološko analizo: A. Kloiber, *ib.*, p. 132 ss. A. Kloiber je obdelal celotno grobišče na prostoru Ziegelfeld vzorno, delo spada po tehtnosti in vestnosti med najvažnejše povojne arheološke doprinose k proučevanju pozne antike in zgodnjega srednjega veka in je hkrati za zgodovino Lauriaka osnovnega pomena. Cf. tudi H. Mitscha-Märheim, *Die Herkunft der Baiern*, *MAG* 80, 1950, 213—244.

²⁹ Pomembnost takega sistematičnega dela pokaže najbolje izreden odmev, ki ga je dobilo po svetu. Doslej so izšli naslednji zvezki (navajam tudi izbor recenzij):

1. 1953: *Die Versuchungsgrabung des Jahres 1951; Forschungsbericht 1950—1951*. Rv: Mitscha-Märheim, *UH* 25, 1954, 80 s.; R. Büttner, *WGBl* 9, 1954, 45; J. Reynolds, *JRS* 44, 1954, 163; J. Klemenc, *AV* 6, 1955, 357 ss.; T. Pekáry, *AErt* 85, 1956, 245; R. Noll, *MAG* 86, 1956, 87 s.; H. J. Kellner, *Bayer. Vorgesch.* bl. 22, 1957, 285 s.

2. 1954: *Die Plangrabung 1952; Forschungsberichte 1951—1954*. Rv: B. Saria, *SOF* 15, 1956, 569; Mitscha-Märheim, *UH* 27, 1956, 187 s.; R. Noll, *MAG* 86, 1956, 87 s.

3. 1955: P. Karnitsch, *Die verzierte Sigillata von Lauriacum*. Rv: Mitscha-Märheim, *l. c.*; E. Birley, *JRS* 36, 1956, 107 s.; E. B. Vágó, *AErt* 84, 1957, 108 s.; H. Comfort, *AJA* 61, 1957, 411 s.; P. Petru, *AV* 8, 1957, 164 s.; V. Sakar, *Arch. rozhl.* 10, 1958, 588 s.; A. Wotschitzky, *AfA* 12, 1959, 99 (*FiL* 1—3).

4—5. 1957: A. Kloiber, *Die Gräberfelder von Lauriacum*, *l. c.* Rv: Mitscha-Märheim, *UH* 28, 1957, 200 s.; R. Noll, *MAG* 87, 1957, 147 s.; B. Saria, *SOF* 17, 1958, 252 s.; G. Lechler, *AJA* 65, 1958, 218 s.;

čila pa po lokalnih in obveščevalnih glasilih. Od teh je za čas po izidu zadnjega zvezka poročila potrebno pritegniti za orientacijo: W. Jenny, A. Kloiber, H. Vetter, Die Ausgrabungen in Lauriacum 1955—1959, Pro Austria Romana 6, 1956, 9 s.; 8, 1958, 1 s.; 9, 1959, 13 s.; 10, 1960, 8 s., ter sestavek A. Kloiber, Die Gräberfeldgrabung Lauriacum im Sommer 1957, ib. 7, 1957, 28; dalje poročila v glavnem istih avtorjev v Jahrbuch des Ober-Österreichischen Museal-Vereins, n. pr. 98, 1953, 16 ss., in v naslednjih letnikih. Organizatorji izkopavanj prirejajo tudi sprotne razstave, prim. G. Trathnigg, Sonderausstellung Lauriacum, die Ausgrabungen 1951—1954, Linz 1955, p. 8. Drobne študije, od katerih naj navedem le nekatere, pa na raznih mestih: H. Vetter, Ein neues Denkmal des Sicherheitsdienstes in den Provinzen? JÖAI 39, 1952, 103 ss. [regionarius iz Lauriaka], H. Deringer, Münzen aus Lauriacum, Jahresbericht zu 90-Jahrfeier der Steyrer Mittelschule 1863—1953, Steyr 1953, 45—94. Id., Ein Mithrasrelief aus Lauriacum, JÖAI 40, 1953, Bbl. 179 ss. (cf. tudi PAR 2, 1952, 30). Id., Zwei neue Inschriften aus Lauriacum, Carinthia 146, 1956, 439 ss. Id., Eine Pferde-Terrakotte aus Lauriacum, JÖAI 43, 1956, Bbl. 147 ss. Id., Neue Bronzestatuette einer Fortuna, Oberösterreichische Heimatblätter 11, 1957, 220 s.

J. Šašel

Simpozij o limesu, od 24. septembra do 1. oktobra 1960.

Arheološko društvo Jugoslavije je priredilo jeseni 1960 tematski simpozij; tema je bila: limes, oziroma bolje, obrambne linije in utrdbeni pasovi v rimskem obdobju na jugoslovanskih tleh. Organizatorji so združili referate in ekskurzije ter terenske ogledе v nekaj potujoč in izredno naporen kongres, kajti program je bil zgosten, teritorialno pa obsežen. Prevozna sredstva so se menjavala tekoče, redno so bila kosila drugod kot večerje. Kdor je vzdržal do konca in se danes spominja poteka, je seveda pozabil na muke in se veselil lepega vremena, ki smo ga imeli, gostoljubnih sprejemov pri kulturnih, političnih in znanstvenih forumih, predvsem pa bogatih muzejev ter monumentalnih terenskih objektov, zlasti trdnjav, utrjenih naselij in obrambnih linij od Avgusta do Atile in še dlje, do Justinijana, bizantinskega cesarja, katerega rojstno mesto smo morda gledali v obnovljenih ruševinah Caričinega Grada pri Leskovcu.

Simpozij je trajal teden dni. Pričel se je 25. septembra 1960 v Osijeku v dvorani Doma kulture z referatom J. Klemenca o donavskem limesu v Jugoslaviji. Referent je na obsežen način podal zgodovino Balkana in Podonavja v prvih dveh stoletjih, predvsem z vojaško-zgodovinskega vidika. Sledil mu je zanimiv referat D. Pinterovičeve o Mursi s kratkim pregledom mestne topografije.

V nadaljnjem je bila večina prispevkov posvečena topografskim vprašanjem in študijem, vsi o bližnjem ali daljnem zaledju limesa vzdolž Donave. Kljub temu, da niso bili vsi v najtesnejši zvezi z vodilno temo simpozija, so bili nekateri prav osnovnega pomena za poznavanje rimske antike. Posebej se bo vsak historik razveselil topografskih pregledov ali vsaj tehtnih donoskov za arheološko poznana mesta: *Cibalae*-Vinkovci (J. Korda), *Mursa*-Osijek (D. Pinterović), *Naissus*-Niš (A. Nenadović), *Singidunum*-Beograd (M. Mirković, V. Kondić), *Sirmium*-Sremska Mitrovica (P. Milošević, O. Milutinović-Brukner). Poslednje je z velikim trudom Arheološkega društva Jugoslavije in lokalnih faktorjev doseglo v načrtu izkopavanj in raziskovanj tisti položaj, ki mu pritiče kot enemu največjih antičnih, v posamičnih epohah najaktualnejšemu, strateško in upravno občasno izredno pomembnemu mestu. Izkopavanja, ki so tam v teku in jih vodi kolektiv jugoslovanskih arheologov, zgodovinske vire nazorno in nedvomno potrjujejo.

Referati, ki so se nanašali direktno na antične trdnjave ali na utrdbene pasove, so pritegnili seveda pozornost vseh udeležencev; tako kratek sumaren pregled rimskih šanc v Bački (P. Velenrajter), prispevki k poznavanju mezijskega limesa (D. Vučković-Todorović), območje trdnjave *Acumincum*-Stari Slankamen, viminacijski sektor.

Težko je oceniti in vrednotiti delo tolikih posameznikov in tolikih prizadevanj, ki so v osnovi vsa imela eno samo tendenco: doprinesti k raziskovanju in pozna-

Mitscha-Märheim, AAust. 25, 1958, 115 s.; H. Schoppa, TrZ 24—26, 1956—1958, 282 s.; A. Mócsy, AErT 86, 1959, 108 s.; A. Ohrenberger, BBbl 21, 1959, 238 ss. (FiL 1—5); H. J. Kellner, Bayer. Vorgesch. bl. 24, 1959, 274 s.; A. Radnóti, Germania 38, 1960, 235 s.

6—7. 1960: Plangrabungen aus den Jahren 1953—1954, 1956.

vanju zgodovine starega veka. Gotovo, da niso bili vsi na isti višini, da je mnogim manjkalo tehničnega prijema pri terenskem raziskovanju ali primernege načina podajanja izsledkov. Vse gradivo bo na razpolago strokovnjakom, ko bodo prispevki izšli v zborniku. Razumljivo, da bo šele tedaj mogoča detajlna ocena posameznih prispevkov. Mnogo važnejše se mi pa zdi v tem trenutku, da je organizator v resnici uspel zainteresirati velik krog poznavalcev in amaterjev za problematiko vojaške zgodovine, da je bil sestanek vsem sodelujočim neposredna pobuda za delo — kako malo bi bilo sicer doslej gotovega! — in končno, da je vsem udeležencem nudil lep izsek iz proučevanega terena. Spodbudno je prišlo do izraza delo zelo številnih mladih arheoloških in historičnih kadrov.

Ekskurzije so omogočile obisk številnih najdišč. Naj naštejemo le glavne točke: *Mursa*, *Cibalae*, *Sirmium*, *Taurinum-Zemun*, *Singidunum*, *Viminacium*-Kostolac pri Požarevcu, rimsko cesto v stenah Djerdapa, Zaječar, Leskovac, Gamzigrad, Caričin Grad in *Naissus*. Ogromno torej že ob skopem naštevanju. Razumljivo, da se je vsak rad priključil iskreni zahvali vodji in tehničnemu organizatorju tega simpozija, M. Grbiću, in požrtvovalnima sodelavcema D. Dimitrijeviću in J. Todo-roviću.

J. Šašel

BIBLIOGRAFSKI PRISPEVKI K JUGOSLOVANSKI ARHEOLOGIJI 1959 IN 1960

Anali, Dubrovnik	= Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku
Atti, Roma	= Atti del Terzo congresso internazionale di epigrafia greca e latina (4—8 settembre 1957), Roma
Atti e Memorie, Venezia	= Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria, Venezia
Članci, Tuzla	= Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Zavičajni muzej u Tuzli
Glasnik, Sarajevo	= Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu — Nova serija: Arheologija, Sarajevo
Glasnik, Skopje	= Izdanija na Muzejsko-konzerv. društvo na NR Makedonija, Skopje
Godišnjak, Novi Sad	= Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu
Jahrbuch, Mainz	= Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums, Mainz
JAZU, Zagreb	= Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
Lihnid, Ohrid	= Godišen zbornik na Narodniot muzej vo Ohrid
Ljetopis, Zagreb	= Ljetopis JAZU, Zagreb
Naše starine, Sarajevo	= Godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo
Ogam, Rennes	= Ogam-Tradition celtique, Rennes
Rad, Novi Sad	= Rad Vojvodanskih muzeja, Novi Sad
Radovi-Zadar, Zagreb	= Radovi Instituta JAZU u Zadru, Zagreb
Radovi, Zagreb	= Arheološki radovi i rasprave, Zagreb
SAN, Beograd	= Srpska akademija nauka, Beograd
SAZU, Ljubljana	= Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana
Starinar, Beograd	= Starinar — Nova serija, organ Arheološkog instituta SAN, Beograd
Studii, București	= Studii și cercetări de istorie veche, Academia R. P. R., București
TT, Ljubljana	= Tedenska Tribuna, Ljubljana
Varstvo spomenikov, Ljubljana	= Glasilo spomeniškovarstvene dejavnosti v Sloveniji, Zavod za spomeniško varstvo LRS, Ljubljana
Vesnik, Beograd	= Vesnik Vojnog muzeja Jugoslovenske narodne armije, Beograd
Vijesti, Zagreb	= Vijesti Društva muzejsko-konzervatorskih radnika NR Hrvatske, Zagreb
Zbornik, Beograd	= Zbornik radova Narodnog muzeja, Beograd
Zbornik, Ljubljana	= Zbornik za umetnostno zgodovino, Nova vrsta, Ljubljana
Zbornik, Novi Sad	= Zbornik Matice srpske, serija društvenih nauka, Novi Sad

Zbornik, Štip	= Zbornik na Štipskiot naroden muzej, Štip
Zbornik zaštite, Beograd	= Zbornik zaštite spomenika kulture, glasilo Saveznog instituta za zaštitu spomenika kulture, Beograd
Bd.	= Band
br.	= broj
C.	= pisano v cirilici
fasc.	= fascicule
Hlbd.	= Halbband
Jg.	= Jahrgang
knj.	= knjiga
No.	= number
nr.	= numéro
N. S.	= Nova serija
N. v.	= Nova vrsta
sl.	= slika
str.	= stran
sv.	= svazek, svezak
sz.	= szam
št.	= številka
T., t.	= tabela
vol.	= volumen
zv.	= zvezek

- Abramić Mihovil: Eine römische Lampe mit Darstellung des Glasblasens. Bonner Jahrbücher, Bonn, 1959, Heft 159, str. 149—151, sl. 1, T. 27.
- Abramić Mihovil: Pigmeji i ždralovi. — Pygmées et grues. Zbornik, Ljubljana, 1959, N. V. V—VI, str. 55—67, sl. 3—20.
- Alčev Petar: Od praksata na preparatorskata rabotilnica vo Ohridski ot muzej. Lihnid, Ohrid, 1959, II—III, str. 111—113, sl. 1—4. C.
- Aleksova Blaga: Où est enterrée Marie Paléologue? A propos de la découverte faite dans une tombe. Archaeologia Jugoslavica, Beograd, III, str. 121 do 129, T. XLIV—XLVI.
- Alföldy Geza: Die Truppenverteilung der Donaulegionen am Ende des I. Jahrhunderts. — Raspoloženie dunaiskih legionov v konce 1 veka. Acta Archaeologica, Budapest, 1959, XI, str. 113—141, sl. 1—2.
- Alföldy Geza: Legújabb jugoszlav régészeti folyóiratok. (Revue archéologiques yougoslaves récentes.) Archaeologiai értesítő, Budapest, 1960, 87. sz. 2, str. 251—253.
- Alföldy Geza: Pannonici augures. Acta Antiqua, Budapest, 1960, VIII, fasc. 1—2, str. 145—164.
- Alföldy Geza: A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Acta Archaeologica, Budapest, 1960, XII, str. 361—363.
- Alföldy Geza: A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Archaeologiai értesítő, Budapest, 1960, 87. sz. 1, str. 96—98.
- Alföldy Geza: M. Pavan, Recherche sulla provincia romana di Dalmazia. Archaeologiai értesítő, Budapest, 1960, 87. sz. 1, str. 108.
- Alföldy Geza: M. Veličković, Katalog grčkih i rimskih terakota. Archaeologiai értesítő, Budapest, 1959, 86. sz. 1, str. 105.
- Anđelić Pavao: Dva srednjevjekovna nalaza iz Sultića kod Konjica. — Les deux découvertes médiévales de Sultići près de Konjic. Glasnik, Sarajevo, 1959, XIV, N. S. — Arheologija, str. 203—215, sl. 1—5, T. I—IV.
- Anđelić Pavao: Slavenska keramika sa Crkvine u Nerezima kod Čapljine. — La céramique slave de Crkvina à Nerezi près de Čapljina. Glasnik, Sarajevo, 1959, XIV, N. S. — Arheologija, str. 175—178, T. I—II.
- Bach Ivan: Rad Vojvođanskih muzeja. Vijesti, Zagreb, 1959, VIII, br. 2, str. 60.
- Bach Ivan: Rad Vojvođanskih muzeja, sv. 7. Vijesti, Zagreb, 1960, IX, br. 3, str. 96.

- Bačić Boris: Tumuli iz brončanog doba na Maklavunu i Žamnjaku u Južnoj Istri. — *Bronzezeitliche Tumulus auf Maklavun und Žamnjak in Südistrien*. Jadranski zbornik, Rijeka-Pula, 1960, IV (1959—1960), str. 197—210, T. I—VI.
- Bajalović-Birtašević Marija: Srednjevekovna nekropola u Mirijevo. — *La nécropole médiévale dans la village de Mirievo*. Povremena izdanja, Beograd, 1960, sv. 1, str. 1—40, t. 1, plan I—II, T. I—XIX, C.
- Banner J.: The Neolithic Settlement on the Kremenýák Hill at Csóka (Čoka). — *Neolitičeskaja stojanka v Čoke*. Acta Archaeologica, Budapest, 1960, XII, str. 1—56, sl. 1—5, T. I—LX.
- Banner J. — Bognár-Kutzián I.: Angaben zur kupferzeitlichen Chronologie des Karpathenbeckens. Swiatowit, Warszawa, 1960, XXIII, str. 341—361, sl. 1 in 2, T. IX—XIV.
- Barkócz L.: Ethnische Zusammensetzung der pannonischen Bevölkerung am Ende des II. und der ersten Hälfte des III. Jahrhunderts. Acta Antiqua, Budapest, 1959, VII, fasc. 1—3, str. 167—175.
- Bartoš Milan — Deroko Aleksandar — Marić Rastislav: Rimski spomenici u Đerdapu i pitanje njihove zaštite. Posebna izdanja SAN, Beograd, 1959, knj. CCCXXIV — Odeljenje društvenih nauka, knj. 31, str. 1—16, sl. 1—12, C.
- Basler Đuro: Ruševine zgrada iz rimskog doba na Iliđi kao konzervatorski problem. — *Römische Gebäudereste in Iliđa als Problem der Denkmalpflege*. Naše starine, Sarajevo, 1959, VI, str. 167—172, skica.
- Basler Đuro: Stručni zadaci arheologa i neki problemi arheološke službe u zavodu. Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 273—274.
- Batović Šime: Arheološka iskapanja u Ninu. Ljetopis, Zagreb, 1959, knj. 63, str. 205—208, sl. 1—7.
- Batović Šime: Iz ranog željeznog doba Liburnije. — *Aus der frühen Eisenzeit Liburniens*. Diadora, Zadar, 1960, sv. 1, str. 37—86, sl. 1—7, karta 1—5, T. I—VI.
- Batović Šime: Neolitske kultne posude iz Smilčića. — *Vases cultuels néolithiques de Smilčić*. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1960, IX—X/2 (1958—1959), str. 79—93, sl. 1—7.
- Batović Šime: Neolitski Smilčić. Zadarska revija, Zadar, 1958, VII, br. 4, str. 335—337.
- Batović Šime: Neolitsko naselje u Smilčiću. — *Neolithische Siedlung in Smilčić*. Diadora, Zadar, 1960, sv. 1, str. 5—26, sl. 1—13.
- Batović Šime: Ostaci starih Ilira na području Sali. Glas Zadra, Zadar, 1958, br. 351 (24. III.), str. 3—4.
- Batović Šime: Predmeti osobitih oblika s područja Liburna. Radovi-Zadar, Zagreb, 1959, IV—V, str. 425—452, sl. I—III, T. I—VIII.
- Batović Šime: Predmeti osebujnih oblika s područja Liburna. — *Objects of peculiar shapes from the region of the Liburnians*. Radovi-Zadar, Zagreb, 1960, VI—VII, str. 395—425, zemljevid, sl. IV, T. IX.
- Batović Šime: Prethistorijski Zadar. Glas Zadra, Zadar, 1959, 29. VIII.
- Batović Šime: Smilčić u kameno doba. Zadarska revija, Zadar, 1957, VI, br. 1, str. 74—76.
- Batović Šime: Starohrvatska nekropola u Skabrnji. — *La nécropole vieux-croate à Skabrnja*. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1960, III. serija, sv. 7, str. 221—229, plan, sl. 1—15.
- Battaglia Raffaello: Preistoria del Veneto e della Venezia Giulia. (A cura di M. Ornella Acanfora.) Bullettino di paleontologia Italiana, Roma, 1959, Vol. f. s. 67—68 (1958—1959), str. 1—430, sl. 1—152, zemljevid.
- Baum Milica — Srejšević Dragan: Prvi rezultati ispitivanja rimske nekropole u Sasama. — *Premiers résultats des recherches effectuées dans la nécropole romaine de Sasa (Domavia)*. Članci, Tuzla, 1959, III, str. 23—54, 2 situaciji, 24 slik, T. XVII.
- Benac Alojz: Dvije neolitske stanice kod Goražda. — *Deux terrains des fouilles néolithiques près de Goražde*. Članci, Tuzla, 1959, III, 55—65, sl. 1—4, T. I—II.
- Benac Alojz: Grenzzone der Vinča-Kultur in Ostbosnien. Archaeologia Iugoslavica, Beograd, 1959, III, str. 5—10, skica, T. II—IV.

- Benac Alojz: Slavonska i ilirska kultura na prethistorijskoj gradini Zecovi kod Prijedora. — *La civilisation slave et illyrienne du site préhistorique de Zecovi, près de Prijedor*. Glasnik, Sarajevo, 1959, XIV, N. S. — *Arheologija*, str. 13—51, P. 1—13, sl. a—b, T. I—XX.
- Berciu D.: Asupra protoneoliticului european sud-estic. — *K voprosu o proto-neolite jugo-zapadnoi Evropy*. — *A propos du néolithique de l'Europe du Sud-Est*. Omagiu lui Constantin Daicoviciu, București, 1960, str. 15—32.
- Berciu D.: M. Garašanin, Ilirsko grčki šlem iz Ražane. *Studii*, București, 1959, X, nr. 1, str. 188.
- Berić D. in drugi: Popis spomenika otoka Hvara. Publikacije historijskog arhiva-Hvar, Split, 1958, br. 7, str. 46—48.
- Bezić Nevenka: Spomenici donje Neretve. *Vijesti*, Zagreb, 1959, VIII, br. 2, str. 47—50, 2 slike.
- Birtašević-Bajalović Marija: Prikazi arheoloških članaka iz Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu (1946—1957). *Zbornik*, Novi Sad, 1959, 23, str. 139—151. C.
- Bizjak Lojze: O varstvu kulturnih spomenikov. *Kulturni odmevi*, Ajdovščina, 1958, I/1, str. 18—21.
- Bižić-Drechsler Ružica: Istraživanja nekropole praistorijskih Japoda u Kompolji. — *Les fouilles de la nécropole Yapode à Kompolje 1955—56*. Radovi, Zagreb, 1959, I, str. 245—280, sl. 1—37, skica, T. I—VIII.
- Bižić-Drechsler Ružica: Ostave Vršca i okoline. — *Hortfunde in Vršac und seine Umgebung*. *Zbornik*, Novi Sad, 1958, 20, str. 53—77, T. I—XII. C.
- Bognár-Kutzián I.: glej Banner J.!
- Bogyay Thomas: Die Reiternomaden im Donauraum des Frühmittelalters. *Südosteuropa*, München, 1959, 1, str. 88—103, sl. I—VIII.
- Bolta Lojze: Celjsko področje v davnini. *Celjski tednik*, Celje, 1960, XI, št. 4 do 8, slike.
- Bolta Lojze: Ilirska naselbina na Rifniku pri Šentjurju. (Začasno poročilo o dosedanjih raziskovanjih in o pomenu naselbine.) *Celjski zbornik*, Celje, 1959, str. 258—276, slika, sl. 1—19, T. 1—2.
- Bolta Alojzij: Najstarejša zgodovina Spodnje Savinjske doline. *Savinjski zbornik*, Celje, 1959, str. 103—113, 5 risb, slika.
- Bolta Lojze: Nova paleolitska postaja pri Jurkloštru. *Celjski tednik*, Celje, 1960, X, št. 16 (22. aprila).
- Bolta Alojz: Staroslovansko grobišče v Gotovljah. *Savinjski zbornik*, Celje, 1959, str. 114—117, 3 risbe, 2 slike.
- Bolta Lojze: Z arheološko beležnico po Kozjanskem. Nove arheološke najdbe v okolici Podčetrtna. *Celjski tednik*, Celje, 1960, X, št. 15 (15. aprila).
- Bóna István: Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica. *Archaeologiai értesítő*, Budapest, 1959, 86, sz. 1, str. 103—104.
- Bóna István: Bronzkori övkapesok és diademak. — *Bronze Age Girdle-claps and Diadems*. *Archaeologiai értesítő*, Budapest, 1959, 86, sz. 1, str. 49—59, sl. 1 do 15, T. VIII—X.
- Bóna István: Clay models of Bronze Age Waggon and Wheels in the Middle Danube Basin. — *Modeli glinjanoi telegi i kolec bronzovogo veka v srednedunajskom basseine*. *Acta Archaeologica*, Budapest, 1960, XII, str. 83—111, sl. 1 do 7, T. LXI—LXVIII.
- Bošković Đurđe: Naša arheologija — danas. Povodom desetogodišnjice rada Arheološkog instituta SAN. — *Nos problèmes archéologiques — aujourd'hui*. *Starinar*, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 1—9. C.
- Bošković Đurđe: O međusobnim odnosima i nekim zajedničkim problemima istorije, arheologije i istorije umetnosti. — *Sur les relations mutuelles et les problèmes communs de l'histoire, de l'archéologie et de l'histoire de l'art*. *Zbornik*, Ljubljana, 1959, N. V. V—VI, str. 553—558.
- Bošković Đurđe: Quelques observations sur les chars culturels de Dupljaja. *Archaeologia Jugoslavica*, Beograd, 1959, III, str. 41—45, T. XXI—XXV.
- Bregant Tatjana: Stanko Pahič, Drugo žarno grobišče v Rušah. *Arheološki vestnik*, Ljubljana, 1960, IX—X/1 (1958—1959), str. 72—73.

- Breščak Peter: *Mesto pod rušo*. Dolenjski list, Novo mesto, 1960, XI, št. 30 (28. julija).
- Brlić Antun: Vučedol. — Summary. — Zusammenfassung. Vukovar, 1959.
- Brodar Mitja: *Crvna Stijena, eine neue Paläolithstation aus dem Balkan in Jugoslawien*. Quartär, Bonn, 1959, 10/11 (1958/59), str. 227—236, sl. 1—15.
- Brodar Mitja: *Ledenodobni človek v Mokriški jami*. Kamniški zbornik, Kamnik, 1959, V, str. 161—164, 2 slike.
- Brodar Mitja: *Mokriška jama, nova visokoalpska aurignaška postaja v Jugoslaviji*. — *Mokriška jama, station nouvelle aurignacienne de Hautes-Alpes en Yougoslavie*. Razprave SAZU, Ljubljana, 1959, V, str. 417—469, priloga 1 do 7, T. I—III.
- Brodar Mitja: *Mokriška jama, nouvelle station aurignacienne de Hautes-Alpes en Yougoslavie*. Bulletin scientifique, Beograd, 1960, tome 5, nr. 5, str. 85.
- Brukner Bogdan: *Milutin V. Garašanin, Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien*. Rad, Novi Sad, 1959, 8 (1961), str. 287—291. C.
- Buchvaldek M.: *A. Benac, Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica*. Arheološki rozhledy, Praha, 1959, XI, sešit 2, str. 278—279.
- Bulat M.: *Rimski grob u Osijeku*. Vijesti, Zagreb, 1960, IX, br. 5, str. 154.
- Buntak F.: *Tkalčičev zbornik II*. Vijesti, Zagreb, 1959, VIII, br. 1, str. 22—26.
- Cella Sergio: *Jadranski zbornik, II, 1957*. Atti e Memorie, Venezia, 1958 (1959), N. S. Vol. VI (LVIII), str. 245—246.
- Cermanović Aleksandrina: *Die vorgeschichtlichen Opferkörbe und ihre Parallelen in Griechenland*. Ziva antika, Skopje, 1959, IX, sv. 1—2, str. 247 do 251, sl. 1—7.
- Cermanović Aleksandra: *Rimska bronzana lampa iz okoline Požarevca*. — *Die roemische Bronzelampe aus der Umgebung von Požarevac*. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 203—204, sl. 1—5. C.
- Cevc Emilijan: *Poznoantični mozaik iz Tuhinjske doline*. Kamniški zbornik, Kamnik, 1960, VI, str. 35—48, sl. 1—7.
- Cloche Paul: *Histoire de la Macédoine jusqu'à l'avènement d'Alexandre le Grand*. Paris, 1960, str. 1—269, zemljevid.
- Comsa Eugen: *Betrachtungen über die Linearbandkeramik auf dem Gebiet der Rumänischen Volksrepublik und der angrenzenden Länder*. Dacia, București, 1959, N. S. III, str. 35—57, T. I—II.
- Crisan I. H.: *Le trésor d'Atel et ses relations balkano-danubiennes*. Dacia, București, 1959, N. S. III, str. 355—367, sl. 1—4.
- Cvetković Gordana: »Arheološko-konzervatorski zahvati na Dioklecijanovoj palači u službi suvremenih potreba grada Splita.« (Prikaz predavanja D-r. T. Marasovića.) Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 284. C.
- Cvetković Gordana: »O razvoju i radu arheološke zaštitne službe u NR Sloveniji.« (Prikaz koreferata V. Šribara.) Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 273. C.
- Cvetković Gordana: *Prezentacija spomeničkih vrednosti s obzirom na vrstu konzervatorske problematike datog spomenika*. Eksperimentalna primena te postavke izvršice se na prvobitnom kompleksu Dioklecijanove palate u Splitu. — *Présentation des valeurs d'un monument historique donné en rapport avec le genre de problèmes relatifs à la conservation du dit monument*. Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 39—50, sl. 1—5.
- Cvetković Gordana: *Problemi rada službe zaštite u oblasti arheologije*. Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 255—262. C.
- Cvetković Gordana: *Savetovanje o problemima zaštite u oblasti arheologije održano 16. i 17. XII. 1958 na Irškom Vencu*. Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 253—255. C.
- Čanak Milka: *Izvesni postupci u tretiranju arheološko-arhitektonskih spomenika*. — *Certains précédés de traitement appliqués aux monuments archéologiques d'architecture*. Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 285—295, sl. 1 do 15.
- Černigoj Jaroslav: *Šempeter po osmih letih*. — *Šempeter au bout de huit ans*. Varstvo spomenikov, Ljubljana, 1960, VII (1958—59), str. 89—99, 11 risb.

- Cović Borivoj: Glasinac 1957 — Rezultati revizionog iskopavanja tumula glasi-načkog tipa. — Glasinac 1957 — Resultate der Revisionsausgrabungen von Grabhügeln des Glasi-naactypus. Glasnik, Sarajevo, 1959, XIV, N. S. — Arheologija, str. 53—85, plan 1, priloga I—III, sl. 1—2, zemljevid, T. I—XIV. (Cović Borivoj) B. Č.: Izvještaj o radu arheološkog odjeljenja za 1958 godinu. Glasnik, Sarajevo, 1959, XIV, N. S. — Arheologija, str. 249—250.
- Cović Borivoj: Tragovi preistoriskih migracija u sjeveroistočnoj Bosni. — Spuren prähistorischen Wanderungsbewegungen in Nordostbosnien. Clanci, Tuzla, 1959, III, str. 5—22, sl. 1—5.
- Cremonošnik Irma: Iskopavanje u Ljusini 1957 godine. — Fouilles effectuées à Ljusina — 1957. Glasnik, Sarajevo, 1959, XIV, N. S. — Arheologija, str. 137 do 147, sl. 1—2, T. I—IV.
- Cremonošnik Irma: Spomenik sa japodskim konjanicima iz Založja kod Bihaća. — Monument orné de cavaliers Japodes de Založje près de Bihać. Glasnik, Sarajevo, 1959, XIV, N. S. — Arheologija, str. 103—111, sl. 1—5, T. I—II.
- Cremonošnik Irma: Totenmahldarstellungen auf römischen Denkmälern in Jugoslawien. Jahresheft des Österreichischen archäologischen Institutes, Wien, 1959, Bd. XLIV, Beiblatt, str. 207—230, sl. 104—110.
- Čorović-Ljubinković Mirjana: Bijoux communs aux Slaves du Sud et leurs variantes locales. Boucles et pendants d'oreilles. Archaeologia Iugoslavica, Beograd, 1959, III, str. 111—119, T. XL—XLIII.
- Čorović-Ljubinković Mirjana: Uz problem praznih tumula. — Contribution au problème des tertres funéraires sans inhumation. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 217. C.
- Degmeđić Ivica: Poraz Boja i Tauriska na Tisi. — La chute des Boiens et des Taurisques sur la Tisa (Theiss). Rad, Novi Sad, 1959, 8 (1961), str. 21—43, 12 slik. C.
- Degrassi Attilio: Noterelle di Antichità Istriane. Atti e Memorie, Venezia, 1958 (1959), N. S. Vol. VI (LVIII), str. 237—241.
- Dekker Hedviga: Đakovo i njegova okolica kroz kulturno-historijske spomenike. — Đakovo and its surroundings seen through the cultural-historical monuments. — Đakovo et ses environs vus par des documents culturels et historiques. Biblioteka Muzeja dakovštine, Đakovo, 1959, br. 1, str. 1—121, 44 slik.
- Deroko Aleksander: Glej Bartoš Milan!
- Deshayes J.: Les origines de la métallurgie danubienne. Acta Archaeologica, Budapest, 1960, XII, str. 69—81, sl. 1—13.
- Despot Miroslava: Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Vijesti, Zagreb, 1959, VIII, br. 2, str. 61.
- Despot Miroslava: Hedviga Dekker, Đakovo i njegova okolica. Vijesti, Zagreb, 1960, IX, br. 5, str. 165—166, slika.
- Despot Miroslava: Osječki zbornik. Vijesti, Zagreb, 1960, IX, br. 1, str. 31—32.
- Despot Miroslava: Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. Vijesti, Zagreb, 1960, IX, br. 1, str. 30—31.
- Despot Miroslava: Zbornik Zavičajnog muzeja Travnik, sv. 1. Vijesti, Zagreb, 1960, IX, br. 3, str. 97.
- Dimić Mihajlo: Epoha Braničeva. Požarevački almanah, Požarevac, 1957, str. 12—18, 5 slik. C.
- Domančić Davor: Srednji vijek — Umjetni obrt. — Summary. — Résumé. — Zusammenfassung. Brački zbornik, Brač-Supetar, 1960, 4 — Kulturni spomenici otoka Brača, str. 151—160, 5 slik.
- Dölger Franz: Byzanz und Südosteuropa. Südosteuropa, München, 1959, 1, str. 57—67.
- Duboković Nadalini Niko: O nekim pitanjima zaštite na Hvaru. Vijesti, Zagreb, 1959, VIII, br. 3, str. 77—81, 3 slike.
- Dumitrescu Vladimir: A new statuette of Thessalian type discovered at Gumelnița. Dacia, București, 1960, N. S. IV, str. 443—453, sl. 1—2.
- Dumitrescu Vladimir: Peut-on admettre — du point de vue chronologique — une participation distribus de la civilisation à céramique peinte Ouest —

- Transylvanie à la «migration Dimini»? Światowit, Warszawa, 1960, XXIII, str. 189—200, sl. 1.
- Dumitrescu Vladimir: Grga Novak, Prehistorijski Hvar, Grapčeva spilja. Studii, București, 1960, XI, nr. 1, str. 195—200.
- Dyggve Ejnar: Palača na otoku Mljetu sa novog gledišta. — Résumé. Zbornik, Ljubljana, 1959, N. V. V—VI, str. 79—90, sl. 23—31.
- Duknić Milena: Ilirske humke u Atenici. Izdanje Narodnog muzeja u Čačku, Čačak, 1960, 4 (Arheološko odeljenje 1), str. 1—30, T. I—XI. C.
- Egger Rudolf: Die Inschrift des Harigasthelmes. Anzeiger d. Österreichischen Akademie d. Wissenschaften, Wien, 1959, Nr. 5 — Phil.-histor. Klasse (1960), str. 79—91, sl. 1—5.
- Eisner Jan: Slované a Madaři v archeologie. — Les Slaves et les Magyars en archéologie. Slavia antiqua, Warszawa-Poznań, 1960, VII, str. 189—210, sl. 1—7.
- Ercegović Slavenka: Istraživanja u Gackom polju i rasprostranjenost staro hrvatskih naušnica izvan Dalmatinske Hrvatske. — Archäologische Nachforschungen im Gacka-Felde und die Verbreitung altkroatischen Ohrschmuckes ausserhalb des dalmatinischen Kroatiens. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1960, III. serija, sv. 7, str. 243—254, priloga A—C, T. I—IX.
- Erdelji Jožef: Konzervacija rimske pozlaćene bronzane fibule. Rad, Novi Sad, 1959, 8 (1961), str. 260—263, sl. 1—4, skica I—III. C.
- Eržen Janez: Najdba rimske fibule. Loški razgledi, Škofja Loka, 1960, VII, str. 220—221.
- Faber Aleksandra: Varaždinske Toplice — novi nalazi i novi problemi. Vijesti, Zagreb, 1960, IX, br. 1, str. 8—11, 3 slike.
- Fisković Cvito: Starokršćanski ulomci iz Dubrovnika. — Fragment paléochrétiens de Dubrovnik. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 53 do 57, sl. 1—9.
- Fitz J.: Der Besuch des Septimius Severus in Pannonien im Jahre 202 U. Z. — Posećenje Septimija Severa v Pannonii v 202 godu n. e. Acta Archaeologica, Budapest, 1959, XI, str. 237—263.
- Fitz J.: L. Cassius Pius Marcellinus. — Résumé. Archaeologiai értesítő, Budapest, 1960, 87, sz. 2, str. 130—135.
- Floriani Squarciapino Maria: Antidoron, Michaeli Abramić septuagenario oblatum a collegis et amicis, vol. I. Archaeologia classica, Roma, 1960, vol. XII, fasc. 1, str. 129.
- Forlati Tamaro Bruna: I monumenti romani e cristiani nell'Istria. Atti e Memorie, Venezia, 1958, N. S. Vol. VI (LVIII) (1959), str. 223—235, sl. 1—4.
- Forlati Tamaro Bruna: Poreč — Grad: spomenici. Atti e Memorie, Venezia, 1958, N. S. Vol. VI (LVIII) (1959), str. 243—244.
- Fučić Branko: Izvještaj o radovima u Jurandvoru kraj Baške na otoku Krku godine 1955. i 1957. — Bericht über die Arbeiten in nächst Baška auf der Insel Krk (Kroatische Küstenland) in den Jahren 1955. und 1957. Ljetopis, Zagreb, 1960, knj. 64, str. 168—200, sl. 1—22, T. I—XV.
- Fučić Mladen: Praksa i načela čuvanja iskopina pod vedrim nebom. Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 276—277.
- Fučić Mladen: Zaštita arheološke materije obzirom na pretstojeći Zakon o zaštiti spomenika kulture. Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 275.
- F. V.: Jadranski zbornik, Jg. 2, 1957. Südost-Forschungen, München, 1959, Band XVIII, Hlbd. 1, str. 219.
- Gabričević Branimir: O potrebi planiranja arheoloških iskapanja. Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 268—272.
- Gabričević Branimir: Una nuova iscrizione salonitana. Atti, Roma, 1959, str. 77—80, T. XIII—XIV.
- Gabričević Branimir: Značenje ascije na antičkim nadgrobnim spomenicima. U svijetlu analize glagola »deasciare« (»exacisciare«). — Signification de l'ascia sur les monuments funéraires antiques. Radovi, Zagreb, 1959, I, str. 299—310.
- Gabrovec Stane: Grob z oklepom iz Novega mesta. — Panzergrab von Novo mesto. Situla, Ljubljana, 1960, zv. 1, str. 27—79, sl. 1—15, T. V—VIII.

- Gabrovec Stane: Mesto Kranja v prazgodovini slovenskega ozemlja. — La position de Kranj dans la préhistoire du territoire Slovène. 900 let Kranja — Spominski zbornik, Kranj, 1960, str. 11—30, karta 1—6, T. 1—4.
- Gabrovec Stane: Prazgodovinski Bled. — The Prehistory ob Bled. Dela SAZU, Ljubljana, 1960, 12, str. 1—91, sl. 1, T. I—XL, 2 priloge.
- Gabrovec Stane: Stična pred 2500 leti. Arheološka izkopavanja Narodnega muzeja. Delo, Ljubljana, 1960, II, št. 241 (4. septembra), str. 6.
- Gabrovec Stane: Francè Starè, Vače. Situla, Ljubljana, 1960, zv. 1, str. 127 do 130.
- Gabrovec Stane: Situla z Vač. Tekst Jože Kastelic. Situla, Ljubljana, 1960, zv. 1, str. 132—136.
- Galović Radoslav: Praistorisko naselje »Jelenac« kod Aleksinca. — Agglomération préhistorique de «Jelenac» à Aleksinac. Zbornik, Beograd, 1959, II (1958/59), str. 329—345, T. I—VIII, 3 floris. C.
- Galović Radoslav: Predionica. Neolitsko naselje kod Prištine. — Predionica. Äneolithische Ansiedlung bei Priština. Posebna izdanja — Arheologija, Priština, 1959, I, str. 1—80, sl. 1—2, T. 1—96, plan I—II.
- Garašanin Draga: Eine verzierte Lanzenspitze der Latènezeit aus Beograd. Germania, Frankfurt a/M., 1960, 38. Jg. Heft 3/4, str. 428—431, sl. 1.
- Garašanin Draga: Iskopavanja na Gumništu-Đačkom Ridu u Donjoj slatini. — Fouilles de Gumništu-Đački Rid à Slatina. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 259—261, sl. 1—9. C.
- Garašanin Draga: Iskopavanja tumula u Medvedi kod Lebane. — Fouilles de tumulus à Medvedja près de Lebane. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX in X/1958—1959, str. 263—265, sl. 1—4. C.
- Garašanin Draga: Petnaest godina rada Praistoriskog odeljenja Narodnog muzeja. Beograd, 1959, str. 1—29, 7 slik. C.
- Garašanin Draga: Studije iz metalnog doba Srbije — IV Ostava iz Janjeva na Kosovu. — Studien zur serbischen Metallzeit — IV Der Hortfund von Janjevo. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 37—42, sl. 1—7. C.
- Garašanin Draga: Studije iz metalnog doba Srbije — V Bronzani mač iz Sاراoraca. — Studien aus der Metallzeit Serbiens — V Das Bronzeschwert aus Sاراorci. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 193—196, sl. 1—5. C.
- Garašanin Draga: Tri priloga rasvetljavanju problematike metalnog doba naše zemlje. — Trois contributions à la connaissance de l'âge des métaux dans notre pays. Zbornik, Beograd, 1959, II (1958/59), str. 15—43, sl. 1—12, T. I—II, sl. 1a—b, sl. 1—3. C.
- Garašanin Draga: glej Garašanin Milutin!
- Garašanin Milutin V.: Contribution à la chronologie de l'âge du fer en Macédoine. Živa antika, Skopje, 1960, X, sv. 1—2, str. 173—182.
- Garašanin Milutin V.: Nepoznati lovac iz Dubočkih pećina. Požarevački almanah, Požarevac, 1957, str. 5—7, slika. C.
- Garašanin Milutin: O pitanju autentičnosti jednog nalaza iz Vinče. — À propos de l'authenticité d'une découverte de Vinča. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 191—192. C.
- Garašanin Milutin: Period prelaza iz neolita u metalno doba u Vojvodini i severnoj Srbiji. — L'époque de transition du néolithique à l'âge des métaux en Voïvodine et en Serbie du Nord. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958 in 1959, str. 19—36, T. I—II, sl. 1—3. C.
- Garašanin Milutin: Praistoriski ratnički grobovi iz Prilepa. — Tombeaux préhistoriques de guerrier découvert à Prilep. Vesnik, Beograd, 1958, 5, sv. II, str. 9—23, sl. 1.
- Garašanin Milutin: Problèmes fondamentaux de la préhistoire Serbe. Światowit, Warszawa, 1960, XXIII, str. 113—125, sl. 1—3.
- Garašanin Milutin: Rezultati ispitivanja i problematika bronzanog doba u Pomoravlju. — Stand und Probleme der Vorgeschichtsforschung in Morava Gebiet. Radovi, Zagreb, 1959, I, str. 175—206, T. I—VI.
- Garašanin Milutin: Zur Chronologie des makedonischen Neolithikums Archaeologia Iugoslavica, Beograd, 1959, III, str. 1—4, T. I.

- Garašanin Milutin V.: *Fritz Schachermeier, Die ältesten Kulturen Griechenlands*. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 393—395. C.
- Garašanin M(ilutin) V.: *L. Bernabò-Brea, Sicily before the Greeks*. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 398—399. C.
- Garašanin M(ilutin) V.: *Richard Pittioni, Urgeschichte des österreichischen Raumes*. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 397—398. C.
- Garašanin M(ilutin) V.: *V. Gordon Childe, The Dawn of European Civilization*. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 392—393. C.
- Garašanin M(ilutin) V. — Garašanin D(raga): *Arheološka iskopavanja u selu Radanju, na lokalitetu »Krivi dol«*. — *Fouilles archéologiques à Radanje-«Krivi dol»*. Zbornik, Štip, 1959, I (1958—1959), str. 9—61, sl. 1—81, plan I—VIII, sl. I—VIII. C.
- Garašanin M(ilutin) — Garašanin D(raga): *Arheološke beleške sa rekonosciranja u Istočnoj Makedoniji*. Zbornik, Štip, 1959, I (1958—1959), str. 67—95, sl. 1—5. C.
- Garašanin M(ilutin) — Garašanin D(raga): *Iskopavanja u Tarincima na lokalitetu »Vršnik«* (Prethodni izveštaj). Zbornik, Štip, 1959, I (1958—1959), str. 61—65, sl. 1—2. C.
- Garašanin Milutin — Garašanin Draga: *Nova iskopavanja na Velikoj Humskoj Čuki kod Niša*. — *Neue Grabung in Velika Humska Čuka bei Niš*. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 243—255, sl. 1—33. C.
- Gavrilović Ž.: *Rezultati antropoloških ispitivanja*. Povremena izdanja, Beograd, 1960, sv. 1, str. 41—42, t. 1. C.
- Girić Milorad: *Grobovi iz ranog bronzanog doba u Ostojičevu*. Rad, Novi Sad, 1959, 8 (1961), str. 191—193, sl. 1—4. C.
- Girić Milorad: *Jedna bronzanodopska posuda iz Čoke*. Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 125—126, sl. 1. C.
- Girić Milorad: *D. Srejskić — B. Jovanović, Fregled kamenog oruđa i oružja iz Vinče*. Rad, Novi Sad, 1959, 8 (1961), str. 291—292. C.
- Girić Milorad: *Deszö Csallany, Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 198. C.
- Gorenc Marcel: *Ostaci antičkog groblja u Držičevoj ulici i počeci urbanizacije užeg područja grada Zagreba*. — *Remnants of an Antique Cemetery at Držičeva Street and the Beginnings of the Urbanization on the Area of the City of Zagreb*. Iz starog i novog Zagreba, Zagreb, 1960, II, str. 9—28, 8 planova, 2 slike.
- Gorenc Marcel: *Terenski radovi Arheološkog muzeja u 1959 godini*. Vijesti, Zagreb, 1960, IX, br. 1, str. 3—8, 3 slike.
- Gorenc Marcel — Vikić B(ranka): *Osvrt na arheološka istraživanja u Vараždinskim Toplicama 1956 god.* Ljetopis, Zagreb, 1959, knj. 63, str. 211—213, 2 slike.
- Grabnar Boris: *Mrtvi iz Šempetra*. TT, Ljubljana, 1960, VIII, št. 37 (14. septembra), str. 6, slike.
- Grafenauer Bogo: *Hrvati u Karantaniji*. — *Zusammenfassung*. Historijski zbornik, Zagreb, 1960, XI—XII (1958—1959), str. 207—231, 2 karti.
- Grafenauer Bogo: *Stjepan Antoljak, Hrvati u Karantaniji*. Historijski zbornik, Zagreb, 1960, XI—XII (1958—1959), str. 313—319.
- Grbić Miodrag: *Die Herkunft der römischen Porträts auf dem Gebiet des mittleren Balkans*. Archaeologia Iugoslavica, Beograd, 1959, III, str. 79—82, T. XXXI.
- Grbić Miodrag: *Prodor neolitske trakaste грнčarije u području severne Jugoslavije*. Lendelska, potiska, vinčanska i butmirska kultura. — *Durchbruch neolithischer gestreifter Töpfererzeugnisse in das Gebiet des nördlichen Jugoslawiens*. Die Lengyel, Tisza-, Vinča- und Butmirkultur. Radovi, Zagreb, 1959, I, str. 119—129, skica.
- Grbić Miodrag: *Starčevo kao najraniji izraz neolitske ekonomije na Balkanu*. — *Starčevo als früheste Ausdruckform der Neolithwirtschaft auf dem Balkan*. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 11—17, skica. C.
- Grbić Miodrag: *Alojz Benac — Crvena Stijena 1955*, — *Zelena Pećina*. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 391. C.

- Grbić M (i odrag): *Alojz Benac, Neolitsko naselje u Lisičićima kod Konjica*. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 392. C.
- Grbić M (i odrag): *Grga Novak, Prehistorijski Hvar. Grapčeva špilja*. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 391—392. C.
- Grbić M i drugi: *Porodin. Kasno-neolitsko naselje na Tumbi kot Bitolja*. — *Eine spätneolithische Ansiedlung auf der Tumba bei Bitolj*. Bitolj, 1960, str. 1—114, T. XLII.
- Gruber Stj.: *Arheološka iskapanja u Županji*. Vijesti, Zagreb, 1959, VIII, br. 1, str. 16.
- Gunjača Stipe: *La fonction architectonique du fragment décoratif à l'inscription Stefaton, de Knin*. Archaeologia Iugoslavica, Beograd, 1959, III, str. 131 do 135, T. XLVII.
- Gunjača Stipe: *Radovi na Crkvini u Biskupiji god. 1957*. Ljetopis, Zagreb, 1960, knj. 64, str. 201—203, sl. 1—4.
- Gunjača Stipe: *Tiniensia archaeologica — Historica — Topographica II. — Summary*. Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1960, III. serija, sv. 7, str. 7—142, T. I—XXVII, sl. 1—7.
- Gunjača Stipe: *Trogodišnji rad Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika. (1955., 1956. i 1957. godine.)* Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1960, III. serija, sv. 7, str. 267—281, sl. 1—35.
- Haevernick Thea E.: *Beiträge zur Geschichte des antiken Glases*. Jahrbuch, Mainz, 1959, 6. Jg. (1960), str. 57—65, karta, T. 5—9.
- Haevernick Thea E.: *Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem europäischen Festland*. Bonn, 1960, str. I—X, 1—302, tabela, sl. 1, T. 1—6, T. 1—35.
- Haevernick Thea E.: *Latènezeitliche Glasfibelbügel. — Latenskodobne lokaste fibule s steklom*. Situla, Ljubljana, 1960, zv. 1, str. 119—125, sl. 1—2.
- Hafner Gema: *Priče davne govore ... 7 dni*, Maribor, 1960, X, št. 36/37 (16. septembra), str. 11, slika.
- Hilczarówna Zofia: *Z nowszych badań nad starożytnościami słowiańskimi w Jugosławii. — Les investigations récentes des antiquités slaves en Yougoslavie*. Slavia antiqua, Warszawa-Poznań, 1960, VII, str. 465—477.
- Horvat Angela: *Die Skulpturen mit Flechtbandornamenten aus Syrien. Südost-Forschungen*, München, 1959, Bd. XVIII, Hlbd. 2, str. 249—264, T. I—IV.
- Hrala J.: *A. Benac, B. Čović, Glasinac, dio II — Željezo doba*. Archeologické rozhledy, Praha, 1959, XI, sešit 1, str. 114.
- Hrala J.: *Glasnik Muzeja Kosova i Metohije: I, II, III*. Archeologické rozhledy, Praha, 1960, XII, sešit 6, str. 916—918.
- Hrala J.: *Jadranski zbornik. III, Rijeka-Pula, 1958*. Archeologické rozhledy, Praha, 1960, XII, sešit 4, str. 451.
- Hralová J.: *Zbornik radova Narodnog muzeja, knjiga prva 1956/57, Beograd 1958*. Archeologické rozhledy, Praha, 1960, XII, sešit 2, str. 295—296.
- Ilakovac Boris: *Dva antikna zdenca u Zadru. Uz osvrt: po čemu je Zadar dobio ime. — Two roman wells in Zadar*. Radovi-Zadar, Zagreb, 1959, IV—V, str. 453—466, priloga 1—3, sl. 1—6.
- Ilakovac Boris: *Pećina Buta. — Buta Höhle*. Diadora, Zadar, 1960, sv. 1, str. 27—36, sl. 1—7.
- Ilakovac Boris: *Po čemu je Zadar dobio ime? Zadarska revija*, Zadar, 1957, VI, br. 3, str. 257—262, slika.
- Ilakovac Boris: *Rimska metalna svjetiljka. — Römische Metallampe*. Diadora, Zadar, 1960, sv. 1, str. 141—146, sl. 1—3.
- Ivanović Milan: *Delatnost Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture Kosova i Metohije u toku 1957 i 1958 godine*. Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 354—368, sl. 1—9.
- Jazdzewski Konrad: *Das gegenseitige Verhältnis slawischer und germanischer Elemente in Mitteleuropa seit dem Hunneneinfall bis zur awarischen Landnahme an der mittleren Donau*. Archaeologia Polona, Warszawa, 1959, II, str. 51—70, sl. 1—10.

- Jeličić Branka: **Bronzani žišci u Narodnom muzeju.** — *Lumignons de bronze au Musée National de Beograd.* Zbornik, Beograd, 1959, II (1958/59), str. 73—82, T.I—V. C.
- Jeločnik Aleksander: **Najdba kasnorimskih novcev iz Jereke v Bohinju.** Numizmatični vestnik, Ljubljana, III, št. 3, str. 76—77.
- Josifovska Borka: **Baza sa posvetom P. Memiju Regulu.** — *Base avec la dédicace à P. Memmius Régulus.* Živa antika, Skopje, 1959, IX, sv. 1—2, str. 285 do 290, sl. 1—4. C.
- Jovanović Borislav: **glej Srejšević Dragoslav!**
- Jutrović Andre: **Naselja na otoku Braču.** — Summary. — Résumé. — Zusammenfassung. Brački zbornik, Brač-Supetar, 1960, 4 Kulturni spomenici otoka Brača, str. 7—28.
- jf: **H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen.** Archeologické rozhledy, Praha, 1960, XII, sešit 4, str. 607 in 608.
- jf: **J. Korošec, Neolitska naseobina u Danilu Bitinju.** Archeologické rozhledy, Praha, 1960, XII, sešit 5, str. 769.
- jf: **K. Kromer, Halštatske gomile.** — *Hallstättsche Hügelgräber.* Archeologické rozhledy, Praha, 1960, XII, sešit 5, str. 770.
- J. G.: **Jugosławia.** Archeologia, Warszawa-Wrocław, 1956, VIII, zeszyt 2 (1959), str. 492.
- Kajmaković Z.: **Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, nova serija, 1958 god., sveska XIII-arheologija.** Naše starine, Sarajevo, 1959, VI, str. 288.
- Kajmaković Z.: **Zbornik zašтите spomenika kulture, knjiga IX.** Naše starine, Sarajevo, 1959, VI, str. 286—287.
- Karaman Ljubo: **Dva srednjobizantska ulomka skulpture XII. stoljeća iz Dalmacije.** — *Deux fragments de sculpture byzantine du XII-e siècle en Dalmatie.* Zbornik, Ljubljana, 1959, N. V. V—VI, str. 177—183, sl. 80—83.
- Karaman Ljubo: **Razgovori o nekim problemima domaće historije, arheologije i historije umjetnosti.** — *Entretiens sur quelques problèmes de notre histoire, archéologie et histoire de l'art.* Anali, Dubrovnik, 1959, VI—VII (1957—59), str. 41—71.
- Karaman Ljubo: **E. Dyggve, History of Salonitan Christianity.** Archaeologia Iugoslavica, Beograd, 1959, III, str. 83—98.
- Kastelic Jože: **Nov tip halštatskega diadema v Sloveniji.** — *A new Type of the Diadem from the Hallstatt Period in Slovenia.* Situla, Ljubljana, 1960, zv. 1, str. 3—26, slika, sl. 1—3, T. I—V.
- Kastelic Jože: **Slovanska nekropola na Bledu. Poročilo o izkopavanjih leta 1949 in 1951.** Dela SAZU, Ljubljana, 1960, 13, str. 1—43, T. I—XVI, priloga.
- Kastelic Jože: **Starejša naselitev na kranjski ravnini.** — *La colonisation la plus ancienne dans la plaine de Kranj.* 900 let Kranja — Spominski zbornik, Kranj, 1960, str. 51—73, karta.
- Katalić Nadežda: **Nastavak rada na ispitivanju i proučavanju starih kamenih mostova.** Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 248—252, sl. 1—4. C.
- Katić Lovre: **Naseljenje starohrvatske Podmorske župe.** — *La colonie de la joupa vieux-croate de Podmorje.* Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1960, III. serija, sv. 7, str. 159—184.
- Kerchler Helga: **Grabreste der Urnenfelderkultur aus Pottschach, B. H. Neunkirchen, N. Ö.** Archaeologia Austriaca, Wien, 1960, 28, str. 36—43, sl. 1 do 3.
- Kimmig W.: **Herman Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen.** Bonner Jahrbücher, Bonn, 1959, 159, str. 559—571.
- Klein Karl K.: **Germanen in Südosteuropa.** Südosteuropa, München, 1959, 1, str. 32—56.
- Klemenc Josip: **Das erste Baldachin auf dem römischen Zivilfriedhof im Šempeter im Sannale.** Collection Latomus, Bruxelles, 1957, XVIII (Hommages à W. Deonna), str. 282—299.

- Klemenc Josip: Die Familie Prisciani und ihre Verwandten auf den Grabdenkmälern von St. Peter. Collection Latomus, Bruxelles, 1960, XXIV (Homages à L. Herrmann), str. 470—475, 3 tabele.
- Klemenc Josip: Die Inschriften von St. Peter in Savinja-Tal als Geschichtsquelle dieser Gegend. Atti, Roma, 1959, str. 361—369, T. XLIV—XLVI.
- Klemenc Josip: Die keltischen Elemente auf den Grabdenkmälern von St. Peter im Sanntale. Omagiu lui Constantin Daicoviciu, București, 1960, str. 303—310, sl. 1—12.
- Klemenc Josip: Portreti treh članov iz rodbine Enijcev v Šempetru v Savinjski dolini. — Drei Porträts der Familie der Ennier aus Šempeter im Savinja-tale. Zbornik, Ljubljana, 1959, N. V. V—VI, str. 69—77, sl. 21—22.
- Klemenc Josip: Rimski spomeniki o lovu v Šempetru ob Savinji. Savinjski zbornik, Celje, 1959, str. 132—139, sl. 1—9.
- Klemenc Josip: Šempetrski spomeniki postavljeni. — Les monuments de Šempeter reconstruits. Varstvo spomenikov, Ljubljana, 1960, VII (1958—59), str. 101—106, 5 slik.
- Klemenc Josip: Typen der Grabdenkmäler aus St. Peter im Sanntale. Archaeologia Iugoslavica, Beograd, 1959, III, str. 55—59, T. XXVII—XXIX.
- Knez Tone: Izkopavanje na Marofu. Dolenjski list, Novo mesto, 1959, X, št. 42 (22. oktobra).
- Knez Tone: Neviodunum. Kratek pregled prazgodovine spodnjega Posavja in oris rimskega mesta. Dolenjski list, Novo mesto, 1960, XI, št. 50, 51, 52, slike.
- Knez Tone: Stane Gabrovec, Najstarejša zgodovina Dolenjske. Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 193. C.
- Kolšek Tone: glej Kolšek Vera!
- Kolšek Vera: Nekaj prispevkov k topografiji rimske Celeje. Celjski zbornik, Celje, 1959, str. 230—257, sl. 1—34, 2 skici.
- Kolšek Vera: Savinjska dolina v rimski dobi. Savinjski zbornik, Celje, 1959, str. 118—131, risba, sl. 1—6.
- Kolšek Vera — Kolšek Tone: Arheološki vestnik VI/1955. Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 194—195. C.
- Kolšek Vera: glej Petru Peter!
- Konik E.: Antikna skulptura u Hrvatskoj. Archeologia, Warszawa-Wrocław, 1956, VIII, zeszyt 2 (1959), str. 468—470.
- Kopač V.: Bibliografija članaka i rasprava o antičkoj historiji i numizmatici u časopisu Numizmatika, Zagreb, od 1933—1958. Živa antika, Skopje, 1959, IX, sv. 1—2, str. 322—327.
- Kopač V.: Bibliografija članaka i rasprava o klasičnoj arheologiji, prethistoriji i antičkoj historiji, te klasične numizmatike, objavljenih u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Živa antika, Skopje, 1960, X, sv. 1—2, str. 383 do 396.
- Korać Dušan: Antun Kozina, Krapina i okolica. Vijesti, Zagreb, 1960, IX, br. 5, str. 167.
- (Korda Josip:) Tragom prošlosti Vinkovaca (Kroz zbirke Gradskog muzeja). Vinkovci, 1960, str. 1—63, 39 slik in tabel, T. 1—4, zemljevid.
- Korek Jožef: Groblje kasnog bakarnog doba i eneolitsko naselje u Sentf. — Későrézköri temető és aeneolitikus telep Sentán. Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 21—30, sl. 1—6, tloris, T. I—II. C.
- Koren Vlasta: Pokrajinski muzej za Pomurje. Kronika, Ljubljana, 1960, VIII, zv. 1, str. 60—63, 5 slik.
- Kork J.: glej Kovrig I!
- Korošec Josip: Ali predstavljajo neolitične statuete umetniške izdelke? — Stellen neolithische Statuetten Kunstwerke dar? Zbornik, Ljubljana, 1959, N. V. V—VI, str. 43—51, sl. 1—2.
- Korošec Josip: Drulovka. — Zusammenfassung. Zbornik Filozofske fakultete, Ljubljana, 1960, III/4, str. 1—59, sl. 1—2, T. 1—41, priloga I—II.
- Korošec Josip: Istraživanja slovenske keramike ranog srednjeg veka u Jugoslaviji. — Zustand der Forschungen der slawischen Keramik zur Zeit des frühen Mittelalters in Jugoslawien. Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 5—12. C.

- Korošec Josip: Koštane pločice u avarskim grobovima u Bogojevu. — *Beierne Platten in den awarischen Gräbern aus Bogojevo*. Rad, Novi Sad, 1959, 8 (1961), str. 105—117, sl. 1—21, T. I. C.
- Korošec Josip: Miniature steklenice v neolitu Jugoslavije. — *Vases en miniature ressemblant aux flacons dans la période néolithique*. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1960, IX—X/1 (1958—1959), str. 3—12, sl. 1—9.
- Korošec Josip: Nastavak iskopavanja u Danilu kraj Šibenika u 1955 god. Ljetopis, Zagreb, 1959, knj. 63, str. 226—239, T. I—VIII.
- Korošec Josip: Neolitska naseobina u Danilu Bitinju. Rezultati istraživanja u 1953 godini. — *The neolithic settlement at Danilo Bitinj. The results of explorations performed in 1953*. Zagreb, 1958 (1959), str. 1—216, sl. 1—17, diagram 1—2, priloga I—VI. Prilozi, 1959, T. I—CXIV.
- Korošec Josip: Neolitski grob u Bogojevu. — *Ein neolithisches Grab aus Bogojevo*. Rad, Novi Sad, 1959, 8 (1961), str. 211—212, sl. 1—2. C.
- Korošec Josip: Pravilnost opredeljevanja posameznih predmetov in kultur zgodnjega srednjega veka do 7. stoletja kot slovanskih. — *On the Correctness to evaluate Individual Articles and Cultures the Early Middle Ages till the seventh Century as being Slavic*. — *Pravil'nost opredelenija otdel'nyh predmetov i kul'tur rannego srednevekovija do 7. veka po ih prinadležnosti k slavjanam*. Zgodovinski časopis, Ljubljana, 1958—1959, XII—XIII, str. 75 do 109, sl. 1—12.
- Korošec Josip: Prehistorijska glinena plastika u Jugoslaviji. Radovi, Zagreb, 1959, I, str. 61—117, T. I—XXVI.
- Korošec Josip: Prehistorijski željeznodobni keramički nalazi na Gradini u Danilu kraj Šibenika. Ljetopis, Zagreb, 1959, knj. 63, str. 214—225, T. I—XII.
- Korošec Josip: Lihnid I. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1960, IX—X/2 (1958 in 1959), str. 188—189.
- Korošec Josip: Rad Vojvodjanskih muzeja 4. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1960, IX—X/1 (1958—1959), str. 70—72.
- Korošec Josip: Rad Vojvodjanskih muzeja 5. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1960, IX—X/2 (1958—1959), str. 187—188.
- Korošec Josip: Starinar, organ Arheološkog instituta SAN. N. S. VII—VIII, 1956—1957. Zgodovinski časopis, Ljubljana, 1958—1959, XII—XIII, str. 369 do 371.
- Korošec Paola: Kulturna opredelitev materialne kulture na koliščih pri Igu. — *Kultureinreihung der materiellen Kultur in den Pfahlbauten bei Ig*. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1960, IX—X/2 (1958—1959), str. 94—107.
- Korošec Paola: Odnos pečelske kulturne grupe prema slavonskoj. — *Das Verhältnis zwischen der Pécelier und der slawonischen Kultur*. Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 13—20. C.
- Korošec Paola: Podela slavonske kulture, njevo poreklo i relativna kronologija. — *Die Einteilung der slawonischen Kultur, ihr Ursprung und relative Chronologie*. Rad, Novi Sad, 1959, 8 (1961), str. 5—20, T. I—IV. C.
- Kosorić Milica: Dva grupna nalaza iz severoistočne Srbije. — *Deux découvertes closes de la Serbie l'Est*. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958 in 1959, str. 273—276, sl. 1—7. C.
- Kossack Georg: Südbayern während der Hallstattzeit. Römisch-germanische Forschungen, Berlin, 1959, Bd. 24, Textband, str. I—VIII, 1—315, 48 slik, 5 tabel; Tafelband, str. I—VI, 156 tabel.
- Kovačević Jovan: Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka. — *L'archéologie et l'histoire de la colonisation barbare des territoires des Slaves du Sud du IV au VII sc*. Posebna izdanja, Novi Sad, 1960, II, str. 1—69, 8 skic, T. I—XX.
- Kovrig I. — Korek J.: Le cimetière de l'époque avar de Csóka (Čoka). — *Mogil'nik avarskoj epohi u s. Čoka*. Acta Archaeologica, Budapest, 1960, XII, str. 257—297, sl. 1—6, T. XCV—CVIII.
- Kozina Antun: Krapina i okolica. Krapina, 1959, str. 1—325, slike.
- Kozłowski Janusz K.: W sprawie tzw. kultury łowców niedźwiedzia jaskiniowego. — *Le problème de la prétendue culture des chasseurs de l'ours des*

- cavernes. — Po delu t. naz. kul'tury ohotnikov pečrnergo medvedja. Acta archaeologica carpathica, Krakow, 1960, tom I, fasc. 2, str. 242—263, sl. 1—4.
- Krevs Franci (Leben Franc): Prazgodovinske gomile pri Škofji Loki. Naši razgledi, Ljubljana, VIII, št. 5 (14. marca), str. 107.
- Kromer Karl: Brezje. Halštatske gomile z Brezij pri Trebelnem. — Brezje. Hallstättsche Hügelgräber aus Brezje bei Trebelno. Arheološki katalogi Slovenije, Ljubljana, 1959, II, str. 1—85, sl. 1—3, 3 skice, T. 1—52, zemljevid.
- Kromer Karl: Zierstücke östlicher Herkunft aus drei Gräbern in Slowenien. — Okrasni predmeti vzhodnega izvora iz treh grobov v Sloveniji. Situla, Ljubljana, 1960, zv. 1, str. 111—117, sl. 1.
- Krstić Dušan: Latenski nalazi iz Brestovika. — Fouilles de l'époque de La Tène à Brestovik. Zbornik, Beograd, 1959, II (1958/59), str. 45—54, sl. 1—2, T. I—II. C.
- Kurz K.: Methodische Bemerkungen zum Studium der Kollegien im Donau-gebiet. Acta Antiqua, Budapest, 1960, VIII, fasc. 1—2, str. 135—144.
- Ladović Josip: Iz starog i novog Zagreba II. Vijesti, Zagreb, 1960, br. 6, str. 199 do 201.
- Ladović Vanda: Publikacije Narodnog muzeja u Beogradu. Vijesti, Zagreb, 1960, IX, br. 5, str. 168—169.
- Laet De S. J.: Acta Archaeologica (Arheološki vestnik), T. VIII/1—2. L'Antiquité classique, Liège, 1959, XXVIII, fasc. 2, str. 580—581.
- Lahtov Vasil: Arheološko iskopavanje na »Trebeniško kale« kaj seloto Trebenišče-Ohridsko 1953—1954 godina. — Archaeologic excavations of the »Trebeniško kale«, near the village Trebenišče-Ohrid from 1953 to 1954. Lihnid, Ohrid, 1959, II—III, str. 11—77, T. I—XXXV, priloga I—II. C.
- Lahtov Vasil: Bronzen šlem vo zbirkata na Pretsedatelot na FNRJ Josip Broz-Tito. — Casque de corinthe en bronze de la collection du Président de la RFPY Josip Broz-Tito. Lihnid, Ohrid, 1959, II—III, str. 1—4, T. I—III. C.
- Lambertz M.: Glasnik Muzeja Kosova i Metohije, Bd. I, 1956. Südost-Forschungen, München, 1959, Bd. XVIII, Hlbd. 2, str. 442—444.
- Laurenzi Luciano: La civiltà villanoviana e le civiltà del ferro dell'Italia settentrionale e dell'Europa Centrale. Documenti e studi, Bologna, 1960, VI — Civiltà del ferro, str. 5—71, T. 1—20.
- Laviosa Zambotti Pia: Le origini della civiltà di Villanova secondo le più recenti interpretazioni. Documenti e studi, Bologna, 1960, VI — Civiltà del ferro, str. 75—98.
- Le Roux Françoise: Antidoron Michaeli Abramić, vol. II. Ogam, Rennes, 1960, XII, fasc. 2—3, str. 256.
- Le Roux Pierre: Stefan Mlakar, Ancient Pula. Ogam, Rennes, 1960, XII, fasc. 2 in 3, str. 253.
- Leben France: Arheološka iskopavanja v Kevdercu in Lubniški jami. Loški razgledi, Škofja Loka, 1960, VII, str. 219—220.
- Leben France: Dosedanje arheološke najdbe v jamah okoli Divače. — Die bisherigen archäologischen Funde in den Höhlen der Umgebung von Divača. Poročila — Acta carsologica, Ljubljana, 1959, III, str. 231—249, sl. 1—10.
- Leben France: Nova arheološka odkritja v okolici Škofje Loke. — Recentes découvertes archéologiques dans les environs de Škofja Loka. Loški razgledi, Škofja Loka, 1959, VI, str. 85—90, risba, tabela.
- Lisičar P(era): O lihnidskoj nekropoli. — De l'akropole de Lychnidus. Živa antika, Skopje, 1959, IX, sv. 1—2, str. 231—235.
- Lisičar P(era): O nekim tipovima antičkih naučnika iz naših nalazišta. — Boucles d'oreille antiques trouvées en Yougoslavie. Živa antika, Skopje, 1959, IX, sv. 1—2, str. 234—246, sl. 1—9.
- Ljubinković Mirjana: Wspólne cechy ozdób słowiańskich. Z otchłani wieków, Wrocław-Poznań, 1960, XXVI, zeszyt 2, str. 124—129.
- Logar Ivan: Zdravstvo na Slovenskem v rimski dobi. Priroda, človek in zdravje, Ljubljana, 1959, XIV, št. 3—4, str. 56—62, slike.
- Lovrenčević Zvonko: Nalazi iz rimskog doba u Bjelovaru i okolici. Vijesti, Zagreb, 1960, IX, br. 4, str. 126—127.

- Lučić Josip: Pseudo-Skilakov Arion i Rijeka Dubrovačka. — »Arion« des Pseudo-Skylax und Rijeka Dubrovačka. Anali, Dubrovnik, 1959, VI—VII (1957—59), str. 117—120.
- MacMullen Ramsay: Inscriptions on Armor and the Supply of Arms in the Roman Empire. American Journal of Archaeology, Princeton, 1960, Vol. 64, No. 1, str. 25—40.
- Maier Ferdinand: Z. Vinski und K. Vinski-Gasparini, Prolegomena zur Statistik und Chronologie der urgeschichtlichen Hortfunde in Kroatien und im zur Vojvodina gehörenden Gebiete Syrmiens. Germania, Frankfurt a/M., 1959, 37. Jg., Heft 1/4, str. 330—351.
- Maksimović Miodrag: Uzvesna pravna pitanja zaštite u oblasti arheologije. Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 262—267. C.
- Mal Josip: Stjepan Antoljak, Hrvati u Karantaniji. Kronika, Ljubljana, 1960, VIII, zv. 1, str. 63—64.
- Malez M(irko): Das Paläolithikum der Veternicahöhle und der Bärenkult. Quartär, Bonn, 1959, 10/11 (1958/59), str. 171—188, sl. 1—7.
- Malez Mirko: Rad na speleološkom istraživanju u Hrvatskoj. Ljetopis, Zagreb, 1960, knj. 64, str. 289—307, sl. 1, T. I—X.
- Malez Mirko: Speleološka istraživanja krša u 1956. god. Ljetopis, Zagreb, 1959, knj. 63, str. 340—354, T. I—VIII.
- Mandić N(ikola): Répertoire d'archéologie, d'art et d'histoire culturelle. Publications parues en 1956 sur les monuments historiques, stations archéologiques et recherches scientifiques en Yougoslavie. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 407—440.
- Mano-Zisi Đorđe: K pitanju stratigrafije u Stobima. — À la question de la stratigraphie de Stobi. Zbornik, Beograd, 1959, II (1958/59), str. 355—357, sl. 1 do 3. C.
- Mano-Zisi Đorđe: K problematici nalaza iz Tekije. — À la problématique de la trouvaille de Tekija. Zbornik, Beograd, 1959, II (1958/59), str. 347—353. C.
- Mano-Zisi Đorđe: Nova bazilika u Caričinom Gradu. — La nouvelle basilique de Caričin Grad. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 295—305, sl. 1—26. C.
- Mano-Zisi Đorđe: Prolegomena uz probleme kasnoantičkog mozaika u Ilirikumu. — Contribution à quelques problèmes concernant les pavements de mosaïques de l'époque du Bas-Empire en Illyricum.) Mosaïques de l'époque du Bas-Empire en Illyricum. Zbornik, Beograd, 1959, II (1958/59), str. 83—109, T. I—XIII. C.
- Mano-Zisi Đorđe — Popović Ljubiša: Iliri i Grci — njihovi kulturni odnosi u prošlosti naše zemlje na osnovu arheološkog materijala. — Illyriens et Grecs. Beograd, 1959, str. 1—80, 15 tabel.
- Marić Rastislav: Ist der Name des Dedikanten in der zweiten metrischen Medaurusinschrift getilgt? Archaeologia Jugoslavica, Beograd, 1959, III, str. 75—77.
- Marić Rastislav: Iz numizmatičke zbirke Narodnog muzeja. — La collection numismatique. Zbornik, Beograd, 1959, II (1958/59), str. 191—224, T. I—XIX. C.
- Marić Rastislav: Posejdonijevi podaci o našoj zemlji. — Das jugoslawische Donaugebiet in den Fragmenten des Poseidonios aus Apameia. Godišnjak, Novi Sad, 1959, IV, str. 5—9. C.
- Marić Rastislav: Bibliografija radova d-r. Nikole Vulića. — Bibliographie de Nikola Vulić. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. XV do XXIV. C.
- Marić Rastislav: glej Bartoš Milan!
- Marić Zdravko: Grobovi ilirskih ratnika iz Kačnja. — Illyrische Kriegergräber aus Kačanj. Glasnik, Sarajevo, 1959, XIV, N. S. — Arheologija, str. 87 do 102, sl. 1—4, zemljevid, T. I—IV.
- Marijanski-Manojlović Mirjana: Arheologija (1957, 1958). Bibliografija. Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 215. C.
- Marinović Ante: Epigrafski spomenici o rimskom namjesniku Dolabelli u Cavtatu. — Les monuments épigraphiques sur le procureur de Rome, Do-

- labella, à Cavtat. Anali, Dubrovnik, 1959, VI—VII (1957—59), str. 121—128, sl. 1—2.
- Marović Ivan: Zlatnici cara Theofila u Numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Splitu. Numizmatičke vijesti, Zagreb, 1960, VII, br. 14, str. 54.
- Marušić Branko: Istra u ranom srednjem vijeku. Arheološko-povijesni prikaz. Kulturno-povijesni spomenici Istre, Pula, 1960, III, str. 1—31, T. I do XVI.
- Marušić B (ranko): Tri poznoantične najdbe iz Istre. — Scoperte archeologiche dell'età tardo-romana in Istria. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1960, IX—X/1 (1958—1959), str. 46—65, risba 1—4, sl. 1—6, T. I—IV.
- Marušić Branko: Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria. N. S. vol. VI. Jadranski zbornik, Rijeka-Pula, 1960, IV (1959—1960), str. 331—332.
- Marušić Branko: Istra u Enciklopediji Jugoslavije. Jadranski zbornik, Rijeka-Pula, 1960, IV (1959—1960), str. 326—327.
- Matešić Josip: Šeper, Mirko: Der Taufstein des kroatischen Fürsten Višeslav aus dem frühen Mittelalter. Südost-Forschungen, München, 1959, Bd. XVIII, Hlbd. 1, str. 220—221.
- Matl Josef: Die Slawen auf dem Balkan. Südosteuropa, München, 1959, 1, str. 69—76.
- Maučec Jože: Ptuj i njegovi kulturnohistorijski spomenici. — Ptuj und seine kulturhistorischen Denkmäler. Biseri Jugoslavije, 1959/60, št. 8—9, str. 35 do 39, slike.
- Meixner Ivo: Medaljon cara Proba. Numizmatičke vijesti, Zagreb, 1960, VII, br. 14, str. 1—2.
- Meixner Ivo: Nepoznati follis Konstantina Velikog. Numizmatičke vijesti, Zagreb, 1959, VI, br. 13, str. 3—4, slika.
- Mesesnel Janez: Izpod zemlje Neviodunum! TT, Ljubljana, 1960, VIII, št. 34 (24. avgusta), str. 6, slike.
- (Mesesnel Janez) JM: Ljudje, idoli, živali. O arheoloških izkopavanjih v Ormožu. TT, Ljubljana, 1959, VII, št. 39 (1. oktobra), str. 6, slike.
- Mesesnel Janez: »Zaklad« v Rodinah. TT, Ljubljana, 1959, VII, št. 29 (23. julija), str. 6, slike.
- Metcalf D. M.: The Currency of Bizantine Coins in Syrmia and Slavonia. Hamburger Beiträge zur Numismatik, Hamburg, 1960, N. F. Heft 14 (Band IV), str. 429—444.
- Mikl Iva: Arheološke pridobitve ptujskega muzeja. Večer, Maribor, 1960, XV, št. 21 (27. januarja).
- (Mikl Iva) I. M.: Detajl s tako imenovanega Orfejevega spomenika v Ptuj. Ptujski tednik, Ptuj, 1960, XIII, št. 42 (21. oktobra), slika.
- (Mikl Iva) I. M.: Nove najdbe rimskih kipov pri gradnji. Ptujski tednik, Ptuj, 1960, XIII, št. 35 (2. septembra).
- Mikl Iva: Poročilo o sondiranju v Dolgi vasi pri Lendavi. — Rapport sur les sondages à Dolga vas près de Lendava. Arheološki vestnik, Ljubljana, 1960, IX—X/2 (1958—1959), str. 173—184, priloga I—II, T. I—V.
- Mikl I(va): Pridobitve arheološkega oddelka Mestnega muzeja v Ptuj v letu 1959. Ptujski tednik, Ptuj, 1960, XIII, št. 1 (8. januarja), slika.
- Mikl I(va): Ptujski arheološki teren skriva še mnogo zgodovinskih spomenikov. Ptujski tednik, Ptuj, 1959, XII, št. 14 (10. aprila).
- Mikl I(va): Starost arheoloških najdb. Ptujski tednik, Ptuj, 1960, XIII, št. 7 (19. februarja).
- Mikl Iva: Trije novi napisi iz Poetovija. — Drei neue Inschriften aus Poetovio. Živa antika, Skopje, 1959, X, sv. 1—2, str. 196—200, sl. 1—5.
- Mikulčić Ivan: Izveštaj sa probnog iskopavanja halštatske nekropole kod sela St. Karaorman. — Rapport sur les essais d'excavation de la nécropole de Paoniens près de village Karaorman. Zbornik, Stip, 1959, I (1958—1959), str. 95—103, sl. 1—16, zemljevid. C.
- Miletić Nada: Srednjevjekovni grobovi u tumulu na »Crkvini« (Sjeversko). — Tombeaux médiévaux en tumulus de »Crkvina« (Sjeversko). Glasnik, Sarajevo, 1959, XIV, N. S. — Arheologija, str. 217—219, T. I.

- Milojčić Vladimir: *Präkeramisches Neolithikum auf der Balkanhalbinsel*. Germania, Frankfurt a/M., 1960, 38. Jg., Heft 3/4, str. 320—335, T. 41—43, sl. 1 do 4.
- Milojčić Vladimir: *Zur Chronologie der jüngeren Stein- und Bronzezeit Südost- und Mitteleuropa*. Germania, Frankfurt a/M., 1959, 37. Jg., Heft 1/4, str. 65—84.
- Milošević Desanka: *Zaštitna iskopavanja u Popovcu*. — *Fouilles de conservation à Popovac*. Zbornik, Beograd, 1959, II (1958/59), str. 111—134, sl. 1—4, slika, 6 tabel, floris. C.
- Mirković Lazar: *Ograda na slikama raja u katakombama Rima i ranohrišćanskim grobnicama u Pečuju i Nišu*. — *Der Paradieszaun in den römischen Katakomben und den frühchristlichen Gräften von Pečuj und Niš*. Starinar, Beograd, 1959, N.S. IX-X/1958—1959, str. 215—216. C.
- Mirković Mirolava: *Rimski put Naissus-Scupi i stanice Ad Fines*. — *The Roman Road Naissus-Scupi and the Stages Ad Fines*. Živa antika, Skopje, 1960, X, sv. 1—2, str. 249—257, sl. 1—2. C.
- Mirosavljević Vladimir: *Central and Peripheral Findin-Sites of Material Culture on the Territory of the Iapodians*. Archaeologia Iugoslavica, Beograd, 1959, III, str. 47—53, T. XXVI.
- Mirosavljević Vladimir: *»Jamina Sredi.« Prilog prethistorijskoj kulturi na otoku Cresu*. — *Zusammenfassung*. Radovi, Zagreb, 1959, I, str. 131—174, sl. 1—7, T. I—VIII.
- Mirosavljević Vladimir: *Prethistorijska nalazišta na otocima Lošinju i Cresu*. Ljetopis, Zagreb, 1959, knj. 63, str. 298—310, T. I—VIII.
- Mirosavljević Vladimir: *Prethistorijski objekti na otoku Cresu*. Ljetopis, Zagreb, 1960, knj. 64, str. 204—218, sl. 1—2, T. I—VI.
- Mladin Josip: *Iskapanje ilirskog tumula na otoku Cresu*. — *Die Ausgrabung des illyrischen Tumulus in Osor auf der Insel Cres*. Jadranski zbornik, Rijeka-Pula, 1960, IV (1959—1960), str. 211—240, T. I—XV, priloga I—II.
- Mócsy Andreas: *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*. Budapest, 1959, str. 1—276, plan.
- Mócsy Andreas: *Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Moesia Superior*. — *K istorii rimskoj provincii — Verhnei Mëzii*. Acta Archaeologica, Budapest, 1959, XI, str. 285—307.
- Modrijan W.: *Zur Problematik der »Ostnorischen Kultur«*. Beiträge Österreichs, (New York), 1959, str. 65—74, T. I—V.
- (Mušič Vladimir:) *Še k šempetrski antiki*. Naši razgledi, Ljubljana, 1960, IX, št. 20 (29. oktobra), str. 475.
- Müller-Karpe Hermann: *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*. Römisch-germanische Forschungen, Berlin, 1959, Bd. 22, (Text) str. I—VII, 1—334, sl. 1—64, karta; (Tafeln) T. 1—211.
- Nad Šandor: *Nekropola kod Aradca iz ranog srednjeg veka*. — *Die Nekropole bei Aradac aus dem frühen Mittelalter*. Rad, Novi Sad, 1959, 8 (1961), str. 45 do 102, sl. 1—6, T. I—XXXII d, priloga. C.
- Nenadović Slobodan: *Restauracija donjokameničke crkve. Jedan dodir srednjevekovne verske i narodne arhitekture*. — *Restauration de l'église de Donja Kamenica*. Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 51—68, sl. 1—18. C.
- Nesselhauf H.: *Zwei Inschriften aus Belgrad*. Živa antika, Skopje, 1960, X, sv. 1—2, str. 191—195.
- Novak Grga: *Hvar kroz stoljeća*. — *Hvar im Verlaufe der Jahrhunderte*. Zagreb-Hvar, 1960, str. 1—234, 40 tabel; 26 str., 54 tabel.
- Novak Grga: *Istraživanje spilja Ormanice i Markove, i gradine Gračišće na otoku Hvaru*. Ljetopis, Zagreb, 1959, knj. 63, str. 319—325, T. I—VI.
- Novak Grga: *Kada i kako je propala antička Issa*. — *Quand et comment disparut l'antique Issa*. Radovi Filozofskog fakulteta-Historijska grupa, Zagreb, 1959, I, str. 1—12.
- Novak Grga: *Markova spilja na otoku Hvaru. Novo nalazište neolitske obojene keramike*. — *Die Markushöhle auf der Insel Hvar, ein neuer Fundort neolithischer bemalter Keramik*. Radovi, Zagreb, 1959, I, str. 5—60, T. I—V, sl. 1—6, T. I—XXIV, 3 tabele.

- Novak Grga: **Prethistorijske gomile na Paklenim otocima.** — *Vorhistorische Hügelgräber auf den Pakleni otoci (Spalmadori).* Radovi, Zagreb, 1959, I, str. 237—244, skica, T. I—VIII.
- Novak Grga: **Problems and Chronology of the Finds in the Cave of Grabak.** *Archaeologia Iugoslavica*, Beograd, 1959, III, str. 11—39, T. V—XX.
- N. K.: **Grada za proučavanje spomenika kulture Vojvodine — knj. I.** Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 369—371. C.
- N. K.: **Muzeji.** Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 371—373. C.
- Oliva Pavel: **Pannonie a počátky krize římského imperia.** — *Pannonien und die Anfänge der Krisis des römischen Reiches.* Studie a prameny, Praha, 1959, str. 1—360, 60 slik.
- Oliva Pavel: **Pannonien in der Zeit der Anfänge der Krisis des römischen Reiches.** *Acta Antiqua*, Budapest, 1959, VII, fasc. 1—3, str. 177—181.
- Orlov Georgije: **Viminacium, municipijumi i prilike u njima.** Požarevački almanah, Požarevac, 1957, str. 9—11, 4 slike. C.
- Orlov Georgije: **glej Trbuhović Vojislav!**
- Ostojić Ivan: **Kad je osnovan samostan sv. Petra u Selu.** *Starohrvatska prosvjeta*, Zagreb, 1960, III. serija, sv. 7, str. 143—157.
- Ostrogorski Georgije: **Istorija Vizantije.** Beograd, 1958, str. 1—582, sl. 1—22, zemljevid 1—8. C.
- Pahić Stanko: **Brinjeva gora. Začasn oris njene preteklosti za ljubitelje domaće zgodovine.** Pokrajinski muzej, Maribor, 1960, str. 1—13, 5 tabel.
- Palošija Đurđica: **Osječki zbornik.** Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 207 in 208. C.
- Pantelić Nikola: **Glasnik muzeja Kosova i Metohije, III.** Rad, Novi Sad, 1959, 8 (1961), str. 299—300. C.
- Papazoglu Fanula: **Sur les coins régionaux de la Haute Macédoine.** *Živa antika*, Skopje, 1959, IX, sv. 1—2, str. 163—171.
- Párducz M.: **Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn.** — *Arheologičeskie dannye k istorii gunnskoj epohi v Vengrii.* *Acta Archaeologica*, Budapest, 1959, XI, str. 309—398, sl. 1—12, T. I—XXIX.
- Pašalić E(sad): **Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini.** — *Zusammenfassung.* Sarajevo, 1960 (Zemaljski muzej — Posebno izdanje), str. 1 do 118, karta I—VI, T. I—V.
- Pašalić Esad: **Rimsko naselje u Ilidži kod Sarajeva.** — *Die römische Ansiedlung in Ilidža bei Sarajevo.* *Glasnik*, Sarajevo, 1959, XIV, N. S. — *Arheologija*, str. 113—136, 3 plani. T. I—V.
- Pašalić Esad: **Römische Strassen in Bosnien und der Herzegovina.** *Archaeologia Iugoslavica*, Beograd, 1959, III, str. 61—73, T. XXX.
- Pašić Radmila: **Preistoriski naodi od naogališteto od lokalitetot »Crkveni Livadi« kaj seloto Vraništa-Ohridsko.** — *Prehistorical discoveries on the locality of »Church Nendows« village Vraništa-Ohrid.* *Lihnid, Ohrid*, 1959, II—III, str. 5—9, T. I—V. C.
- Paškvalin Veljko: **Dva nalaza kasnoantičkih grobova na svod i kratak osvrt na dosadašnje nalaze tih grobnih kamera na teritoriji Bosne i Hercegovine.** — *Zwei spätantike Gewölbe-Kammer-Gräber, zugleich eine Übersicht solcher auf dem bosnisch-herzegowinischen Territorium.* *Glasnik*, Sarajevo, 1959, XIV, N. S. — *Arheologija*, str. 149—162, sl. 1—3, zemljevid, T. I.
- Pegan Efrem: **Del najdbe rimskih sestereev z otoka Visa.** — *Teil eines Fundes römischer Sesterzen aus der Insel Vis.* *Numizmatični vestnik*, Ljubljana, 1960, III, št. 3, str. 75.
- Pegan E(frem): **Dr. B. Bajić in ing. arh. B. Vasilčić, Ostava rimskog novca iz Bikić-Dola u Sreću.** *Numizmatični vestnik*, Ljubljana, 1960, III, št. 3, str. 95 do 97.
- Pegan E(frem): **Rastislav Marić, Iz numizmatičke zbirke Narodnog muzeja.** *Numizmatični vestnik*, Ljubljana, 1960, III, št. 3, str. 94—95.
- Petrović Nevenka: **Prilog proučavanju proporcija arhitekture u Caričinom gradu.** — *Contribution à l'étude des proportions dans l'architecture de Caričin grad.* *Starinar*, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 219—221, sl. 1. C.

- Petrović Nevenka: *Zaštita nekih ranohrišćanskih grobnica u Nišu. — Protection de plusieurs tombeaux de Niš datant des premiers siècles du christianisme.* Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 166—172, sl. 1—5. C.
- (Petru Peter) PP: *Arheološki izlet na automobilske ceste.* TT, Ljubljana, 1959, VII, št. 10, (11. marca), str. 6, slike.
- Petru Peter: *Dosežki jugoslovenskih arheologov.* Delo, Ljubljana, 1959, I, št. 68 (9. julija), str. 5, slike.
- Petru Peter: *Latenoidni enoerzni noži iz rimske nekropole v Bobovku pri Kranju. — Archaische Formen der Haumesser in der römischen Nekropole in Bobovk bei Kranj.* Vesnik, Beograd, 1958, 5, sv. II, str. 263—266, sl. 1, T. I.
- Petru Peter: *Okvirna časovna in tipološka klasifikacija gradiva iz južne nekropole v Bobovku pri Kranju. — Eine zeitliche und typologische Rahmenklassifikation des Materials aus der südlichen Nekropole in Bobovk bei Kranj.* Arheološki vestnik, Ljubljana, 1960, IX—X/1 (1958—1959), str. 13—126, sl. 1—3, T. 1—2.
- Petru Peter: *J. Klemenc, Zgodovina Emone.* Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 195—196. C.
- Petru Peter: *J. Šašel, Vodnik po Emoni.* Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 195. C.
- Petru Peter — Kolšek Vera: *Nove rimske najdbe v okolici Vitanja. — Neue römische Funde in der Umgebung von Vitanje.* Arheološki vestnik, Ljubljana, 1960, IX—X/1 (1958—1959), str. 33—38, slika, T. I—III.
- Petru Peter — Valič Andrej: *Drugo začasno poročilo o izkopavanjih v Bobovku pri Kranju. — Zweiter vorläufiger Bericht über die Grabungen in Bobovk bei Kranj.* Arheološki vestnik, Ljubljana, 1960, IX—X/2 (1958—1959), str. 133—172, sl. 1—2, priloga I, T. I—XXVII.
- Petru Sonja: *Dragocenosti antike. Misli ob otvoritvi razstave v Narodnem muzeju.* Naši razgledi, Ljubljana, 1960, IX, št. 13 (23. julija), str. 330.
- Petricioli Ivo: *Fragmenti skulpture od VI. do VIII. stoljeća iz Zadra. — Vestiges de sculpture zaratine datant du VIe au VIIIe siècle.* Diadora, Zadar, 1960, sv. 1, str. 175—195, sl. 1—25.
- Pinterović Danica: *Rad Muzeja Slavonije. Prosjek kroz 1959.* Vijesti, Zagreb, 1960, IX, br. 2, str. 41—45, sl. 1—4.
- Pittioni Richard: *Die Beziehung zwischen den beiden Küsten der mittleren Adria während der Eisenzeit.* Atti del II convegno di studi etruschi, Firenze, 1959, str. 3—27.
- Plamenac Milutin: *Rad Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR Crne Gore od 1954—1959 godine. — Un aperçu de la conservation des monument historiques dans la République Populaire du Monténégro.* Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 306—322, sl. 1—6b. C.
- Plesničar Pavle: *Ajdovščina. Pogled v njeno preteklost.* Kulturni odmevi, Ajdovščina, 1958, I/1, str. I—IX.
- Plesničar Pavle: *Zgodovina Ajdovščine.* Kulturni odmevi, Ajdovščina, 1959, I/2 (1958/59), str. X—XVII.
- Pleše Branko: *Vesnik Vojnog muzeja JNA, br. 5, sv. 1.* Vijesti, Zagreb, 1959, VIII, br. 4, str. 115—116.
- Póczy Sz.: *Der Einfluss der spätitalischen Sigillata-Werkstätten auf die Fabrikation von pannonischen Prunkgefäßen. — Vozdeistvie pozdneitalijskih masterskih sigillat na izgotovlenie paradnoi posudy.* Acta Archaeologica, Budapest, 1959, XI, str. 143—158.
- Popović Ljubiša: *glej Mano-Zisi Dordel!*
- Prelog Milan: *Mozaici Poreča.* Beograd, 1959, str. 1—32, 32 slik.
- Radišić Radovan: *Bronzani nalaz iz Sečnja. — Trouaille en bronze à Sečanj.* Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 115—123, T. I—IV. C.
- Radišić Radovan: *J. Glišić — B. Jovanović, Praistorisko naselje na Gladnicama kod Gračanice.* Rad, Novi Sad, 1959, 8 (1961), str. 291. C.
- Radišić Radovan: *Nikola Tasić, Praistorisko naselje kod Valača.* Rad, Novi Sad, 1959, 8 (1961), str. 287. C.
- Radmilli Mario Antonio: *La preistoria della Venezia e della Dalmazia.* Univero, Firenze, 1958, XXXVII, No. 6, str. 969—984, slike in tabele.

- (Radović Rade) RR.: *Iliri in Grki v naši kulturni dediščini*. Delo, Ljubljana, 1960, II, št. 28 (30. januarja), str. 5.
- Ratković Antun: *Reljef Epone iz Koprna u Dalmaciji. — Un relief d'Epone provenant de Koprno en Dalmatie*. Diadora, Zadar, 1960, sv. 1, str. 133—139, sl. 1.
- (Ravnikar Edo) — g—: *Postavitve šentpeterske antike*. Naši razgledi, Ljubljana, 1960, IX, št. 18 (24. septembra), str. 427—428, slike.
- Remennikov A.: *Borba plemen srednjega Dunaja s Rimom v 350—370 gg. n. e.* Vesnik drevnei istorii, Moskva, 1960, 3, str. 105—123, skica. C.
- Rendić-Miočević Duje: *Ilirske onomastičke študije (I). (Porodična i rodovska imena u onomastici balkanskih Ilira.) — Études d'onomastique illyrienne (I). Noms de famille et de clan dans l'onomastique des Illyriens des Balkans*. Živa antika, Skopje, 1960, X, sv. 1—2, str. 163—171.
- Rendić-Miočević Duje: *Neke primjedbe na današnji sistem naučne eksploatacije arheoloških terena i organizacije zaštitno-arheološke službe kod nas (s posebnim osvrtom na situaciju u NR Hrvatskoj)*. Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 277—284.
- Rendić-Miočević Duje: *Nekoliko monumentalnih nadgrobnih stela sa portretima iz sjeverne Dalmacije (Prilog tipologiji ilirsko-rimskog sepulkralnog spomenika na području Liburnije)*. — *Quelques stèles funéraires monumentales ornées de portraits, de la Dalmatie du Nord*. Diadora, Zadar, 1960, sv. 1, str. 107—131, sl. 1—6.
- Rendić-Miočević Duje: *Nuovi contributi di epigrafia agli studi sulla colonizzazione greca in Dalmazia*. Atti, Roma, 1959, str. 125—131.
- Rjazancev Aleksander: *Bohinj — najstarejše železarsko središče v Evropi*. Glas Gorenjske, Kranj, 1960, XIII, št. 132 (12. novembra), str. 6, 2 slike.
- Rjazancev Aleksander: *Ogledalo naše preteklosti. Kamen, bron in železo odkrivajo sled za človekom*. Železar, Jesenice, 1960, IX, št. 5—6, str. 90—92, slike; št. 7—8, str. 122—125, slike.
- Rjazancev Aleksander: *Zgodovinske najdbe v Bohinju*. Železar, Jesenice, 1959, I, št. 18.
- Ruasus I. L.: *Studii illirice. Partes II. — Illirijskie issledovanija. Čast II. — Études illyriennes. IIe partie*. Omagiu lui Constantin Daicoviciu, București, 1960, str. 477—484.
- Rusu M.: *Pontische Gürtelschnalen mit Adlerkopf (VI.—VII. Jh. u. Z.)*. Dacia, București, 1959, N. S. III, str. 485—523, sl. 1—12.
- Rutar Marija: *Tolminski muzej*. Kronika, Ljubljana, 1959, VII, zv. 2, str. 125 do 127, 4 slike.
- rb: *Archaeologia Iugoslavica II*, Beograd 1956. Archeologické rozhledy, Praha, 1959, XI, sešit 2, str. 296—298.
- Saria Balduin: *Die antiken Grundlagen des südosteuropäischen Kulturen*. Südosteuropa, München, 1959, 1, str. 1—16.
- Saria Balduin: *Die Christianisierung des Donauraumes*. Südosteuropa, München, 1959, 1, str. 17—31.
- Saria Balduin: *Die geographischen Kenntnisse der Griechen und Römer von Ostalpengebiet*. Jahrbuch des Ostdeutschen Kulturrates, 1959, 5 (1958).
- (Saria Balduin) B. S.: *Grbič, Miodrag: Odabrana grčka i rimska plastika u Narodnom Muzeju u Beogradu*. Südost-Forschungen, München, 1959, Band XVIII, Hlbd. 2, str. 445.
- Saria B(alduin): *Peristil, Bd. II, 1957*. Südost-Forschungen, München, 1959, Band XVIII, Hlbd. 2, str. 441—442.
- Sekereš Laslo: *Grobni nalaz iz ranog srednjeg veka kod Sokolca*. Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 133—134, sl. 1—3. C.
- Sekereš Laslo: *Srečko Brodar, Paleolitik u Vršcu in njegovi okolici?* Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 193. C.
- Sergejevski Dimitrije: *Bazilike u Nerezima i Docu. — Zwei frühchristliche Basiliken: in Nerezi und in Dolac*. Glasnik, Sarajevo, 1959, XIV, N. S. — *Arheologija*, str. 163—173, sl. 1—4, T. I—II.
- Simić Vasilije: *U poteri za »čovekom od srebra«*. Požarevački almanah, Požarevac, 1957, str. 19—22, 2 slike. C.

- Simović Aleksandar: **glej Srejović Dragoslav!**
- Simović Aleksandar: **glej Todorović Jovan!**
- Sláma J.: **K vprašanju kavri polžev v slovanskih najdbah. — A propos du problème des cauris parmi les fouilles slaves.** Arheološki vestnik, Ljubljana, 1960, IX—X/1 (1958—1959), str. 27—32.
- Smodič Anton: **Dve rimski keramični peči iz Ptuja. — Zwei keramische Ofen aus Ptuj.** Arheološki vestnik, Ljubljana, 1960, IX—X/1 (1958—1959), str. 39 do 45, sl. 1—2, T. I—II.
- (Soklič Jakob) J. S.: **Iz davne preteklosti... (Iz zgodovine Slovenjega Gradca in okolice.)** Mislinjska dolina, Slovenj Gradec, 1959, II, št. 2 (25. marca), str. 12 in 13, slika.
- (Soklič Jakob) J. S.: **Naši kraji pod Rimljani.** Mislinjska dolina, Slovenj Gradec, 1959, II, št. 4 (25. avgusta), str. 16—18, slika.
- Soudský B.: **Grga Novak, Prehistorijski Hvar, Grapčeva spilja.** Památky archeologické, Praha, 1960, LI, číslo 2, str. 615—615.
- Sprockhoff E.: **Die Bedeutung des östlichen Mitteleuropa für jüngere Bronzezeit des nordischen Kreises.** Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien, 1959, 88/89, str. 144—147.
- Spurný Václav: **Keramické importy z jihovýchodu v předlužickém vývoji na Moravě. — Ceramic Imports from the South-East in the Pre-Lusatian Development in Moravia.** Acta Universitatis Carolinae-Philosophica et historica, Praha, 1959, 3, str. 115—121, sl. 16, T. XIII, sl. 1.
- Srejović D(ragoslav): **Dva kasnoantička portreta iz Srbije. — Two late-antique portraits from Serbia.** Živa antika, Skopje, 1959, IX, sv. 1—2, str. 253 do 264, sl. 1—4, C.
- Srejović Dragoslav: **Bronzana statueta iz Tamniča. — La statuette en bronze de Tamnič.** Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 43—52, sl. 1 do 6, C.
- Srejović D(ragoslav): **J. Banner, Die Peceler Kultur.** Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 395—397, C.
- Srejović Dragoslav: **Miodrag Grbić, Odabrana grčka i rimska plastika u Narodnom muzeju u Beogradu.** Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 196—198, C.
- Srejović Dragoslav: **Starinar. Nova serija, knjiga VII—VIII.** Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 196, C.
- Srejović Dragan: **glej Baum Milica!**
- Srejović Dragoslav — Jovanović Borislav: **Orude i oružje od kosti i nakit iz Vinče. — Ustensiles et armes en os et parures de Vinča.** Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 181—190, sl. 1—18, C.
- Srejović D(ragoslav) — Simović A(leksandar): **Portrait vizantiske carice iz Balajna. — Portrait d'une impératrice byzantine de Balajnac.** Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 77—87, sl. 1—7, C.
- Stalio Blaženka: **Nekoliko rano-bronzanodopskih elemenata na keramici sa Gradca. (Iskopavanja 1956/57 godine.) — Quelques éléments du début de l'âge de bronze sur la céramique de Gradac — fouilles de 1956/1957.** Zbornik, Beograd, 1959, II (1958/59), str. 321—328, sl. 1—29, C.
- Stare France: **Grob 108 iz Dobove. — Grab 108 aus Dobova.** Situla, Ljubljana, 1960, zv. 1, str. 81—110, sl. 1—14.
- Stare France: **Karl Kromer, Halštatske gomile z Brezij pri Trebelnem.** Situla, Ljubljana, 1960, zv. 2, str. 130—132.
- Stare Vida: **Stanko Pahić, Drugo žarno grobišče v Rušah.** Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 194, C.
- Stipčević V. A.: **Gli effetti economici dell'invasione Celta nella regione degli Illiri.** Živa antika, Skopje, 1960, X, sv. 1—2, str. 185—190.
- Stipčević Aleksandar: **Latenski predmeti iz okolice Obrovca. — Oggetti dell'epoca de La-Tène dai dintorni di Obrovac.** Diadora, Zadar, 1960, sv. 1, str. 87—94, sl. 1.
- Stipčević Aleksandar: **O minijaturnoj bronzanodobnoj šipki iz Makarske.** Naše more, Dubrovnik, 1959, VI, br. 4—5, str. 234—235, slika.
- Stipčević Aleksandar: **Bibliografija knjiga i članaka o prahistoriji Dalmacije.** Radovi-Zadar, Zagreb, 1960, VI—VII, str. 635—654.

- Stričević Đorđe: **Đakonikon i protezis u ranohrišćanskim crkvama.** — *The diakonikon and the prothesis in early christian churches.* Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 59—66, slika. C.
- Stričević Đorđe: **I. Nikolajević-Stojković, Ranovizantiska arhitektonska dekorativna plastika u Makedoniji, Srbiji i Crnoj Gori.** Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 404—405, C.
- Stričević Đorđe: **Lj. Popović i E. Čerškov, Ulpiana.** Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 403—404, sl. 1—3, C.
- Suić Mate: **Arheološka istraživanja u Mulinama na o. Ugljanu.** — *Scavi archeologici a Muline sull'isola di Ugljan. Rendiconto provvisorio e parziale.* Ljetopis, Zagreb, 1960, knj. 64, str. 230—249, sl. 1—10, T. I—IX.
- Suić Mate: **Kasnoantička enofora iz Burnuma.** — *Oenophore romaine de Burnum.* Diadora, Zadar, 1960, sv. 1, str. 95—106, sl. 1—5.
- Suić Mate: **Pravni položaj grčkih gradova u Manijskom zalivu za rimske vladavine.** — *Roman municipality of Greek cities in Manios kolpos.* Diadora, Zadar, 1960, sv. 1, str. 147—174.
- Suić Mate: **Rad Arheološkog muzeja u Zadru od oslobođenja do 1959. godine.** Diadora, Zadar, 1960, sv. 1, str. 197—212.
- Suić Mate: **Važnost izučavanja etničke stratigrafije naših krajeva u predslavensko doba.** Filozofski fakultet u Zadru 1956/1957, Zadar, 1959, str. 96—111.
- Sulimirski Tadeusz: **The Cimierian Problem.** Bulletin of the Institut of Archaeology, London, 1960, 2, str. 45—46, sl. 1—2.
- Szegedy E.: **Beiträge zur Metalltechnik der IX.—XI. Jahrhundert in Ungarn.** Acta Archaeologica, Budapest, 1960, XII, str. 299—350, sl. 1—75, karta.
- Szöke B.: **A Bjelobrdoi Kultúráról.** — *Sur la civilisation de Bjelobrdo.* Archaeologiai értesítő, Budapest, 1959, vol. 86, sz. 1, str. 32—47, sl. 1.
- S. A. B.: **Rimske najdbe.** Glas Gorenjske, Kranj, 1960, XIII, št. 132 (12. novembra), str. 5.
- Šalabalić Radmila: **glej Zotović-Žunković Ljubica!**
- Šašel J(aro): **Caesernii.** Živa antika, Skopje, 1960, X, sv. 1—2, str. 200—221, zemljevid.
- Šašel Jaroslav: **Contributo alla conoscenza del commercio con gli schiavi norici ed illirici alla fine del periodo repubblicano.** Atti, Roma, 1959, str. 145 do 147, T. XXIII.
- Šašel J(aro): **Prebujeni Atrans. Odkritje ob gradnji ceste na Trojanah.** Ljubljanski dnevnik, Ljubljana, 1959, VII, št. 200 (29. avgusta), slike.
- Šašel Jaro: **Prispevki za zgodovino rimskega lga.** Kronika, Ljubljana, 1959, VII, zv. 2, str. 117—123, sl. 1—11.
- Šemen Branko: **Od tod do pradavnine.** Mladina, Ljubljana, 1960, XV, št. 31 (4. avgusta), str. 6, slike.
- (Skufca Saša) Š. S.: **Arheološka odkritja v Bohinju.** Glas Gorenjske, Kranj, 1959, XII, št. 87 (6. novembra).
- (Skufca Saša) Š. S.: **Delo arheologov kronano z uspehom. V Rodinah pri Begunjah odkrili kulturo iz rimske dobe.** Glas Gorenjske, Kranj, 1959, XII, št. 53 (10. julija).
- (Skufca Saša) Š. S.: **Doslej so izkopali 45 okostij. Staroslovansko grobišče pod Blejskim gradom je presenetilo arheologe.** Glas Gorenjske, Kranj, 1960, XIII, št. 52 (30. aprila), str. 5.
- Šolle M(iloš): **K problematice halstatské doby ve slovinsko-charvátské oblasti.** — *Zur Problematik der Hallstattzeit im slowenisch-kroatischen Gebiet.* Archeologické rozhledy, Praha, 1959, XI, sešit 2, str. 408—417, zemljevid.
- Šonje A.: **Prilog problematici kasno-antikne freske u Poreču.** — *Beilage zum Problem der spätantiken Fresken in Poreč.* Živa antika, Skopje, 1960, X, sv. 1—2, str. 225—236, T. 1—2, sl. 1—3, risba 1—2.
- (Šribar Vinko) V. Š.: **Arheološki spomeniki (konservatorska poročila za leta 1955—1957).** Varstvo spomenikov, Ljubljana, 1959, VI (1955—57), str. 135—138.
- Šribar Vinko: **Zavarovalna izkopavanja v Novem mestu in okolici.** — *Protective Excavations at Novo mesto and its Surroundings.* Arheološki vestnik, Ljubljana, IX—X/2 (1958—1959), str. 108—132, priloga I—II, T. I—X.

- Tasić Nikola: Praistorisko naselje kod Dobanovaca i prilog proučavanju badenske grupe u Vojvodini. — *La station préhistorique de Dobanovci — Contribution à la connaissance de la civilisation de Baden en Vojvodina*. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 227—241, sl. 1—15. C.
- Tasić Nikola: (Galović Radoslav,) Predionica, neolitsko naselje kod Prištine. Rad, Novi Sad, 1959, 8 (1961), str. 292—295. C.
- Tatić-Đurić Mirjana: Jedna kasnoantička lampa iz zbirke Narodnog muzeja u Beogradu. — *Une lampe de la basse antiquité conservée au Musée National de Belgrade*. Živa antika, Skopje, 1960, X, sv. 1—2, str. 237—248, sl. 1. C.
- Thomasson Bengt E.: Die Statthalter der römischen Provinzen Nordafrikas von Augustus bis Diocletianus. Lund, 1960, I, str. 1—107, karta.
- Todorović Jovan: Dosadašnji nalazi keltskog oružja na teritoriji Srbije. — *Les découvertes d'armes celtiques en Serbie*. Vesnik, Beograd, 1958, 5, sv. II, str. 24—34, sl. 1—5, zemljevid.
- Todorović Jovan: glej Vučković-Todorović Dužanka!
- Todorović Jovan — Simović Aleksandar: Praistoriska nekropola u selu Rutevcu kod Aleksinca. — *Das vorgeschichtliche Gräberfeld von Rutevac*. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 267—271, sl. 1—9. C.
- Thomas Edit: Spomenici kulta Afrodite Kabeire u dunavskim provincijama carskih vremena (Grada za proučavanje rasprostranjenosti tračkih kultova). — *Denkmäler des Kultus Aphrodite Kabeire in den Donauprovinzen zur Zeit des Kaisertums*. Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 31—40, sl. 1—5. C.
- Traljić Seid M.: Naše starine. Sv. II/1954, III/1956, IV/1957. Historijski zbornik, Zagreb, 1960, XI—XII (1958—1959), str. 337—341.
- Traljić Seid M.: Radovi Instituta JAZU u Zadru I/1954, II/1955, III/1957. Historijski zbornik, Zagreb, 1960, XI—XII (1958—1959), str. 384—385.
- Truhović Vojislav: Prilog proučavanju halštatske kulture u srednjem Podunavlju. — *Contribution à l'étude de la civilisation de Hallstatt sur le Danube moyen*. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 197—201, T. 1, sl. 1—5. C.
- Truhović Vojislav — Orlov Georgije: Grob metalnog doba u Starom Kostolcu. — *Une sépulture préhistorique à Stari Kostolac*. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 277—279, sl. 1—5. C.
- Tudor D.: Contribuții privitoare la armata Daciei Ripensis. — *K voprosu o voiske v Dacia Ripensis*. — *Contribution à l'histoire de l'armée de la Dacia Ripensis*. Studii, București, 1960, XI, nr. 2, str. 335—363, fig. 1—5.
- Tudor D.: Nuovi monumenti sui Cavalieri danubiani. Dacia, București, 1960, N. S. IV, str. 335—362, sl. 1—18.
- Valič Andrej: Kranj z okolico v rimski dobi. — *Kranj and its surroundings in the roman age*. 900 let Kranja — Spominski zbornik, Kranj, 1960, str. 31—37, sl. 1—8.
- Valič Andrej: glej Petru Peter!
- Vasić Miloje M.: Da li su stari Grci živeli u našem kraju. Požarevački almanah, Požarevac, 1957, str. 8. C.
- Vasić Miloje: Majdanpek u podnožju bakarnog brega. Požarevački almanah, Požarevac, 1957, str. 135—142, 3 slike. C.
- Velenrajter Pavle P.: Castellum Onagrinum. — *Zusammenfassung*. Rad, Novi Sad, 1958, 7 (1960), str. 126—132, skica, risbe 1—7. C.
- Veličković Milivoje: Olovni okviri antičkih staklenih ogledala iz Narodnog muzeja. — *Les cadres de plomb des miroirs antiques au Musée National*. Zbornik, Beograd, 1959, II (1958/59), str. 55—72, sl. 1—8. C.
- Venedikov Iv.: Lihnid, I, II—III. Izvestija na Arheološki institut, Sofija, 1960, XXIII, str. 299—300. C.
- Venedikov Iv.: Ljubiša Popović, Katalog nalaza iz nekropole kod Trebeništa. Izvestija na Arheološki institut, Sofija, 1959, XXII, str. 367—369. C.
- Venedikov Iv.: M. i D. Garašanin, Arheološka iskopavanja u selu Radan'u, na lokalitetu »Krivi dol«. Izvestija na Arheološki institut, Sofija, 1960, XXIII, str. 298—299. C.

- Vidman Ladislav: **Otroci a propuštění v Noricu podle nápisných dokladů.** Listy filologické, Praha, 1960, VIII (LXXXIII), sv. 1, str. 64—70.
- Vidman Ladislav: **Otroci a propuštění v Noricu podle nápisných dokladů (Dokončení).** — *Die Sklaven und Freigelassenen in Noricum nach inschriftlichen Belegen.* Listy filologické, Praha, 1960, VIII (LXXXIII), sv. 2, str. 229 do 243.
- Vidman L(adislav): **A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen.** Listy filologické, Praha, VIII (LXXXIII), sv. 2, str. 359 do 361.
- Vidman L(adislav): **Pavel Oliva, Pannonie a počátky krize římského imperia.** Listy filologické, Praha, 1960, VIII (LXXXIII), sv. 1, str. 176—177.
- Vidman Ladislav: **glej Votýpka-Pech Josef!**
- Vikić-Belančić Branka: **Obilježje i kronologija grobova novootkrivene antike nekropole u Držicevoj ulici u Zagrebu.** — *Eigentümlichkeiten und Zeitbestimmung der Gräber in der neuentdeckten Nekropole aus der römischen Kaiserzeit in Zagreb.* Iz starog i novog Zagreba, Zagreb, 1960, II, str. 29 do 46, plan, slika. T. 5—10.
- Vikić Branka: **glej Gorenc Marcel!**
- Vinski Zdenko: **Ausgrabungen in Vukovar.** *Archaeologia Iugoslavica*, Beograd, 1959, III, str. 99—109, T. XXXII—XXXIX.
- Vinski Zdenko: **O prethistorijskim zlatnim nalazima u Jugoslaviji.** — *Die urgeschichtlichen Goldfunde in Jugoslawien.* Radovi, Zagreb, 1959, I, str. 207 do 236, skica, T. I—X.
- Vinski Zdenko: **Orlovske kopče iz Jugoslavije.** *Vijesti*, Zagreb, 1959, VIII, br. 4, str. 99—102, sl. 1—2.
- Vinski Zdenko: **Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi u Zagrebu i u njegovoj okolini.** — *Die frühmittelalterlichen Bodenfunde in der Stadt Zagreb und deren Umgebung.* Iz starog i novog Zagreba, Zagreb, 1960, II, str. 47—65, karta, T. 11—18.
- Vinski Zdenko: **Ali je otkriveno v Arkoni staro slovansko svetišče.** *Naši razgledi*, Ljubljana, 1960, IX, št. 14 (23. julija), str. 328.
- Vinski Zdenko: **Povodom izložbe »Iliri i Grci«.** *Vijesti*, Zagreb, 1960, IX, br. 2, str. 57—61, sl. 1—2.
- Vinski-Gasparini Ksenija: **Keltski ratnički grob iz Batine.** — *Ein keltisches Kriegergrab aus Batina.* Radovi, Zagreb, 1959, I, str. 281—297, T. I—VII.
- Votýpka-Pech Josef — Vidman Ladislav: **Via Egnatia mezi Elbasan a Ochridským jezerem.** — *La via Egnatia entre Elbasan et le Lac d'Ohrida.* Listy filologické, Praha, 1959, VII (LXXXII), sv. 2, str. 187—196, 2 zemljevida.
- Vratović Vladimir: **Živa antika IV—VI, 1954—1956.** *Historijski zbornik*, Zagreb, 1960, XI—XII (1958—1959), str. 344—347.
- Vrsalović Dasen: **Pretpovijest i Stari vijek.** — *Summary.* — *Résumé.* — *Zusammenfassung.* Brački zbornik, Brač-Supetar, 1960, 4 — Kulturni spomenici otoka Brača, str. 5—110, 60 slik.
- Vučković-Todorović Dušanka: **Grčki grob iz Demir Kapije.** — *Un tombeau grec de Demir Kapija.* *Starinar*, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 281—286, sl. 1—15. C.
- Vučković-Todorović Dušanka: **Ostava grčkog novca iz s. Prilepac kod Prilepa.** — *Le dépôt de monnaies grecques du village Prilepec près de Prilep.* *Glasnik*, Skopje, 1958, I, Nr. 12, str. 213—235, T. 1—18.
- Vučković-Todorović Dušanka — Todorović Jovan: **Iskopavanje tumula u selu Moravcu kod Aleksinca.** — *Fouilles des tertres funéraires de Moravac près d'Aleksinac.* *Starinar*, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 287—293, sl. 1—11. C.
- Vuković M.: **Dve bronzane aplikacije iz Arheološkog muzeja u Nišu.** — *Deux applications de bronze du Musée archéologique à Niš.* *Živa antika*, Skopje, 1960, X, sv. 1—2, str. 259—262, sl. 1—2. C.
- Vunjak Mihailo: **O konzervaciji pokretnih arheoloških predmeta.** — *De la conservation des objets provenant des fouilles archéologiques.* *Zbornik zaštite*, Beograd, 1959, X, str. 295—299.

- Werner Joachim: Neues zur Frage der slawischen Bögelfibeln aus südost-europäischen Ländern. Germania, Frankfurt a/M., 1960, 38. Jg., Heft 1/2, str. 114—120, T. 28—30.
- W. Š.: Prace wykopaliskowe na stanowiskach słowiańskich u Serbi. Z otchłani wieków, Wrocław, 1959, XXV, zeszyt 1, str. 76—78, 3 slike.
- Zadnikar Marjan: Kripta v Hočah pri Mariboru. — Crypte à Hoče près Maribor. Varstvo spomenikov, Ljubljana, 1960, VII (1958—59), str. 49—71, 3 risbe, 8 slik.
- Zápotocký M.: Rad Vojvodjanskih muzeja 5, Novi Sad 1956. Archeologické rozhledy, Praha, 1959, XI, sešit 2, str. 294—295.
- Zeiller J.: Encore le site de Justiniana Prima. Zbornik, Ljubljana, 1959, N. V. V—VI, str. 99—104.
- Zelinka Anđelko: Ugroženi kasnoantički sarkofag u Vinjanima kod Posušja. — Un sarcophage de la basse antiquité en danger à Vinjani près de Posušje. — The late antique sarcophagus at Vinjani near Posušje. Naše starine, Sarajevo, 1959, VI, str. 251—253, slika.
- Zmajčić Bartol: Rimska kovnica Sirmium. Povijesni razvitak rada kovnice. Numizmatičke vijesti, Zagreb, 1959, VI, br. 13, str. 4—7; 1960, VII, br. 14, str. 2—18, 7 slik.
- Zotović-Žunković Lj(ubica): Bronzana statueta iz Brze Palanke. — Bronze statuette from Brza Palanka. Živa antika, Skopje, 1959, IX, sv. 1—2, str. 265 do 270, sl. 1—2. C.
- Zotović-Žunković Ljubica: Tri bronzane statuete iz Negotinskog muzeja. — Trois statuettes en bronze du Musée de Negotin. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 211—214, sl. 1—3. C.
- Zotović-Žunković Ljubica — Šalabalić Radmila: Nov spomenik Mitrinog kulta. — Un nouveau monument de Mithra. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 205—210, sl. 1. C.
- Zupančič Uroš: Dragocen drobir iz 3000 letne železarske zgodovine. Železar, Jesenice, 1959, VIII, št. 5, str. 142—143; št. 6—8, str. 183—185.
- Žic Nikola: Radovi Arheološkog muzeja u Puli. Historijski zbornik, Zagreb, 1960, XI—XII (1958—1959), str. 387.
- Izveštaj o radu u 1958 godini. Naše starine, Sarajevo, 1959, VI, str. 269—276.
- Konservatorska poročila — Arheološki spomeniki (z dopolnitvami za leti 1956 in 1957). Varstvo spomenikov, Ljubljana, 1960, VII (1958—59), str. 276—347, 21 tabel in 20 slik.
- Numizmatične najdbe. Numizmatični vestnik, Ljubljana, 1960, III, št. 3, str. 90—93.
- Obnovljena antika. Zaščita šempetrskih spomenikov. Večer, Maribor, 1959, 29. novembra, str. 9 + 16, slike.
- Pregled arheoloških iskopavanja u NR Srbiji 1956 godine. — Chronique des fouilles en RP Serbie au cours de l'année 1956. Starinar, Beograd, 1959, N. S. IX—X/1958—1959, str. 367—389, sl. 1—4, sl. 1—2, sl. 1—2, sl. 1—2, sl. 1—3, sl. 1 in 2, sl. 1—2. C.
- Rad Odeljenja Narodnog muzeja u 1958/59 godini. Zbornik, Beograd, 1959, II (1958/59), str. 427—435. C.
- Zaključci sa Savetovanja stručnjaka o problemima zaštite u oblasti arheologije. Zbornik zaštite, Beograd, 1959, X, str. 299—300. C.
- Zanimivosti Pirana, eno najstarejših istrskih mest iz predrimske dobe. Primorski dnevnik, Trst, 1960, XVI, št. 190 (9. avgusta).

ZAMENJAVA — EXCHANGE

Arheološka sekcija pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti je v letu 1960 prejela publikacije arheološke vsebine od spodaj navedenih ustanov:

The Archaeological Section of the Slovene Academy of Sciences and Arts has received in the year 1960 the archaeological publications from the following Institutions:

Aarhus:

Statsbiblioteket

Albany:

The New York State Library

Alger:

Direction des Antiquités de l'Algérie

Amersfoort:

Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek

Amsterdam:

Koninklijk Instituut voor de Tropen

Aquileia:

Associazione Nazionale per Aquileia

Athēnai:

American School of Classical Studies
British School of Archaeology at Athens
Deutsches archaeologisches Institut
École Française d'Athènes
Société Archéologique d'Athènes

Bad Godesberg:

Deutsche Forschungsgemeinschaft

Barcelona:

Museo Arquelógico

Basel:

Institut für Ur- und Frühgeschichte der Schweiz

Beograd:

Arheološki institut Srpske akademije nauka
Narodni muzej
Savezni institut za zaštitu spomenika kulture

Bergen:

Universitetsbiblioteket

Berlin (DDR):

Deutsche Akademie der Wissenschaften
Institut für Vor- und Frühgeschichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften

Berlin (BRD):

Museum für Vor- und Frühgeschichte

Bern:

Bernisches historisches Museum

Bogota:

Instituto Colombiano de Antropología

Bonn:

Institut für Vor- und Frühgeschichte der Universität
Verein von Altertumsfreunden im Rheinlande

Bordighera:

Istituto Internazionale di Studi Liguri

Bratislava:

Slovenská akadémia vied — Ústredná knižnica

Brno:

Archeologický ústav Československé akademie věd
Děkanat filosofické fakulty Masarykovy university v Brně
Moravské museum. Odd. pro diluvium

Bruxelles:

Institut Royale du Patrimoine Artistique. Section: Service des Fouilles

București:

Biblioteca Academiei Republicii Populare Romine
Institutul de Arheologie al Academiei R. P. R.

Budapest:

Budapesti Történeti Múzeum
Magyar Tudományok Akadémia Könyvtára
Országos Magyar Történeti Múzeum

Buenos Aires:

Instituto de Antropología

Cambridge (GB):

University Library

Cardiff:

National Museum of Wales. Department of Archaeology

Catania:

Facoltà di lettere e filosofia

Cincinnati:

University of Cincinnati Library

Columbus:

Ohio State Museum

Djakarta:

Dinas Purbakala Republik Indonesia

Dresden:

Landesmuseum für Vorgeschichte

Dublin:

Royal Irish Academy
Royal Society of Antiquaries of Ireland

Eisenstadt:

Burgenländisches Landesmuseum

Firenze:

»Rivista di Scienze Preistoriche«

Frankfurt a/M.:

Deutsches archäologisches Institut. Römisch-germanische Kommission

Frunze:

Kyrgyz SSR Ilimder Akademijasynyn Borborduk Ilimij Kitepkanasy

Genève:

Archives Suisses d'Anthropologie Générale
Musée d'Art et d'Archéologie

Graz:

Institut für Geschichte des Altertums und Altertumskunde der Universität

Groningen:

Biologisch-Archaeologisch Instituut der Rijksuniversiteit

Győr:

Xántos János Múzeum

Halle/Saale:

Landesmuseum für Vorgeschichte

Hallstatt:

Museum in Hallstatt

Hamburg:

Museum für hamburgische Geschichte
Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte

Jerusalem:

Department of Antiquities

Kiel:

Universitäts-Bibliothek

Kiev:

Deržavna publična biblioteka URSS
Gosudarstvena publična biblioteka Akademii nauk URSS

Kraków:

Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk
Polska Akademia Nauk

La Serena:

Museo Arqueológico

Leiden:

Rijksmuseum van Oudheden

Leipzig:

Institut für Vor- und Frühgeschichte der Karl-Marx-Universität

Linz:

Oberösterreichisches Landesmuseum

Ljubljana:

Narodni muzej

Łódź:

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne

Zakład Archeologii Polski Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk

London:

British Institute of Archaeology at Ankara

Institute of Archaeology

Joint Library of the Hellenic and Roman Societies

London and Middlessex Archaeological Society

Royal Anthropological Institute

Los Angeles:

Southwest Museum

Lublin:

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Lund:

Universitetsbiblioteket

Madrid:

Instituto de Arqueologia »Rodrigo Caro«

Moskva:

Fundamental'naja biblioteka obščestvennyh nauk Akademii nauk SSSR

Gosudarstvennaja biblioteka SSSR imeni V.I. Lenina

Gosudarstvennaja publičnaja istoričeskaja biblioteka RSFSR

München:

Institut für Vor- und Frühgeschichte der Universität

Napoli:

Società Nazionale di Scienze, Lettere ed Arti

New Haven:

Yale University Library

New York:

American Museum of Natural History

Nitra-Hrad:

Archeologický ústav Slovenské akademie vied

Novi Sad:

Vojvodanski muzej

Nürnberg:

Germanisches National-Museum

Opava:

Slezské museum

Oslo:

Universitetets Oldsaksamling

Oxford:

Ashmolean Museum

Padova:

Istituto di Antropologia

Pavia:

»Athenaeum«

Pazin:

Narodni muzej

Philadelphia:

University Museum

Plovdiv:

Naroden arheologičeski muzej

Poznań:

Muzeum Archeologiczne
Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
»Przegląd Antropologiczny«
»Slavia Antiqua«

Praha:

Archeologický ústav Československé akademie věd
Kabinet pro studia řecká, římská a latinská Československé akademie věd
Národní museum
Základní knihovna Československé akademie věd

Princeton:

Archaeological Institute of America
University of Princeton

Priština:

Muzej Kosova i Metohije

Pula:

Arheološki muzej Istre

Rabat:

»Bulletin d'Archéologie Marocaine«

Rennes:

»OGAM — Tradition Celtique«

Reykjavík:

Hidh íslenzka fornleifafjelag

Roma:

Accademia Nazionale dei Lincei
Istituto di Archeologia dell'Università
Istituto Nazionale di Archeologia e Storia dell'Arte
Museo Nazionale Preistorico ed Etnografico »Luigi Pigorini«
Pontificia Accademia Romana di Archeologia

Saint-Germain-en-Laye:

Musée des Antiquités Nationales

Salamanca:

Seminário de Arqueologia

Sarajevo:

Zemaljski muzej

Sint-Niklaas-Waas:

Oudheidkundige Kring van Waasland

Skopje:

Arheološki muzej

Sofija:

Bŭlgarska akademija na naukite

Sopron:

Liszt Ferenc Múzeum

Split:

Arheološki muzej

Stockholm:

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademiens Bibliotek

Stuttgart:

Württembergisches Landesmuseum

Szczecin:

Muzeum Pomorza Zachodniego

Škofia Loka:

Muzejsko društvo

Tallinn:

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keskraamatukogu

Tarragona:

Real Sociedad Arqueológica Tarraconense

Tilff:

Institut Archéologique Liégeois

Tokyo:

Anthropological Society of Nippon

Tromsø:

Tromsø Museum

Tuzla:

Zavičajni muzej

Valencia:

Servicio de Investigación Prehistórico

Vancouver:

The University of British Columbia Library

Varese:

Musei Civici

Warszawa:

Instytut Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk
Państwowe Muzeum Archeologiczne
Polska Akademia Nauk
Polskie Towarzystwo Archeologiczne

Weimar:

Museum für Ur- und Frühgeschichte Thüringens

Wien:

Anthropologisches und urgeschichtliches Institut der Universität
Österreichische Akademie der Wissenschaften

Wrocław:

Biblioteka Uniwersytecka
Katedra Archeologii Polski Uniwersytetu Wrocławskiego im. Bolesława
Bieruta
Muzeum Śląskie
Polskie Towarzystwo Antropologiczne
Zakład Antropologii

Zadar:

Arheološki muzej

Zagreb:

Arheološki muzej
Društvo muzejsko-konzervatorskih radnika NRH
Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti

Zürich:

Geobotanisches Forschungsinstitut Rübel

ARHEOLOŠKI VESTNIK

ACTA ARCHAEOLOGICA

XI—XII

Izdala

Slovenska akademija znanosti in umetnosti
v Ljubljani

Natisnila

Triglavska tiskarna v Ljubljani
v maju 1962

Naklada 1000 izvodov

PUBLIKACIJE ARHEOLOŠKE VSEBINE, KI JIH JE IZDALA SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI

Josip Korošec: Poročilo o izkopavanju na Ptujskem gradu leta 1946. Ljub-
1947. 62 str. + XVII tab. 8°

Josip Korošec: Slovansko svetišče na Ptujskem gradu. Ljubljana 1948.
76 str. + III tab. + 32 slik + 18 skic. 8°.

Josip Korošec: Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu. Ljubljana 1950.
368 str. + LXXXIX tab. + 1 pril. 8°.

Jože Kastelic-Božo Škerlj: Slovanska nekropola na Bledu. Arheološko in
antropološko poročilo za leto 1948. Ljubljana 1950. 103 str. + 21 slik + X tab. +
1 pril. 8°.

Arheološka poročila. Poročilo o izkopavanju v Ljubljani, Novem mestu in na Pa-
norami v Ptuj. Ljubljana 1950. 112 str. + XXXIX tab. + 3 pril. 8°.

Josip Klemenc: Ptujski grad v kasni antiki. Ljubljana 1950. 100 str. +
XLVIII tab. + 2 pril. 8°.

Franjo Ivaniček: Staroslavenska nekropola u Ptuj. Rezultati antropoloških
istraživanja. Ljubljana 1951. 234 str. 4°.

Josip Korošec: Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu. Ljubljana 1951.
273 str. + LV tab. + 6 pril. 8°.

Razprave III. Ljubljana 1953. 335 str. + 69 tab. + 21 pril. 8°.

France Starè: Ilirske najdbe železne dobe v Ljubljani. Ljubljana 1954. 135 str.
+ LXXXV tab. + 2 pril. + 2 zvd. 8°.

Josip Korošec: Arheološke ostaline v Predjami (Razprave IV/1). Ljubljana 1956.
64 str. + XLIX tab. + 1 pril. 8°.

Stanko Pahič: Drugo žarno grobišče v Rušah (Razprave IV/3). Ljubljana 1957.
75 str. + XXVI tab. + 11 pril. 8°.

Stane Gabrovec: Prazgodovinski Bled. Ljubljana 1960. 91 str. + 1 slika +
XL tab. + 2 pril. 8°.

Jože Kastelic: Slovanska nekropola na Bledu. Poročilo o izkopavanjih leta 1949
in 1951. Ljubljana 1960. 43 str. + XVI tab. + 1 pril. 8°.

Arheološki vestnik II/1—2. Ljubljana 1951. 277 str. 8°.

Arheološki vestnik III/1—2. Ljubljana 1952. 358 str. 8°.

Arheološki vestnik IV/1—2. Ljubljana 1953. 365 str. 8°.

Arheološki vestnik V/1—2. Ljubljana 1954. 425 str. 8°.

Arheološki vestnik VI/1—2. Ljubljana 1955. 382 str. 8°.

Arheološki vestnik VII/1—4. Ljubljana 1956. 500 str. 8°.

Arheološki vestnik VIII/1—4. Ljubljana 1957. 355 str. 8°.

Arheološki vestnik IX—X/1—4. Ljubljana 1958—1959. 341 str. 8°.

*Naslov za zamenjavo: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Biblioteka
Poštni predal 323-VI, Ljubljana, Jugoslavija*

right. 26.5.68

ARCHAEOLOGICAL PUBLICATIONS EDITED BY THE SLOVENE ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

- Josip Korošec: Report on Archaeological Excavations on the Castle-hill of Ptuj in 1946. Ljubljana 1947. 62 pp. + XVII tables. 8°.
- Josip Korošec: The Old Slav Sanctuary on the Castle-hill of Ptuj. Ljubljana 1948. 76 pp. + III tables + 32 phot. + 18 drawings. 8°.
- Josip Korošec: The Old Slav Burial Place on the Castle-hill of Ptuj. Ljubljana 1950. 368 pp. + LXXXIX tables + 1 app. 8°.
- Jože Kastelic-Božo Škerlj: The Slav Necropolis at Bled. Archaeological and Anthropological Report for 1948. Ljubljana 1950. 103 pp. + 21 drawings + X tables + 1 app. 8°.
- Archaeological Reports. Reports on Excavations in Ljubljana, at Novo mesto and, on the Panorama of Ptuj. Ljubljana 1950. 112 pp. + XXXIX tables + 3 app. 8°.
- Josip Klemenc: Le château de Ptuj à l'époque de la décadence romaine. Ljubljana 1950. 100 pp. + XLVIII tables + 2 app. 8°.
- Franjo Ivaniček: Ancient Slav Necropolis at Ptuj. Results of Anthropological Researches. Ljubljana 1951. 234 pp. 4°.
- Josip Korošec: A Prehistoric Settlement on the Castle-hill of Ptuj. Ljubljana 1951. 273 pp. + LV tables + 6 maps. 8°.
- Dissertationes III. Ljubljana 1953. 335 pp. + 69 tables + 21 maps. 8°.
- France Starè: Illyrische Funde aus der Eisenzeit in Ljubljana. Ljubljana 1954. 135 pp. + LXXXV tables + 2 app. + 2 maps. 8°.
- Josip Korošec: The Archaeological Remains at Predjama (Dissertationes IV/1). Ljubljana 1956. 64 pp. + XLIX tables + 1 map. 8°.
- Stanko Pahič: Das zweite Urnenfeld in Ruše (Dissertationes IV/2). Ljubljana 1957. 75 pp. + XXVI tables + 11 maps. 8°.
- Stane Gabrovec: The Prehistory of Bled. Ljubljana 1960. 91 pp. + 1 drawing + XL tables + 2 app. 8°.
- Jože Kastelic: The Slav Necropolis at Bled. Report on Excavations in 1949 and 1951. Ljubljana 1960. 43 pp. + XVI tables + 1 app. 8°.
- Acta Archaeologica II/1—2. Ljubljana 1951. 277 pp. 8°.
- Acta Archaeologica III/1—2. Ljubljana 1952. 358 pp. 8°.
- Acta Archaeologica IV/1—2. Ljubljana 1953. 365 pp. 8°.
- Acta Archaeologica V/1—2. Ljubljana 1954. 425 pp. 8°.
- Acta Archaeologica VI/1—2. Ljubljana 1955. 382 pp. 8°.
- Acta Archaeologica VII/1—4. Ljubljana 1956. 500 pp. 8°.
- Acta Archaeologica VIII/1—4. Ljubljana 1957. 355 pp. 8°.
- Acta Archaeologica IX—X/1—4. Ljubljana 1958—1959. 341 pp. 8°.

*Adress for exchange of publications: The Library of the Slovene Academy
of Sciences and Arts. Post office box 323-VI, Ljubljana, Yugoslavia*